

International
Anatolian
Social Sciences
Journal

Uluslararası
Anadolu
Sosyal Bilimler
Dergisi

ISSN 2619-9475

Akademik, hakemli, indexli dergi
yıl: 2020, cilt:4, sayı: 2
(özel sayı)

KÜNYE

Editör: Doç.Dr. Yusuf ARSLAN

Editör Yrd.:Dr. Ali Haydar SOYSÜREN
Dr. Filiz ÇELİK (İngiltere)

AKADEMİK DANIŞMA VE HAKEM KURULU

Prof. Dr. Özkan YILDIZ

Prof. Dr. İlknur ÖNER

Prof. Dr. Rüstem ERKAN

Prof. Dr. Armand VOLKAS (California Institute)

Prof. Dr. Tom CHESSMEN (Swansea University)

Prof. Dr. Şükrü ASLAN

Prof. Dr. Seçkin AYDIN

Doç. Dr. Murat Cem DEMİR

Doç. Dr. Naciye YILDIZ

Doç. Dr. Mustafa AKSOY

Doç. Dr. Abdullah Mesut AĞAR

Doç. Dr. Ahmet İLYAS

Doç. Dr. Fatih YAZICI

Doç. Dr. Halil İbrahim AYDIN

Doç. Dr. Faiq ELEKBERLİ (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)

Dr. Tracey Maegusuku-Hewett (Swansea University)

Dr. Salwa El-Awa (Swansea University)

Dr. Kathryn Jones (Swansea University)

Dr. Jeff FARİS (University of South Wales)

Dr. Jeni WILLİAMS (University of Wales)

Dr. Kyle ERİCKSON (University of Wales)

Yazışmalar için e-mail adresi:[**anadolusosyalbilimler@gmail.com**](mailto:anadolusosyalbilimler@gmail.com)

İÇİNDEKİLER

Makaleler

Fatma BOLAT & Doç. Dr. Abdülkadir DEVELİ:

Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Politikalarına Avrupa Birliği İlerleme Raporlarının Yansımaları.....4-29

Gülsima TOPTAL & Dr. Öğr. Üyesi Hikmet TURKAY & Çağrı ARI:

Spor Bilimleri Alanı Öğrencilerinin Türkçe I Yazılı Anlatım Dersine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi30-40

Arş. Gör. Murat BIYIKLI:

Sâmerrâ Ulucami Ve Banisi Meselesi41-61

Dr. Öğr. Üyesi Halil KAYA:

Hacamat İle İlgili Rivayetler Üzerine Bir İnceleme62-83

Burçak NAKIŞCI KAVAS - Doç. Dr. Abdülkadir DEVELİ:

Çalışma Yaşamındaki Sorunlar Bağlamında Covid-19 Pandemisinin Kadın Sağlık Çalışanları Üzerindeki Etkisi.....84-112

Doç. Dr. Ayşe KAHRAMAN:

The Relationship Of Generation Z With Digital Technology113 - 134

Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÇETİNEL:

Değişen Çevre-Değişen İnsan: İnsan-Çevre Etkileşiminde Ahlaki Boyut Ve "Darwin'in Kâbusu"135 - 173

Prof. Dr. Mustafa Aksoy:

Gümüşhane Kilimlerinde Kullanılan Damgaların Tarihi Kökleri.....174-185

Doç. Dr. Asuman COŞKUN ABUAGLA:

Antik Yunan Ve Roma'da Görülen Bir Anomali: "Çift Cinsiyet" Tarihsel Ve Etimolojik Bir Bakış.....186-227

Ahmed HAMEED& Fatma Merve İNAN & Doç. Dr. Abdülkadir DEVELİ:

Ankara-Keçiören Belediyesi'nin Sosyal Belediyecilik Uygulamaları Açısından İncelenmesi: 2015-2019 Dönemi Örneği.....228-254

Kapak Resmi: İnternet görseller sayfasından alınmıştır.

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL CİNSİYET POLİTİKALARINA AVRUPA BİRLİĞİ İLERLEME RAPORLARININ YANSIMALARI

Fatma BOLAT, bolatfatma0@gmail.com

Doç. Dr. Abdülkadir DEVELİ, a.kadirdeveli@yahoo.com

ÖZ

Türkiye'nin Avrupa Birliği serüveni 1959 yılında ortaklık başvurusu yapmasıyla başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye, Avrupa Birliği mevzuatı ile uyumu sağlamak adına ekonomik, siyasi ve sosyal politikalar alanında düzenlemeler yapmıştır. Yapılan bu düzenlemeler Avrupa Birliği tarafından İlerleme Raporlarında değerlendirilmiştir.

Bütün toplumların ortak sorunu haline gelen toplumsal cinsiyet eşitliği raporun önemli konularından olmuştur. Bu kapsamda Avrupa Birliği eşitliği sağlamak adına belirli çözüm önerileri üretmiş, aday ülkelerin uyması için çeşitli rapor ve anlaşmalar hazırlamıştır. Türkiye'de Avrupa Birliği sürecinin başlamasıyla birlikte, oluşturulan bu şartları kendi mevzuatında ve uygulamasında hayata geçirmek için düzenlemeler yapmıştır.

Bu çalışmada sürecin getirdiği değişimle birlikte, Türkiye'nin ilerleme raporları çerçevesinde kadın erkek eşitliğini sağlamak adına gerçekleştirdiği düzenlemelerin uygulama ve kurumsal açıdan ne kadar yeterli olduğu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, İlerleme Raporu, Kadın, Toplumsal Cinsiyet.

REFLECTIONS OF EUROPEAN UNION PROGRESS REPORTS ON GENDER POLICIES IN TURKEY

ABSTRACT

Turkey's European Union Policy started with the country's partnership agreement application in 1959. Under this application, Turkey, in order to adapt the European Union legislation, made regulations in the areas of economics, politics and social policies. These regulations were evaluated by European Union in the Regular Reports.

Gender equality, as the common issue for all societies had been one of the most important subjects of the report. Within this context, the European Community, in order to provide equality, produced certain solution proposals, drafted various reports and agreements for applicants to comply with. In Turkey, following the conditions constituted after the initiation of the European Union process, regulations were made to

adopt these conditions in their legislations and implementation.

In the study, the evaluations showed how sufficient the regulations made within the frame of Turkey's regular reports in order to ensure gender equality in terms of implementation and institutional means were.

Key Words: European Union, Regular Report, Woman, Gender.

1. GİRİŞ

Dünya üzerinde ekonomik, kültürel ve siyasi alanda yaşanan değişme ve gelişmeler ülkelerin kendi çıkarlarını koruyabilmeleri için birlik oluşturmaya yöneltmiştir. Bu doğrultuda birçok birleşmeler olmuş ancak istenilen düzeyde yürütülememiştir. Bunlar arasında kuruluş amacına en iyi şekilde ulaşabilen Avrupa Birliği olmuştur. En başta ekonomik temeller üzerine kurulan birlik daha sonra siyaset, güvenlik ve sosyal politika alanlarında da bütünleşme yoluna gitmiştir.

Türkiye ile Avrupa Birliği ilişkileri, II. Dünya Savaşından sonra Avrupa ülkelerinin yeni işbirliği modelleri geliştirmesinin hemen sonrasına rastlamıştır. Tarihi süreç ilk olarak Türkiye'nin 1959 yılının Temmuz ayının son günü Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) ortaklık başvurusu yapması ile başlamıştır. 1963 yılında imzalanan, 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren Ankara Anlaşması ile üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar sürecek olan ortaklık süreci resmen başlamıştır. Dönemin başbakanı İsmet İnönü tarafından imzalanan Ankara Anlaşması, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkinin hukuki temelini oluşturmuştur.

"13 Kasım 1970 tarihinde imzalanan ve 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol ile birlikte, Ankara Anlaşması'nda öngörülen hazırlık dönemi sona ermiş ve "Geçiş Dönemi"ne ilişkin koşullar belirlenmiştir. Bu dönemde taraflar arasında sanayi ürünleri, tarım ürünleri ve kişilerin serbest dolaşımının sağlanması ve Gümrük Birliği'nin tamamlanması öngörülmüştür" (Web 1).

Daha sonra Ankara Anlaşması ve Katma Protokole bağlı olarak, 1996 yılında Gümrük Birliği Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde Gümrük Birliği Anlaşması'nın akabinde başlayan yeni dönem 4 Kasım 1998 tarihinde Cardiff Zirvesi'nde ilk kez İlerleme Raporu hazırlanmasıyla daha ileri bir boyuta

taşınmıştır. 10-11 Aralık 1999 tarihinde gerçekleşen Helsinki Avrupa Konseyi Zirvesi'nde Türkiye'nin aday üyeliği resmen onaylanmıştır.

“Helsinki Zirvesi'nde, diğer aday ülkeler için olduğu gibi Türkiye için de Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlanmasına karar verilmiştir. Türkiye için hazırlanan ilk Katılım Ortaklığı Belgesi 8 Mart 2001 tarihinde AB Konseyi tarafından onaylanmıştır. Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yer alan önceliklerin hayata geçirilmesine yönelik program ve takvimimizi içeren Ulusal Program, 19 Mart 2001 tarihinde Hükümetimiz tarafından onaylanarak Avrupa Komisyonuna 26 Mart 2001 tarihinde tevdi edilmiştir”(Web 2).

Hazırlanan bu belgelerde kadınların karşılaştığı sorunlar da dile getirilmiş, kadın erkek eşitliğini sağlamak için çalışmalar yürütülmesi ve reformlar yapılması konusunda Avrupa Birliği'ne taahhütler verilmiştir. Bunun tarihsel ve sosyolojik sebepleri olduğunu belirtmeye gerek yoktur. Çünkü dünya nüfusuna bakıldığında yarısını kadınlar oluşturmuştur ve tarihsel süreç içinde yaşanan ekonomik, siyasi, sosyo-kültürel sorunlardan en çok etkilenen kesim kadınlar olmuştur. Dünyanın birçok ülkesinde kadınlar erkeklere oranla daha az istihdam edilmiş, toplumsal yaşamda kendisine verilen ev işleri, çocuk bakımı gibi rolleri üstlenmiş, ekonomik ve toplumsal anlamda erkeklerin gerisinde kalmaya mahkûm edilmiştir. Kadınlar, toplumsal gelişmelerde, ileriye yönelik atılan her adımda önemli roller üstlenmiş fakat bu durum yok sayılmıştır. Bu gibi olumsuzluklar sadece kadınların durumunu değil yaşadıkları ülkenin sosyo-ekonomik durumunu da negatif biçimde etkilemiştir.

“Kadının insan hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği, kadının güvenliği ve toplumsal statüsü konusunda AB ile yapılan akitlerde taahhüt ettiği yükümlülükleri büyük ölçüde yerine getiren ve bu konuyla ilgili mevzuatını AB müktesebatına uyumlu hale getirmeye çalışan Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri, bu bağlamda birçok yasal ve kurumsal düzenlemeyi gerçekleştirmiştir. Ancak geleneksel ataerkil zihniyetin ve cinsiyete dayalı işbölümünün sürdüğü bu hükümetler döneminde, kadını “annelik” ve “eşlik” gibi geleneksel tarihsel rolüyle özdeşleştiren ve onu bağımsız bir birey olarak ele almayan anlayışın hâkim olmasından dolayı, AB'ye üyelik sürecinde yapılan düzenlemelerin gerekleri hayata [tam olarak] geçirilememiştir” (Özdemir ve Demirkanoğlu, 2014:105).

Kadına biçilen toplumsal cinsiyet rolleri tarım toplumlarıyla birlikte başlamış sanayileşmenin hızlanmasıyla birlikte bu roller ağırlaşmış ve derinleşmiştir. Kadın

bütün üretim faaliyetlerinde erkeğin yanında yer almış, ancak toplumsal cinsiyet rolleri ile birlikte erkeğin çalışma alanı kamusal alan olmuş, kadının çalışma alanı ise ev işleri ile sınırlı kalmıştır. Kadın, sosyal hayattan uzak tutulan ve üretim sürecine katılmayan ancak yine de toplumda kendisini kabul ettiren bir birey olmuştur. Kadının sahip olduğu bu durum hane pratiklerinin aksamadan yeniden üretilmesinin sağlandığı ve kadına görece bir iktidar alanı yarattığı için değerli kalmıştır. Kadınların ücretli işe girmeleri halinde dahi onların ev içindeki işlerle ilgili sorumlulukları devam etmiştir. Ev işlerinin karşılıksız bir emek olduğu ve bunun politik bir sorun olduğunun kabul edilmesinde kadınların önündeki en büyük engelin, söz konusu aktivitelerin kadınlar tarafından sevgi ilişkisi içinde yapılması gösterilmiştir. Kadınlar sadece istihdam alanında değil eğitim, sağlık gibi temel haklara ulaşma konusunda da sorunlarla karşılaşmıştır. Kadının insan hakları ülkelerin ortak sorunu haline gelmiş toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için dünya genelinde çalışmalar yürütülmüştür. Çalışmalar neticesinde her geçen yüzyılda kadının içinde bulunduğu konum olumlu bir gelişme göstermiştir fakat ataerkil zihniyet yapısı devam etmiştir.

Bu kapsamda, Avrupa Birliği müktesebatına uyum adına Türkiye için yayımladığı ilerleme raporları, Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından önem arz etmiştir. Bu sayede Türkiye, Avrupa Birliği mevzuatı ile kendi mevzuatını uyumlu hale getirebilmek için kadın politikaları geliştirmiş ve yürütmüştür. Türkiye tarafından kadın politikalarında kaydedilen gelişmeler ise ilerleme raporlarında Avrupa Birliği tarafından her yıl değerlendirilmiştir ve belirlenen eksikliklerin süreç içerisinde tamamlanması beklenmiştir.

Avrupa Birliği’nin yapmış olduğu düzenlemeler kadın erkek fırsat eşitliğinin sağlanması konusunda dönüm noktası kabul edilecek hükümler içermiştir. Ancak çalışmada da göreceğimiz gibi mevzuatta eşitlik sağlansa da uygulamada eksiklikler devam etmiştir ve bu sorunlar ilerleme raporlarında da ifade edilmiş, Türkiye’nin Birlik olma yolunda karşısına çıkmıştır. Bu kapsamda makalede bütün bu değişme ve gelişmeler ilerleme raporları ekseninde örneklerle birlikte ele alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

2. Avrupa Birliğine Katılım Sürecinde İlerleme Raporlarının Türkiye’de Kadın Politikaları Üzerindeki Etkileri

Avrupa Komisyonu 1998 senesinden itibaren, AB’ye aday olan ülkeler için

Kopenhag Kriterleri'nin ve hazırlık aşamasında kaydedilen ilerlemelerin değerlendirildiği bir rapor hazırlanmaktadır. İnsan hakları, hukukun üstünlüğü, demokrasi gibi konular incelenerek, her yıl ilerleme raporları ile birlikte değerlendirilmekte ve rapor aday ülkeler ile ilgili kararlarda Avrupa Konseyi'ne dayanak oluşturmaktadır (Aktaş, 2019: 405).

2016 senesine kadar 'İlerleme Raporu', daha sonra 'Ülke Raporu' olarak isimlendirilen bu rapor; Komisyonun görüş ve değerlendirmelerini yansıtan tek taraflı belge olmuştur (Web3). Komisyon şu ana kadar 21 (2017 hariç) ilerleme raporu sunmuştur. Türkiye ilerleme raporlarına ilişkin görüş ve değerlendirmelerini Avrupa Komisyonuna yaptığı geribildirim veya basın açıklaması yoluyla paylaşmıştır (Yazıcı, 2016: 23).

2.1.1998- 2005 Arası İlerleme Raporları ve Etkileri

1998 senesinin Haziran ayında Cardiff'te gerçekleştirilen Avrupa Birliği Zirvesi'nde Konsey, Türkiye ile ilgili olarak ilerleme raporunun Ortaklık Anlaşması'nın 28. Maddesi ile Lüksemburg Zirvesi sonuç bildirgesine dayalı olacağını belirtmiştir. Türkiye ile ilgili ilerleme rapor, diğer aday olan devletlerin raporu ile beraber Aralık 1998 senesinde Avrupa Birliği Viyana Zirvesi'ne yönelik olarak hazırlanmıştır (Aktaş, 2019: 406).

Rapor da ekonomik koşullar, azınlıkların korunması, hukukun üstünlüğü, insan hakları gibi pek çok konu ele alınmış, Türkiye- AB ilişkileri ve üyelik yükümlülüklerine dair genel bir değerlendirme yapılmış, kadının insan hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği, kadının güvenliği ve toplumsal statüsü konusunda ilgili eksiklikler vurgulanmıştır(Web 4).

Ataerkil toplumsal yapının tarih boyunca var olması, kadınları baskı altına alması ve cinsiyetinden dolayı erkeklerin yarattığı geleneksel yapıya bağımlı hale gelmesi bu değerlendirmede etkili olmuş, sorunların tamamını çözmek zor olsa bile kadın-erkek eşitsizliği konusunda toplumsal duyarlılığın artırılması amaçlanmıştır (Akyıldız, 2014: 9).

Kadınların statüsünü AB ülkeleri ile uyumlu hale getirmeye çalışan Türkiye, sene 1985'de Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni (CEDAW) imzalamış olmasına rağmen Medeni Kanun'da ayrımcı hükümler yer

almaya devam etmiştir (Börü, 2017: 53). Bu doğrultuda 1998 tarihinde Medeni Kanun'da düzenleme yapılmış ve değişiklikler hükümet tarafından kabul edilmiştir. Yapılan bu değişiklik hala var olan kadın-erkek arasındaki ayrımcılığın kaldırılmasına yönelik olmuş ancak kadına yönelik şiddet konusunda özel hükümlerin olmayışına vurgu yapılmıştır. Raporda kadınların erkeklere oranla okuma-yazma bilme ve çalışma hayatına katılım oranlarının düşük olduğu belirtilmiştir. Söze konu rapor, Türkiye'de kadınların sosyo-ekonomik anlamda yalnız AB ülkeleri içinde değil benzer diğer ülkeler içinde de geride kaldığını somut olarak göstermiştir.

1999 yılında hazırlanan ilerleme raporunda ise 1998 tarihinde düzenlenen raporda atıf yapılan reformların gerçekleşip gerçekleşmediği değerlendirilmiştir. Rapor; Kopenhag AB Konseyi'nin sonuçları dikkate alınarak hazırlanmış olup Türkiye-AB ilişkileri anlatılmış, AB Konseyi tarafından belirtilen siyasi, sosyal ve ekonomik koşullar perspektifinde Türkiye'nin durumu ele alınmıştır. Bu doğrultuda kadınların statüsüyle ilgili olarak bakıldığında, dönemin hükümeti tarafından CEDAW sözleşmesine Türk Medeni Kanunu'nun evliliğe ve aile bütünlüğüne yönelik hükümlerine aykırı olması nedeniyle koyduğu çekinceler 1999 yılında kaldırılmış ve olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir (Web 5). Ancak 2000 yılında düzenlenen ilerleme raporunda Medeni Kanun ile ilgili aile ve kadınların çalışma hayatına ilişkin ayrımcılığın devam ettiği tekrar vurgulanmış olup aile reisinin erkek olması ve evlilik birliğini tek başına temsil etmesi hükmü örnek olarak gösterilmiştir. Bu durumdan kaynaklanan sıkıntıların aşılması için kadın sivil toplum kuruluşlarının desteği ile birlikte medeni kanunda değişiklik yapılması için çalışmalar yürütülmüştür.

Geçen süre zarfında fırsat eşitliği bakımından değerlendirildiğinde kız çocuklarının okula gitme oranlarının düşük olduğu, aile içinde kadınlara karşı şiddet sorununun devam ettiği görülmüş, kadın-erkek eşitsizliğinin büyük olması ve muamele eşitliği yönünden Avrupa Topluluğu ile uygunluk sağlanamadığı belirtilmiştir. Yapılan genel değerlendirmede ise Türk Anayasasında ayrımcılık yapmamaya dair ilkelerin bulunduğu söylenmiş ancak bunları gerçekleştirmek için ekstra çabaya ihtiyaç olduğu ifade edilmiş, özellikle kadınların okuma-yazma oranlarının artırılması ve kentsel istihdamı geliştirmek için yeni projelerin üretilmesi gerektiği yönünde bilgi verilmiştir (Web 6).

2001 yılında hazırlanan ilerleme raporunda Katılım Ortaklığı Belgesinde bahsedilen öncelikleri yerine getirme konusunda kaydedilen gelişmeler ele alınmış ve bahsedilen reformların ne derece gerçekleştiği değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda Kadın ve Çocuklara Yönelen İnsan Kaçakçılığının Önlenmesine Dair Ek Protokol ile yasa dışı göçle mücadele ve ilgili uluslararası belgelerin onaylanmasında ilerleme sağlanamadığı, aile içinde kadına şiddet sorununun (namus cinayetleri dâhil) önemli ölçüde var olduğu ve cezalara yönelik indirimlerin hala devam ettiği yönünde bir değerlendirme yapılmıştır. Anayasal reform hareketinin başlamasıyla birlikte 1982 Anayasa'sının 34. Maddesinde değişiklik öngörülmüş ve 3 Ekim 2001 yılında kabul edilmiştir. Reform paketi ile birlikte Anayasanın 41. ve 66. Maddesinde değişiklik olmuş kadın-erkek eşitliği güçlendirilmiştir. Bu çerçevede analık izni konusu ele alınmış, 'aile reisi' teriminin kaldırılmasına dair çalışmaların başlatıldığı ifade edilmiş ve Mecliste görüşülen Medeni Kanun çerçevesinde kadınlara yönelik ayrımcılığın kaldırılmasına dair çalışmalar yürütülmüştür (Web 7). Yürütülen bu çalışmalar neticesinde Yeni Medeni Kanun, Kasım 2001 yılında kabul edilmiş ve Ocak 2002'de yürürlüğe girmiştir. Böylelikle toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için, 'aile reisliği' terimi kaldırılmış, eşlerin eşit hak ve yükümlülükleri teminat altına alınmış, aile hayatında fırsat eşitliği sağlanmıştır.

2002 ilerleme raporuna yansıyan bir başka konu ise 1982 senesinde kadın memurların pantolon giymesini yasaklayan yönetmelik olmuştur. 3 Ocak 2002'de bu yönetmelik değiştirilmiştir. Çalışma hayatına yönelik yapılan değerlendirmede, kadınların halen bazı işlerde çalışmadığı, kadın-erkek ücret eşitliğinin sağlanamadığı ve kadınların politikaya katılımının (TBMM'de 550 vekilden sadece 23'ü kadın) düşük olduğu görülmüştür. Kadınların erkekler ile birlikte camilerde ibadet edebilmelerine yönelik fetva yayınlanması, hemşirelik okullarında okuyan öğrencilerin bakirelik testine tabi tutulmasına dair yönetmeliğin kaldırılması da 2002 ilerleme raporuna yansıyan gelişmelerden olmuştur (Web 8).

Mayıs 2003 yılında kabul edilen Yeni İş Kanunu, eşit ücret, çalışma hayatında eşit muamele ile cinsiyete dayalı herhangi bir ayrımcılığın yapılmayacağına dair direktiflerle uyumlu bazı hükümler getirmiştir (İş Kanunu: 2003). Fakat mevzuatın ayrımcılığın önlenmesini tam anlamıyla güvence altına almaması, halen pantolon giyme yasağının meclis iç tüzüğü ile uyumlu olmaması ve Avrupa Sosyal Şartının

çalışan kadınların analık bakımından haklarını koruyan 8. maddesinin kabul edilmediği ise 2003 ilerleme raporunda vurgulanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'nin, Avrupa İstihdam Stratejisi ile uyumlu bir politika geliştirmesi yönünde bir değerlendirme yapılmıştır. Raporda evlilik sırasında edinilen mallara katılmaya yönelik hükümlerin sınırlı olması ve aile içinde kadınlara uygulanan fiziksel-psikolojik şiddetin önemli ölçüde devam ettiğinin görülmesi ise değerlendirilen konulardan olmuştur (Web 9).

Kadına karşı şiddetin önemli oranda devam etmesine karşın Yeni Türk Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklik ile birlikte 'namus cinayeti' işleyenlere ömür boyu hapis cezası getirilmiştir ve evlilik içi cinsel saldırı, ceza gerektiren suç olmuştur (Türk Ceza Kanunu: 2004). Bakirelik testi ise resmi merciler yetki vermediği müddetçe yasaklanmıştır ancak kadının rızasının alınması halen gerekli görülmemiştir. Bilinç düzeyini arttırmak amaçlı Diyanet; imam ve vaizlerden 'namus cinayetlerine' karşı vaaz vermesini istemiş, kadınların törenlere katılımını sağlamak için cami iç tasarımını değiştirmiş ve kadınların müftü olarak atanmasına yönelik çaba sarf etmiştir. Ancak hükümet tarafından sağlanan imkânların yetersiz olmasından dolayı, kadın sivil toplum kuruluşları kadın sığınma ve danışma merkezlerinin arttırılması gerektiğini vurgulamıştır. 2004 yılının Temmuz ayında Belediyeler Yasasında alınan kararla ise nüfusu 50.000'den çok olan belediyelerin şiddet gören kadınlar ve çocuklar için sığınma evlerinin açılması öngörülmüştür (Belediye Kanunu: 2005). Yapılan bir başka değişiklik de Anayasa'nın 10. maddesinde olmuştur. Böylece kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğu ve devletin bu eşitliği uygulamaya geçirmekle yükümlü olduğu hükmü getirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası: 1982). Ancak ayrımcı uygulamalar eğitimsizlik, okuma-yazma bilmeme gibi (kadınların okuma-yazma bilmeme oranı %19) sorunları çeşitli sebeplerle devam etmiştir. 2003 yılında kabul edilen İş Kanunu doğrultusunda ise, devlet memurlarının doğum izni süresini 16 haftaya çıkararak yönetmelik yayınlanmıştır (İş Kanunu: 2003). Fakat Avrupa Sosyal Şartı'nın 8. maddesi ve Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün (KSGM) kuruluşuna yönelik yasa hala kabul edilmemiştir. Bu doğrultuda Türkiye'nin kadın-erkek eşitliği ilkesini güçlendirilmeye dair attığı adımlar ve eksik kalan yönleri 2004 yılında düzenlenen rapora yansımıştır(Web 10).

2005 yılında düzenlenen ilerleme raporunda bir önceki yıla göre ekonomik ve sosyal haklar bakımından çok az gelişme kaydedildiği ve mevcut reformların yetersiz kaldığı ifade edilmiştir. Özellikle raporda; okuma-yazma bilme oranlarının düşük olması, analık izni, istihdam ve eşit ücret gibi alanlarda uyuma ihtiyaç olduğu yönünde bilgi verilmiştir. Ancak 2004 senesinde Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Kuruluş Yasası'nın uygulamaya konmuş olması olumlu bir gelişme olmuştur. Ağustos 2005'de de, kadına yönelik devlet politikaları ile Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün işleyişinin belirlenmesi için Bakanlıklar, STK'lar ve akademik kuruluşların temsilcilerinden oluşan Kadının Statüsü Danışma Kurulu'nun kurulmasına ilişkin bir yönetmelik yayınlanmıştır. Kadın Hakları ve Cinsiyet Eşitliği Komisyonu ile Kadın ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Araştırılması Komisyonunun kurulması, Kadından Sorumlu Devlet Bakanının sığınma evlerinde yaşayan kadınların güvenliklerinin artırılması için genelge yayınlaması ve Anayasa Mahkemesi Başkanlığına ilk kez bir kadının seçilmesi ise raporda ele alınan konulardan olmuştur (Web 11).

2.2. 2006- 2012 Arası İlerleme Raporları ve Etkileri

Türkiye'nin üyeliğe hazırlanmak için yaptığı ilerlemelerin ele alındığı 2006 yılında düzenlenen ilerleme raporunda bir önceki yılda atıf yapılan reformların gerçekleşip gerçekleşmediği değerlendirilmiştir. Bu doğrultudan bakıldığında; basında önemli bir yer bulan, 'namus cinayetleri, kadın ve çocuklara yönelik şiddet' konulu raporu Parlamento Komisyonu tamamlamıştır. Yayımlanan Başbakanlık Genelgesi ile şiddetin önlenmesine dair yapılacak önemli adımlar sıralanmış ve bu faaliyetler için KSGM görevlendirilmiştir. Ancak KSGM'nin personel sıkıntısı çekmesi ve Kadının Statüsü Danışma Kurulunun ise rapor döneminde toplanmadığı belirtilmiştir. Töre cinayetleri, zorla evlilik, çocuk gelinler, şiddet, aile baskısı ve yoksulluk gibi nedenler kadınların intihar etmesine neden olmuştur. Bu durum ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde oldukça fazla görülmüş ancak yeterince araştırılmamıştır. Kız çocuklarının nüfusa kaydettirilmemeleri de töre cinayetleri ve erken yaşta zorla evlilik gibi konularla mücadele edilmesini zorlaştırmıştır. Günümüzde yapılan araştırmalar 2006 ilerleme raporuna yansıyan bu sorunların halen devam ettiğini göstermektedir (Arslan: 2015). Raporda daha önce ifade edildiği gibi kadın sığınma evlerinin artırılması gerektiği bir kez daha vurgulanmıştır. Kadınların eğitimsizlik, okuma-

yazma bilmeme oranlarının yüksek olması yapılan bu ayrımcılıklar karşısında çaresiz kalmalarına neden olduğu defaten vurgulanmıştır. Bu konuyla ilgili ise Milli Eğitim Bakanlığı, UNICEF ve özel sektör çeşitli kampanyalar düzenlemiştir. Rapor'a göre Türkiye, kadınların istihdama katılım oranları bakımından OECD ülkeleri arasında en düşük orana sahip olmuştur ve işgücü piyasasında yapılan ayrımcılıklar devam etmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde raporda, Türkiye'de kadın-erkek eşitliği bakımından bir kamuoyu duyarlılığı görüldüğü ancak yasal çerçeve olmasına rağmen uygulama açısından kadın haklarına saygının hala önemli bir sorun olarak devam ettiği ifade edilmiştir (Web 12).

Şiddetin önlenmesine yönelik, kamuoyu duyarlılığı oluşturmak için medya kuruluşları, hükümet, özel sektör ve BM Nüfus Fonu tarafından destek verilen kampanyaların devam ettiği 2007 ilerleme raporuna da yansımıştır. Ancak töre cinayetleri, aile içi şiddet ve erken yaşta evlilik halen sorun olarak devam etmiş, kadın sığınma evlerinin sayısının 33'e yükselmesine rağmen talebi karşılamak için daha çok sığınma evlerine ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Şiddetin engellenmesine karşı alınacak önlemlere yönelik usul ve esasları düzene koyan Ailenin Korunması Kanunu genişletilmiş, Başbakanlık Genelgesi ise KSGM eşgüdümünde uygulamaya koyulmuştur. Bu genelgenin düzgün bir şekilde uygulanması için de kamu kurumları, kadın sivil toplum kuruluşları toplantılar yaparak katkı sağlamıştır. Sivil toplum kuruluşları aynı zamanda kadınların siyasete katılımı konusunda da kampanyalar yapmıştır ve bu kampanyalar ile kamuoyunun dikkatini çekmeyi başarmıştır. Bu doğrultuda Parlamento'da kadın üyeler için kota getirilmesi tartışma konusu olmuş, 2007 yılında yapılan seçimlerde de 51 kadın milletvekilinin parlamento'ya seçildiği belirtilmiştir (Web 13).

2008 ilerleme raporunda ise Kadınların siyasi temsil oranının düşük olması nedeniyle STK'ların belirli çözüm önerileri sundukları ifade edilmiştir. Ayrıca STK'lar belediyelerin sığınma evleri konusunda ki hükümleri tam olarak uygulamaması nedeniyle sığınma evlerinin sayısının belirlenmesine yönelik anketler yapmış, kadın konusunu gündemde tutan Cinsiyet Eşitliği Kurulu ve Cinsiyet Eşitliğine İlişkin Meclis Komisyonu kurulması için talepte bulunmuşlardır ancak halen kurulmamıştır. Kadınların çalışma hayatına katılımını sağlamak için yeni 'istihdam paketi' Parlamento tarafından kabul edilmiştir. Fakat istihdama katılım tam anlamıyla

sağlanamamış AB ile OECD ülkeleri arasında en düşük seviyede kalmış ve cinsiyet eşitliği önemli bir sorun olarak devam etmiştir. Kadınlar hissettikleri güvensizlik nedeniyle polise, mahkemeye başvuru konusunda sıkıntı yaşamıştır, ekonomik anlamda yeterli olmamaları da bu konuda etkili olmuştur. İlköğretimde cinsiyetler arasında yaşanan dengesizlik ise %2,3 azalmıştır ancak bu oran yeterli olmamıştır. Bu doğrultuda kızların okula devam etmesini sağlamak için okulu bırakma nedenlerinin belirlenmesi ve yapılan faaliyetlerin güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Aile içi şiddet, töre cinayetleri ile mücadele edilmesi için kolluk kuvvetlerine, sağlık personellerine eğitici faaliyetler düzenlenmiştir. Mahkemeler de ailenin korunmasına yönelik kanunu uygulamıştır. Bu doğrultuda yayınlanan Başbakanlık Genelgesinin kamu kurumaları arasındaki işbirliğini sağlama da faydalı olduğu raporda ele alınmıştır (Web 14).

2009 ilerleme raporunda kadına yönelik şiddet, töre cinayetleri konusunda yayınlanan genelgenin baştaki gelişmenin ardından kaygılara neden olduğu belirtilmiştir. Çünkü İçişleri Bakanlığı genelgesinde yer alan koordinasyon komiteleri kanundaki gibi kurulmamıştır ve güvenlik güçleri, kamu idareleri ile İçişleri Bakanlığı'nın bu şiddet genelgesinden haberdar olmadıkları anlaşılmıştır. Aile Mahkemeleri'nin kadınları koruma altına alması için çıkarttığı koruma kararının uzun bir süre sonunda verilmesi kadınların mağdur olmasına neden olmuştur. Bu durum STK'lar tarafından dile getirilmiştir ancak STK'lar ile hükümet arasında sağlam bir diyalog oluşturulamamıştır. Kadınların işgücüne katılımını sağlamak için yapılan yasal değişiklik ile devlet memurları gibi sözleşmeli kamu görevlilerine de 16 haftalık doğum izni ve tekrar görevlerine dönebilmeleri imkânı sağlanmıştır (Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslar: 1978). Ancak özel sektörde çoğunlukla kayıt dışı çalıştırılan kadınlar aynı işlerde erkeklere göre az ücret almışlardır. Bu durum istihdam oranını etkilemiştir. Kadınların siyasi alanda temsil düzeyinde de yeterli seviyeye ulaşılamamıştır. Çünkü Siyasi Partiler Kanununda, parti tüzüklerinde kadınların temsilini sağlamaya yönelik hükümler olmamakla birlikte siyasi partilerde yeterli sayıda kadın aday göstermemişlerdir. 29 Mart 2009'da yapılan seçimlerin bu durumu bir kez daha doğruladığı raporda belirtilmiştir. TBMM'de Mart 2009'da toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik atılan adımları takip eden, kanun tasarılarına görüşte bulunan, Türk mevzuatı ile uluslararası anlaşma hükümleri arasında uyum

olması için düzenlemelerde bulunan ve kadın-erkek ayrımcılığına dair şikâyetleri inceleyen Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu kurulmuştur (Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Kanunu: 2009). Kadın erkek eşitliğini sağlamak ve bu konudaki duyarlılığı artırmak için kamu çalışanlarına, sağlık personellerine yönelik eğitimler devam etmiştir. Nisan 2009'da ise kadına yönelik şiddet konulu eğitim için KSGM ile Adalet Bakanlığı arasında protokol imzalanmıştır(Web 15).

2010 ilerleme raporunda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planının hedefler ve mali kaynak konusunda yetersiz kaldığı ifade edilmiştir. Geçen süre zarfında erken yaşta evlilik, şiddet ve cinsel taciz gibi konularda çalışmalar yürüten TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonunun, Sivil Toplum Kuruluşları ve ilgili kurumlarla istişarede bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca şiddet mağduru çocuk ve kadınlara yönelik yapılan çalışmaların geliştirilmesi amacıyla KSGM, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu ve Emniyet Genel Müdürlüğü işbirliği yaparak protokol imzalamıştır. Son olarak 2010 ilerleme raporunda, erken yaşta evlilik, töre cinayetleri, aile içi şiddetin sorun olarak devam ettiği, pek çok kadının haklarını tam olarak bilmediği ve farkındalık yaratılması gerektiği tekrar vurgulanmıştır (Web 16).

2011 yılında düzenlenen ilerleme raporunda istihdama katılımın bir önceki seneye oranla %27,6'lık bir artış gösterdiği söylenmiştir. Ancak bu oran tatmin edici olmamış ve kadınların serbest çalışmasını sağlayacak fonlar yetersiz kalmıştır. Bu yüzden eğitici faaliyetlerin ve ilgili mevzuatların kadın-erkek eşitliğini sağlayacak şekilde tasarlanması gerektiği ifade edilmiştir. Ocak 2011 tarihinde ise Borçlar Kanunu kapsamında işyerinde taciz sorunuyla ilgili bir takım düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Raporda siyasete katılım bakımından kadın milletvekili sayısında 48'den 78'e yükselen bir artış olduğu ancak yeterli görülmediği ve bu durumun sadece toplumsal rollerden değil, kadınların siyasette yeteri kadar desteklenmemesinden kaynaklandığı söylenmiştir. Kadın haklarına yönelik faaliyette bulunan STK'lar ile olan diyalog ise Aile ve Sosyal Politikalar Bakanının atanmasıyla birlikte gelişme göstermiştir (Web 17).

2012 ilerleme raporuna baktığımızda, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından mevzuat, bilinçlendirme, sağlık hizmetleri, önleyici hizmetler ve kadınların güçlendirilmesini hedefleyen Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem

Planının (2012-2015) kabul edildiği ifade edilmiştir (Web 18). Ayrıca Bakanlık, şiddetin önlenmesi ve kadın erkek eşitliğinin sağlanması konusunda eğitim verilmesi için Jandarma Genel Komutanlığı ile istihdama katılımı sağlamak amacıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı arasında protokol imzalamıştır. Ancak çalışan kadınlar için çocuk bakım hizmeti ve doğum izni konuları problem olmaya devam etmiştir. Evlilik dışı birliktelik yaşayanlar ile aile bireylerinin şiddetten korunması amacıyla 14 Mart 2012'de ise Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi imzalanmıştır. Fakat kadına yönelik şiddetin önlenmesi ile ailenin korunması için Avrupa standartlarına ilişkin gerekli uyumun sağlanamadığı belirtilmiştir. Sonuç olarak, toplumsal eşitliği sağlamak adına mevzuatın iyileştirilmesi gerektiği ve siyasi, sosyal, ekonomik alanda tutarlı bir şekilde uygulanması için önemli bir çabaya ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır.

2.3. 2013- 2019 Arası İlerleme Raporları ve Etkileri

2013 yılı ilerleme raporlarında (Web 19) aile içi şiddet, töre cinayetleri, zorla evlilik, çocuk gelinler gibi konular önemli ölçüde problem olmaya devam etmiştir. Bu doğrultuda aile içi şiddet konusu kamu önünde sıklıkla dile getirilmiş ve şiddetin önlenmesine yönelik çabalar sarf edilmiştir. Üyelik için karşılanması gereken ekonomik, siyasi ve sosyal kriterleri inceleyen 2013 ilerleme raporunda ise Mart 2012 tarihli Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planının (2012-2015) halen uygulamada olduğundan ve şiddetle mücadele için bir veri tabanı hazırlandığından bahsedilmiştir. Raporunda, aile içi şiddet mağduru kadınlar için 2013 başında 'Kadın Konukevlerinin Açılması ve İşletmesi Hakkında Yönetmelik'in kabul edildiği böylece nüfusu 100.000'den fazla olan belediyelerin konukevi oluşturması gerektiği ancak konukevi oluşturmayan belediyelerin takip edilmesine yönelik mekanizmanın geliştirilmediği ifade edilmiştir.

2013 ilerleme raporunda kadınların işgücüne katılım oranı %29,5 olarak belirtilmiştir ve kamu-özel sektör kadınların çalışma hayatına katılımını sağlamak için yeni kampanyalar düzenlemiştir. Ancak üst düzey pozisyonlarda görev alan kadınların oranında herhangi bir artış olmadığı belirtilmiştir. Kadınların işgücüne katılmasını etkileyen en temel faktörlerden biri ise çocuk sahibi olmaları ve buna yönelik kreş imkânlarının kısıtlı olmasıdır. Bu doğrultuda raporda, kadınların çalışma hayatına

katılmalarını sağlamaya yönelik kreş imkânlarının iyileştirilmesi, esnek çalışmanın düzenlenmesi, kayıt dışı çalışma koşullarının ele alınması ve eşit işe eşit ücret kavramının uygulanması için ekstra çabaya ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır.

2014 ilerleme raporunda (web 20) bir önceki seneye göre kadın işgücüne katılım oranında %33,2'lik bir artış olduğu belirtilmiştir. Ancak kadın istihdamının artırılmasına yönelik genelgenin uygulanması konusunda eksikliklerin mevcut olduğu ve istihdamı etkileyen yaşlı bakımı, kreş hizmetleri, cinsel taciz konularının tekrar gözden geçirilmesi gerektiği bir kez daha vurgulanmıştır. Raporda bahsedilen bir başka konu adli koruma altındayken öldürülen kadınların var olmasıdır ve bu durum mevzuatın uygulanmasında eksikliklerin olduğuna işaret etmiştir. Son olarak ise raporda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AHİM) kadınların evlendikten sonra kendi soy isimlerini kullanabilmeleri yönünde verdiği karara rağmen Türk mevzuatında değişiklik yapılmadığı ancak Anayasa Mahkemesinin kullanabilmeleri yönünde karar verdiği ifade edilmiştir. Bu doğrultuda toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından AB müktesebatı ile uyum oluşturulamamıştır.

Avrupa Komisyonu tarafından sunulan Türkiye 2015 ilerleme raporunda da (web 21) kadınların geleneksel rolünün desteklenmesi, mevzuatın yetersiz kalmasından dolayı kadına karşı şiddetin devam ettiği ve adli korumanın yetersiz kaldığı ifade edilmiştir. Şiddetin engellenmesi için Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine yönelik kanun, ulusal eylem planına ilişkin çabaların attırılması, Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi ile uyumlu hale getirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak geçen süre zarfında uyumlu hale getirilmesi için herhangi bir adım atılmadığı 2016 ilerleme raporunda ifade edilmiştir(web 22). Kurum ve kuruluşlar şiddetle mücadele için eğitim vermeye devam etmiş fakat haksız tahrik, yaşından büyük gösterme, rızaya dayalı olma gibi kavramlar cinsel dokunulmazlık suçlarında cezalarda indirim sebebi olmaya devam etmiştir. Bu doğrultuda raporda mevcut hizmetlerin yeterli olmadığı ve mevzuatın etkin olarak uygulanmadığı belirtilmiştir.

2016 senesinde Türkiye'de meydana gelen siyasi, ekonomik, sosyal durumlar ise AB-Türkiye ilişkilerinde tartışmalara neden olmuştur ve ilişkilerin seyrini de değiştirmiştir. Bu doğrultuda Komisyon, 2017 ilerleme raporunun yayınlanmayacağını

belirtmiş, Türkiye'nin süreci canlandırması için Nisan 2018 tarihine kadar zamanı olduğuna dikkat çekmiştir (Milliyet, www.milliyet.com.tr). Ancak 2018 ilerleme raporu yayımlandığında Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı (2016-2020) onaylanmış olmasına rağmen kadına karşı ayrımcılık ve cinsiyete yönelik şiddet konusunun yeterince ele alınmadığı ifade edilmiştir. Çünkü 2017 yılında 282 kadın hayatını kaybetmiştir ve aile içi şiddet konusunda kapsamlı veri takibi yapılmamıştır. Rapor da şiddet mağduru kadınlar için 68 ilde Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi ile 137 sığınma evinin faaliyet gösterdiği de belirtilmiş fakat Güneydoğu'daki sığınma evlerinin kapatılmış olmasına dikkat çekilmiştir (Web 22). İlerleme raporunda il ve ilçe müftülüklerine resmi nikâh kıyama yetkisinin verilmiş olmasına da değinilmiştir. Bu durum Medeni Kanun'un laiklik ilkesini sekteye uğratmış, zorla ve erken yaşta evlilikle mücadele konusunda risk oluşturmuştur. 2019 Türkiye raporunda (web 24) ise kadına yönelik şiddet, erken ve zorla evliliklerde takdire bağlı ceza indirimlerinin halen uygulamada olduğu belirtilmiştir.

Kadın-erkek eşitsizliği istihdam alanında da devam etmiştir ve raporda 2018 yılında kadın istihdam oranının %32,2 olduğu bunun %23'ünün ise tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak çalıştığı ifade edilmiştir. Bu doğrultuda kadın-erkek ücret eşitsizliklerinin, kayıt dışı çalışan kadınların azaltılması ve aile ile iş yaşamı arasında denge sağlamak için yasal-kurumsal mekanizmaların geliştirilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Hukuksal ve kurumsal çerçevede kadın erkek eşitliği inşa edilmiştir. Fakat mevzuatın ciddi bir şekilde uygulanmaması istihdam, eğitim, sağlık ve siyaset gibi alanlarda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin devam ettiğini göstermiştir. Çünkü medyada, ders kitaplarında yer alan ifadeler kadının sosyal statüsünü etkilemiş, ataerkil düşüncenin devam etmesini sağlamıştır. Bu yüzden raporda aile içi şiddetin önlenmesi, kadınların çalışma hayatına katılması, istihdamda üst düzey pozisyonlarda yönetici olarak yer alması için kadın ve erkeğin eğitilmesine yönelik ekstra çabaya ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.

3. Türkiye'nin Avrupa Birliği Kadın Politikalarına Uyum Çalışmaları

Kadınların birey olarak var olma çabaları, içinde bulunduğu toplumsal duruma göre değişme ve gelişme göstermiş olup tarihsel olarak bakıldığında kadının birçok

aşamadan geçtiği görülmüştür. İlk çağdan beri ev hanımlığı, annelik gibi belirli alanlarda roller üstlenen kadınlar tarih boyunca yok sayılmışlardır. Hatta Ortaçağ en acımasız dönem olmuş, hastaları iyileştirmek, ebelik yapmak gibi konulardan dolayı dini gerekçeler gösterilerek katledilmişlerdir ve erkeklerin yarattığı geleneksel yapıya bağımlı hale getirilmişlerdir (Akyıldız, 2014: 15).

Tarih boyunca karşımıza çıkan kadınların yaşadığı sıkıntılar her toplumda görülen evrensel bir sorun haline gelmiştir. Kadınlar ise bu sıkıntıları STK'larda, siyasette, feminist hareketlerde, edebiyatta, bilimde, siyasette, eğitimde, çalışma hayatında kendi haklarının da olduğunu dile getirmeye çabalamışlardır. Bu doğrultuda her geçen yüzyılda buldukları konum olumlu bir gelişme göstermiştir ancak erkekler ile aynı seviyeye ulaşamamışlardır.

Avrupa Birliği'nin kurulmasıyla birlikte kadınların yaşadığı bu sorunlar da daha belirgin bir şekilde dile getirilmiştir ve Birlik kadın-erkek eşitliğini sağlamak için belirli çözümler önerileri üretmiştir. Eğitim, sağlık, istihdam gibi alanlarda yapılan bu düzenlemelere üye ve aday ülkelerin uyması için çeşitli raporlar, anlaşmalar hazırlanmıştır. Hazırlanan bu rapor ve anlaşmalar ile kadın-erkek fırsat eşitliğinin sağlanması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda Türkiye, AB sürecinin başlamasıyla birlikte oluşturulan bu şartları kendi mevzuatında ve uygulamasında hayata geçirmek için düzenlemeler yapmıştır.

AB sürecinde Türkiye'de yapılan değişiklikler kadınların toplumdaki statüsünü önemli ölçüde etkilemiştir. Yapılan bu reformların eksenini de Anayasa'da yapılan değişiklikler oluşturmuştur. Çünkü Anayasanın 10. Maddesinde yapılan değişiklik ile birlikte devlet sadece kadın erkek eşitliğinin sağlanmasında değil, bu eşitliğin uygulanmasında da sorumlu kabul edilmiştir (Dedeoğlu ve Elveren: 2017). Bu kapsamda kadın erkek eşitliğinin her alanda sağlanması, kadına yönelik şiddet ve maruz kaldıkları ayrımcılığın önlenmesi için ilgili kurum ve kuruluşların da destekleriyle birçok program ve yasal düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Yapılan bu yasal düzenlemeler ülkemizde mevcut olan kadın erkek eşitsizliğinin giderilmesine yönelik yapılmış, ilgili yasal düzenlemeler ile kadın-erkek eşitliği ilkesinin en azından yasalarca benimsendiği ve güvence altına alındığı görülmüştür. Ancak bu ilkeler toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları ve AB direktifleri ile uyum içinde olsa da

Türkiye’de yaşanan koşullar bu ilkelerin eşitliği sağlamaktan uzak olduğunu göstermiştir.

Kadınların Türkiye’de istihdama katılım oranlarının düşüklüğü, çalışma yaşında olan kadınların istihdam dışında kaldığı, kayıt dışı ekonominin yaygınlığı ve tarımsal alanlarda ücretsiz aile işçisi olarak çalıştığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda AB uyum sürecinde, İş Kanunu’nda kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik ileri adımlar atılmıştır ve cinsiyete yönelik yapılan ayrımcılık yasaklanmış, eşit değerdeki bir iş için eşit ücret ilkesi benimsenmiştir (Dedeoğlu ve Elveren: 2017). Fakat AB yönergeleriyle uyum içinde olan bu ilkeler, Türkiye’de kurumsal açıdan eşitliği tam olarak sağlayamamıştır. Çünkü Kanun’un kapsamı; ev eksenli çalışanlar, işe alım aşaması, meslek içi eğitim gibi konularda yetersiz kalmıştır. Özellikle işe alım aşamasında evlilik, çocuk sahibi olma gibi konularda sorgulanmışlardır. Toplumsal-gündelik yaşamda erkek egemenliğinin hâkim olduğu bir yapıyla mücadele eden kadınlar, meslek seçimi ve belirli pozisyonlarda kotalar (özellikle üst makamlar) ile karşılaşmışlardır. Bu durum ise personel sisteminin eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmuş, toplumu ilgilendiren karar verme süreçlerinde erkeklerin belirleyici rol üstlenmesine ve otoriter bir yapının oluşmasına neden olmuştur (Altunok ve Gedikkaya, 2017: 219).

Kadınların çalışma hayatına girmesiyle birlikte karşılaştığı diğer bir sorun eşit değerde bir iş için farklı ücretler verilmesi olmuştur. İş Kanunu’nda yapılan değişiklik ile birlikte aynı ya da eşit değerde bir iş için cinsiyet sebebiyle daha az ücret verilemeyeceği hükmedilmiştir ve cinsiyete dayalı ayrımcılık yasaklanmıştır. Ancak istihdam alanında mesleklerin ‘kadın işleri’- ‘erkek işleri’ olarak ayrılması ve bu durumunda toplum tarafından kabul edilmesinden ötürü, kadınlar daha çok geleneksel kadın mesleklerinde yoğunlaşmış, daha düşük konuma sahip ücretli işlerde çalışmayı kabul etmişlerdir. Bu işler kadının; annelik, çocuk, yaşlı bakımı gibi nedenlerle aileye bağlı olmasından dolayı ücret eşitsizliğini ortaya çıkarmış ve bu durum kadınların geleneksel işlerde, kayıt dışı, düşük ücretle çalışmaya devam etmelerine ve olası kriz durumlarında ilk olarak kadınların işten çıkarılmasına neden olmuştur(Bulutay,2000: 32).

Geleneksel toplumlarda ev işi, çocuk ve yaşlı bakımının kadının görevi olarak görülmesi de istihdam oranlarını etkilemiştir. Çünkü doğum izinlerinin kısa olması,

çocuğa kimin bakacağı, işyerlerine bağlı kreşlerin olmayışı veya yetersiz oluşu gibi problemler ortaya çıkmıştır. Tüm bu sorunların çözümü de kadının aldığı ücrete bağlı olmuş aksi halde çalışma yaşamını terk etmek zorunda kalmışlardır (Bolcan, 2006: 271). Bu ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılmasına yönelik İş Kanunu'nda da değişiklikler yapılmıştır. Çalışan kadınlar evli veya bekâr olsun 150'den fazla kadın personelleri olan işyerlerinde 0-6 yaş grubu çocukların bakımı için kreş ve emzirme odalarının işveren tarafından açılması zorunlu hale getirilmiştir (Gebe Veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları Ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik: 2004). Ancak kadın çalışan konusunda belirli bir oran verilmesi işveren tarafından kadın çalışan sayısının bu oranın altında tutulmasına neden olmuş, istihdamı da olumsuz etkilemiştir. Bu yüzden erkek çalışanların sayısı da göz önünde bulundurularak bu madde tekrar düzenlenmelidir. Zira bu düzenleme eşitlik kurallarına aykırılık olarak yorumlanabilmektedir.

Kanunda yer alan bu uygulamalara rağmen annelik izni nedeniyle halen kadın çalışanlar işe alınmamakta veya gebe olduklarında işten çıkarılmıştır. Bu durum kadın örgütleri, sendikalar tarafından dile getirilmiştir ve Türkiye özelinde tekrar değerlendirilmesi gerekmektedir (Ünlütürk, 2015: 735). Çünkü kadınların istihdam alanına girmesiyle birlikte bu tür sorunların ortaya çıkması kadının ya çalışma yaşamından ya da aile hayatından uzaklaşmasına sebep olmuştur. Çalışma yaşamıyla birlikte özellikle eğitim düzeyi yüksek olan kadınlar daha az çocuk sahibi olmaya başlamışlardır. Karşı karşıya kaldıkları sorun ise çocuk sahibi olma arzularını kaybetmiş olmaları değil, hem özel yaşamı hem de kamu alanında üretimde bulunacak bir politikanın tam anlamıyla sağlanmamış olmasıdır. Çünkü çalışan kadınlar çocuk sahibi olduklarında kreş, bakıcı gibi bakım ihtiyaçları ortaya çıkmıştır. Bu durum ise ilk çocukta sağlansa da diğer çocuklarda maddi ve manevi anlamda sorun oluşturabilmiş, kadınların işe ara vermelerine veya tamamen çalışma hayatını bırakmalarına, iş ve aile yaşamını dengelemek için çok mücadeleler vermelerine neden olmuştur (Dedeoğlu ve Elveren, 2017: 34).

Düzenlemelere rağmen İş Kanunu'nda kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik eksikliklerin olduğu görülmüştür. Örneğin; erkekler için geçerli olmayan kıdem tazminatı ile ilgili madde, kadınların evlendikten sonra 1 yıl içinde işi bırakmaları durumunda kıdem tazminatı hakkı tanımıştır ve evlilik sonrası kadınların

išten ayrılmalarını teşvik edici olmuştur (Dedeođlu ve Elveren, 2017: 35). Yine Sosyal Güvenlik Yasası'nda dul ve yetim aylığı almaya hak kazanımında erkekler 18 yaşına (yükseköğrenim durumunda 25) kadar alabilirken, kadınlar evlilik veya sigortalı bir işe girene kadar yetim aylığı alabilmiştir. Uygulamalar ise toplumsal kabulden ziyade yasal düzenlemelerde de kadınların ev içinde anne ve eş olarak bağımlı bir ideoloji üzerine kurulduğunu göstermiştir.

31.İlerleme Raporlarının Güçlü Yönleri

Avrupa Birliği, ilerleme raporlarında aday ülkelerin uygulaması gereken hedef ve politikaları temel alarak ülkelerin aldığı kararları, mevzuatında kabul ettiği, uygulamada aldığı önlemleri değerlendirmiştir. Bu kapsamda; Avrupa Birliği'ne aday olan devletlerin müktesebata uyumunu sağlamak için ortak ve genel ilkeler kapsamında değerlendirilen ilerleme raporları, ülkelerin güçlü ve zayıf yönlerine ayna tutmuş ve oluşan fırsatların değerlendirilmesi açısından yardımcı olmuştur.

Avrupa Birliği verimli ve kaliteli bir yönetim oluşturmak istemiştir. Bunun nedeni ise aday ülkelerin ekonomik, sosyal, kültürel reformları uygulamasını sağlayacak yönetsel uyumu inşa etmektir. Bu sebeple AB, Türkiye'nin Avrupa müktesebatına uyumunu takip etmiştir ve her yıl hazırladığı raporlarla öneri ve tespitlerde bulunmuştur. Türkiye'den de ilerleme raporlarında ifade edilen bu öneri ve değerlendirmeleri dikkate alarak AB ile uyumu sağlayacak yenilikleri gerçekleştirmesi beklenmiştir. AB ilkelerine uyumu sağlamak için 1998 yılında hazırlanan ilk ilerleme raporlarından, son rapor dâhil tamamında sosyal, ekonomik, siyasi, hukuki düzeyde incelemede bulunulmuş, eksik olan kısımlara dikkat çekilerek yorumlar yapılmıştır (Bulut, 2014: 113). Bu yorumlar kapsamında elde edilen veriler ile Türkiye; demokrasi, azınlık hakları, eğitimde fırsat eşitliği, kadın erkek eşitsizliği gibi birçok konuya odaklanmış, sonuç üretilmesi için çalışmalar ve düzenlemeler yapmıştır.

Türkiye müktesebata tam anlamıyla uyum sağlamak, ulusal ve bölgesel düzeyde kapasitesini arttırmak, Birlik standartlarına ulaşmak için geliştirici ve olumlu politikalar yürütmüştür. Bu politikalar çerçevesinde, ilerleme raporlarında da sıklıkla dile getirilen ve önemli bir sorun haline gelen toplumsal cinsiyet eşitsizliği dikkate alınarak mevzuatta iyileştirmeler ve olumlu değişiklikler yapılmıştır. Özellikle istihdam konusunda kadınların çalışma hayatında etkin olarak yer alması için karşılaştıkları problemleri göz önüne alarak iş hukukunda düzenlemeler

gerçekleştirmiştir. Ayrıca her raporda aile içi şiddetin üzerinde durulması gereken önemli bir konu olduğu ifade edilmiş, bu şiddeti önlemek amacıyla kadın ve erkeklerin eğitilmesine yönelik ekstra çaba harcanmasına vesile olmuştur. Yine bu çerçevede toplum genelinde çocuk gelin evlilikleri ve erken yaşta zorla evlilikler, kadına şiddet konularında farkındalık çalışmaları yürütülmesine, yanı sıra kadın sığınma evleri açılmasına imkan yaratmıştır.

İlerleme raporları aday ülkelerin AB müktesebatını ne ölçüde üstlendiğine ilişkin kapasite belirlemesi yapsa da bunun ötesinde bir etki düzeyi olmuştur. Çünkü raporda belirtilen tespitler ve beklentiler bir sonraki değerlendirme döneminde aday ülkeye yöneltilen reformlar listesi anlamına gelmiştir. Böylece raporlara yansıyan değerlendirmeler ülkenin ulusal programına yön vermiş, diğer ülkeler ile olan ilişkilerine etki etmiş, mevzuat uyumu ve kamu hizmetlerine yönelik altyapının sağlanması için değişime yön veren pozitif bir enerji gücüne sahip olmuştur (Web 25). 1998 senesinden günümüze kadar gelen süreçte Türkiye’de gözlenen ekonomik ve sosyal değişiklikler ise bu gücü doğrular nitelikte olmuştur. Son olarak ilerleme raporları fikri altyapıdan yoksun olmamış, belirli bir sisteme dayanmıştır ve ilgili ülkenin sosyo-politik yapısının önceliklerine ayrıcalık kazandırıcı işlev üstlenerek kurumsal birikim üzerinden yön verici bir görev icra etmiştir.

3.2. İlerleme Raporlarının Zayıf Yönleri

Avrupa Birliği ilerleme raporlarında; demokrasi, hukukun üstünlüğü, azınlıkların korunması, uluslararası yükümlülükler bağlılık, kadın-erkek fırsat eşitliği konularında betimleyici, eleştirel ve öneriler temelinde bir değerlendirme yapılmıştır. Raporlarda Kopenhag Kriterlerine uyma koşuluyla hareket edilmiştir ve bu koşullar, toplum düzenini ve yapısını daha iyi duruma getirmek için köklü değişiklikler yapılmasını talep etmiştir. Yapılan değişiklikler ise tüm sektörlerin ve toplumsal yaşamın doğrudan etkilenmesine yol açmıştır. AB ilerleme raporlarında yer alan değerlendirme ve önerilerinden oluşan ölçütleri doğrultusunda Türkiye’nin şekil alması ülkenin bazı iç dinamiklerinin doğal tepkisine yol açmıştır.

Avrupa Birliği’ne üye devletlerin kültür, sosyoloji ve kıstasları birbirinden farklıdır ve bu kıstaslar AB çerçevesinde bir politika oluşmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle ilerleme raporları ekseninde kamu politikalarında yapılan değişim çoğu zaman tartışmalara sebep olmuştur. Çünkü AB mevzuatı ile uyum sağlamak için mevcut

mevzuat tartışılmadan yeni bir mevzuat direk kabul edilmiştir. Mevzuatta yapılan her değişiklik ise bunları uygulayacak kurumlarda da değişiklik yapılmasını gerektirmiştir. Bu durum idari değişimlere yol açmış, sadece kurum sistemini değil yargı sistemini de etkilemiş, yeni hukuk kurullarına ihtiyaç duyulmasını sağlamıştır. Yani AB müktesebatı uyumu teknik anlamdan ziyade geniş kapsamlı yönetsel ve yargısal değişimlere de yol açmıştır (Web 26).

İlerleme raporları zaman zaman Türkiye'nin de tepkilerine neden olmuştur. Çünkü kurucu ideolojiden görece uzaklaşmış; kültürel, siyasi ön yargılardan dolayı tarafsız yaklaşmamış ve Türkiye'deki durum hakkında yapılan tespitler zaman zaman doğruyu yansıtmamıştır.

4.SONUÇ

Dünya'da kadınlar yüzyıllar boyunca ataerkil toplum düzeninin bir sonucu olarak toplumsal hayatta ayrımcı uygulamalarla karşılaşmışlardır. Kadının birincil görevi ev ve aile sorumluluklarını yerine getirmek olarak görülmüştür. Bu sebeple kadın- erkek arasındaki eşit olmayan uygulamalar devam etmiştir. Yaşamın her alanında ikinci planda kalan kadınların bu durumla mücadele etmelerini zorlaştıran en önemli engel ise zihinde kalıplaşan yargılar olmuştur.

Bu araştırmada da görüldüğü gibi Türkiye-AB ilişkileri sürecinde, kadına yönelik uygulanan sosyal politikalarda önemli değişimler görülmüştür. Çünkü Avrupa'nın benimsediği kadın hakları kavramı Türkiye içinde çıkış noktası olmuştur. Birlik yolunda yapılan bu düzenlemeler mevzuatta kadın-erkek eşitliği alanında önemli eksiklikleri gidermiştir. Özellikle Anayasa'nın 10. Maddesi devletin eşitliği sağlamaya yönelik pozitif ayrımcılık ilkesini ifade etmesi önemli gelişmelerden olmuştur. Buna rağmen mevzuatta yapılan değişikliklerin uygulamada karşılık bulmadığına yönelik eleştirilerde AB tarafından yöneltmiştir.

Türkiye, AB sürecinde yasal ve kurumsal reformlar ile toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik politikaların geliştirilmesine önem vermiştir. Ancak kadınların belirli bilgi birikiminden yoksun bırakılmaları, kadınların istihdam alanlarının pek çok sorun oluşturması ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en çok çalışma hayatında görülmesi bu sorunlara ağırlık verilmesine neden olmuştur. Çalışan kadınların bugünkü durumuna bakıldığında ise, sayısal oranlarının düşük olması, yasal

desteğın zayıf olması ve geleneksel düşünce yapısı nedeniyle çalışma alanlarının erkeklere ait görülmesi ayrımcılığın devam etmesini sağlamıştır. Kadın hakları konusunda belirli aşamalar kaydedilse de AB ile karşılaştırıldığında bu sorunların devam ettiği ilerleme raporlarında ifade edilmiştir.

Avrupa Birliğı Anlaşması'nda ve ilerleme raporlarında incelediğimiz üzere özellikle istihdama ilişkin gerçekleştirilen reformlarda kadının ilk işlevinin anne ve eş olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle annelik durumuna yönelik yapılan düzenlemeler bu durumu net bir şekilde göstermiştir. Kadının anne olarak çalışma saatlerinin düzenlenmesi, çocuk bakımında birincil sorumlunun kendisi olduğunu göstermiş, bu durum kadının ev içinde ki rolü ile bütünleşmiştir. Dolayısıyla bu yönde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik düzenlemeler ataerkil zihniyet yapısının devamı niteliğinde olmuş, ikna edici bir sonuca ulaşamamıştır.

Türkiye'nin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada karşılaştığı sorunların nedeni ise mevzuatın olmasına rağmen uygulamada sistemin eksik kalmasıdır. Ancak uygulamada karşılaşılan eksikliklerin giderilmesi sosyal devlet olmanın gereklerindedir. Yani Türkiye AB sürecinden kaynaklı değil sosyal devlet olduğu için bunları yapması gerekmektedir. Çünkü ataerkil zihniyet yapısı değişmeden dış etkenlerin baskısıyla yapılan reform çalışmaları uygulama alanında başarısız olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aktaş M. (2019). *Avrupa Birliğı ve Türkiye*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Akyıldız, Ercan C. (2014). *Cinsiyetin Toplumsal Roldeki Yeri*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Altunok, H. ve Gedikkaya, F. (2017). Cumhuriyet Türkiye'sinde Kamu Politikalarının Üretilmesinde Kadın. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17 (2). Ss. 211-237.
- Arslan, Y. (2015). *Oyundan Düğüne Hayatlar: Güneydoğu'da Çocuk Gelinler*. Belge Yay.
- Belediye Kanunu (2005). T.C. Resmi Gazete, 25874, 03 Temmuz 2005.
- Bulut, M. (2011). Türk Kamu Yönetiminin Dönüşümünde Etkili Bir Araç: Avrupa Birliğı İlerleme Raporları, Sayıştay Dergisi, 82. Ss. 97-124.
- Bulutay, T. (2000). Kadın İstihdamı, İstihdam Ve Eğitim Projesi İşgücü Piyasası Bilgisi, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay.
- Bolcan, A, E.(2006). Avrupa Birliğı'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Çalışma

- Hayatında Kadının Yeri Ve Kadın İşsizliği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- Börü, Parlak Ş. (2017). Kadının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmeler Ve Türkiye'nin Konumu, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Özel sayı: 53. Ss. 43-63.
- Dedeoğlu, S., ve Elveren, A. Y. (2017). *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, İstanbul: İletişim.
- Gebe Veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları Ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik (2004). T.C. Resmi Gazete, 25522, 14 Temmuz 2004.
- İş Kanunu (2003). T.C. Resmi Gazete, 25134, 22 Mayıs 2003.
- Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Kanunu (2009). T.C. Resmi Gazete, 5840, 24 Mart 2009.
- Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı (2009) 2009 Yılı İzleme ve Değerlendirme Toplantısı Raporu (07 Nisan 2009), <https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/ksgm/uploads/pages/izleme-ve-degerlendirme-raporlari/kadina-yonelik-aile-ici-siddetle-mucadele-ulusal-eylem-planı-2009-yılı-birlesik-raporu.pdf>, (Erişim Tarihi 10 Mart 2020).
- Özdemir, H. ve Demirkanoglu, Y. (2014). Helsinki Zirvesi'nden Günümüze Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinin Ülkedeki Kadın Politikalarına Etkileri. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Cilt/Vol. XXXIII, Sayı/No. 2. Ss. 103-126.
- Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslar (1978). T.C. Resmi Gazete, 16330, 28 Temmuz 1978.
- T.C. Aile Ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, *Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı 2012-2015*, http://www.ktu.edu.tr/dosyalar/kadinarastirmalari_147e7.pdf, (Erişim Tarihi 10 Mart 2020).
- T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı (2008-2013) 2009 Yılı Birleşik Raporu*, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/uploads/ksgm/uploads/pages/izleme-ve-degerlendirme-raporlari/toplumsal-cinsiyet-esitligi-ulusal-eylem-planı-2009-yılı-birlesik-raporu.pdf>, (Erişim Tarihi 10 Mart 2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982). Kanun No: 2709, 07 Kasım 1982.
- Türk Ceza Kanunu (2004). T.C. Resmi Gazete, 25611, 26 Eylül 2004.
- Ünlütürk, Ulutaş Ç. (2015). İş Ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları: Türkiye'de Yeni Politika Arayışları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 70 (3). Ss:723-750.
- Yazıcı AM. (2016), Avrupa Birliği Sosyal Politikasının Gelişimi ve Türkiye'nin Avrupa Birliği Sosyal Politikasına Uyumu, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Web 1: https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)
- Web 2: https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)
- Web 3: https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)

Web4:https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1998.pdf (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020).

Web5:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1999.pdf (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)

Web6:https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2000.pdf (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)

Web7:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2001.pdf (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)

Web8:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2002.pdf (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)

Web9:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)

Web10:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)

Web11:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)

Web12:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2006.pdf (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)

Web13:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2007.pdf (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)

Web14:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2008.pdf (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)

Web15:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2009.pdf (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)

Web16:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2010.pdf (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)

Web17:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2011.pdf (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)

Web18:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2012.pdf (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)

Web19:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2013.pdf (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)

Web20:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2014.pdf (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)

Web21:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2015.pdf (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)

Web22:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2016.pdf (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)

Web23:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2018.pdf (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)

Web24:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2019.pdf (Erişim Tarihi 17 Şubat 2020)

Web 25: <http://www.yayed.org/> (Erişim 05 Mayıs 2020)

Web 26: <http://www.yayed.org/> (Erişim 05 Mayıs 2020)

SPOR BİLİMLERİ ALANI ÖĞRENCİLERİNİN TÜRKÇE I YAZILI ANLATIM DERSİNE YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ

Gülsima TOPTAL, toptalgulsima@gmail.com

Dr. Hikmet TURKAY, hikmet.turkay1@gazi.edu.tr

Çağrı ARI, cagri.ari1989@gmail.com

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, lisans düzeyinde öğrenim gören Spor Bilimleri Alanı öğrencilerinin Türkçe I Yazılı Anlatım dersine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi ve aralarındaki farklılıkların ortaya çıkarılmasıdır. Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, Gümüşhane Üniversitesi ve Kafkas Üniversitesinin Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokullarında öğrenim gören 289 öğrenci (176 kız ve 113 erkek) oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak Bahar, Uludağ ve Yılmaz (2010) tarafından geliştirilen Türkçe I Yazılı Anlatım Dersine Yönelik Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 22 paket programından yararlanılmıştır. Araştırmada sonuç olarak; Spor Bilimleri Alanında öğrenim gören öğrencilerin cinsiyet, bölüm, yabancı dil dersi alma isteği ve aylık okunan kitap sayısı durumlarına göre aralarında anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Spor Bilimleri, Türkçe I, Tutum, Yazılı Anlatım

INVESTIGATION OF THE ATTITUDES OF SPORT SCIENCE STUDENTS ON TURKISH I WRITTEN EXPRESSION COURSE

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the attitudes of the students of the Sport Sciences Department studying at the undergraduate level towards the Turkish I Written Expression course in terms of various variables and to reveal the differences between them. Screening model was used in the research. The study group of the research consists of 289 students (176 girls and 113 boys) studying in Physical Education and Sports Schools of Gümüşhane University and Kafkas University. Attitude Scale for Turkish Written Expression Lesson developed by Bahar, Uludağ and Yılmaz (2010) was used as data collection tool. SPSS 22 package program was used in the analysis of the data. As a result of the research; It has been determined that there are significant

differences between the students studying in the field of Sports Sciences according to gender, department, the desire to take foreign language lessons and the number of books read monthly.

Keywords: Sport Sciences, Turkish I, Attitude, Written Narrative

1. GİRİŞ

Dil, insanlığın kuruluşundan beri insanın iletişim ve anlaşma aracı olmuştur. Literatürde dilin ne olduğu ile ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır. Ergin'den aktaran Türker'in (2014:27) vurguladığı gibi, dil insanların iletişim kurabilmek ve anlaşabilmek için kullandığı en etkili iletişim aracı olmasının yanında milletleri birleştirir, korur ve milletlerin ortak malı olarak kabul edilir. Dil, yalnız bir sesler topluluğu, sadece düşüncü, dileği ve duyguyu bildiren bir araç yığını değil, aynı zamanda kültür, ahlâk, hukuk gibi topluluğun kuruluşunu sağlayan en önemli öğedir (Karaalioglu:1987:13). Bireyin yaşadığı toplumda iletişim kurabilmek, kendini ifade etmek ve anlayabilmek için kullandığı dil, Kavcar ve arkadaşları (2007:9) tarafından ise "Duygu, düşünce, dilek ve tasarılarımızı başkalarına aktarmaya yarayan işaretler sistemi" olarak ifade edilmiştir. Fakat Doğan'ın (2017:9) belirttiği gibi, dili sadece bir iletişim aracı olarak görmek eksik bir tespittir. En genel anlamıyla dil, insanların duygu düşünce ve gözlemlerini işaret veya kelimelerle paylaştıkları bir sistemdir (Türker, 2014:28-29).

Bireylerin duygu, düşünce ve isteklerini başkalarına aktarabilmesinde dilin sözle anlattıklarının yazıya dökülmüş hâli olan yazılı anlatımın önemli bir yeri vardır. En eski zamanlardan bugüne kültürlerarası iletişim, etkileşim ve hayata dair ne varsa yazı denilen aracın bulunması sayesinde gelecek kuşaklara güvenli şekilde ulaştırılabilmektedir (Evran, 2017: 21). Kültürlerarasında yaşanan bu etkileşim ve iletişimle bilgi alışverişleri gerçekleşmiş ve medeniyetler de bu sayede daha rahat ve hızlıca ilerleyebilme imkânı bulmuştur (Çiçek, 2012:46).

Duygu, düşünce, istek ve daha birçok şeyi yazı ile anlatmaya yazmak denir. Yazmak; konuşarak, sözle anlattıklarımızı çeşitli sebeplerle yazı ile ifade etmektir. Bu sebeple yazı da dil gibi iletişim kurabilmek için önemli ve değerlidir (Sever, 2019). Calp' e (2005:195) göre yazma "*duygu, düşünce ve hayallerin, istek ve arzuların, bilinen ve görünenlerin, okunan veya duyulanların dil aracılığıyla kâğıt üzerine güzel ve etkili bir şekilde aktarılması*; yazılı anlatım ise "*topluluk hâlinde yaşayan*

insanların duygu, düşünce ve tasarılarının dil kurallarına göre, doğru ve etkileyici bir biçimde ve belirli bir plan çerçevesinde yazıyla anlatmasıdır". Aktaş ve Gündüz'ün (2010:29) ifade ettiği gibi, "yazı yazmaktaki amaç; yazıyı okuyacak kişilere duygularımız ve düşüncelerimizi, gözlemlerimiz ve bilgilerimiz sayesinde daha etkili ve güzel bir şekilde aktarabilmemizdir. Aktarımdan kasıt yalnızca bilgileri aktarım olarak algılanmamalı aynı zamanda da okuyucuların estetik zevk alması için de yazılabileceği unutulmamalıdır. Bu sayılanların yapılabilmesi için de bireylerin ana dillerini kullanabilmeleri, güzel bir üsluba sahip olmaları, gözlem yapabilmeleri ve bol okumayla okudukları, gördükleri ve öğrendikleri üzerine düşünce geliştirebilmeleri gerekmektedir".

"Okullarda kompozisyon ve yazılı anlatım kavramlarıyla belirtilen yazı ve yazma çalışması, bir konu ile ilgili duyguları, düşünceleri, tasarıları, görülenleri, yaşananları, hayal ve umutları... birtakım kurallar çerçevesinde derli toplu anlatabilme tekniğidir (Göçer, 2010: 179). Sonuç olarak Oktay'ın da (2019:31) dikkat çektiği gibi yazının iyi, başarılı ve dikkat çekici olabilmesi ile ele alınan konunun iyi anlatılabilmesi arasında paralellik bulunmaktadır.

Yazı yazmak öğrencilerin yalnızca yazma becerilerini geliştirmek ya da öğretici yazılar yazabilmelerini sağlamak amaçlı uygulamalar olmamalıdır. "Bu uygulamalar yapılırken öğrencilerin dış dünyayı ve kendi iç dünyalarını anlatabilmeleri; görüşlerini, düşüncelerini, hayallerini de ifade edebilmelerinin sağlanmasına olanak tanınmalıdır. Yazma ediminde dış dünyadan duyu organlarıyla elde edilen izlenimler zihinde canlandırılarak kâğıda dökülür. Öğrencilerin duyuları sayesinde dış dünyada olup bitenlerin farkında olup ayrıntıları görebilmesi ve zihinlerinde canlandırabilmesi, anlatımlarını yazılı olarak yaptıklarında özgünlük çerçevesinde yapabilmelerini sağlar. Yazılı anlatımda özgünlüğe ulaşabilmek; bireylerin kendi duygu, düşünce, görüş ve hayallerini yazılarına yansıtmasıyla mümkündür" (Aşlıoğlu, 1993: 146). Yazma becerisinin geliştirilmesiyle öğrencilerin yazmayı kendilerini ifade etmede bir alışkanlığa dönüştürmeleri, duygu, düşünce, hayal, tasarı ve izlenimlerini dilin imkânlarından yararlanarak ve yazılı anlatım kurallarına uygun şekilde anlatmalarının önemi düşünülerek, bu çalışmada da, Spor Bilimleri alanında öğrenim gören öğrencilerin Türkçe I Yazılı Anlatım dersine yönelik tutumları çeşitli değişkenler çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır.

2. YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Modeli

Araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Tarama, geçmişte ya da halen var olan bir durumu, var olduğu şekliyle tespit etmeyi amaçlayan araştırma modelidir (Karasar, 2020).

2.2.Araştırma Grubu

Araştırma, 2019-2020 eğitim öğretim yılında, Gümüşhane Üniversitesi ve Kafkas Üniversitesinin Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokullarında öğrenim gören ve araştırmanın yapıldığı günlerde okullarda bulunan 289 öğrenci (176 kız, 113 erkek) üzerinde yürütülmüştür. Öğrencilere ait demografik bilgiler, araştırmanın "Bulgular" bölümünde verilmiştir.

2.3.Veri Toplama Araçları

Araştırmada; uzman görüşü alınarak araştırmacılar tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu ve Bahar, Uludağ ve Yılmaz (2010) tarafından geliştirilen Türkçe I Yazılı Anlatım Dersine Yönelik Tutum Ölçeği kullanılmıştır.

Bahar, Uludağ ve Yılmaz (2010), Türkçe-I Yazılı Anlatım dersine yönelik tutum farklılıklarının belirlenmesinde kullanılabilecek olan bir ölçme aracının (TÜYATÖ), madde havuzunu oluşturmak için ilgili literatürü taramış ve öğrencilere Türkçe I Yazılı Anlatım dersindeki hislerini ve görüşlerini belirlemeye yönelik açık uçlu sorular yöneltilmişlerdir. Böylece 57 sorudan oluşan deneme formu oluşturulmuş ve deneme formu, Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesinden 546 öğrenciye uygulanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek için faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonunda üç faktör ve 21 maddeden oluşan, toplam varyansın % 65.237'sini açıklayan ölçek oluşturulmuştur. Ölçeğin güvenilirliği iç tutarlılık ve test-yeniden test yöntemleriyle incelenmiştir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .94, test yeniden test güvenilirlik katsayısı ise .88 bulunmuştur.

2.4.Verilerin Analizi

Çalışma kapsamında elde edilen veriler, SPSS 22 istatistik programı ile analiz edilmiştir. Verilerin analizine geçmeden önce, verilerin normallik varsayımını sağlayıp sağlamadığı Basıklık (Kurtosis) ve Çarpıklık (Skewness) değerleri incelenerek belirlenmiştir. Türkçe I Yazılı Anlatım dersine yönelik tutum düzeyine ilişkin veri setinin, Basıklık katsayısı 1,131, Çarpıklık katsayısı ,175 olarak bulunmuştur. Basıklık ve Çarpıklık katsayıları incelendiğinde, Tabachnick ve Fidel (2015)'in belirttiği sınırlar içerisinde (-1.5 ile +1.5) yer alan veri setinin normal bir dağılıma sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu yüzden çalışma kapsamında parametrik testlerden, ikili karşılaştırmalar için Bağımsız Gruplar için T-Testi, ikiden fazla grubun bulunduğu karşılaştırmalarda ise Tek Yönlü Varyans Analizi (One-Way Anova) kullanılmıştır. Tek yönlü varyans analizi sonuçlarının anlamlı çıkması durumunda, farklılığın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla Tukey HSD çoklu karşılaştırma testi uygulanmıştır. Araştırma grubunu oluşturan öğrencilerin kişisel özelliklerinin ortaya çıkarılmasında, frekans (f), yüzde (%), ortalama (\bar{X}) ve standart sapma (ss) gibi betimsel istatistik yöntemlerinden faydalanılmıştır.

3. BULGULAR

Tablo 1. Öğrencilerin Türkçe I yazılı anlatım dersine yönelik tutum ölçeği ve alt boyutlarından aldıkları genel ortalamalara ilişkin tanımlayıcı bilgiler

Ölçek	N	Minimum	Maksimum	\bar{X}	SS
Gelişim	289	10,00	50,00	32,23	8,78
Anlama-Anlatım	289	6,00	30,00	17,97	5,34
İlgi	289	5,00	25,00	15,07	3,55
TÜYATÖ	289	21,00	105,00	65,28	14,35

Türkçe I yazılı anlatım dersine yönelik tutum ölçeği alt boyutlarının genel ortalamalarına bakıldığında, en yüksek ortalamanın “gelişim” alt boyutunda ($\bar{X}=32,23\pm 8,78$), en düşük ortalama değerinin “ilgi” alt boyutunda ($\bar{X}=15,07\pm 3,55$) olduğu görülmektedir. Dil bilgisine yönelik tutum ölçeği toplam puan ortalaması ise ($\bar{X}=65,28\pm 14,35$) olarak bulunmuştur.

Tablo 2: Öğrencilerin Türkçe I yazılı anlatım dersine yönelik tutum puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılığı için t- testi sonuçları

Ölçek	Cinsiyet	n	\bar{x}	s	sd	t	p
Gelişim	Kız	176	32,89	8,40	287	1,613	,108
	Erkek	113	31,19	9,28			
Anlama-Anlatım	Kız	176	18,86	4,84	287	3,620	,000
	Erkek	113	16,58	5,79			

<i>İlgi</i>	<i>Kız</i>	176	15,46	3,47	287	2,287	,023
	<i>Erkek</i>	113	14,48	3,61			
<i>TÜYATÖ</i>	<i>Kız</i>	176	67,22	13,52	287	2,905	,004
	<i>Erkek</i>	113	62,26	15,11			

Tablo 2’de öğrencilerin Türkçe I yazılı anlatım dersine yönelik tutum ölçeğine ait puan ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre farklılığını gösteren t-testi sonuçları verilmektedir. Analiz sonuçları, cinsiyet değişkenine göre Türkçe I yazılı anlatım dersine yönelik tutum ölçeği ile anlama-anlatım ve ilgi alt boyutlarına ilişkin puan ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığını göstermektedir. Gelişim alt boyutunda ise istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Buna göre, anlama-anlatım ve ilgi alt boyutlarında kız öğrencilerin puan ortalamaları erkek öğrencilerin puan ortalamalarına göre daha yüksektir. Bu sonuçlar doğrultusunda kız öğrencilerin Türkçe I yazılı anlatım dersine yönelik tutumlarının erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 3: Öğrencilerin Türkçe I yazılı anlatım dersine yönelik tutum puanlarının bölüm değişkenine göre farklılığı için anova testi sonuçları

Alt Boyut	Bölüm	n	\bar{x}	s	F	p	Tukey
<i>Gelişim</i>	<i>Öğretmenlik¹</i>	53	29,60	7,54	8,280	,000	2>1
	<i>Yöneticilik²</i>	197	33,62	9,28			2>3
	<i>Antrenörlük³</i>	39	28,76	5,49			
<i>Anlama-Anlatım</i>	<i>Öğretmenlik¹</i>	53	18,24	4,85	1,017	,363	-
	<i>Yöneticilik²</i>	197	18,12	5,58			
	<i>Antrenörlük³</i>	39	16,84	4,67			
<i>İlgi</i>	<i>Öğretmenlik¹</i>	53	15,11	3,42	2,287	,103	-
	<i>Yöneticilik²</i>	197	14,85	3,83			
	<i>Antrenörlük³</i>	39	16,17	1,63			
<i>TÜYATÖ</i>	<i>Öğretmenlik¹</i>	53	62,96	13,07	2,712	,068	-
	<i>Yöneticilik²</i>	197	66,60	15,22			
	<i>Antrenörlük³</i>	39	61,79	10,11			

Tablo 3’de öğrencilerin Türkçe I yazılı anlatım dersine yönelik tutum ölçeğine ait puan ortalamalarının bölüm değişkenine göre farklılığını gösteren anova testi sonuçları verilmektedir. Analiz sonuçları, bölüm değişkenine göre gelişim alt boyutuna ilişkin puan ortalamasının anlamlı düzeyde farklılaştığını göstermektedir. Türkçe I yazılı anlatım dersine yönelik tutum ölçeği ile anlama-anlatım ve ilgi alt boyutlarına ilişkin puan ortalamalarında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin bölüm değişkenine göre, Spor Yöneticiliği bölümü öğrencilerinin diğer bölümlere göre Türkçe I yazılı anlatım dersine yönelik

tutum ölçeği gelişim alt boyutu puanlarının daha yüksek olduğu sonucuna varılabilir. Bu sonuç üzerinde Spor Yöneticiliği bölümü öğrencilerinin diğer bölümlere göre daha fazla teorik dersleri görmeleri, onların yazılı anlatıma karşı tutum puanlarını etkilediği yorumu yapılabilir.

Tablo 4.Öğrencilerin Türkçe I yazılı anlatım dersine yönelik tutum puanlarının yabancı dil eğitimi alma isteği değişkenine göre farklılığı için anova testi sonuçları

Alt Boyut	Yabancı Dil	n	\bar{x}	s	F	p	Tukey
Gelişim	İngilizce ¹	123	33,58	9,70	4,297	,002	1>3 2>3
	Almanca ²	71	33,36	9,55			
	Fransızca ³	31	27,70	6,42			
	İtalyanca ⁴	52	31,26	5,22			
	Diğer ⁵	12	27,50	6,37			
Anlama- Anlatım	İngilizce ¹	123	18,75	5,84	1,880	,114	-
	Almanca ²	71	17,25	5,47			
	Fransızca ³	31	17,09	4,18			
	İtalyanca ⁴	52	18,21	4,21			
	Diğer ⁵	12	15,50	5,40			
İlgi	İngilizce ¹	123	15,30	3,39	2,698	,031	1>5 3>5
	Almanca ²	71	14,94	4,44			
	Fransızca ³	31	16,00	3,11			
	İtalyanca ⁴	52	14,82	2,34			
	Diğer ⁵	12	12,25	3,72			
TÜYATÖ	İngilizce ¹	123	67,65	14,80	3,220	,013	1>5
	Almanca ²	71	65,56	16,55			
	Fransızca ³	31	60,80	11,92			
	İtalyanca ⁴	52	64,30	9,71			
	Diğer ⁵	12	55,25	12,60			

Tablo 4’de öğrencilerin Türkçe I yazılı anlatım dersine yönelik tutum ölçeğine ait puan ortalamalarının yabancı dil eğitimi alma isteği değişkenine göre farklılığını gösteren anova testi sonuçları verilmektedir. Analiz sonuçları, yabancı dil eğitimi alma isteği değişkenine göre Türkçe I yazılı anlatım dersine yönelik tutum ölçeği ile gelişim ve ilgi alt boyutlarına ilişkin puan ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığını göstermektedir. Anlama-anlatım alt boyutunda ise istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Buna göre öğrencilerin yabancı dil eğitimi alma değişkenlerine göre gelişim alt boyutunda İngilizce, ilgi alt boyutu ve ölçek toplam puanında ise Almanca dili puan ortalamalarının yüksek olduğu sonucuna varılabilir. Bu durum, İngilizce ve Almanca’nın puan ortalamalarının yüksekliğinin, İngilizcenin evrensel bir dil olarak yaygınlığı ve Almanca’nın da merak uyandırdığıyla yorumlanabilir.

Tablo 5:Öğrencilerin Türkçe I yazılı anlatım dersine yönelik tutum puanlarının bir ayda okunan kitap durumu değişkenine göre farklılığı için anova testi sonuçları

Alt Boyut	Kitap Okuma	n	\bar{x}	s	F	p	Tukey
Gelişim	Hiç okumam ¹	92	33,83	10,04	3,350	,011	1>2 3>2
	Bir kitap ²	74	29,44	6,77			
	İki kitap ³	72	33,66	9,20			
	Üç kitap ⁴	26	31,53	6,20			
	Üçten fazla ⁵	25	31,16	8,42			
Anlama- Anlatım	Hiç okumam ¹	92	18,46	5,07	1,160	,328	-
	Bir kitap ²	74	16,90	4,87			
	İki kitap ³	72	18,37	6,33			
	Üç kitap ⁴	26	17,57	4,25			
	Üçten fazla ⁵	25	18,60	5,44			
İlgi	Hiç okumam ¹	92	13,91	3,27	4,227	,002	3>1 5>1
	Bir kitap ²	74	15,31	2,96			
	İki kitap ³	72	15,69	4,68			
	Üç kitap ⁴	26	15,61	2,28			
	Üçten fazla ⁵	25	16,36	2,34			
TÜYATÖ	Hiç okumam ¹	92	66,21	13,54	1,854	,119	-
	Bir kitap ²	74	61,66	10,73			
	İki kitap ³	72	67,73	18,59			
	Üç kitap ⁴	26	64,73	10,27			
	Üçten fazla ⁵	25	66,12	15,11			

Tablo 5'te öğrencilerin Türkçe I yazılı anlatım dersine yönelik tutum ölçeğine ait puan ortalamalarının bir ayda okunan kitap durumu değişkenine göre farklılığını gösteren anova testi sonuçları verilmektedir. Analiz sonuçları, bir ayda okunan kitap durumu değişkenine göre gelişim ve ilgi alt boyutlarına ilişkin puan ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığını göstermektedir. Türkçe I yazılı anlatım dersine yönelik tutum ölçeği ile anlama-anlatım alt boyutunda ise istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin bir ayda okunan kitap sayısı değişkenine göre, Türkçe I yazılı anlatım dersine yönelik tutum toplam puanlarının, iki kitap okuyan öğrencilerin puanlarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu sonuç doğrultusunda, aylık ortalama iki kitap okuyan öğrencilerin, yazılı anlatıma karşı tutumlarının daha olumlu yönde geliştiği yorumu yapılabilir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Yazma süreci, düşünme tarzlarının da ortaya çıktığı bir süreçtir. Çünkü yazılı ürünler tek bir süreçte değil; değerlendirme, çözümlenme ve yorumlamaların da yer aldığı kapsamlı bir süreçte meydana gelir. Bir anlatım becerisi olan yazmada, öncelik

bir konunun üzerinde ayrıntılı bir biçimde düşünmek sonra da bu düşünceleri bir düzen ve anlatımla sunabilme yeteneğine sahip olmayı gerektirir.

Dil öğretiminin ve bu kapsam doğrultusunda yazılı anlatımın temel amacını, bireylerin bilgi kaynaklarına ulaşarak duygu, düşünce ve hayal dünyalarını zenginleştirmek ve dil aracılığıyla kendilerini ifade edebilmeleri oluşturmaktadır. Bu nedenle dil öğretiminde, yazılı anlatım ve bireyin yazılı anlatıma karşı tutumu büyük önem kazanmaktadır. Bu araştırmada, iki üniversitenin Spor Bilimleri alanında (Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği, Spor Yöneticiliği ve Antrenörlük Eğitimi) öğrenim gören öğrencilerin, Türkçe I Yazılı Anlatım Dersine yönelik tutumları çeşitli değişkenler açısından incelenmeye çalışılmıştır.

Alan yazında üniversite öğrencilerinin Türkçe I Yazılı Anlatım dersine yönelik tutumlarının incelenmesine benzer bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yapılan araştırmanın bu yönüyle özgünlük taşıdığı ve araştırmacılara Türkçe I Yazılı Anlatım ile ilgili çalışmalarda yön verebileceği düşünülmektedir. Bu kapsamda aşağıda bazı öneriler sunulmaktadır;

Türkçe I Yazılı Anlatım dersi öğretim elemanlarına teknik imkanların en yüksek düzeyde sağlanması gerekmektedir.

Öğrencilerin yazılı ve sözlü anlatımlarına yönelik hatalarında diğer öğretim elemanları da derslerinde dikkat etmelidirler.

Öğrencilerin aylık birkaç kitaptan sorumlu tutulmalarıyla ders dışında da okuma becerileri kazanmaları sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Aktaş, Ş.& Gündüz, O. (2010). Yazılı ve Sözlü Anlatım Kompozisyon Sanatı. Ankara: Akçağ Yayınları.

Aşlıoğlu, B. (1993). Okullarda Türkçe Öğretimi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bahar, H. H., Uludağ, E., & Yılmaz, O. (2010). Türkçe I yazılı anlatım dersine yönelik tutum ölçeğinin (TÜYATÖ) geliştirilmesi. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 108-126.

Calp, M. (2005). *Özel öğretim alanı olarak Türkçe öğretimi*, Konya: Eğitim Kitabevi.

Çiçek, S. (2012). İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Anlatısal Metin Yazma Becerilerinde Eşdizimsel Örüntüleme Görünümleri. Yüksek Lisans Tezi. 19 Mayıs Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Fakültesi.

Doğan, H. (2017). İki dilli öğrencilerin Türkçe yazılı anlatım becerilerinin geliştirilmesine yönelik bir araştırma (Şanlıurfa örneği). Yüksek Lisans Tezi. *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.

Evrans, M. (2017). Hava Astsubay Meslek Yüksekokulunda Yer Alan Türk Dili Derslerinin Astsubay Adaylarının Sözlü ve Yazılı Anlatım Öz-yeterlik Algılarına Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı*, İzmir.

Göçer, A. (2010). Türkçe öğretiminde yazma eğitimi. *Journal of International Social Research*, 3(12), 178-195.

Karasar, N. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Karaalioglu, S. K. (1987). Sözlü Yazılı Kompozisyon Konuşmak ve Yazmak Sanatı. İstanbul: İnkılap Yayınları.

Kavcar, C., Oğuzkan, F. & Aksoy, Ö. (2007). Yazılı ve sözlü anlatım. Ankara: Anı Yayınları.

Oktay, E. (2019). Öğretim Kademelerine Göre Öğrencilerin Yazılı Anlatım Becerilerinin Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı*, Konya.

Sever, S. (2019). Türkçe öğretiminde uygulanan tam öğrenme kuramı ilkelerinin, öğrencilerin okuduğunu anlama ve yazılı anlatım becerilerindeki erişkiye etkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 27 (1), 121-171.

Tabachnick, B. G., & Fidel, L. S. (2015). *Using Multivariate Statistics*, (Baloğlu, M., Çev. Ed.). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Türker, F.M. (2014). Web tabanlı uzaktan Türkçe öğretimi uygulamalarının yazılı anlatım dersinde başarı ve tutuma etkisi. Doktora Tezi. *Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı*, Çanakkale.

SÂMERRÂ ULUCAMİ VE BANİSİ MESELESİ

Murat BIYIKLI, muratbiyiklimuratbiyikli@gmail.com

ÖZ

Abbasi Halifesi Mu'tasım devrinde, Türk askerlerini yerleştirmek üzere kurulan Sâmerriâ şehrindeki Ulucami'nin banisi meselesi bu çalışmanın ana sorunsalıdır. Şehrin kuruluşu esnasında inşa edilen Ulucami, sonraki süreçte yıkıldığı ve yeni bir Ulucami yapıldığı halde, Mu'tasım'ı sonradan yapılan Ulucami'nin de banisi sayan yaklaşımlar mevcuttur. Bu çalışma, sonradan yapılmış Ulucami'nin Halife Mütevekkil devrinde, başka bir noktada yapıldığını kaynaklar üzerinden göstermektedir. Çalışmada Sâmerriâ şehrinin kuruluşuna değindikten sonra, birinci Ulucami'nin inşası ve ikinci Ulucami'nin inşası üzerinden konu ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mu'tasım, Mütevekkil, Türkler, Sâmerriâ Ulucami, Bani.

GREAT MOSQUE OF SAMARRA AND IT'S FOUNDER'S PROBLEM

ABSTRACT

During the Abbāsid Caliph Mu'tasim period, the issue of the founder of Great Mosque in the city of Sāmarrā, which was established to accommodate Turkish soldiers, is the main problem of this study. Great Mosque, which was built during the establishment of the city, was destroyed in the following period and a new Great Mosque was built. Notwithstanding, there are also approaches that consider Mu'tasim the founder of the Great Mosque, which was built later. This study shows through the sources that Great Mosque was made at another point in the period of Caliph Mutawakkil. After addressing the establishment of the city of Sāmarrā in the study, the subject is discussed through the construction of the first Great Mosque and the construction of the second Great Mosque.

Keywords: Great Mosque of Samarra, Mu'tasim, Mutawakkil, Turks, Founder.

1. GİRİŞ

Halife Me'mûn 218/833 senesinde kardeşi Ebû İshâk el-Mu'tasım ile Bizans seferinde iken hastalanmış ve kısa bir süre sonra 218/833 yılında vefat etmiştir¹. Me'mûn'un takriben yirmi bir yıl süren hilafetinin akabinde Ebû İshâk el-Mu'tasım Muhammed b. Hârûn er-Reşid'e biat edilmiştir². Mu'tasım'ın halifeliği döneminde Bâbek el-Hürremi isyanının bastırılması³ ve Ammûriye⁴ fethi gibi önemli siyasi gelişmeler yaşanmıştır. Ancak en önemli gelişme Abbâsî Devleti'nin tarihi seyir içerisindeki akışını; siyasi, sosyal, kültürel ve mimari açılarından oldukça etkilediğini

¹Geniş bilgi için bkz. Ebû Yûsuf Yakub b. Süfyan b. Cuvvan el-Fârisî Fesevî, *Kitâbü'l-ma'rife ve't-târîh*, 2. bs (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1981), c. 1, s. 202; Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Târîhu't-Taberî: târîhu'r-rusul ve'l-müluk*, thk. Arîb b. Sa'd el-Kurtubî, 2. bs (Beirut: Dâru't-Türâs, 1387), c. 8, s. 645-50; Ebû Ali Ahmed b. Muhammed İbn Miskevayh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem*, thk. Ebu'l-Kâsım İmâmî (Tahran: Seruş, 2000), c. 4, s. 168-71; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihi'l-müluk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Atâ Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beirut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), c. 11, s. 24; Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 1. bs (Beirut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabiyye, 1417), c. 5, s. 576-79; Şemseddin Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu b. Abdillâh Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân fî tevârîhi'l-a'yân* (Dımeşk: Dâru'l-Risâleti'l-Âlemiyyeti, 2013), c. 14, s. 221-26; Hasan b. Ebû Muhammed Abdullâh Hâşimî Abbâsî Safedî, *Nüzhetü'l-mâlik ve'l-memlûk fî muhtasari sîre min veliyyi Mısır mine'l-müluk: yüerrihu min asri'l-feraine ve'l-enbiyâ hatta sene 717h.*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003), s. 98; Şemseddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2. bs (Beirut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabi, 1993), c. 15, s. 25-27; Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn = Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtede' ve'l-haber fî eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men âsarahüm min zevi's-sultâni'l-ekber*, thk. Halîl Şehâde, 2. bs (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1988), c. 3, s. 320-321.

²Taberî, *Târîhu't-Taberî*, c. 8, s. 667; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, c. 6, s. 5; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân fî tevârîhi'l-a'yân*, c. 14, s. 176; Ebû'l-Kâsım Kemâleddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetullâh İbnü'l-'Adîm, *Zübdetü'l-Haleb fî târihi Haleb*, thk. Halîl Mansûr, 1. bs (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), s. 41; İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali Ebû'l-Fida, *el-Muhtasar fî ahbari'l-beşer (Târîhu Ebî'l-Fida)*, 1. bs (Mısır: el-Matbaatü'l-Hüseyniyetü'l-Mısıriyyetü, t.y.), c. 2, s. 33; Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Dâru'l-Fikr, 1986), c. 10, s. 280-81; Ebû'l-Vefâ Burhâneddîn İbrâhim b. Muhammed Sıbt İbnü'l-'Acemî, *Künûzü'z-zeheb fî târihi Haleb*, 1. bs (Halep: Dârü'l-Kalemi'l-'Arabî, 1417), c. 1, s. 134.

³Geniş bilgi için bkz. Ebû Hanife Ahmed b. Davud Dineverî, *Ahbârü't-tvâl*, 1. bs (Kahire: Dâru İhyai Kütübü'l-Arabiyye, 1960), s. 403-405; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, c. 9, s. 31-51; Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, thk. Abdullâh İsmail es-Sâvî (Kahire: Daru's-Sâvî, t.y.), s. 305; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh* (Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyyeti, t.y.), c. 6, s. 114-18; İbn Miskevayh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem*, c. 4, s. 194-219; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihi'l-müluk ve'l-ümem*, c. 11, s. 73-77; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, c. 6, s. 25-37; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân fî tevârîhi'l-a'yân*, c. 14, s. 266-71; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn = Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtede' ve'l-haber*, c. 3, s. 323-27; Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mukaffa'l-kebîr*, thk. Muhammed el-Ya'lâvî, 2. bs (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2006), c. 7, s. 203.

⁴Bizans Kralı Tufeyl Zubatra'da (Isparta) ve Malatya'da Müslüman halkın bulunduğu kalelere saldırıp burada bulunan insanların çoğunu kadın, yaşlı ve çocuk demeden öldürmüş, bazılarını da esir almıştır. Bunun üzerine Mu'tasım harekete geçmiştir. Önce Ankara sonra Ammûriye'yi (Afyon sınırları içerisinde bir yer) fethetmiştir. Geniş bilgi için bkz. Taberî, *Tarihü't-Taberî*, c. 9, s. 56-58; İbn Miskevayh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem*, c. 4, s. 220-222; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, c. 6, s. 37-38.

söyleyebileceğimiz Sâmerî şehrinin kurulmasıdır. Abbâsîlerin ikinci başkenti olan Sâmerî yaklaşık altmış yıl boyunca bu görevini sürdürmüştür. Bu dönem, yaşanan siyasi gelişmeler ve Türklerin nüfuzu gibi konular sebebiyle “Sâmerî Dönemi” olarak anılmıştır. Bunun yanı sıra şehir, kasırları, kiliseleri ve diğer mimarî motifleriyle dikkat çekmektedir. Ancak çalışmanın sınırlılığı sebebiyle bunların tamamını ele almak mümkün değildir. Çalışmada şehrin kuruluş sebebi ve kuruluş sürecine kısa bir değiniden sonra günümüze ulaşan Sâmerî Ulucami’nin banisinin kim olduğu analiz edilecektir.

2. Sâmerî’nin İnşa Edilmesinin Sebepleri

Bugün idari yönden Bağdat’a bağlı olan Sâmerî,⁵ konum itibarıyla Bağdat’ın takriben 125 km kuzeyinde Dicle Nehri’nin doğu tarafında yer almaktadır. Bağdat ile Tikrit şehirleri arasında yer alan Sâmerî, sekizinci Abbâsî halifesi Mu’tasım tarafından Türk Memlûk⁶ birlikleri için 221/836 yılında kurulmaya başlanmıştır. Ancak şehrin kuruluşu hakkında bilgi vermeden önce Bağdat gibi ilim merkezi olan ve hakkında kasideler kaleme alınan bir şehir varken Mu’tasım’ı yeni bir şehir inşa etmeye iten sebeplere değinmek yerinde olacaktır.

Sâmerî dönemi öncesinde Me’mûn’un ordudaki Arap ve Fars unsurların gücünü kırmaya yöneldiği görülmektedir. Me’mûn bunu Horasan’ın Fergâna, Uşrûsene, Soğd gibi bölgelerinden getirdiği ve askerî seciyeleri ile öne çıkan Türklerle yapmayı hedeflemiştir. Bunun için görevlendirdiği kardeşi Mu’tasım, Ca’fer el-Huşşekî’yi Türk köleler⁷ satın alması için her yıl Semerkand’a, Nûh b. Esed b. Sâman’ın yanına göndermiştir. Cafer el-Huşşekî de her sene bir miktar Türk satın

⁵Yûnus İbrâhîm es-Sâmerî, *Delîlu Sâmerî*, 1. bs (Bağdat: Matbaatü Dâru Menşûrati’l-Basra, 1963), s. 6.

⁶Memlûk: Lügat anlamı olarak tasarruf edilen, sahip olunan hizmetçi, hizmetli, beyaz köle anlamlarına gelmektedir. Hakkı Dursun Yıldız bu kelime ilgili açıklama yapmakta ve buna bir şerh düşmektedir. Ona göre bu kelime tam manasıyla köle anlamına gelmemektedir. Arapça’da köle anlamına gelen abd ve rakîk kelimeleri mevcutken memlûk kelimesi köle anlamını karşılamaz. Geniş bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 5. bs (İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayınları, 2015), s. 124-125.

⁷Onların bilinen kölelerin statüsünde olmadığı giydikleri elbiselerden ve aldıkları görevlerden dahi anlaşılmaktadır. Bkz. Ebü’l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes’ûdî, *Mürûcû’z-zeheb ve me’âdinü’l-cevher (fi tühafi’l-esrâf mine’l-mülûk ve ehli’d-dirâyât)*, thk. Müfid Muhammed Kameyha (Beirut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1971), c. 4, s. 62; Ebü’l-Kâsım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Amrî (Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1995), c. 73, s. 245; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve veşeyâtü’l-(tabakâtü’l-)meşâhîr ve’l-a’lâm*, c. 15, s. 33; Ebü’l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü’z-zâhire fi mülûki Mısır ve’l-Kahire* (Mısır: Vizâretü’s-Sekâfe ve’l-İrşâdu’l-Kavmiyye, Dâru’l-Kütüb, t.y.), c. 2, s. 233; Ebü’l-Fazl Celalüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Târîhu’l-hulefâ’*, thk. Hamdî ed-Demirdâş, 1. bs (Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 2004), s. 244.

alarak Mu'tasım'a ulaştırmıştır. Neticede Me'mûn zamanında Mu'tasım'ın hassa birliğinde takriben 3 bin Türk askeri toplanmıřtır⁸. Diğer taraftan kaynaklar, Horasan vergisinin bir kısmına karşılık da, askerlik hizmetinde kullanılmak üzere Türklerin gönderildiğini zikretmektedir⁹. Yanı sıra Mu'tasım'ın Türk asker sayısını arttırmak için Bağdatlıların elinde bulunan Türk köleleri satın aldığı da olmuştur. Nu'aym b. Hâzim'in memlûkü Eşnâs, Sellâm b. Abraş'ın memlûkü İtâh, Vasîf ve Sîmâ Dîmaşkî bunlardan bazılarıdır¹⁰. Bütün bu çabalar neticesinde Mu'tasım'ın yanındaki Türklerin sayısı oldukça artmıştır. Sayıları hakkında kaynaklarda 4.000'den 70.000'e kadar farklı rivayetler geçe de¹¹, her halükarda önemli bir rakama ulaştıkları kuvvetle muhtemeldir. Sonraki süreçte Halife Mütevekkil'i öldürerek, istediklerini halife yapıp istemediklerini halifelikten azledecek güce ulaşmış olmaları bunun bir göstergesidir¹².

Halife Mu'tasım, ordu içindeki Arap ve Farsi unsurlara nazaran Türklere daha fazla önem vermiş, onları önemli komutanlıklara getirmiştir. Öyle ki onların giydiği elbiseler bile farklıydı. Türkler ipekli elbiseler giyer, altınla müzeyyen kemerler

⁸İbn Vâzih Ahmed b. İşhak b. Ca'fer el-Ya'kubî, *el-Büldân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), s. 55; Ahmed b. Fadlân b. Abbâs b. Râşid b. Hammâd İbn Fadlân, *Rihletü İbn Fadlân*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Bedir Yayınevi, 2016), s. 209; Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 108.

⁹İbn Fadlân, *Rihletü İbn Fadlân*, s. 209; Aynı rivayetin geçeği diğer kaynak için bkz. Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 108.

¹⁰Ya'kubî, *el-Büldân*, s. 55; Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'ûdî, *Kitâbü't-tenbih ve'l-işraf*, çev. Ramazan Şeşen, 1. bs (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018), s. 309-310; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem*, c. 4, s. 294; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn = Kitâbü'l-İber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber*, c. 3, s. 342; Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâcî el-Himyerî, *er-Ravzü'l-mi'târ fi haberi'l-aktâr*, thk. İhsan Abbâs, 2. bs (Beyrut: Müessesetu Nâsir lissekâfe, 1980), s. 300.; Ayrıca Makdisî'de gečen bir kayda göre Mu'tasım sadece bir Türk'ü bazen yüz bin dirheme alırken bazen de iki yüz bin dirheme almıştır. Bkz. Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, c. 6, s. 112.

¹¹Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, c. 4, s. 45; Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb (altın bozkırlar)*, çev. Ahsen Batur, 4. bs (İstanbul: Selenge Yayınları, 2017), s. 395; Ebü Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad ev Medîneti's-Selâm*, thk. Beşsar Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), c. 4, s. 115; Şihâbüddîn Ebü Abdillâh Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2. bs (Beyrut: Dârü's-Sâdr, 1995), c. 3, s. 174; Ebü Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd Kazvîni, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd* (Beyrut: Dârü Sadır, t.y.), s. 385; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Muhtasarı tarihi dımaşk li-ibn asâkir*, thk. Ruhiye en-Nehhas, Murad, Mutî' Riyâd Abdülhamid, Muhammed, 1. bs (Dimeşk/Suriye: Dârü'l-Fikr, 1984), c. 23, s. 319; Ebu Abdullah Alaüddin Moğultay b. Kılıç b. Abdullah el-Bekceri el-Hikri Moğultay b. Kılıç, *el-İşare ila sireti'l-Mustafa ve tarihi men ba'dehu mine'l-hulefa* (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1996), s. 512.; Ayrıca Tagrıberdî, sayılarının on sekiz bine ulaştığını ve bunun en kabul edilen rakam olduğunu kaydetmektedir. Bkz. İbn Tagrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kahire*, c. 2, s. 233.

¹²Halife Mütevekkil'in öldürülmesi hakkında geniş bilgi için bkz. Bağdâdî, *Târîhu Bağdad ev Medîneti's-Selâm*, c. 2, s. 484; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, c. 6, s. 177; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar fi ahbari'l-beşer (Târîhu Ebî'l-Fida)*, c. 2, s. 41; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn = Kitâbü'l-İber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber*, c. 3, s. 349; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhir ve'l-a'lâm*, c. 18, s. 18.

kuşanrılardı. Türk askerlerinin giydiği üniformalar dahi kendilerine özgüydü¹³. Bu ayrıcalıklı yaklaşım, Türklerin Bağdat'ı adeta talimhaneye çevirmesine yol açmıştır¹⁴. Bağdat'ın cadde ve sokaklarında fütursuzca at koşturan Türkler kadın, erkek, çocuk yaşlı fark etmeksizin insanlara çarpmış ve zarar vermişlerdir. Hitti, bu tabloyu “*Muhafız kıtası, kısa bir süre zarfında Bağdat'ta dehşet yarattı*” diye ifade etmiştir¹⁵. Halk da bu duruma tepkisiz kalmamış onlara saldırmıştır. Kimi ölesiyeye dayak yemiş kimi öldürülmüştür¹⁶. Mes'ûdî Bağdat halkının bu tepkisini şu cümleleriyle ifade etmektedir: “*Belki de Bağdat halkı birbirlerini Türkleri öldürmeye teşvik ediyordu. Türkler bir kadına, yaşlıya, çocuğa veya âmâyaya çarptıkları zaman halk da onları öldürüyordu*”.¹⁷ Bağdat'ın ücra sokaklarına atılan arkadaşlarının cesetlerini bulan Türkler de halka işkence ve eziyet etmeye başlamışlardır¹⁸. Neticede hem halkın hem de Türklerin rahatsızlık ve şikâyetleri artmıştır. Buna bir de daha önceki bazı Abbâsî halifelerinde var olan şehir kurma hevesinin Mu'tasım'da da olması eklenince yeni bir şehrin kurulması kaçınılmaz olmuştur. Nitekim o, yeryüzünü imar etmenin övgüye layık bir iş olduğu, bunun ekonomiye de katkı sağlayacağı düşüncesindeydi. Bu yöndeki düşüncesini, veziri Muhammed b. Abdülmelik'e söylediği: “*her ne zaman bir yere on dirhem harcasam bana bir sene sonra on bir dirhem olarak geri döndü*” sözleri teyit etmektedir¹⁹.

¹³Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, c. 4, s. 62; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, c. 73, s. 245; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*, c. 15, s. 33; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, c. 2, s. 233; Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, s. 244.

¹⁴Ahmed Abdülbâki, *Sâmerrâ: Asimetü'd-devleti'l-Arabîyyeti fî ahdi'l-Abbâsiyyîn*, 1. bs (Bağdat: Dâru'ş-Şu'ûni's-Sekâfiyyeti'l-Âmmeti, 1989), c. 1, s. 19.; Ayrıca Türklerin Bağdat'taki davranışları hakkında geniş bilgi için bkz. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988), s. 291; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, c. 4, s. 62-63; Ebü Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî, 1. bs (Haydarâbâd: Meclisü Dairetü'l-Meârifî'l-Osmaniyye, 1962), c. 7, s. 29; Kazvîni, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*, s. 385; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, c. 2, s. 234.

¹⁵Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, c. 2 (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989), c. 2, s. 505.

¹⁶Ya'kubî, *el-Büldân*, s. 60; Mes'ûdî, *Kitâbü't-tenbîh ve'l-işrâf*, s. 309-310; Himyerî, *er-Ravzü'l-mi'târ fî haberi'l-aktâr*, s. 300.; Diğer taraftan Hamevî ve Kazvîni bizim diğer kaynaklarda rastlamadığımız bir rivayette bulunmaktadır. Buna göre Türkler, halkın namusuna da el uzatmışlardır. Bunun üzerine halk, Mu'tasım'ın yanına gelerek Türk askerlerden şikayette bulunmuştur. Geniş bilgi için bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, c. 3, s. 174; Kazvîni, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*, s. 385.

¹⁷Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, c. 4, s. 62.

¹⁸İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, c. 5, s. 485; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, c. 2, s. 234; Abdülbâki, *Sâmerrâ: Asimetü'd-devleti'l-Arabîyyeti fî ahdi'l-Abbâsiyyîn*, s. 19.

¹⁹Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, c. 4, s. 40; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, c. 72, s. 245; İbn Manzûr, *Muhtasarü tarihi dımaşk li-ibn asâkir*, c. 23, s. 319.

2.1. Yer Tespiti ve Şehrin Kurulması

Sâmerrâ şehrini kurmaya karar veren Mu'tasım 1 Ramazan 220 (29 Ağustos 835) tarihinde bayram namazından sonra harekete geçmiş ve Bağdat'ı terk etmiştir. Sâmerrâ şehrinin kurulacağı yerin tespiti aylarca sürmüştür. Halife Mu'tasım ve adamları önce "Şemmâsiye"²⁰ denen yere gelmiş ancak burası beğenilmemiştir²¹. Mu'tasım daha sonra "Matîra"²² ve "Kâtûl" gibi yerlerde şehir kurmak istemiştir. Son geldiği yer olan Kâtûl'un o ana kadar bakılan yerlerin en güzeli olduğunu belirtse de arazisinin sertliği sebebiyle terk edilmiştir²³. Kâtûl'dan sonra yer arayışları devam etmiş ve nihayetinde daha kuzeyde bulunan Sâmerrâ'nın bulunduğu yer tespit edilmiştir²⁴.

Sâmerrâ arazisi boş bir alan olup, sadece Hristiyanlara ait bir manastır bulunmaktaydı. Şehrin arazisi bu manastırdaki rahiplerden satın alınmıştır. Taberî ve Makrîzî'nin kaydettiği rivayete göre Ebü'l-Vezir Ahmed b. Hâlid, "Sâmerrâ'nın arazisini beş yüz dirheme, el-Bostân el-Hâkânî bölgesini beş bin dirheme ve bunların dışında istediği birkaç yeri daha ücreti mukabilinde manastırdaki rahiplerden satın aldığını" ifade etmektedir²⁵.

Arazi satın alındıktan sonra, Mu'tasım mühendislerden arazinin en iyi yerini seçmelerini istemiştir. Öncelikle kasırlar için birkaç yer tespit edilmiştir²⁶. Dâru'l-Hilâfe'nin yanı sıra devlet ricalinin her biri için bir kasır inşa edilmiştir. Örneğin

²⁰Şemmâsiye Bağdat'a yakın olup Bağdat'ın doğu tarafında bulunan mahallelerden biridir. Bkz. el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mukaffa'l-kebîr*, c. 7, s. 202.

²¹Terk edilme sebebi hakkında geniş bilgi için bkz. Ya'kubî, *el-Büldân*, s. 56; Ebî Ali Ahmed b. Ömer İbn Rüste, *Kitâbü'l-A'lâku'n-nefise*, thk. Ebî Ali Ahmed b. Ömer (Leiden: Brill, 1891), s. 256; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, c. 9, s. 20; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, c. 48, s. 371; İbn Manzûr, *Muhtasarı tarihi dimaşk li-ibn asâkir*, c. 20, s. 296; el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mukaffa'l-kebîr*, c. 7, s. 201; Himyerî, *er-Ravzü'l-mi'târ fi haberi'l-aktâr*, s. 300.

²²Ya'kubî, *el-Büldân*, s. 56; İbn Rüste, *Kitâbü'l-A'lâku'n-nefise*, s. 256; el-Makrîzî, *Kitâbu'l-Mukaffa'l-kebîr*, c. 7, s. 201.

²³Ya'kubî, *el-Büldân*, s. 56; İbn Rüste, *Kitâbü'l-A'lâku'n-nefise*, s. 256; el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mukaffa'l-kebîr*, c. 7, s. 201; Ayrıca Kâtûl bölgesinde daha öncesinde Halife Hârûn er-Reşid şehir inşa etmek istemiştir. Burada bir kasır inşa etmiş ancak o da bir süre sonra burayı terk etmiştir. Bkz. Ebü Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedani İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1996), s. 367; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, c. 3, s. 174.

²⁴Ya'kubî, *el-Büldân*, s. 57; İbn Rüste, *Kitâbü'l-A'lâku'n-nefise*, s. 256-257; el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mukaffa'l-kebîr*, c. 7, s. 201.

²⁵Taberî, *Târîhu't-Taberî*, c. 9, s. 17; el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mukaffa'l-kebîr*, c. 7, s. 202.

²⁶Geniş bilgi için bkz. Ya'kubî, *el-Büldân*, s. 58; İbn Rüste, *Kitâbü'l-A'lâku'n-nefise*, s. 258; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. İmrânî, *el-İnbâ' fi târihi'l-hulefâ'*, thk. Kâsım es-Sâmerrâî (Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2001), s. 277; Himyerî, *er-Ravzü'l-mi'târ fi haberi'l-aktâr*, s. 301..

Hâkân Urtuc b. Ebi'l-Feth b. Hâkân'a kendi adıyla bilinen "Cevsaku'l-Hâkânî" kasrı, Ömer b. Ferec'e de yine ona nispetle "Ömerî" diye bilinen kasır inşa edilmiştir²⁷.

Sâmerrâ Haritası ve Sâmerrâ Ulucami'nin Konumu²⁸

Merkezde Ulucami ve etrafında daire formunda inşa edilen daha önceki İslâm şehirlerinden farklı olarak Sâmerrâ'da önce hilafet merkezi yapılmıştır. Akabinde kasırların yeri belirlendikten sonra Sâmerrâ Ulucami'nin yeri planlanmış ve inşaatına başlanmıştır²⁹. Komutanların ve halkın yerleri bundan sonra tahsis edilmiştir. Kayda

²⁷Kasırlar hakkında geniş bilgi için bkz. Ya'kubî, *el-Büldân*, s. 58; İbn Rüste, *Kitabü'l-A'lâku'n-nefîse*, s. 258; İmrânî, *el-İnbâ' fî târîhi'l-hulefâ'*, s. 277; Himyerî, *er-Ravzü'l-mî'târ fî haberi'l-aktâr*, s. 301.

²⁸Mûsâ Abduh, *el-Abbâsiyyûn ve Asâruhumu'l-Mi'mariyyeti fî'l-İrâk ve Mısır ve İfrîkiye*, s. 33.

²⁹Ya'kubî, *el-Büldân*, s. 58; Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed el-Farisi el-Kerhî el-İstahrî, *Mesâlikü'l-memâlik* (Kahire: el-Heyetü'l-Ammetü likusuri's-Sekâfeti, t.y.), s. 60; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-ekâlîm* (Beyrut: Daru Sadr, 1991), s. 122-123; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-tekâsim)*, çev. Ahsen Batur, Selenge yayınları; 78 (İstanbul: Selenge, 2015), s. 125-126; Himyerî, *er-Ravzü'l-mî'târ fî haberi'l-aktâr*, s. 301.

değer husus, her kavmin iktâlarının birbiriyle iç içe geçmeyecek şekilde münazil oluşturulmasıdır. Buradaki amaç Türklerin askerî seciyelerinin korunmasıdır³⁰. Oluşturulan her iktâda mahalleler kurulmuş bu mahallelerde de mahalle camileri tesis edilmiştir³¹. Bu bağlamda İbn Havkal, Sâmerâ'nın her nahiyesinin ve mahallesinin kendi camisi olduğunu kaydetmektedir³². Biz çalışmamız itibarıyla Sâmerâ Ulucami ve banisi üzerinde duracağız.

3. Sâmerâ Ulucami

İnsanların yaşadığı çevreyi şekillendirmesinde inançları etkili olmuştur. İslâm şehirlerinin kurulmasında da bu dinin mabetleri olan camiler ön planda tutulmuştur³³. Cami ve mescitlerin şehirlerdeki konumu, Müslümanların dinlerine gösterdikleri hassasiyetin tezahürüdür. İslâm'ın ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren camilerin konumu her zaman mihrap olmuştur. İslâm şehirleri merkezdeki camilerin etrafında gelişmiştir. Camiler yeri geldiğinde idari işlerin icra edildiği devlet dairesi, davaların görüldüğü mahkeme, yeri geldiğinde bir eğitim müessesesi olmuştur. Bu meyanda İslam medeniyetinin geçirdiği tarihi süreçte dikkate şayan camilerden biri de hiç şüphe yok ki yapısıyla öne çıkan Sâmerâ Ulucami'dir.

3.1. Sâmerâ Ulucami Banisi

Kaynaklarda bu cami iki şekilde geçmekte olup, günümüzde Sâmerâ'da halen mevcut caminin banisi karıştırılmaktadır. Sâmerâ Ulucami'nin birincisi 221/836 yılında şehir kurulurken Mu'tasım tarafından inşa edilmiştir. Mu'tasım tarafından inşa edilen bu caminin ismi kaynaklarda Cuma Cami, Sâmerâ Ulucami, Sâmerâ Cami, el-Mescidü'l-Cami gibi farklı şekillerde zikredilmektedir³⁴. Sâmerâ kuruluşunda önce hilafet merkezinin inşasına başlandığını zikretmiştik. Ardından kasırların yerleri belirlenmiştir. Bundan sonra Sâmerâ Ulucami'nin yer ve plan çalışması yapılmıştır. Cami, kaynaklarda Şâriu'l-A'zam olarak da geçen Serice Caddesi'nde çok ihtişamlı

³⁰ Kaynaklarda "Müvelledlerle (Aslen Arap olmayan melezler) içli dışlı olmaları yasaktı" şeklinde geçmektedir. Bkz. Ya'kubî, *el-Büldân*, s. 58; İbn Rüste, *Kitabü'l-A'lâku'n-nefise*, s. 258; İmrânî, *el-İnbâ' fî târihi'l-hulefâ'*, s. 277; Himyerî, *er-Ravzü'l-mi'târ fî haberi'l-aktâr*, s. 301.

³¹ Ya'kubî, *el-Büldân*, s. 59; İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 316; Himyerî, *er-Ravzü'l-mi'târ fî haberi'l-aktâr*, s. 301; el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mukaffa'l-kebir*, c. 7, s. 202.

³² Ebü'l-Kâsım Muhammed el-Bağdâdî İbn Havkal, *Süretü'l-arz* (Beyrut: Daru Sadr, 1938), s. 243.

³³ Geniş bilgi için bkz. Turgut Cansever, *İslam'da Şehir ve Mimari* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), s. 7-14.

³⁴ Ya'kubî, *el-Büldân*, s. 58; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 291; İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 316; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülük ve'l-ümem*, c. 11, s. 209 ve 252; İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân fî tevârihi'l-a'yân*, c. 15, s. 48; Münecim, *Akâmü'l-mercân fî zikri'l-medâini'l-meşhûra fî külli mekân*, s. 37; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, c. 3, s. 175.

bir formda yapılmıştır³⁵. Öyle ki o dönem yapısıyla ve büyüklüğüyle meşhur Şam Cami'ni dahi geride bırakmıştır. Mu'tasım'ın yaptırdığı bu Ulucami büyüklüğü kadar güzelliğiyle de dikkat çekmektedir. Caminin bütün duvarları mine ile kaplanmış, içinde yer alan bütün sütunlar ve zemin mermerlerle döşenmiştir³⁶. Minaresinin yapısı da dönemi itibarıyla ilk olup helezonik (spiral) şekildedir. Kaynaklar oldukça büyük ve güzel yapılan bu camiye Mu'tasım'ın 100.000 dinarı aşan bir meblağ harcadığını aktarmaktadır³⁷. Camiden sonra insanların ihtiyaçlarını görmesi ve alışveriş yapmaları için etrafına çarşı ve pazar yerleri de yapılmıştır. Yine belirli yerlere dükkânlar kurulmuştur. Her meslek ehline ayrı ayrı müstakil yerler tahsis edilmiştir.³⁸

Mu'tasım 18 Rebiülevvel 227 (5 Ocak 842 Perşembe) günü, sekiz yıl sekiz ay süren hilafetinden sonra vefat etmiştir³⁹. Aynı gün oğlu Ebû Ca'fer el-Vâsık'a biat edilmiştir⁴⁰. Mu'tasım'ın inşa ettiği Sâmerâ'daki birinci Ulucami'de Halife Vâsık döneminde namaz kılınmaya devam edilmiştir. Vâsık sadece 230/845 senesinde bu camide ufak bir değişikliğe gitmiş caminin minberini yükseltmiştir⁴¹. Vâsık döneminin sonuna kadar bu cami varlığını sürdürmüştür.

Halife Vâsık yakalandığı istiska'⁴² hastalığı sebebiyle 24 Zilhicce 232 (11 Ağustos 847) çarşamba günü vefat etmiştir⁴³. Ondan sonra kardeşi Ebû'l-Fazl Ca'fer

³⁵ Ya'kubî, *el-Büldân*, s. 61; Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-ekâlîm*, s. 122; Himyerî, *er-Ravzü'l-mi'târ fî haberi'l-aktâr*, s. 301.

³⁶ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-ekâlîm*, s. 122; Himyerî, *er-Ravzü'l-mi'târ fî haberi'l-aktâr*, s. 301.

³⁷ Kazvîni, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*, s. 385; Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-ekâlîm*, s. 122.

³⁸ Ya'kubî, *el-Büldân*, s. 58; İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 316; Himyerî, *er-Ravzü'l-mi'târ fî haberi'l-aktâr*, s. 301; el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mukaffâ'l-kebîr*, c. 7, s. 202.

³⁹ Geniş bilgi için bkz. Taberî, *Târîhu't-Taberî*, c. 9, s. 118-20; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 306-307; İmrânî, *el-İnbâ' fî târihi'l-hulefâ'*, s. 110; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 11, s. 118-19; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, c. 6, s. 75-79; Ebü'l-Ferec Barhebraeus Yuhanna İbnü'l-İbri, *Târîhu muhtasari'd-düvel*, thk. el-Yesûi Anton Sâlihânî, 2. bs (Beyrut: Daru's-Şark, t.y.), s. 140-141; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn = Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtede' ve'l-haber*, c. 3, s. 337-38; Halid er-Rabât, *el-Câmi' li-ulûmi'l-İmam Ahmed*, 1. bs (Feyyum: Daru'l-Felah, 2009), c. 2, s. 202.

⁴⁰ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, c. 9, s. 123; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 312; Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmiü'l-gurer: el-Fâ'ik Sihâhü'l-Cevherî min kısmeti feleki'l-Müşteri: ed-Dürretü's-seniyye (mudiyye) fî ahbâri'd-devleti'l-Fâtmiyye* (İsa el-Bâbî el-Halebî, 1992), c. 5, s. 222; Ebû Hafz Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarrî İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî = Tetimmetü'l-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*, 1. bs (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), c. 1, s. 241; Ebü'l-Yümn Mücürüddin Abdurrahman Ebü'l-Yümn el-Uleymi, *et-Tarihü'l-mu'teber fî enbâi men gaber*, 1. bs (Suriye: Daru'n-Nevadir, 2011), s. 360.

⁴¹ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh-i Bağdat ve zuyûlehû*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, 1. bs (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417), c. 9, s. 417.

⁴² Karında şişmelere sebep olan bir hastalıktır. Bkz. Ahmed Muhtar Abdülhamîd Ömer, *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabîyyeti'l-muâsıra*, 1. bs (Kahire: Alemü'l-Kütüb, 2008), c. 1, s. 439 ve c. 2, 1081; Muhammed Hasan Hasan Cebel, *el-Mu'cemü'l-iştikâkiyyü'l-müessal li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. bs

b. Muhammed el-Mu'tasım'a biat edilmiştir. Halife bir gün sonra "Mütevekkil Alellah" lakabını almıştır⁴⁴.

Mütevekkil döneminde şehir mimari açıdan oldukça büyüyüp gelişmiş, Irak'ın beş metropol şehriden biri haline gelmiştir. Mu'tasım'ın yaptırdığı Sâmerâ Ulucami de şehirdeki gelişmeden ve nüfus artışından payını almıştır. Çalışmamızın asıl sorusu Mütevekkil'e nispet edilen Sâmerâ Ulucami'nin, Mu'tasım'ın yaptırdığı cami olup olmadığıdır. Tespitlerimize göre Sâmerâ'da biri Mu'tasım zamanında yapılan ki onu zikrettik diğeri Mütevekkil zamanında yeni baştan yapılan iki tane Sâmerâ Ulucami bulunmaktadır. Ancak günümüzde bazı kaynaklar Sâmerâ Ulucami'yi Mütevekkil'e nispet etmektedir. Bu doğru olmakla beraber ifadelerden Mütevekkil'in daha önce Mu'tasım tarafından yapılmış Ulucami'yi genişlettiğine dair bir anlam çıkmaktadır⁴⁵. Yine, şehrin isimlerinden biri olan "Sürremenraa"nın Mu'tasım'ın yaptırdığı caminin adı olduğunu ve bunun Mütevekkil tarafından genişletildiğini zikreden çalışmalar bulunmaktadır⁴⁶. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Biz şimdi Halife Mütevekkil tarafından yapılan ve günümüze ulaşan Sâmerâ Ulucami'nin Mu'tasım'ın yaptırdığı cami ile alakası üzerinde duracağız.

Halife Mütevekkil, Türklerin nüfuzunu kırmak için 244 Safer (858 Mayıs) ayında Dimaşk'a (Şam) gitmiş ve buraya yerleşmeye karar vermiştir⁴⁷. Ancak buranın havasından ve suyundan rahatsız olan Mütevekkil burada yaklaşık iki buçuk ay

(Kahire: Mektebetü'l-Adab, 2010), c. 4, s. 2289; İbrahim Mustafa, Ahmed ez-Zeyyât, Hamid Abdülkâdir, Muhammed en-Neccâr, *el-Mu'cemü'l-Vasît* (D'aru'd-Da'vet, t.y.), c. 1, s. 153.

⁴³ Geniş bilgi için bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Muhabber*, thk. İlze Lihten Şetir (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, t.y.), s. 42; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, c. 9, s. 150-51; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, c. 6, s. 120; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem*, c. 4, s. 286; İmrânî, *el-İnbâ' fî târihi'l-hulefâ'*, s. 113; Ebû Süleyman Muhammed b. Abdullah b. Ahmed İbn Zebr, *Târîhu mevlidi'l-'ulemâ' ve vefeyâtihim*, thk. Abdullah b. Ahmed b. Süleyman el-Hamed, 1. bs (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1410), c. 2, s. 512; Ahmed b. el-Kâsım b. Halife b. Yunus Ebû'l-Abbas b. Ebî Usaybia, *Uyünü'l-embâ' fî tabakâti'l-etubbâ'*, thk. Nezzâr Rızâ (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayat, t.y.), s. 202.; Ayrıca hilafeti beş yıl üç ay on beş gün sürmüştür. Bkz. Bağdâdî, *Târîhu Bağdad ev Medîneti's-Selâm*, c. 16, s. 22.

⁴⁴ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, c. 9, s. 154-55; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem*, c. 4, s. 287-88; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, c. 6, s. 109-10; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân fî tevârîhi'l-a'yân*, c. 14, s. 426; Ebû'l-Fida, *el-Muhtasar fî ahbari'l-beşer (Târîhu Ebi'l-Fida)*, c. 2, s. 37; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, c. 1, s. 215; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10, s. 310-11.

⁴⁵ Mustafa Demirci, "Sâmerâ", İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansikopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), s. 70.

⁴⁶ Enes Gülcan, "Samarra Ulu Cami", İçinde *İslam Düşünce Atlası*, ed. İbrahim Halil Üçer (İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), s. 2/4; Eserin temin edildiği internet adresi <https://www.islamdusunceatlasi.org> Erişim tarihi 18.06.2020 saat 14:31.

⁴⁷ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, c. 9, s. 210; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem*, c. 4, s. 305.

kaldıktan sonra Sâmerâ'ya geri dönmek zorunda kalmıştır⁴⁸. Sâmerâ'daki ikinci Ulucami'nin yapımı bahsi geçen bu Şam seyrüseferinden sonradır.

Günümüze ulaşan Sâmerâ Ulucami, Halife Mütevekkil tarafından inşa edilen camidir. Mütevekkil zamanında şehir genişleyip nüfus artınca önceki cami dar gelmeye başlamıştır. Bu caminin dar gelmesiyle Mütevekkil, Mu'tasım'ın yaptırdığı camiyi tamamen yıktırıştır⁴⁹. Belâzürî ve Makdisî Ya'kûbî'den biraz farklı bir rivayetle ikinci cami bittikten sonra halkın buraya yöneldiği ve ilk camiyi terk ettiği, daha sonra Mu'tasım'ın yaptırdığı birinci caminin yıkıldığı kaydetmektedir⁵⁰. Her hâlükârda birinci caminin tamamen yıkıldığı açıktır. Diğer önemli bir husus da Mütevekkil'in Mu'tasım'ın yaptırdığı camiyi yıktırdıktan sonra aynı yerde daha büyüğünü yapıp genişletme yoluna da gitmemiş olmasıdır. Sâmerâ Ulucami'nin ikincisi öncekinden tamamıyla farklı bir yerde, şehirdeki evlerin uzağında Hayr Caddesi⁵¹ denen caddenin baş tarafında inşa edilmiştir. Babası Mu'tasım'ın yaptırdığı cami ile aynı formda ancak ondan oldukça büyük olan ikinci Ulucami'nin inşasına 234/849 senesinde başlanmıştır. Çok büyük bir yapı olarak tesis edilen caminin inşaatı üç yıl sürmüş ve 237/852 senesinde tamamlanabilmiştir. Bu kadar büyük bir yapıya yine oldukça fazla para harcanmıştır. Bazı kaynaklar, "Mütevekkil Camisi" ya da "Sâmerâ Cami" olarak bilinen bu camiye halifenin 308.212 dinar harcadığını kaydetmektedir⁵². Mütevekkil'in harcadığı miktar, İbnü'l-Fakîh'te ise on beş milyon dirhem olarak geçmektedir⁵³. Her iki rivayetten de camiye büyük bir meblağın harcadığı istihraç edilebilmektedir. Caminin inşası tamamlanınca Halife Mütevekkil o seneki Ramazan Bayramı namazını bu Ulucami'de kılmıştır⁵⁴.

⁴⁸Taberî, *Târîhu't-Taberî*, c. 9, s. 210; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem*, c. 4, s. 305; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 11, s. 322; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, c. 6, s. 160; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar fî ahbari'l-beşer (Târîhu Ebî'l-Fida)*, c. 2, s. 40; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, c. 1, s. 219; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10, s. 345;

⁴⁹Ya'kûbî, *el-Büldân*, s. 61.

⁵⁰Belâzürî, *Fütühu'l-büldân*, s. 291; Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-ekâlîm*, s. 122; Himyerî, *er-Ravzü'l-mi'târ fî haberi'l-aktâr*, s. 177.

⁵¹Caddenin yerleşimi hakkında geniş bilgi için bkz. Ya'kûbî, *el-Büldân*, s. 62; İbn Rüste, *Kitabü'l-A'lâku'n-nefîse*, s. 261-262.

⁵²Bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 11, s. 252; Abdullah Kâmil Mûsâ Abduh, *el-Abbâsiyyûn ve Asâruhumu'l-Mi'mariyyeti fî'l-İrâk ve Mısır ve İfrîkiye*, 1. bs (Kahire: Dâru'l-Afâki'l-Arabiyyeti, 2002), s. 33.

⁵³İbnü'l-Fakîh, *Kitabü'l-Büldân*, s. 368.

⁵⁴İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 11, s. 252; Abdülazîz Muhammed Lemeylim, *Nüfûzü'l-Etrâk fî'l-hilâfeti'l-Abbâsiyye ve eseruhû fî kıyâmi medîneti Sâmerâ min h. 221-279* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1991), c. 2, s. 276; Mûsâ Abduh, *el-Abbâsiyyûn ve Asâruhumu'l-Mi'mariyyeti fî'l-İrâk ve Mısır ve İfrîkiye*, s. 33; Ayrıca bu caminin bir mahzeni olup, Şia beklenen

Mütevekkil'in yaptırdığı bu caminin mimari özellikleri hakkında bilgi vermek, Mu'tasım'ın yaptırdığı Ulucami ile karıştırılmasını önlemeye katkı sunacaktır. Cami dikdörtgen formda olup etrafına iki sur yapılmıştır. En dışta yer alan 444 metre uzunluğunda ve 367 metre genişliğindeki sur kerpiçten yapılmıştır. Bu surda belirli bölgelere dağıtılmış altmış yedi adet burç yer almaktadır⁵⁵. Ancak Sâmerî'ya olan ziyaretimizde dış surlardan geriye toprak yığınının başka hiçbir şey kalmadığını tespit ettik. İç tarafta yer alan 244 metre uzunluğunda ve 156 metre genişliğindeki iç sur ise daha sağlam olup tuğladan yapılmıştır. Buraya kırk adet burç yerleştirilmiştir. Her iki sur dikdörtgen şeklindedir⁵⁶. Burçlardan dört tanesi köşelerde olup güney ve kuzey kanatta sekizer, doğu ve batı kanatta da onar tane yer almaktadır. Güney duvarın üst kısmında kible tarafına doğru dışarıdan dar, içeriden geniş olacak şekilde dikdörtgen pencereler bulunmaktadır. Her pencerenin iç tarafında iki adet tuğladan sütun olup bu sütunların üzerinde beş yaydan müteşekkil kemerler bulunmaktadır. Cami içinde revaklar olup ortadaki revak en büyükleridir. Bu revakları da tutan 488 adet direk vardır. Caminin çatısı kemersiz bir formda olup bu sütunlar üzerine basmaktadır. Caminin içinde mevcut aynaya bakan kişi kibleyi içerden, dışardan ve kuzey taraftan görebilmektedir⁵⁷. Ayrıca caminin iç surları için yirmi üç giriş bulunmaktadır. Bunlardan iki tanesi, mihrabın sağında ve solunda olmak üzere caminin güneyindeki duvarda, beş tanesi kuzeydeki duvarda, sekizer tane de doğu ve batı duvarlarda yer almaktadır⁵⁸.

İbnü'l-Cevzî'nin aktardığı bilgilere göre caminin inşasında kullanılan tuğlalar, Necef'ten getirilmiştir. Ayrıca Bağdat'tan da malzeme getirilmiştir. Ustalara, marangozlara, diğer bütün işçilere ve taşınan bu malzemelere 1.500 dinar harcanmıştır.

mehdinin bu mahzenden çıkacağını iddia etmektedir. Onlara göre kaybolan son imam, Muhammed b. el-Hasan bu mahzene girmiş olup bu mahzenin kapısında sarı bir at onu beklemektedir. Bu atın eyeri ve dizginleri altından mamuldür. Şia'ya göre Sultan Sencer b. Melikşah cuma günü bu camiye namaza gelmiş ve bu atın ne için burada beklediğini sormuştur. Ona insanların en hayırlısının buradan çıkacağını ve bu ata bineceğini söylediklerinde o da “buradan benden daha hayırlısı çıkacak değil” demiş ve buradaki ata binmiştir. İddia o dur ki Şia'ya göre Sencer manevi biri olmadığı için savaşta mağlup olmuş ve saltanatı bitmiştir. Bkz. Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 7, s. 28; Kazvîni, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*, s. 386.

⁵⁵Lemeylim, *Nüfûzü'l-Etrâk*, c. 2, s. 276-78; Mûsâ Abduh, *el-Abbâsiyyûn ve Asâruhumu'l-Mi'mariyyeti fi'l-İrâk ve Mısır ve İfrîkiye*, s. 33.

⁵⁶Geniş bilgi için bkz. Lemeylim, *Nüfûzü'l-Etrâk*, c. 2, s. 276; Mûsâ Abduh, *el-Abbâsiyyûn ve Asâruhumu'l-Mi'mariyyeti fi'l-İrâk ve Mısır ve İfrîkiye*, s. 33.

⁵⁷Ali b. Ebubekir b. Ali el-Herevî Ebu'l-Hasan, *el-İşârât ila Ma'rifeti'z-Ziyârât*, 1. bs (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyyeti, 1423), s. 65; Cafer Halîlî, *el-Medhal ila mevsi'ati'l-atebâti'l-mukaddese: kısmü's-Sâmerrâ*, 2. bs, c. 12 (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1987), s. 86.

⁵⁸Lemeylim, *Nüfûzü'l-Etrâk*, c. 2, s. 276-78; Mûsâ Abduh, *el-Abbâsiyyûn ve Asâruhumu'l-Mi'mariyyeti fi'l-İrâk ve Mısır ve İfrîkiye*, s. 33.

Caminin halife mahfiline 2.400 tabak cam kullanılmıştır. Buna da 400 dinar harcanmıştır⁵⁹.

Sâmerrâ Ulucami Ve Meşhur Spiral Minaresi⁶⁰

Kayda değer diğer önemli bir husus, caminin dönem bazında kendine özgü yapıya sahip minaresidir. Bu minare Halife Mütevekkil'in emri ile fersahlarca⁶¹ uzaktan görülebilecek büyüklükte yapılmıştır⁶². Minare o kadar büyüktü ki Se'âlibî, *Kitâbü'l-letâif ve'l-me'ârif* adlı eserinde minarenin doksan dokuz zirâ⁶³ olduğunu ve Halife Mütevekkil'in minarenin tepesine eşekle çıktığını kaydetmektedir⁶⁴. Ayrıca caminin spiral formdaki bu meşhur minaresi, kuzey duvarından yirmi beş metre karşı uzaklıkta ve tam ortasına düşmektedir. Minarenin tepesine dışardan minareyi beş defa çevreleyen basamaklarla çıkılmaktadır. Bunlar helezonik şekilde saat yönünün tersine

⁵⁹İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 11, s. 252.

⁶⁰ Yazarın Arşivinden.

⁶¹Fersah: 3 mil veya 12000 zirâ' olup takriben 5.762 mt'ye karşılık gelmektedir. Bkz. Clement Huart, "Fersah", *İçinde İslam Ansikopedisi* (Eskişehir: MEB, 2001), c. 4, s. 574.

⁶²Ya'kubî, *el-Büldân*, s. 61; Belâzürî, *Fütühu'l-büldân*, s. 291; Kazvînî, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*, s. 385; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, c. 3, s. 175.

⁶³Zirâ' ölçüsü 55-80 cm arasında bir miktara karşılık gelmekte olup ülkelere ve ölçülen nesneye göre değişebilmektedir. Bkz. Ömer, *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabîyyeti'l-muâsıra*, c. 1, s. 808.

⁶⁴Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Se'âlibî, *Kitâbü'l-Letaif ve'l-me'ârif*, thk. P. De Jong (New York: Academise Typographus, 1867), s. 97; Ayrıca biz de Sâmerrâ ziyaretimizde minarenin gerçekten çok büyük olduğunu etraftan araba ile minareye çıkılabilecek genişlikte olduğunu tespit ettik.

oluşturulmuştur. Minarenin tepesinde daire şeklinde bir oda bulunmaktadır. Bu odanın yüksekliği altı metredir ve güney tarafında da bir girişi vardır. Ayrıca minarenin tepesine içerden de çıkılabilmektedir. Bu merdiven de helezonik formdadır. İlavelerle beraber minarenin yüksekliği yaklaşık elli iki metreye tekabül etmektedir. Bu açıdan Sâmerâ Ulucami minaresi, Abbâsi Devletinin Sâmerâ'da inşa ettiği en mükemmel eserlerden biri olarak tezahür etmektedir⁶⁵.

Diğer taraftan Halife Mütevekkil camiye su temini için Dicle Nehri'nden buraya kadar uzayan ve şehrin içinden geçen iki kanal yaptırmıştır. Dicle Nehri'nden yazlık ve kışlık olacak şekilde açılan bu kanallar, Ulucami'nin yanı sıra mahalle camileri ve Sâmerâ'nın caddelerinden geçiyordu⁶⁶. Mütevekkil, Ulucami'ye ulaşan ve İbrahim b. Rebâh ismindeki vadiden başlayan caddeden üç yol açmıştır. Bu yol üzerine dükkânları, tüccarları ve sanat erbabını yerleştirmiştir. Camiye giden yolların geniş olmasının amaçlandığı görülmektedir. Nitekim yolların her biri yüzer zirâ genişliğinde tutulmuştur. Ayrıca cami evlere uzak olduğu için halkın oturduğu yerlerden camiye giden ana yollara tali yollar açılmıştır⁶⁷.

Sâmerâ'daki Ulucami, Sâmerâ'daki Abbâsi eserlerinin en önemlilerindedir. Bu cami inşasına sarf edilen büyük paralar, yapısı ve Abbâsi devletinin ikinci başkentindeki konumuyla göze çarpmaktadır. Bugün bu camiden geriye sadece iç surları ve meşhur helezonik şekilli minaresi kalmıştır.

4. SONUÇ

Halife Mu'tasım döneminde Bağdat'taki sayıları binlerle ifade edilen Türkler, Bağdat'ı eğitim alanına çevirmişlerdir. Bağdat'ın zaten oldukça dar sokaklarında atlarını fütursuzca koşturmuş, insanlara zarar vermişlerdir. Halk bu duruma tepkisiz kalmamış Türk askerlerinden kimini dövmüş kimini de öldürmüşlerdir. Karşılığında Türkler de halka zarar verince iki tarafın birbirinden rahatsızlığı artmış, bu durum halifeye intikal etmiştir. Halife Mu'tasım artan şikâyetler üzerine yeni bir şehir

⁶⁵ Bkz. Lemeylim, *Nüfûzü'l-Etrâk*, s. 278-279.

⁶⁶ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. 3, s. 175; İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 365; Kazvînî, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*, s. 385-386.

⁶⁷ Belâzi'î, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 291; Ya'kubî, *el-Büldân*, s. 61; İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, d. 316; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 11, s. 209 ve 252; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân fî tevârîhi'l-a'yân*, c. 15, s. 48; Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. 3, s. 175; İshak b. el-Hüseyin el-Müneccim, *Akâmü'l-mercân fî zikri'l-medâini'l-meşhûra fî külli mekân*, 1. bs (Beyrut: Alemü'l-Kütübî, 1408), s. 37; Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-ekâlim*, s. 122; Ebü'l-Fellâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbari men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnâvûd, 1. bs (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), c. 3, s. 168.

arayışına girmiştir. Yaklaşık bir yıl süren aramalar neticesinde Sâmerâ yeri tespit edilmiş ve 221/836 yılında buradaki çalışmalar başlamıştır. Önce Hilafet merkezi ve birkaç kasrın yeri belirlenmiştir. Akabinde Sâmerâ Ulucami'nin yeri tespit edilmiş ve inşa çalışmalarına başlanmıştır.

Bu çalışmada Sâmerâ Ulucami'nin banisinin kim olduğu tahlil edilmiştir. Araştırmalar neticesinde Sâmerâ'da iki ayrı Ulucami inşa edildiği anlaşılmıştır. Bunlardan ilki Halife Mu'tasım tarafından 221/836 yılında inşa edilmiştir. Bu Ulucami, Serice Caddesi diye bilinen ve aynı zamanda Şâriu'l-A'zam olarak geçen caddededir ve Halife Mütevekkil döneminde 234/849 senesine kadar hizmet vermeye devam etmiştir.

Mütevekkil döneminde Sâmerâ'daki nüfus artınca Mu'tasım'ın yaptırdığı cami dar gelmeye başlamıştır. Mütevekkil yeni bir Sâmerâ Ulucami inşa etmiş, ilk cami ise yıkılmıştır. Halife Mütevekkil yeni Ulucamiyi öncekinin olduğu yere değil tamamıyla farklı bir yere inşa etmiştir. Bu İkinci Ulucami, evlerin dışında Hayr Caddesi denen caddenin baş tarafındadır. Bulgular, bu caminin mimari özellikler bakımından Mu'tasım'ın yaptırdığı cami ile benzer formlara sahip olduğunu göstermektedir. Bu caminin de minaresi spiral formdadır. Şu halde her iki cami de benzerlikten kaynaklı karıştırılmaktadır. Ancak ikinci Ulucami öncekinden oldukça büyüktür. Harcanan para ve cami ile ilgili rivayetler bütün halde düşünüldüğünde bu durum açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Netice itibariyle Mütevekkil, Mu'tasım'ın yaptırdığı camiyi restore etmek, genişletmek yerine, farklı bir yerde yeni bir Ulucami inşa etmiş, Mu'tasım'ın yaptırdığı cami ise yıkılmıştır.

KAYNAKÇA

Abdülbâki, Ahmed. *Sâmerâ: Asımetü'd-devleti'l-Arabiyyeti fî ahdi'l-Abbâsiyyîn*. 1. bs. Bağdat: Dâru's-Şu'ûni's-Sekâfiyyeti'l-Âmmeti, 1989.

Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988.

Cansever, Turgut. *İslam'da Şehir ve Mimari*. 1 c. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Cebel, Muhammed Hasan Hasan. *el-Mu'cemü'l-iştikâkiyyü'l-müessal li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 1. bs. 4 c. Kahire: Mektebetü'l-Adab, 2010.

Demirci, Mustafa. "Sâmerrâ". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36:70-71. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek. *Kenzü'd-dürer ve câmiü'l-gurer : el-Fâ'ik Sihâhü'l-Cevherî min kısmeti feleki'l-Müşterî: ed-Dürretü's-seniyye (mudıyye) fî ahbâri'd-devleti'l-Fâtımiyye*. 9 c. İsa el-Bâbî el-Halebî, 1992.

Dineverî, Ebû Hanife Ahmed b. Davud. *Ahbârü't-tvâl*. 1. bs. Kahire: Dâru İhyai Kütübü'l-Arabiyye, 1960.

Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî. *Târih-i Bağdat ve zuyûlehû*. Thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 1. bs. 24 c. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417.

———. *Târîhu Bağdad ev Medîneti's-Selâm*. Thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf. 16 c. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.

Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî el-Bağdâdî. *Kitâbü'l-Muhabber*. thk. İlze Lihten Şetitr. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, t.y.

Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Se'âlibî. *Kitâbü'l-Letaif ve'l-me'ârif*. Thk. P. De. Jong. New York: Academise Typographus, 1867.

Ebu'l-Hasan, Ali b. Ebubekir b. Ali el-Herevî. *el-İşârât ila Ma'rifeti'z-Ziyârât*. 1. bs. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyyeti, 1423.

Ebü'l-Fida, İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali. *el-Muhtasar fî ahbari'l-beşer (Târîhu Ebî'l-Fida)*. 1. bs. 4 c. Mısır: el-Matbaatü'l-Hüseyniyyetü'l-Mısriyyetü, t.y.

Fesevî, Ebû Yûsuf Yakub b. Süfyan b. Cuvvan el-Fârisî. *Kitâbü'l-ma'rife ve't-târîh*. 2. bs. 3 c. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.

Gülcan, Enes. "Samarra Ulu Cami". İçinde *İslam Düşünce Atlası*, ed. İbrahim Halil Üçer. İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

Halîfî, Cafer. *el-Medhal ila mevsûati'l-atebâti'l-mukaddese : kısmü's-Sâmerrâ*. 2. bs. C. 12. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbuat, 1987.

Himyerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâcî. *er-Ravzû'l-mi'târ fî haberi'l-aktâr*. Thk. İhsan Abbâs. 2. bs. Beyrut: Müessesetü Nâsır lissekâfe, 1980.

Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. Çeviren Salih Tuğ. C. 2. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989.

Huart, Clement. "Fersah". İçinde *İslam Ansikopedisi*, 4:574. Eskişehir: MEB, 2001.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullah. *Târîhu Dimaşk*. Thk. Amr b. Garâme el-Amrî. 80 c. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1995.

İbn Ebî Usaybia, Ahmed b. el-Kâsım b. Halife b. Yûnus Ebü'l-Abbas. *Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etubbâ'*. Thk. Nezzâr Rızâ. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayat, t.y.

İbn Fadlân, Ahmed b. Fadlân b. Abbâs b. Râşid b. Hammâd. *Rihletü İbn Fadlân*. Çeviren Ramazan Şeşen. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2016.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî. *Târîhu İbn Haldûn = Kitâbü'l-İber ve dîvânü'l-mübtede'* ve'l-haber fî eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men âsarahüm min zevi's-sultâni'l-ekber. Thk. Halîl Şehâde. 2. bs. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1988.

İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed el-Bağdâdî. *Sûretü'l-arz*. 2 c. Beyrut: Daru Sadr, 1938.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 c. Dârü'l-Fikr, 1986.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Muhtasarı tarihi dimaşk li-ibn asâkir*. Thk. Ruhiye en-Nehhas, Murad, Mutî' Riyâd Abdülhamid, Muhammed. 1. bs. 29 c. Dimeşk/Suriye: Dârü'l-Fikr, 1984.

İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed. *Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem*. Thk. Ebu'l-Kâsım İmâmî. Tahran: Seruş, 2000.

İbn Rüste, Ebî Ali Ahmed b. Ömer. *Kitabü'l-A'lâku'n-nefise*. Thk. Ebî Ali Ahmed b. Ömer. Leiden: Brill, 1891.

İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf. *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire*. Mısır: Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdu'l-Kavmiyye, Dâru'l-Kütüb, t.y.

İbn Zebr, Ebû Süleyman Muhammed b. Abdullah b. Ahmed. *Târîhu mevlidi'l-'ulemâ' ve vefeyâtihim*. Thk. Abdullah b. Ahmed b. Süleyman el-Hamed. 1. bs. Riyad: Dârü'l-Âsime, 1410.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b Alî b Muhammed Bağdâdî. *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*. Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Atâ Mustafa Abdülkâdir Atâ. 19 c. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b Abdülkerim. *el-Kâmil fî't-târîh*. Thk. Ömer Abdüsselâm Tadmûrî. 1. bs. 10 c. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabiyye, 1417.

İbnü'l-Fakîh, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedani. *Kitâbü'l-Büldân*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1996.

İbnü'l-'Acemî, Ebü'l-Vefâ Burhâneddîn İbrâhim b. Muhammed Sıbt. *Künûzü'z-zeheb fî târîhi Haleb*. 1. bs. Halep: Dârü'l-Kalemi'l-'Arabî, 1417.

İbnü'l-'Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâleddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetullâh. *Zübdetü'l-Haleb fî târîhi Haleb*. Thk. Halîl Mansûr. 1. bs. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

İbnü'l-İbri, Ebü'l-Ferec Barhebraeus Yuhanna. *Târîhu muhtasari'd-düvel*. Thk. el-Yesûî Anton Sâlihânî. 2. bs. Beyrut: Daru's-Şark, t.y.

İbnü'l-İmad, Ebü'l-Fellah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbari men zeheb*. Thk. Mahmûd el-Arnâvûd. 1. bs. 11 c. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.

İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarrî. *Târîhu İbni'l-Verdî = Tetimmetü'l-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*. 1. bs. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

İbrahim Mustafa, Ahmed ez-Zeyyât, Hamid Abdülkâdir, Muhammed en-Neccâr. *el-Mu'cemü'l-Vasît*. D'aru'd-Da'vet, t.y.

İmrânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. *el-İnbâ' fî târihi'l-hulefâ'*. Thk. Kâsım es-Sâmerrâî. Kahire: Dâru'l-Âfâkî'l-Arabiyye, 2001.

İstahrî, Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed el-Farisi el-Kerhî . *Mesâlikü'l-memâlik*. Kahire: el-Heyetü'l-Ammetü likusuri's-Sekâfeti, t.y.

Kazvînî, Ebû Yahyâ Zekerıyyâ b. Muhammed b. Mahmûd. *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-'ibâd*. Beyrut: Dâru Sadır, t.y.

Kılıç, Ebu Abdullah Alaüddin Moğultay b. Kılıç b. Abdullah el-Bekceri el-Hikri Moğultay b. *el-İşare ila sireti'l-Mustafa ve tarihi men ba'dehu mine'l-hulefa*. Dmaşk: Dâru'l-Kalem, 1996.

Lemeylim, Abdülazîz Muhammed. *Nüfüzü'l-Etrâk fî'l-hilâfeti'l-Abbâsiyye ve eseruhû fî kıyâmi medîneti Sâmerâ min h. 221-279*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1991.

Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-ekâlîm*. Beyrut: Daru Sadr, 1991.

———. *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-tekâsim)*. Çeviren Ahsen Batur. 1 c. Selenge yayımları; 78. İstanbul: Selenge, 2015.

Makdisî, Mutahhar b. Tâhir. *el-Bed' ve't-târîh*. 6 c. Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyyeti, t.y.

Makrîzî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir. *Kitâbü'l-Mukaffa'l-kebîr*. Thk. Muhammed el-Ya'lâvî. 2. bs. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2006.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. Thk. Abdullah İsmail es-Sâvî. Kahire: Daru's-Sâvî, t.y.

———. *Kitâbü't-tenbîh ve'l-işrâf*. Çeviren Ramazan Şeşen. 1. bs. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018.

———. *Mürücü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher (fî tühafi'l-eşrâf mine'l-mülûk ve ehli'd-dirâyât)*. Thk. Müfid Muhammed Kameyha. 4 c. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.

———. *Mürücü'z-zeheb (altın bozkırlar)*. Çeviren Ahsen Batur. 4. bs. İstanbul: Selenge Yayınları, 2017.

Mûsâ Abduh, Abdullah Kâmil. *el-Abbâsiyyûn ve Asâruhumu'l-Mi'mariyyeti fi'l-İrâk ve Mısır ve İfrîkiye*. 1. bs. Kahire: Dâru'l-Afâki'l-Arabiyyeti, 2002.

Müneccim, İshak b. el-Hüseyin. *Akâmü'l-mercân fi zikri'l-medâini'l-meşhûra fi külli mekân*. 1. bs. Beyrut: Alemü'l-Kütübi, 1408.

Ömer, Ahmed Muhtar Abdülhamîd. *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-muâsıra*. 1. bs. 4 c. Kahire: Alemü'l-Kütüb, 2008.

Rabât, Halid. *el-Câmi' li-ulûmi'l-İmam Ahmed*. 1. bs. 22 c. Feyyum: Darü'l-Felah, 2009.

Safedî, Hasan b. Ebû Muhammed Abdullah Hâşimî Abbâsî. *Nüzhetü'l-mâlik ve'l-memlûk fi muhtasâri sîre min veliyyi Mısır mine'l-müluk: yüerrihu min asri'l-feraine ve'l-enbiyâ hatta sene 717h*. Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003.

Sâmerrâî, Yûnus İbrâhîm. *Delîlu Sâmerrâ*. 1. bs. Bağdat: Matbaatü Dâru Menşûrati'l-Basra, 1963.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî. *el-Ensâb*. Thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî. 1. bs. Haydarâbâd: Meclisü Dairetü'l-Meârifi'l-Osmaniyye, 1962.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemseddin Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu b. Abdillâh. *Mirâtü'z-zamân fi tevârîhi'l-a'yân*. Dimeşk: Dâru'l-Risâleti'l-Âlemiyyeti, 2013.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celalüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Târîhu'l-hulefâ'*. Thk. Hamdî ed-Demirdâş. 1. bs. Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 2004.

Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-büldân*. 2. bs. 7 c. Beyrut: Dâru's-Sâdr, 1995.

Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Târîhu't-Taberî: târihu'r-rusul ve'l-müluk*. Thk. Arîb b. Sa'd el-Kurtubî. 2. bs. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387.

Uleymi, Ebü'l-Yümn Mücirüddin Abdurrahman Ebü'l-Yümn. *et-Tarihü'l-mu'teber fi enbâi men gaber*. 1. bs. 3 c. Suriye: Darü'n-Nevadir, 2011.

Ya'kubî, İbn Vâzih Ahmed b. İshak b. Ca'fer. *el-Büldân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

Yıldız, Hakkı Dursun. *İslamiyet ve Türkler*. 5. bs. İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayınları, 2015.

Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz. *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*. Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. 2. bs. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1993.

HACAMAT İLE İLGİLİ RİVAYETLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr. Halil Kaya, halilkaya@hakkari.edu.tr

ÖZ

Bu çalışmanın gayesi; temel hadis kaynaklarında yer alan, özellikle tıp alanına dair “hacamat” ile ilgili rivayetleri tespit edip bir araya getirilmek ve bir bütünlük içerisinde değerlendirmektir. Tarihçesi çok eskilere dayanan hacamat Hz. Muhammed (sas.) döneminde de yaygın olan bir tedavi yöntemiymiş. Nitekim nakledilen rivayetlerden de anlaşıldığına göre Hz. Muhammed (sas.), bizzat hacamat yaptırmış ve tavsiye etmiştir. Konuyla ilgili haberler, genellikle hadis kaynaklarının tıp bölümünde geçmekle birlikte; bazı rivayetlere tabâbet dışındaki konuları içermesi hasebiyle diğer bölümlerde de rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Muhammed, Hadis, Tedavi, Şifa, Hacamat, Kan aldırma, Tıbbi atık

AN INVESTIGATION ON NARRATIONS ABOUT CUPPING THERAPY

Abstract

The purpose of this study is to identify and gather the narrations related to cupping therapy, which is especially related to the field of medicine, which are included in the basic hadith sources and to evaluate them with integrity. It was also a common treatment method during the reign of the Prophet Muhammad cupping therapy, whose history dates back to very old times. It is understood from the narrations that the Prophet Muhammad himself had cupping therapy done and recommended it. As for the related news, it is usually mentioned in the medical section of hadith sources; it is also observed in other sections because some narrations include other topics other than “tababat”.

Keywords: Hz. Muhammad, Hadith, Treatment, Healing, Cupping Therapy, Taking blood, Medical waste

1. GİRİŞ

Hacamat lafzının aslı Arapçada hicâme(t) = “جامة” olup ‘emmek’ anlamındaki hacm = “حجم” kökünden gelir; hacamat yaptırmaya ihticâm “إحتجام”, bu işi meslek edinen kişilere haccâm “حجّام”, bu işte kullanılan fanus ve bardak gibi aletlere de mihceme “مِحْجَم” denir

¹. Hacamat, kuru ve kanlı/yaş olmak üzere iki farklı şekilde uygulanmaktadır. Kuru hacamatta, “vücudun istenen yerine kan toplamak için, küçük bir fanus ters tutularak içine süratle sokulup çıkarılan bir alev vasıtasıyla havası boşaltıldıktan sonra vücuda kapatılmakta, böylece kanın, üzerindeki hava basıncının azaldığı o kesime hücum etmesi sağlanmaktadır. Türk halkı arasında kuru hacamat için ‘şişe çekme’ tabiri kullanılır. Kanlı hacamat ise kanın toplandığı bölge bir bıçakla çizildikten sonra fanus kapatılır ve bu durumda kan iç basıncın etkisiyle kolaylıkla dışarı çıkar, yani fanus tarafından emilmiş olur”².

Hacamatın tarihçesi ise çok eskilere dayanmakta ve “*Kupa tedavisi beş bin yıldan fazla süredir dünya genelinde yaygın bir biçimde, birçok kültürde uygulanmaktadır. Özellikle Asya, Ortadoğu ve Avrupa gibi dünyanın birçok bölgesinde alternatif tedavi olarak uygulanmıştır*”³. Hacamatın iki kısmından biri olan “*Kuru kupa tedavisi daha çok uzak doğu ülkelerinde yaygın iken, YKT (Yaş Kupa Tedavisi) ise Orta Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinde yaygın olarak uygulanmaktadır. Kupa tedavisinin uygulaması son zamanlarda Amerika, Almanya, Norveç, Danimarka, Suudi Arabistan, Mısır, Hindistan ve Çin gibi birçok ülkede artmıştır. Yakın zamanda Harvard Tıp Fakültesi’nde kronik şiddetli ağrıdan yakınan çocuklarda kupa ve akupunktur tedavisinin etkili olduğu rapor edilmiştir*”⁴. Ayrıca söz konusu mesele ile ilgili nakledilen rivayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber’in döneminde de yaygın olan bir tedavi yöntemi idi. Bu mesleği ise daha çok köle statüsünde olanlar icra

¹ Detaylı bilgi için bk. Ebû ‘Abdirrahmân Halil b. Ahmed b. ‘Amr el-Başrî, el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-‘Ayn*, thk. ‘Abdulhamîd (Beyrût: Dâru'l-Kutûbi'l-‘İlmiyye, 1424/2003), 1/290; Abdullah Köşe, “Hacamat” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/422.

² Detaylı bilgi için bk. Köşe, “Hacamat” *DİA*, 14/422.

³ Müyesser Okumuş, “Kupa Tedavisi ve Hacamat”, *Ankara: Med J* 16/4 (2016), 371. Bu makalede, hacamatın tarihçesi, tanımı, çeşitleri, uygulama yöntemleri, faydaları ve yan etkileri gibi tıp alanına dair konulara yer verilmiştir

⁴ Okumuş, “Kupa Tedavisi ve Hacamat”, 370.

ederlerdi⁵. Bu ise söz konusu mesleğin o dönemde tercih edilen bir iş olmadığı anlamına gelmektedir.

Konuyla ilgili farklı alanlarda birçok çalışma yapılmıştır⁶. Hadis alanında da Osman b. Musa Eskişehirî (Eskişehirli) tarafından Osmanlıca bir risale kaleme alınmıştır. Sekiz sayfadan (4 varaktan) müteşekkil olan söz konusu çalışma, bir mukaddime ile üç bâbtan oluşmaktadır⁷. Türkçe olarak da konuyla ilgili Abdullah Köşe tarafında *Hadislerde Flebotomi* adında Yüksek Lisans Tezi hazırlanmıştır⁸. Ayrıca Necmettin Şeker'in *Hiz. Peygamber'in Hadislerinde Koruyucu Hekimlik: Hacamat Örneği*⁹ adındaki makalesi mevcuttur. Söz konusu makalede bazı temel problem ve eksikler olduğu saptanmıştır. Bunlardan biri ve en önemlisi rivayetlere hemen hemen hiç eleştirel bir bakışın olmaması, hatta rivayetlerin sıhhat derecelerine bile bakılmadan olumlu yönde değerlendirmelerde bulunulmasıdır. Diğer temel bir noksan ise çalışmada konuyla ilgili zikredilen ilk rivayet, isnadları farklı olan iki farklı metni birleştirilerek tek bir isnadın metni olarak zikredilmesidir¹⁰. Söz konusu makalede zikredilen kaynaklara baktığımızda bu haberin iki sahabelden ve farklı iki metinle nakledildiği tespit edilmiştir. İbn Abbâs (ra.) vasıtasıyla nakledilen rivayetin metni şöyledir: (Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “İsrâ gecesinde yanımdan herhangi bir melek gurubu geçmedi ki ancak ve ancak hepsi bana şöyle diyorlardı: **Ey Muhammed hacamat olmalısın.**”)¹¹. Çalışmada zikredilen metnin son kısmı ise Enes

⁵ Elanura Azizova, “İlk Dönem İslam Toplumu Sağlık Sektöründe Hacamatçılık”, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin Elmi Mecmuesi*, no. 15, Nisan (2011), 152.

⁶ Yapılan çalışmalardan bazıları şöyledir: Sümeyra Merve Kılınç, *Cumhuriyet Dönemi Kaynaklarına Göre Kupa, Hacamat ve Sülükle Tedavi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, 2015); Berivan Unat, *Farklı Yaş Gruplarında Hacamat Yaptıran Kadınlarda Oksidatif Stres ile İlgili miRNA'ların Araştırılması* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, 2018); Mahmut ÖZ, *Nebevi Tıpta Modern Tıbbı Hacamat'tan Donasyona Kan Bağıışı ve Toplumdaki Algı* (İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek lisans Tezi, 2019).

⁷ Osman b. Musa Eskişehirî. *Hacamat Risâlesî*. İstanbul: Y. İslam Enstitüsü, 82, 1a-9b.

⁸ Abdullah Köşe, *Hadislerde Flebotomi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1984). Teze ulaşılmadığı için içeriği hakkında herhangi bir değerlendirme yapılmadı.

⁹ Necmettin Şeker, “Hz. Peygamber'in Hadislerinde Koruyucu Hekimlik: Hacamat Örneği”, *KSU İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21 (2013), 156-188.

¹⁰ Bk. Şeker, “Hz. Peygamber'in Hadislerinde Koruyucu Hekimlik: Hacamat Örneği”, 167. Söz konusu rivayet şu şekilde kaydedilmiştir: “Temel hadis kaynaklarında yer alan bir rivayete göre İbn Abbâs (r.a) Rasûlullah'dan (sas.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: *'Miraç gecesini, hangi melek topluluğunarastladısam onlar bana; "Ey Muhammed kan aldırılmaya (hacamata) devam et ve ümmetine de bunu emret" diyorlardı.*”. Yazar, rivayetin geçtiği kaynakları de şöyle vermiştir: “Tirmizi, *Tip* 12, İbn Mace, *Tip* 20; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1, 354”.

¹¹ İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Şâzvinî, *es-Sünen* (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2014), “Tıbb”, 20(No. 3501).

b. Mâlik tarikiyle nakledilmiş olup şöyledir: (Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “İsrâ gecesinde yanımından herhangi bir gurup geçmedi ki ancak ve ancak hepsi şöyle diyorlardı: **Ey Muhammed ümmetine hacamat olmalarını emret.**”)¹². Enes b. Mâlik vasıtasıyla nakledilen rivayetin aşağı yukarı aynısı olan bir haber de İbn Mes‘ûd kanalıyla nakledilmiştir¹³. Söz konusu eserlerde farklı yerlerde veya iktisar şeklinde dahi olsa çalışmada zikredildiği şekliyle haberin İbn Abbâs tarafından nakledildiğine dair herhangi bir rivayet tespit edilememiştir. Hatta diğer kaynaklarda dahi böyle bir habere ulaşılamamıştır. Keza hadislerde çarşamba günü hacamat yaptırmanın iyi olmadığı ifade edildiği halde, çalışmada tam zıddı zikredilmiştir¹⁴.

Çalışmamızda hacamat ile ilgili rivayetler, dört başlık altında işlenecektir: Bunlardan biri, genel anlamda hacamat yaptırmanın şifa kaynağı olduğunu ifade eden haberleri ihata etmektedir. İkincisi hacamatın yapılması tavsiye edilen ve edilmeyen vakitler ile ilgili rivayetleri içermektedir. Üçüncüsü de Hz. Muhammed’in (sas.) bizzat hacamat yaptırdığına dair haberleri kapsamaktadır. Son başlıkta ise hacamatın faydaları ve yan etkileri gibi konular hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Konuyla ilgili haberler, hadis kaynaklarında genellikle “Tıp” bölümünde geçse de tababet dışındaki konuları içeren bazı rivayetlere diğer bölümlerde de rastlanmaktadır. Bu rivayetlerin bir kısmında taksir/kısaltmaya gidildiği müşahede edilmiştir. Bu çalışmada daha çok *Kütüb-i Sitte*’de geçen rivayetlere temas edilmiştir. Ancak

¹² İbn Mâce, “Tıp”, 20(No. 3503).

¹³ Bk. Ebû İ’sâ Muhammed b. İ’sâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi‘u’l-kebîr*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1996), “Tıp”, 12(No. 2052); Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Aħmed et-Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-ıvsat*, thk. Târık b. İvedullâh - ‘Abdulmuħsin b. İbrâhîm (Kahire: Dâru’l-Harameyn, 1415/1995) 3/289 (No. 3176). Tirmizî, rivayet için “hasen-garîb”, Albânî de “sahih” bir hadis olduğunu ifade etmişlerdir.

¹⁴ Çalışmada yer alan ifade şöyledir: “İbn Ömer rivayetinde dikkat çekilen diğer bir husus da zamanlama konusudur. Diğer rivayetlerle de örtüşen perşembe günü kan aldırma hususu değışmez bir durum değıldir. Çünkü başka hadislerde pazartesi ve çarşamba günleri de hacamat önerilmektedir. Buradaki gün sınırlaması kanaatimizce bir zorunluluk değıl, muhtemelen özel bir kişi ya da durum için söylenmiş tarihselbağılamı olan bir durumdur” (bk. *age*, 170). Kaynak olarak gösterilen eserler de şunlardır: “(İbn Mâce, “Tıp”, 22; Tirmizî, “Tıp”, 12; Ebû Dâvûd, “Tıp”, 11; Nesâî, “Şayd”, 36.)” Bilakis söz konusu eserlerde çarşamba günü hacamat yaptırmanın zararlı olduğunu ifade eden haberler yer almaktadır. Hatta bu çalışmanın ilerleyen sayfalarında (s. 177), bu yönde bir habere de yer verilmiştir (bk. *age*, 177). Ayrıca kaynakların gösteriminde de yanlışlar tespit edilmiştir. Örneğin sayfa 170’de (Hz. Enes (r.a) anlatıyor: “*Resul-i Ekrem (sas.), boynunun iki tarafındaki damarları ile iki omuzu arasındaki damardan hacamat olurdu.*”) şeklinde bir hadise yer vermiştir. Kaynağı da şöyle kaydetmiştir: “(Buħârî, “Tıp”, 14; Ebû Dâvûd, “Tıp”, 3.)” Ancak yapılan incelemeler sonucunda Buħârî’nin eserinde böyle bir rivayet tespit edilememiştir. Keza sayfa 171’de zikredilen hadisler ile hadislerin kaynakları (55 ve 57 numaralı dipnotlardaki kaynaklar) uyuşmamaktadır. Yani kısacası sayfa 171’de zikredilen hadisler, dipnotta kaynak olarak gösterilen eserlerde tespit edilememiştir. Sayfa 172’de 58. dipnotta Buħârî’ye de nispet edilen rivayet, Buħârî’nin eserinde tespit edilememiştir.

konunun genişliği nedeniyle ihramlı veya oruçlu iken hacamat yaptırmanın cevazı gibi fıkıh ile ilgili olan rivayetlere bu çalışmada yer verilmemiştir.

Hacamat ile ilgili İbn Abbâs, Câbir b. ‘Abdillâh, Şa^c bî, Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik, Selmâ (Hz. Peygamber’in hizmetçisi), Ümmü Seleme (Hz. Peygamber’in eşi), Ma^c kıl b. Yesâr, İbn Ömer, ‘Abdullâh b. Buhayne, Hz. Ali, Ebû Kebşe el-Enmârî, ‘Abdurrahmân b. Ka^c b b. Mâlik, ‘Abdurrahmân b. Osman et-Teymî ve ‘Abdullâh b. Ca‘fer gibi sahabelerden farklı rivayetler nakledilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda konuyla ilgili en çok İbn Abbâs’tan rivayetler nakledildiği tespit edilmiştir.

A. HACAMAT İLE TEDAVİ OLMAYI TAVSİYE EDEN RİVAYETLER

Hacamatın şifa kaynağı ve en iyi tedavi yöntemi olduğunu ifade eden rivayetler farklı sahabeden farklı varyantlarla nakledilmiştir. Bu rivayetlerin bazılarında şifa kaynağının üç şeyde olduğu ifade edilmiştir. Söz konusu haberler, şunlardır:

1. İbn Abbâs’tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “Şifa üç şeydedir: Hacamat (kan alma) aletini/şişesini vurmak, bal şerbetini içmek veya ateşle dağlamaktır. Ancak ben ümmetimi dağlamaktan nehy ederim”¹⁵.
2. Câbir b. ‘Abdillâh tarikiyle gelen rivayette ise “Ancak ben, ümmetimi dağlamaktan nehy ederim” cümlesinin yerine “Ben dağlama (ile tedaviyi) sevmem”¹⁶ ifadeleri yer almaktadır.

Bu iki rivayetten de anlaşıldığına göre Hz. Muhammed (sas.) döneminde dağlama yöntemi ile de tedavi yapılmaktaydı. Ancak bu iki haber, beraber mütalaa edildiğinde Rasûlullâh’ın (sas.) “ümmetimi dağlamaktan nehy ederim” kavlinden mubahın zıttı olan haramın kastedilmediği, bilakis eziyet çekerek tedaviye hoş bakılmadığının kastedildiği anlaşılmaktadır.

3. Câbir tarikiyle gelen diğer bir haberde ise vakıanın gereği olarak sadece hacamata temas edilmiş ve şöyledir: Câbir b. ‘Abdillâh (ra.), Muğanna‘ adında bir kişiyi ziyaret etti ve şöyle dedi: “Sen hacamat yaptırmadan, ben

¹⁵ Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâil el- Buḥârî, *el-Câmiu ‘s-Şahîh* (Kahire: Dâru’t-Te’sîl, 1433/2012), “Tıb”, 3(No. 5681). Ayrıca Buḥârî bu haberi İbn Abbâs’tan mevkuf olarakda nakletmiştir (bk. Buḥârî, “Tıb”, 3 [No. 5680]). Mevkuf olarak nakledilen rivayetin içeriği Buḥârî’nin yukarıda kaydettiği rivayete aynı olmakla birlikte cümleler arasında takdim-tehir bulunmaktadır.

¹⁶ Buḥârî, “Tıb”, 4 (No. 5683).

buradan ayrılmam. Çünkü ben Rasûlullâh'tan (sas.) işittim şöyle diyordu: Hacamatta şifa vardır.”¹⁷

Bazı rivayetlerde ise tedavi yöntemlerinden en iyi/faydalı olanlar zikredilmiş ve bunlardan birinin de hacamat olduğu belirtilmiştir. Buna dair hadislerden bazıları şöyledir:

4. İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: *“Tedavi olabileceğiniz en iyi/faydalı tedavi (yöntemi), ledud¹⁸, enfiye/su'ûd¹⁹, ishal yapan ilaçlar ve hacamat'tır. En iyi sürme ise 'ismit'tir.²⁰ Çünkü 'ismit' görmeyi netleştirir ve de saçları yeşertir.”* İbn Abbâs, rivayetin devamında da şöyle demiştir: *“Hz. Peygamber'in sürmeliği vardı. Uyuyacağı vakit her gözüne üç kere sürme sürerdi”²¹.*
5. Şa'c bî'den nakledilen haberde ise Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: *“En iyi/faydalı tedavi (yöntemi), ledud, enfiye, ishal yapan ilaçlar, hacamat ve sülük'tür”²².*
6. Ebû Hureyre kanalıyla gelen rivayette ise sadece hacamat ile ilgili bilgi bulunup ve şöyledir: *“Tedavi olduğunuz şeylerden hayır/fayda varsa, o da hacamattır”²³.*

Bazı rivayetlerde ise açık bir şekilde hacamat emredilmiştir. Bu rivayetlerden bazıları da şöyledir:

7. İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: *“İsrâ gecesinde, herhangi bir melek gurubunun yanından geçmedim ki*

¹⁷ Buḥârî, “Tıb”, 13 (No. 5697); Ebu'l-Huseyn Müslim b. Ḥaccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *Şahîḥu'l-Müslim*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî (Bejrüt: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1412/1991), “es-Selâm” (Tıb), 70 (2205).

¹⁸ Ledûd: Ağzın iki tarafından biriyle hastaya içirilen ilaçtır (bk. Mecduddîn Ebu's-Se'âdât Mubârek b. Muḥammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fî ġarîbi'l-ḥadîs ve'l-eser*, thk. Maḥmûd Muḥammed et-Tanâḥî- Tâhir Aḥmed ez-Zâvî [Yy.: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1963/1383], 4/245).

¹⁹ Su'ûd/Enfiye: Buruna konulan ilaçlara denilir (bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî ġarîbi'l-ḥadîs*, 2/368).

²⁰ İsmî: Sürmenin kendisinden üretilen bir taş çeşididir (bk. Ebul'Faḍl 'İyâd b. Mûsâ b. 'İyâd es-Sebtî Ḳâdî 'İyâz, *Meşâriḳu'l-envâr 'alâ şihâhi'l-âsâr* [Kahire: Dâru't-Turâs; Tunus: el-Mektebetü'l-'Atîḳa, 1978], 1/19).

²¹ Tirmizî, “Tıb”, 9 (No. 2048). Tirmizî, söz konusu haberin hasen-ġarîb olduğunu ifade etmiştir. Albânî ise sürme ile ilgili bölüm hariç diğerkisimlerin zayıf olduğunu belirtmiştir.

²² Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed b. Ebi Şeybe el-Kûfî, *el-Musannef*, thk. Muhammed 'Avvâme (Bejrüt: Dâr Kurtuba, 1427/2006), 12/30-31 (No. 23899/23433).

²³ Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'as el-Ezdf es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût-Muḥammed Karabolelî (Dımaşk: Dâru'r-Risâletu'l-'Alemiyye, 1430/2009), “Tıb”, 3 (No. 3857).

ancak ve ancak hepsi bana şöyle diyorlardı: Ey Muhammed hacamat olmalısın"²⁴.

8. Enes b. Mâlik'in, Mâlik b. Şa'sa'a'dan naklettiği rivayette de İbn Abbâs kanalıyla aktarılan habere çok benzemekte olup ve şöyledir: Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: "*İsrâ gecesinde herhangi bir melek gurubunun yanından geçmedim ki ancak ve ancak bana hacamatı emrediyorlardı*"²⁵.
9. Enes b. Mâlik tarikiyle nakledilen haberde ise Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: "*İsrâ gecesinde herhangi bir gurubun yanından geçmedim ki ancak ve ancak hepsi şöyle diyorlardı: 'Ey Muhammed ümmetine hacamat olmalarını emret'*"²⁶. Bunun aşağı yukarı aynısı olan bir rivayet de İbn Mes'ûd kanalıyla nakledilmiştir²⁷.

Buraya kadar zikredilen rivayetlerden de anlaşıldığına göre hadislerin bir kısmında genel anlamda hacamatın şifa kaynağı; diğer bir kısmında ise en faydalı/yararlı tedavi yöntemlerinden biri olduğu belirtilmiştir. Bazı rivayetlerde ise hacamat emredilmiştir.

B. HACAMATIN YAPILMASI TAVSİYE EDİLEN VE EDİLMEYEN VAKİTLERLE İLGİLİ RİVAYELER

Bu başlığın altında ilk olarak hacamatın yapılması tavsiye edilen vakitlerle ilgili haberlere yer verilecektir. Ardından da rivayetlere göre hacamatın yaptırılması uygun olmayan zaman dilimlerine temas edilecektir. Son olarak her iki konuyu da kapsayan haberler kaydedilecektir.

Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlere göre Efendimiz, bazen mutlak olarak; bazen ise belli vakitlerde hacamat ile tedavi yapılmasını tavsiye etmiştir. Belli zaman dilimlerinde hacamatın yapılmasını tavsiye eden hadislerden bazıları şöyledir:

1. İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: "*Hacamat olacağınız en iyi zaman dilimi, (her hicri ayın) on yedi, on dokuz ve yirmi biridir*"²⁸.

²⁴ İbn Mâce, "Tıb", 20(No. 3501).

²⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 2/313 (No. 2081).

²⁶ İbn Mâce, "Tıb", 20(No. 3503).

²⁷ Bk. Tirmizî, "Tıb", 12(No. 2052); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 3/289 (No. 3176). Tirmizî, rivayet için "hasen-garîb", Albânî de "sahih" bir hadis olduğunu ifade etmişlerdir.

²⁸ Süleymân b. Dâvûd b. Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. 'Abdulmuhsin et-Türkî (Cize: Dâru Hicre, 1420/1999), 4/388 (No. 2788); Ebû Bekr Aḥmed b. Huseyn b. 'Alî el-Beyhaḳî, *es-Sünenü'l-kubrâ*, thk. Muhammed 'Abdulḳâdir 'At'â (Beyrût: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1424/2003),

2. Enes kanalıyla gelen haberde de Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “*Kim hacamat olmak isterse bunun için (hicri ayın) on yedi, on dokuz ve yirmi birine denk getirmek için gayret etsin. Ta ki herhangi birinize kan galebe edip de öldürmesin*”²⁹.

Nitekim tıp ile ilgili bazı çalışmalarda da “*Ayın yer çekim gücüne bağlı kan basıncındaki değişikliklerden dolayı, YKT'nin (yaş kupa tedavisinin) ay takvimine göre ayın 17, 19, 21 ve 23'ünde uygulanması önerildiği*”³⁰ belirtilmiştir.

3. Ebû Hureyre vasıtasıyla gelen haberde ise Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “*Kim (hicri ayın) on yedi, on dokuz ve/veya yirmi birinde hacamat yaptırırsa, her derde şifa olur*”³¹.
4. Ma'kıl b. Yesâr'dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “*Kim (hicri ayın) 17'sine denk gelen salı gününde hacamat olursa, bir yıllık hastalıklara deva (ilaç/şifa) olur.*” Bu haberi eserinde kaydeden Beyhaķî, senedde yer alan bir ravi için “*metrûk*” ifadesini kullanmıştır³².
5. Konuyla ilgili Enes (ra.) de bir hadisi ref ederek şöyle demiştir: “*Kim (hicri ayın) 17'sine (denk gelen) salı gününde hacamat olursa, Allah (a.c.), ondan bir yıllık hastalıklarını çıkartır*”³³.
6. Yine Enes'ten nakledildiğine göre Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “*Sıcaklık artığında/şiddetlendiğinde hacamat ile yardım isteyin, ta ki birinizin kanı ona galebe edip de onu öldürmesin*”³⁴.

Özetle burada zikredilen haberlerden de anlaşıldığına göre kameri/hicri takvime göre ayın 17,19 ve 21'ine denk gelen günlerde hacamat yaptırmak tavsiye edilmiştir.

Hacamatın yapılması tavsiye edilmeyen vakitlerle ilgili rivayetlere gelince, bunlardan bazıları şöyledir:

9/340 (No. 19536). Ayrıca bk. Tirmizî, “Tıb”, 12 (No. 2053). *Müsned*'in muhakkiki olan Şu'ayb el-Arnâvût ve ekibi “isnadı zayıf” olduğunu ifade etmişlerdir.

²⁹ İbn Mâce, “Tıb”, 22 (No. 3510).

³⁰ Okumuş, “Kupa Tedavisi ve Hacamat”, 372. YKT (yaş kupa tedavisi), kanlı hacamattır.

³¹ Ebû Dâvûd, “Tıb”, 5 (No. 3861).

³² Beyhaķî, *es-Sünenü'l-kubrâ*, 9/340 (No. 19537).

³³ Beyhaķî, *es-Sünenü'l-kubrâ*, 9/340 (No. 19538).

³⁴ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh el-Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek 'alâ's-Şaḥîḥayn*, thk. Mustafâ 'Abdulkâdir 'At'â (Beyrût: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1422/2002), 4/235 (No. 7482).

7. Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “*Kim çarşamba veya cumartesi günü hacamat olursa ve de cüzzama (deride beyaz lekelere sebep olan hastalığa) yakalandığını görürse, sadece ve sadece kendini kınasın*”³⁵.
8. Diğer bir rivayette ise İbn Ömer şöyle demiştir: “Ey Nâfi^c, kanım hareketlenmeye başladı. Bana bir hacamatçı getir. İhtiyar ya da çocuk olmasın, genç olsun.” Devamında İbn Ömer dedi ki ben Rasûlullâh'tan (sas.) işittim şöyle buyuruyorlardı: “*Aç karınla hacamat yaptırmak daha faydalıdır. Hacamat, hafızayı ve aklı artırıyor. Kim hacamat yaptırmak istiyorsa Allah'ın adını anarak perşembe günü yaptırın. cuma, cumartesi ve pazar günleri hacamat yaptırmaktan sakının. Pazartesi ve salı günleri ise hacamat yaptırınız. Çarşamba günü ise hacamat yaptırmaktan sakınınız. Çünkü çarşamba günü Hz. Eyyüb'ün (a.s.) belalarla duçar kaldığı gündür. Cüzzam (lepra) ve baraz (alaca/ vitiligo) hastalıkları ancak ve ancak çarşamba günleri veya geceleri ortaya çıkarlar (zuhur ederler)*”³⁶.
9. Cuma günü hacamat yaptırmanın olumsuzluğu ile ilgili rivayetlerden biri de şöyledir: Hüseyin b. Ali'den nakledildiğine göre Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “*Cuma gününde öyle bir saat (zaman dilimi) var ki, o vakitte hacamat yaptıran ancak ve ancak ölür*”³⁷. Heysemî, rivayet zincirinde yer alan Yahyâ b. ‘Alâ için “kezzâb” = “çok yalancı” ifadesi kullanmıştır³⁸.
10. Diğer bir haber de şöyledir: Abdullah b. Ömer vasıtasıyla aktarıldığına göre Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “*Cuma (gününde) öyle bir saat (zaman dilimi) var ki, o vakitte hacamat yaptıran kişiye öyle bir hastalık*

³⁵ Ebû Bekr Ahmed b. ‘Amr b. ‘Abdullâh el-Bezzâr, *el-Baḥru’z-zehḥâr/Müsned*, thk. ‘Adil b. Sa’d-ud-din (Medine: Mektebetu’l-‘Ulûm ve’l-Ḥikem, 1427/2006), 14/233 (No. 7800); Beyhakî, *es-Sünenü’l-kubrâ*, 9/340-341 (No. 19540). Beyhakî, senedde yer alan bir ravi için “zayıf” olduğunu ifade etmiştir.

³⁶ İbn Mâce, “Tıb”, 22 (No. 3511). Hâkim’in eserinde de buna benzer bir rivayet bulunmaktadır (bk. Hâkim, *Müstedrek*, 4/235 [No. 7481]).

³⁷ Ahmed b. ‘Alî b. Musennâ et-Temîmî el-Mevşîlî, Ebû Ya’lâ, *el-Musned*, thk. Huseyn Selîm Esed (Beyrût: Dâru’l-Me’mûn li’t-Turâs, 1408/1988), 12/150 (No. 6779).

³⁸ Ebu’l-Ḥasan ‘Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân Nureddîn el-Heysemî, *Mecme’u’z-zevâid ve menbe’u’l-fevâid*, thk. Huseyn Selîm Esed ed-Dârânî (Cidde: Dâr’u’l-Minhâc, 1436/2015), 11/270-271 (No. 8395).

*bulaşır ki, o hastalıktan şifa bulmaz (kurtulamaz)*³⁹. Nevevî, Beyhakî'nin eserinde yer alan bu rivayetin “çok zayıf olduğunu” belirtmiştir⁴⁰.

Özetle bu rivayetlerde çarşamba, cuma, cumartesi ve pazar günleri hacamat yaptırmanın olumsuzluklarına temas edilmiştir. Ancak Nevevî, belli bir günde hacamat yaptırmanın nehyi (yasaklaması) ile ilgili herhangi bir şeyin (haber) sabit olmadığını belirtmiştir⁴¹. İbn Hacer ve ‘Aynî gibialimler de hacamat için belli bir zaman tayinininsöz konusu olmadığını ifade etmişlerdir⁴². Ayrıca Buḥârî'nin yukarıdaki hadisleri zayıf bulduğu için eserine almadığını söylemişlerdir⁴³. Yine burada dikkat çeken diğer bir husus ise İbn ‘Abbâs’tan hacamat ile ilgili farklı şekilde birçok rivâyet bulunmasına rağmen bazı günlerde yapılmamasına ilişkin hiçbir haberin nakledilmemesini, bazı günlerde hacamat yaptırmanın uygun görülmediğine dair rivayetlerin zayıflığına dair tali bir işaret olarak değerlendirebiliriz. Ancak hadis tenkid metodlarında böyle bir yöntemin bulunmadığını belirtmekte fayda var.

C. PRATİKTE UYGULANAN YERLER

Bu başlık altında Hz. Peygamber’in bizzat kendisinin hacamat yaptırdığını ifade eden ve hacamatı hangi azaları üzerine uygulattığını belirten rivayetlere yer verilecektir. Konuyla ilgili haberlerden bazıları şunlardır:

1. Abdullah b. Buḥayne’den nakledildiğine göre “Rasûlullâh (sas.) Mekke yolu üzerinde olan ve Leḥyu Cemel⁴⁴ denilen yerde ihramlı iken kafasının ortasından hacamat yaptırmıştır”⁴⁵.

³⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî, *el-Müsned*, talik Eymen ‘Alî Ebû Yemânî (by: Dâru Ḳurtubâ, 1416/1995), 2/423-424 (No. 1440); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kubrâ*, 9/341 (No. 19541). Beyhakî, senedde yer alan bir ravi için “zayıf” olduğunu ifade etmiştir.

⁴⁰ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî, *Kitâbu'l-Mecmu' şerḥu'l-Muhezzeb*, thk. Muhammed Necîb el-Mutî'î (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.), 9/43 (Kitâbu'l-Et'ime).

⁴¹ Nevevî, *el-Mecmu'*, 9/44 (Kitâbu'l-Et'ime).

⁴² Mahmud Rıdvanoğlu, "Hacamat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/423.

⁴³ Rıdvanoğlu, "Hacamat", *DİA*, 14/423.

⁴⁴ Kaynaklarda zikredilen bilgilere göre Mekke-Medine arasında kalan bir yerin ismidir. Nitekim Tirmizî'nin eserinde İbn Abbâs vasıtasıyla nakledilen “Hz. Peygamber, ihramlı ve oruçlu iken Mekke-Medine arasında hacamat yaptırdı” şeklinde bir rivayet de mevcuttur (bk. Tirmizî, “Ebvâbu'ş-şavm”, 61 [No. 777]).

⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 12/57-58 (No. 23970/23504); Ebû ‘Abdillâh Ahmed b. Hanbel b. Hilâl eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd. (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1416/1996-1421/2001), 38/11 (No. 22924); Buḥârî, “el-Muḥşar ve cezâ'u'ş-şayd”, 21 (No. 1846); “Tıb”, 14 (No. 5698); Müslim, “Hac”, 88 (1203); İbn Mâce, “Tıb”, 21 (No. 3505); Ebû ‘Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Kitâbu'l-Muctebâ/es-Sünenü'ş-şuğrâ* (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1433/2012), “Menâsiku'l-Hac”, 95 (No. 2871). İbn Ebî Şeybe ve İbn Mâce'nin rivâyetlerinde “Mekke yolu üzerinde” şeklinde bir ifade geçmemektedir. Keza Buḥârî'nin “el-Muḥşar ve cezâ'u'ş-şayd” bölümünde getirdiği rivâyette de “Mekke yolu üzerinde olan” kısım yer almamaktadır. Ancak söz konusu haberin

2. İbn Abbâs (ra.) tarikiyle gelen rivayet ise şöyledir: “Hz. Peygamber (sas.), ihramlı iken baş ağrısından dolayı, Lehyu Cemel denilen bir suyun yanında, başından hacamat yaptırmıştır”⁴⁶.
3. İbn Abbâs tarikiyle gelen diğer bir rivayette ise Hz. Peygamber’in başından hacamat yaptırdığı şeklinde genel bir ifade yer almaktadır⁴⁷.
4. Enes’e (ra.) hacamatçının ücreti ile ilgili sorulduğunda şöyle demiştir: “Rasûlullâh (sas.) hacamat yaptırmıştır. Bunu da Ebû Taybe (adındaki şahıs), yapmıştır. Hz. Peygamber, Ebû Taybe’ye iki sâc⁴⁸ buğday verdi. Ayrıca onun sahipleri ile de konuştu, sahipleri de onun vergisini hafiflettiler ve şöyle buyurdular: *Sizin kendisiyle tedavi olabileceğiniz en faydalı yöntem hacamattır...*”⁴⁹.

Özetle bu rivayetlerin hepsinin aynı olay üzerine nakledildiği anlaşılmaktadır. Bu hadislerden şöyle bir metin inşa edilebilir: Hz. Peygamber, Mekke-Medine yolu üzerinde olan ve yanında bir su bulunan Lehyu Cemel denilen yerde ihramlı iken, ayrıca kendisinde baş ağrısı varken Ebû Taybe adındaki kişi tarafından başından hacamat yaptırmıştır.

5. Diğer bir haber ise Enes’den (ra.) rivayet edildiğine göre: “Rasûlullah (sas.), başının arkasındaki iki yan damarından ve iki kürek kemiği arasından kan aldırması”⁵⁰.
6. Enes tarikiyle gelen bir haber de şöyledir: “Rasûlullah (sas.), ikisini, başının arkasındaki iki boyun damarlarına ve birini de iki kürek kemiği arasına olmak üzere üç yerinden hacamat yaptırdı”⁵¹.
7. Ebû Dâvûd’un eserinde Enes tarikiyle zikrettiği rivayet, aşağı yukarı bir önceki habere benziyor. Sonunda ise Ma’mer’in “Ben hacamat oldum aklım gitti. Öyle ki namazımda Fatiha sûresini, telkin ettirdim (yani birisi okuyordu ben de onu takip ediyordum).” sözleri yer almaktadır⁵².

hemen akabinde İbn Ebî Şeybe’nin Süleyman b. Yesâr vasıtasıyla naklettiği rivâyette “Mekke yolu üzerinde” şeklindeki ifade yer almaktadır (bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 12/58 (No. 23971/23505).

⁴⁶ Buḥârî, “Tıb”, 15 (No. 5700).

⁴⁷ Buḥârî, “Tıb”, 14 (No. 5699); 15 (No. 5701).

⁴⁸ Sa’: Dört avuç miktarına bir Sa’ (الصَّاع) denilir (bk. İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi’l-ḥadîs*, 3/60).

⁴⁹ Buḥârî, “Tıb”, 13 (No. 5696); Müslim, “Musâkât”, 62 (1577); Tirmizî, “Buyû”, 48 (No. 1278).

⁵⁰ Ahmed b. Ḥanbel, *el-Müsned*, 19/227 (No. 12191); İbn Mâce, “Tıb”, 21 (No. 3507).

⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 12/57 (No. 23969/23503); Beyhakî, *es-Sünenü’l-kubrâ*, 9/340 (No. 19533).

⁵² Ebû Dâvûd, “Tıb”, 4 (No. 3860).

8. ‘Abdurrâzzâk’ın eserinde ise konu daha detaylı olup ve şöyledir: “Ma’mer dedi ki: Basra’da kendisine Muğîre b. Hâbîb denilen bir adam bana haber verdi ve dedi ki: Ben Medine’ye geldim ve burada başından hacamat yaptıran bir ihtiyarla karşılaştım. İhtiyar dedi ki: Bu hacamat bereketli/faydalı bir şeydir. Rasûlullah (sas.) da hacamat yaptırmıştır. Bu hacamat cüzzama, abraş hastalığına, dişlerin ağrısına, gözlerin ağrısına, baş ağrısına ve uyuklamaya karşı faydalıdır. Sadece üç defa kan çekilir. Eğer kan fazla (akmaya) başlarsa elini (kan aldırın yerin) üzerine koyarsın.” Yani (durana) kadar (devam) edersin.” Ma’mer dedi ki: “Ben de hacamat yaptırdım ve akli dengemi kaybettim. Namaz kılmak için ayağa kalktım, ancak Kur’ân’dan bir harf dahi okumaya gücüm yetmedi ve ben de kim bana telkin eder (okutur) diye emrettim/istedim.” Ma’mer dedi ki: “Allah, bu durumu izale etti ve ben de bundan sonra bir daha hacamat yaptırmadım”⁵³.
9. Hz. Ali’den nakledilen rivayet ise şöyledir: “Cebrail, Hz. Peygamber’e her iki boyun damarından ve iki omuzu arasından kan aldırması için nazil oldu”⁵⁴.
10. Ebû Kebşe el-Enmârî’den nakledilen diğer bir haber ise Hz. Peygamber, iki omuzu arasına ve başının üzerine hacamat yaptırdı ve şöyle buyurdu: “Kim kendisinden bu kanları akıtırsa, herhangi bir hastalık için herhangi bir şeyle tedavi olmaz ise de kendisine zarar vermez”⁵⁵. Yani bu hacamat diğer tedavilerin yerine geçer ve yeterlidir.
11. Enes vasıtasıyla gelen rivayet ise şöyledir: “Rasûlullah (sas.), ihramlı iken ayaklarında bulunan bir ağrıdan dolayı, ayakların üzerine hacamat yaptırmıştır”⁵⁶. Buna benzer oruçla ilgili bir rivayet de İbn Abbâs tarikıyla nakledilmiştir⁵⁷.

⁵³ Ebû Bekr ‘Abdurrezzâk b. Hemmâm eş-Şan’ânî, *el-Muşannef*, thk. Hâbîburrahmân el-A’zamî (Beyrût: el-Meclisu’l-‘İlmî, 1403/1983), 11/29-30 (No. 19817).

⁵⁴ İbn Mâce, “Tıb”, 21 (No. 3506).

⁵⁵ İbn Mâce, “Tıb”, 21 (No. 3508); Ebû Dâvûd, “Tıb”, 4 (No. 3859).

⁵⁶ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 35 (No. 1837); Nesâî, “Menâsiku’l-hac”, 94 (No. 2870).

⁵⁷ Bk. Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Aḥmed et-Taberânî. *el-Mu’cemu’l-kebir*, thk. Ḥamdî ‘Abdülmeccid es-Selîfî (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.), 11/59 (No. 11039).

12. Câbir de “Rasûlullah (sas.), kalçasındaki bir incinmeden dolayı uyluğu üzerine hacamat yaptırdığını söylemiştir”⁵⁸.

Özetle konuyla ilgili nakledilen rivayetlere göre Hz. Peygamber, başına, başının arkasındaki iki boyun damarlarına, iki kürek kemiği arasına, ayaklarına ve uyluğuna hacamat yaptırmıştır.

Ayrıca Hz. Peygamber eşine de hacamat yaptırmaya izin vermiş olup konuyla ilgili rivayet de şöyledir: Câbir’den nakledildiğine göre (Hz. Peygamber’in eşi) Ümmü Seleme, hacamat yaptırmak için Rasûlullâh’tan izin istedi. Hz. Peygamber de Ebû Taybe’ye, Ummu Seleme’ye hacamat yaptırmak için emretti⁵⁹.

Sonuç olarak Hz. Peygamber’in hacamat yaptırdığını ifade eden rivayetlerden *Şahîhayn*’de yer alanlar, ehl-i hadisın ekseriyetine göre sahih hadislerdir. Dolayısıyla hacamat ile tedavi yönteminin sağlam rivayetlere dayandığı anlaşılmaktadır. Bu itibarla hacamat yaptırmayla ilgili Hz. Peygamber’in tavsiyelerinin olduğu aşikardır. Ancak burada incelenmesi gereken “bu tavsiyenin her hâlükârda ve her zaman yapılabilir” olup olmadığıdır. Yukarıda nakledilen rivayetler ve bu başlık altında temas edilen hususlar bağlamında, Hz. Peygamber’in genellikle hacamatı bir rahatsızlık akabinde uygulamaya yöneldiğidir. Herhangi bir hastalık, ağrı olmadan yani durup dururken Rasûlullah’ın (sas.) hacamat yaptırdığına dair herhangi bir habere ulaşılamamıştır. Bu nedenle Hz. Peygamber’in hacamat tavsiyesi kandan kaynaklanan bir rahatsızlığı/hastalığı olan veya başka sebeplerden ötürü hasta olan kişiler için olduğu anlaşılmaktadır. Yani herhangi bir hastalığı olmayan kişilere, Hz. Peygamber’in “hacamat olun/yaptırın” diye bir tavsiyesi tespit edilememiştir.

D. HACAMATIN FAYDALARI VE YAN ETKİLERİ

Bu başlık altında hacamatın özellikle hangi hastalıklara iyi geldiğini belirten rivayetler ve faydaları ile yan etkileri hakkında bilgi verilecektir.

a. Hacamatın Faydaları

Zehirli bir şey yenildiğinde, hacamatın iyi geldiğini bazı rivayetlerden anlaşılmaktadır.

⁵⁸ Ebû Dâvûd, “Tıb”, 5 (No. 3863).

⁵⁹ Müslim, “es-Selâm”, 72 (2206); İbn Mâce, “Tıb”, 20 (No. 3504); Ebû Dâvûd, “Libâs”, 33 (No. 4105). Müslim, İbn Mâce ve Ebû Dâvûd’un kaydettikleri rivayetin sonunda Ebû Taybe’nin Ummu Seleme’nin süt kardeşi veya ergenlik çağına girmeyen çocuk olduğu bilgileri de yer almaktadır. Keza köle olduğu bilgisi de vardır.

1. Örneğin ‘Abdurrahman b. Ka‘b b. Mâlik’ten nakledildiğine göre Hayber’de Yahudi olan bir kadın Hz. Peygamber’e eti pişirilmiş bir koyun hediye etti. Hz. Peygamber de kadına “*Bu nedir?*” diye sordu. Kadında “hediyedir” dedi. Kadın, Hz. Peygamber yemeyecek diye, sadaka/zekât olduğunu söylemekten çekindi. Abdurrahman dedi ki: “Hz. Peygamber ve ashâbı bu koyun etini yediler. Daha sonra Hz. Peygamber ashâbına: *Durun (Yemeyin)* dedi. Kadına da ‘*Sen bu koyunun etini zehirledin mi?*’ dedi. Kadın da ‘kim sana haber verdi’ dedi. Hz. Peygamber de elinde bulunan koyunun butunu göstererek ‘*Bu kemik*’ dedi. Hz. Peygamber, kadına ‘*Niye böyle yaptın?*’ dedi. Kadın dedi ki: İstedim ki eğer sen yalancıysan insanlar senden kurtulsunlar. Yok eğer peygamber isen (zaten) sana zarar veremezler.” Abdurrahman dedi ki: “Hz. Peygamber hacamat yaptırdı. Ashâbına da ‘hacamat olmalarını emretti’ ve bazı sahâbiler (zehirin etkisinden) öldüler”⁶⁰.
2. Abdullah b. Ca‘fer’den (ö. 80) nakledilen rivayet ise “Rasûlullah (sas.), zehirlendikten sonra başı üzerine hacamat yaptırmıştır”⁶¹. şeklindedir.
3. Abdurrahman b. Osman et-Teymî’den (ö. 73) nakledilen habere göre ise Rasûlullah (sas.), Hayber’de etini yediği koyundan dolayı sol omuzunun altına hacamat yaptırdı⁶². Zikredilen rivayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber, bu zehirlenmeden dolayı farklı zamanlarda ve farklı azalarının üzerine hacamat yaptırmıştır.

Bu haberlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber, zehirlenmeden dolayı hacamat yaptırmıştır. Dolayısıyla o dönemde zehirlenme durumlarında hacamata başvurulduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu tedavi yönteminin bütün zehirlenmelere karşı mı iyi geldiği yoksa belli başlı zehirlenmelere mi iyi geldiği rivayette belirtilmemiş olup, tıbbi açıdan incelenmesi gereken konulardan biridir.

4. İbn Abbâs’tan nakledilen Hacamatın faydalarına dair ilgili rivayetlerden birine göre Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “*Çokça hacamat*

⁶⁰ ‘Abdurrezzâk, *Muşannef*, 11/28-29 (No. 19814).

⁶¹ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Musned*, 2: 288 (No. 1030). Muhakkik, “isnadı zayıf” olduğunu ifade etmiştir.

⁶² Ebû Nu‘aym Aḥmed b. ‘Abdillâh b. Aḥmed el-İsfahânî, *Mevsu‘atu’t- Tıbbu’n-Nebevî*, thk. Muṣtafâ Hıdır Dûnmez et-Türkî (Beyrût: Dâru İbn Hâzım, 1427/2006), 2/546-547 (No. 564)

*yaptıran kul, ne güzel kuldur. Hacamat, (fasit) olan kanı akıtır; sırtının (ağırlığını/yükünü) hafifletir ve de gözlerin ferini ziyadeleştirir*⁶³.

5. Rasûlullâh'ın (sas.) hizmetçisi olan Selma da şöyle demiştir: “Rasûlullâh'a (sas.) herhangi biri baş ağrısından dolayı şikâyet ettiğinde ancak ve ancak ona ‘Hacamat yaptır.’ derdi. Ayaklarındaki ağırlardan dolayı şikâyet ettiğinde ise ona ancak ve ancak “Kına sür.” derdi⁶⁴.
6. Ümmü Seleme'den de nakledildiğine göre Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “Başın üzerine hacamat yaptırmak, delilik, cüzzam, gece körlüğü, abraş (deride leke bulunması) ve baş ağrısı hastalıklarına devadır.”⁶⁵

Söz konusu rivayetlerden anlaşıldığına göre hacamat yaptırmak kirli (fasit) kanı temizlemekte; gözlere, baş ile sırt ağırlarına iyi gelmekte, ayrıca gece körlüğü, delilik, cüzzam ve abraş gibi hastalıklar için de olumlu etkiler yapmaktadır. Elbette bu uygulamalar tıp alanındaki çalışmalarla test edilecek bilgilerdir.

İbn Hacer (ö. 852/1448), eserinde hacamatın faydaları/yararları ile ilgili özetle şöyle demiştir: “Tıbbı bilenler demişler ki: İki kürek kemiği arasına yapılan hacamat, boğaz ve omuz ağrılarına iyi gelir. Başın arkasındaki iki boyun damarlarına yapılan hacamat ise kafatası ile kulaklar, gözler, dişler, burun ve boğaz gibi yüz bölgesindeki hastalıklara iyi gelir. Çenenin altına yapılan hacamat da diş ile yüz ağrılarına fayda verir ve başı (hastalıklardan) temizler. Ayakların üstüne yapılan hacamat, aşık kemiğine uygulanan hacamatın yerine geçer ve uyluk kemiklerin ile bacakların yaralarına/çıbanlarına iyi gelir. Ayrıca adet kanını keser ve testislerde meydana gelen kaşıntıları giderir. Göğsün en alt bölgesine yapılan hacamat ise bacak çıbanları, sivilceleri ile bacadaki uyuzluğu iyileştirir. Keza gut/padişah hastalığı ile basura (hemoroid) iyi gelir. Fil hastalığı (lenfödem) ve sırt kaşıntılarına da iyi gelir. Yukarıda değinilen hacamat türlerinin faydalı olabilmesi için hacamatın kanın azgın/hareketli ve ihtiyacın olduğu dönemlere denk gelmelidir⁶⁶. İbn Hacer'in hacamatın faydasına dair kaydettiği bu bilgiler de tıbbi yönde araştırılması ve teyit edilmesi gereken hususlardır.

⁶³ İbn Mâce, “Tıb”, 20(No. 3502). Albânî söz konusu rivayetin isnadının “zayıf” olduğunu belirtmişlerdir.

⁶⁴ Ebû Dâvûd, “Tıb”, 3 (No. 3858). Albânî, söz konusu rivayet için “hasen” olduğunu belirtmiştir.

⁶⁵ Taberânî, *Mu' cemu'l-kebir*, 23/299 (No. 667). Muhakkik, isnadı zayıf olduğunu belirtmiştir.

⁶⁶ Aḥmed b. Ali b. Hacer el-'Aşkalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-* Buhari (Beyrût: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1424/2003), 10/188 (Tıb, 14).

Tıp alanında yapılan bir çalışmada hacamatın iyileşmeye katkı sağladığı hastalıklardan bazıları şu şekilde belirtilmiştir: “*Lomber disk lezyonu, Servikal spondiloz, Brakialji parestetika noktürni, Persistant non-spesifik boyun ve bel ağrısı, Fibrozit, Fibromiyalji, Diz osteoartriti, Dismenore, Talasemi ve hemokromatozis, Migren, Trigeminal nevralji, Karpal tünel sendromu, Gut artriti, Hiperlipidemi, Alerjik rinit, Astım, Asmatik bronşit, Hipertansiyon, Kalp yetmezliği, Aritmi ve MI (hayvanlarda yapılan bir çalışma), Herpeszoster, Viral hepatit, Sellülit, RA, Sekonder amonere, İnme rehabilitasyonu, Akne vulgaris ve Atopik dermatit*”⁶⁷.

Keza diğer bir çalışmada hacamatın yararları şu şekilde açıklanmıştır: “*Ciltteki birçok ilaç metabolitleri, ağır metaller, proinflamatuvar maddeler, inflamasyon hücreleri, toksinler, kimyasal endojen maddeler, zararlı kimyasallar, bakteriler ve hastalıklar hacamat ile birlikte vücuttan atıldığı. Cildin boşaltım görevini görmekte, vücuttaki patojen maddelerin atılımını gerçekleştirmekte, Oksidatif strese neden olan maddelerden vücudun arınmasını sağlamakta, böylece vücutta detoks etkisi oluşturmaktadır.*”⁶⁸ Keza “*Kore’de yapılan bir çalışmada sürekli bilgisayar kullanımından kaynaklı boyun ağrısı olan kişilerde hacamat sonrasında ağrı şiddetinde azalma ve boyunda rahatlama görülmüştür*”⁶⁹.

Son olarak İlim erbabı, hacamat ile fast’ı (damarları keser kan almayı) mukayese ederek hangisinin daha faydalı olduğunu tartışmışlardır. Örneğin İbn Hacer, sıcak bölgelerde yaşayanlar için hacamatın, damarları keserek kan aldirmaktan (الفصد) daha etkin/faydalı; sıcak olmayan beldelerde yaşayanlar için ise damarları yarararak kan aldirmanın daha etkin olduğunu belirtmiştir⁷⁰. Ancak bu bilgi de tıbbi yönde günümüz şartlarına göre incelenerek bir sonuca varılmalıdır.

b. Hacamatın Yan Etkileri

Kupa Tedavisi ve Hacamat adlı bir makalede hacamatın yan etkileriyle ilgili şöyle bir bilgi kaydedilmiştir: “incelenen 135 randomize kontrollü çalışmanın hiç birinde ciddi yan etki rapor edilmemiştir. Vaka düzeyinde kan basıncında ani artma ile hemorojik

⁶⁷ Okumuş, “Kupa Tedavisi ve Hacamat”, 377.

⁶⁸ Berivan Unat, *Farklı Yaş Gruplarında Hacamat Yaptıran Kadınlarda Oksidatif Stres ile İlgili miRNA’ların Araştırılması* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans, 2018), 14-15.

⁶⁹ Unat, *Farklı Yaş Gruplarında Hacamat Yaptıran Kadınlarda Oksidatif Stres ile İlgili miRNA’ların Araştırılması*, 49.

⁷⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 10/171 (Tıb, 3).

stroke ve demir eksikliği anemisi gözlenmiştir. YKT'nin (yaş kupa tedavisinin) en ciddi yan etkisi nadir de olsa vazo-vagal senkoptur. Kupa tedavisinin profesyonellerce uygulanması, anemi oluşmaması için sık aralıklarla yapılmaması, uygulama öncesi hastanın değerlendirilmesi, muayenesinin yapılması ve hemogram, biyokimya gibi tetkiklerinin incelenmesi, enfeksiyon riski açısından emniyet kılavuzunun takibi gerekir. Kupa uygulaması sonrası erken dönemde eritem, dairesel ekimoz, şişlik, kanama, rahatsızlık hissi, ağrı, hafif başağrısı, terleme, sıcaklık basma hissi ve karıncalanma gözlenebilirken; kesi bölgesinde skar, morarma, hiperpigmentasyon ise daha geç gözlenen değişikliklerdir⁷¹.

Bazı çalışmaların da belirttiği gibi *“Hacamat işleminin ciddi yan etkileri bulunmamaktadır. Deneyimli bir hekim tarafından uygulanmadığında ise derin kesikler ve damar duvarlarının hasarı ile ciltte geç iyileşen yaralar, kalıcı izlerin oluşumu görülebilmektedir”*⁷².

Hacamattan önce ve sonra uyulması gereken temel kurallar hakkında da kısaca bilgi vermekte yarar vardır. Hadis âlimlerinden biri olan İbn Hacer şöyle demiştir: *“Tabiplerin nezdinde en faydalı/sağlıklı hacamat, gündüz saat iki veya üçte yapılandır. Ayrıca hamamdan ve cimadan sonra yapılmamalı; keza aç veya tokken de yapılmamalıdır”*⁷³. Konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalarda ise *“Yemekten sonra mezenterik arter dolaşımının artması cilde giden kan akımını da azaltabileceği için YKT'nin (yaş kupa tedavisinin) aç karna uygulanması önerilmektedir. Keza uygulama öncesi ve sonrası bir iki gün proteinden fakir diyet tavsiye edilmiştir. İşlem sonrası ise 24 saat içinde banyo yapılması önerilmemektedir”*⁷⁴. Bazı çalışmalarda ise hacamat olankişinin en az üç gün banyo yapmaması önerilmektedir⁷⁵. Bir makalede, yaş kupa tedavisinin *“2 yaş altı ve 60 yaş üstüne önerilmediği”* bilgileri kaydedilmiştir⁷⁶.

Ayrıca bir çalışmada belirtildiği gibi: *“uygulama öncesi hasta kontrolü yapılmalıdır. Biyokimya ve hemogram tetkikleri incelenmeli, enfeksiyon riski açısından değerlendirme yapılmalı, anemi, demir eksikliği anemisi gibi durumlar*

⁷¹ Okumuş, “Kupa Tedavisi ve Hacamat”, 378.

⁷² Unat, *Farklı Yaş Gruplarında Hacamat Yaptıran Kadınlarda Oksidatif Stres ile İlgili miRNA'ların Araştırılması*, 15.

⁷³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/184 (Tib, 11).

⁷⁴ Okumuş, “Kupa Tedavisi ve Hacamat”, 372.

⁷⁵ Unat, *Farklı Yaş Gruplarında Hacamat Yaptıran Kadınlarda Oksidatif Stres ile İlgili miRNA'ların Araştırılması*, 13.

⁷⁶ Okumuş, “Kupa Tedavisi ve Hacamat”, 372.

değerlendirilmelidir. Gerekli tedbirler alınarak sağlıklı hijyenik bir ortamda işlem yapılmalıdır. Hijyenin göz ardı edilmesi durumunda enfeksiyon (hepatit B, C, HPV veya HIV) riski olan bir işlemdir”⁷⁷.

Son olarak Sefine’den (ra.) nakledildiğine göre Rasûlullah (sas.) hacamat yaptırmış ve kendisine şöyle demiştir: “*Bu kanı al; hayvanlardan, kuşlardan ve insanlardan (uzak tutmak için) defnet*”⁷⁸. Bu rivayet, tıbbi vb. atıkların canlıların zarar görmeyecek şekilde imha etmenin önemine ve gerekliliğine delalet etmektedir.

SONUÇ

Hacamat ile ilgili farklı sahabilerden farklı rivayetler nakledilmiştir. Genel anlamda hacamat yaptırmanın şifa kaynağı olduğu ve (o dönem için) en önemli tedavi yöntemlerinden biri olduğu yukarıda kaydedilen rivayetlerden anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı haberlerde kameri/hicri takvime göre ayın 17, 19 ve 21’ine denk gelen günlerde hacamat yaptırmak tavsiye edilmiştir. Bazı rivayetlerde ise çarşamba, cuma, cumartesi ve pazar günleri hacamat yaptırmanın olumsuzluklarına temas edilmiştir. Ancak Nevevî, İbn Hacer ve ‘Aynî gibi hadis alimleri belli bir günde hacamat yaptırmanın nehyi (yasaklaması) ile ilgili herhangi bir şeyin (haberinin) sabit olmadığını belirtmişlerdir. Özellikle cuma günü ile ilgili rivayetlerde sıhhat yönünde ciddi problemler olduğu tespit edilmiştir. Rasûlullah (sas.), bizzat hacamat yaptırmış ve nakledilen rivayetlere göre başının arkasındaki iki boyun damarına, iki kürek kemiği arasına, başına, ayaklarına ve uyluğuna hacamat yaptırmıştır. Keza Hz. Muhammed (sas.), tıbbi vb. atıkların canlıların zarar görmeyecek şekilde imha etmeyi bildirmiştir.

Son olarak hacamat yaptırmayla ilgili Hz. Muhammed’in (sas.) tavsiyeleri olduğu aşikardır. Ancak burada incelenmesi gereken “bu tavsiyenin her hâlükârda ve her zaman” hacamata cevaz verip vermediğidir. Yukarıda nakledilen rivayetler ve Hz. Muhammed’in (sas.) uygulaması hacamatın genellikle bir rahatsızlık akabinde yapıldığıdır. Herhangi bir hastalık, ağrı olmadan yani durup dururken Rasûlullah’ın (sas.) hacamat yaptırdığına dair bir habere ulaşılamamıştır. Bu itibarla Hz. Peygamber’in hacamat tavsiyesi kandan kaynaklanan bir rahatsızlığı/hastalığı olan

⁷⁷ Unat, *Farklı Yaş Gruplarında Hacamat Yaptıran Kadınlarda Oksidatif Stres ile İlgili miRNA’ların Araştırılması*, 15.

⁷⁸ Ebû Abdillâh Huseyn b. İsmail el-Mehâmîlî, *Emâli’l-Mehâmîlî* (Rivâyetu İbn Yahya el-Beyyî’, thk. İbrahim İbrahim el-Şayî, Dâru İbn Kayyim (el-Memleketu’l-‘Arabiyyetu’s-Su’ûdiyye); el-Mektebetu’l-İslam (‘Ammân), 1412/1991, 411-412 (No. 526); Taberânî, *Mu’cemu’l-kebir*, 7/94-95 (No. 6434). *Emâli* adlı eserin muhakkiki, söz konusu hadis hakkında “isnadının zayıf” olduğunu belirtmiştir.

veya başka nedenlerden ötürü hasta olan kişiler için olduğu anlaşılmaktadır. Yani herhangi bir hastalığı olmayan kişilere, Hz. Peygamber'in "hacamat olun/yaptırın" diye bir tavsiyesi tespit edilememiştir. Ayrıca o dönemde dağlama da başvurulan bir tedavi yöntemi idi. Ancak Hz. Muhammed (sas.) kişiye eziyet verdiği için sıcak bakmamıştır. Bu itibarla günümüzde hacamattan daha kolay ve az yan etkisi olan bir tedavi şekli varsa ona başvurmanın sünnettın maksadına daha uygun olacağı anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte yapılan çalışmalarda, hacamat yaptırmanın ciddi yan etkileri bulunmadığı belirtilmiştir. Ancak işın erbabı olmayan kişilerce yapılacak uygulamanın ciddi sorunlara yol açması muhtemeldir. Bu sebeple, kan aldırmanın kişinin bünyesi üzerinde yaratabileceği etkinin dikkate alınarak bir hekim kontrolünden geçtikten sonra hacamat yaptırılması önerilmektedir. Nitekim ehl-i hadisten olan Ma'mer, hacamat yaptırırken olumsuz yönden etkilenmiş ve "bir daha hacamat yaptırmayacağımı" ifade etmiştir.

KAYNAKÇA

Abdurrezzâk Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm eş-Şan'ânî. *el-Muşannef*. Thk. Hâbîburrahmân el-A'zamî. 12 Cilt. Beyrût: el-Meclisu'l-'İlmî, 2. Basım, 1403/1983.

Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Hanbel b. Hilâl eş-Şeybânî. *el-Müsned*. Thk. Şu'ayb el-Arnaût vd.. 50 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1416/1996-1421/2001.

Azizova, Elanura. "İlk Dönem İslam Toplumu Sağlık Sektöründe Hacamatçılık". *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin Elmi Mecmuesi*, no. 15, Nisan (2011), 151-160.

Beyhaķî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. 'Alî el-Beyhaķî. *es-Sünenü'l-kubrâ*. Thk. Muhammed 'Abdulqâdir 'At'â. 11 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutûbi'l-'İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. 'Amr b. 'Abdulhâlık el-Bezzâr. *el-Baħru'z-zehhâr/Müsned*. Thk. 'Âdil b. Sa'd-Mahfuzurrâhmân-Şabrî 'Abdulhâlık. 20 Cilt. Medine: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1427/2006.

Buĥârî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buĥârî. el-Câmiu’s-*şahîh* (el-Câmi’u’l-müsnedu’s-*şahihu’l-muĥtaşar min umûri Rasûlillâhi ve sunenihi ve eyyâmihî*). 9 Cilt. Kahire: Dâru’t-Te’sîl, 1433/2012.

Ebû Abdillâh Huseyn b. İsmail el-Mehâmîlî, *Emâilî’l-Mehâmîlî*(Rivâyetu İbn Yahya el-Beyyî’. Thk. İbrahim İbrahim el-Ķaysî. Dâru İbn Kayyim (el-Memleketu’l-‘Arabîyyetu’s-Su’ûdiyye); el-Mektebetu’l-İslam (‘Ammân), 1412/1991.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş’as el-Ezdî es-Sicistânî. *es-Sünen*. Thk. Şu’ayb el-Arnaût-Muhammed Karabolefî. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru’r-Risâletu’l-‘Alemyye, 1430/2009.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd b. Cârûd et-Tayâlisî. *el-Müsned*. Thk. Muhammed b. ‘Abdulmuĥsin et-Türkî. 4 Cilt. Cize: Dâru Hicre, 1420/1999.

Ebû Nu’aym, Aĥmed b. ‘Abdillâh b. Aĥmed el-İşfahânî. *Mevsu’atu’t- Tıbbu’n-Nebevî*. Thk. Muştafâ Hıdır Dünmez et-Türkî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1427/2006.

Ebû Ya’lâ, Aĥmed b. ‘Alî b. Musennâ et-Temîmî el-Mevşîlî. *el-Müsned*. Thk. Huseyn Selîm Esed. 16 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Me’mûn li’t-Turâs, 2. Basım, 1408/1988.

Hâkim, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Abdillâh el-Hâkim en-Neysâbûrî. *el-Müstedrek ‘alâ’s-Şahîĥayn*. Thk. Mustafâ ‘Abdulĳâdîr ‘At’â. 4 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kutûbi’l-‘İlmiyye, 2. Basım, 1422/2002.

Ĥalîl b. Aĥmed, Ebû ‘Abdîrrâĥmân Ĥalîl b. Aĥmed b. ‘Amr el-Başrî el-Ferâĥîdî. *Kitâbu’l-‘Ayn*. Thk. ‘Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kutûbi’l-‘İlmiyye, 1424/2003.

Heysemî, Ebu’l-Ĥasan ‘Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân Nureddîn el-Heysemî. *Mecme’u’z-zevâid ve menbe’u’l-fevâid*. Thk. Huseyn Selîm Esed ed-Dârânî. 23 Cilt. Cidde: Dâr’u’l-Minhâc, 1436/2015.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr ‘Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî. *el-Musannef*. Thk. Muhammed ‘Avvâme. 26 Cilt. Beyrût: Dâr Ķurtuba, 1427/2006.

İbn Ĥacer, Ebu’l-Faĥl Aĥmed b. ‘Alî b. Muhammed b. Aĥmed b. Ĥacer el-‘Asĳalânî. *Fethu’l-bârî şerĥu Şahîĥi’l-Buĥârî*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kutûbi’l-‘İlmiyye, 2. Basım, 1424/2003.

İbn Mâce, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Ķazvînî. *es-Sünen*. 4 Cilt. Kahire: Dâru’t-Te’sîl, 1435/2014.

İbnü'l-Esîr, Mecduddîn Ebu's-Se'âdât Mubârek b. Muḥammed el-Cezerî. *en-Nihâye fî ğarîbi'l-ḥadîs ve'l-eser*. Thk. Maḥmûd Muḥammed et-Tanâhî- Tâhir Aḥmed ez-Zâvî. 5 Cilt. Yy.: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1963/1383.

Ḳâdî İyâz, Ebul'Faḍl 'İyâd b. Mûsâ b. İyâd es-Sebtî. *Meşâriḳu'l-envâr 'alâ şîḫâhi'l-âsâr*. 2 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs; Tunus: el-Mektebetü'l-'Atîka, 1978.

Köşe, Abdullah. "Hacamat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/422. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî en-Neysâbûrî. *el-Câmiu's-şahîh*. Thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutûbi'l-'İlmiyye, 1412/1991.

Nesâî, Ebû 'Abdirrâhmân Aḥmed b. Şu'ayb en-Nesâî. *Kitâbu'l-Muctebâ/es-Sünenu's-şuġrâ*. 9 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1433/2012.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muḫyiddîn b. Şeref en-Nevevî. *Kitâbu'l-Mecmu' şerḫu'l-Muhezzeb*. Thk. Muhammed Necîb el-Mutî'î. 25 Cilt. Beyrût: Dâru İḫyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts..

Okumuş, Müyesser. "Kupa Tedavisi ve Hacamat". *Ankara Medical Journal* 16/4 (2016), 370-382.

Rıdvanoĝlu, Mahmud. "Hacamat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/423. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Rûyânî, Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî. *el-Müsned*. Talik: Eymen 'Alî Ebû Yemânî. 3 Cilt. By: Dâru Ḳurtubâ, 1416/1995.

Şeker, Necmettin. "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Koruyucu Hekimlik: Hacamat Örneĝi". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2013), 156-188.

Taberânî, Ebu'l-Ḳâsım Süleyman b. Aḥmed. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. Thk. Ḥamdî 'Abdülmeccid es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.

Taberânî, Ebu'l-Ḳâsım Süleyman b. Aḥmed. *el-Mu'cemu'l-evsat*. thk. Târiḳ b. 'İvedullâh - 'Abdulmuḫsin b. İbrâhîm. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ḥarameyn, 1415/1995.

Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ b. Sevre et-Tirmizî. *el-Câmi'u'l-kebîr*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1996.

Unat, Berivan. *Farklı Yaş Gruplarında Hacamat Yaptıran Kadınlarda Oksidatif Stres ile İlgili miRNA'ların Araştırılması*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

ÇALIŞMA YAŞAMINDAKİ SORUNLAR BAĞLAMINDA COVID-19 PANDEMİSİNİN KADIN SAĞLIK ÇALIŞANLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Burçak NAKIŞCI KAVAS, burcak.kavas@msb.gov.tr

Doç. Dr. Abdülkadir DEVELİ, a.kadirdeveli@yahoo.com

ÖZ

Çalışma hayatı, insan yaşamının önemli bir kısmını kapsamaktadır. Çalışmak kadın erkek ayrımı gözetmeksizin tüm insanların hayatlarını idame ettirebilmek için gelir elde etmelerinin yanı sıra kişilerin toplumsal ve kültürel olarak sosyalleşmelerine, psikolojik olarak kendilerini mutlu hissetmelerine, saygınlık ve tatmin duygusu kazanmalarına olanak tanımaktadır. Ancak erkekler ile kadınlar arasında iş yaşamına ilişkin bir eşitlik bulunmamaktadır. Her ne kadar kadınlar dünyada özellikle son yıllarda iş yaşamında nispeten daha fazla yer almaya başlamış olsalar da ataerkil zihniyetin ve toplumun kendilerine biçmiş olduğu cinsiyetçi roller nedeniyle çalışma hayatında erkeklerin gerisinde kalmaktadırlar. Öte yandan istihdamda bulunan kadınlar için düşük ücretlerle çalıştırılma, işyerinde karar alma süreçlerinin dışında yer alma, niteliksiz ve verimsiz işlerde istihdam edilme, iş hayatı ile aile yaşamı arasında bir denge rolü üstlenme, fazla mesai, hafta sonu ve tatil günlerinde çalıştırılma gibi ağır şartlarda iş hayatında bulunma, kayıt dışı ve sosyal güvencesiz çalıştırılma, sözlü ve fiziksel cinsel taciz vakalarına maruz kalma ve hatta şiddet gibi birçok cinsiyet temelli sorun söz konusu olmaktadır.

2019 yılının Aralık ayında ilk kez Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Corona virüsü, sağlık sektöründe istihdam edilen kadın çalışanlar için çalışma yaşamına ilişkin sorunların daha da derinleşmesine neden olmuştur. Corona virüs pandemisinden önceki süreçte zaten iş yaşamına dair cinsiyet temelli problemler yaşayan kadın sağlık çalışanları, salgının beraberinde getirdiği fiziksel ve psikolojik etkilere bağlı olarak daha fazla sorunla karşı karşıya gelmiştir.

Bu araştırmada kadınların çalışma hayatında özellikle cinsiyetçilik bağlamında karşılaştıkları sorunlar göz önünde bulundurularak, Covid-19 pandemisinin sağlık sektöründe çalışan kadınlar üzerinde yaratmış olduğu etkiler incelenmiştir. Bu doğrultuda kadınların iş yaşamına ilişkin cinsiyet temelli sorunları ve Corona virüsü salgının bu sorunları ne ölçüde derinleştirdiği, salgının kadın sağlık çalışanları üzerinde başkaca ne gibi etkiler yarattığını anlamak için Ankara ili içerisinde hizmet veren sağlık hizmet sunucularında Covid-19 polikliniklerinde görev yapan 10 kadın sağlık çalışanı ile mülakat yapılmış, bu hususta literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çalışma hayatı, Kadın, Cinsiyet ayrımcılığı, Sağlık sektörü, Covid-19, Coronavirüs

THE EFFECT OF COVID-19 PANDEMIA ON WOMEN'S HEALTHCARE EMPLOYEES IN THE CONTEXT OF PROBLEMS IN WORKING LIFE

ABSTRACT

Working life covers an important part of human life. Working allows all people, regardless of male and female discrimination, to earn income in order to sustain their lives, as well as to socialize socially and culturally, to make them feel happy, gain dignity and satisfaction. However, there is no equality between men and women regarding work life. Although women have started to take part in the world relatively more in business life especially in recent years, they are lagging behind men in working life due to the patriarchal mentality and the sexist roles that society has given them. On the other hand, there are being found many gender-based problems for women in employment such as working at low wages, taking part in decision-making processes in the workplace, being employed in unqualified and inefficient jobs, playing a balanced role between work life and family life, working overtime, working on weekends and holidays, working informally and without social security, being exposed to verbal and physical sexual abuse cases, and even violence.

The Covid-19, which appeared in Wuhan, China for the first time in December 2019 and affected the whole world, caused the problems related to working life to deepen for female employees employed in the health sector. In the process before the Covid-19 pandemic, women healthcare workers who already experienced gender-based problems related to business life faced more problems due to the physical and psychological effects brought by the epidemic.

In this study, the effects of Covid-19 pandemic on women working in the health sector were examined, taking into consideration the problems women face in working life, especially in the context of sexism. In this regard, interview was made with 10 women healthcare employees working in Covid-19 polyclinics in Ankara to understand the gender-based problems related to women's work life and to what extent the Covid-19 epidemic deepens these problems, what other effects does the epidemic have on female healthcare employee. It is aimed to contribute to the literature in this regard.

Keywords: Work life, Women, Gender discrimination, Health sector, Covid-19, Coronavirus

Giriş

Kadın, erkek bütün insanlar yaşamlarını sürdürebilmek, ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çalışmak zorundadırlar. İş hayatında geçen süre, ortalama bir insan ömrünün yaklaşık yarısına tekabül etmektedir. Bu sebeple fiziki, maddi, sosyal ve psikolojik çalışma koşullarının iyileştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Gerek iş bulma, gerekse iş yaşamındaki zorluklar noktasında kadınlar erkeklere nazaran daha dezavantajlı konumdadır. Kadınların, toplumsal hayatın pek çok diğer alanındaki gibi, istihdama katılım ve kariyer hiyerarşisinde erkeklerin gerisinde kalması, maruz kaldıkları cinsiyet ayrımcılığı, onların iş hayatındaki konumlarının tartışılmasını gerekli kılmaktadır.

2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve hızla yayılarak dünyada milyonlarca kişinin enfekte olmasına, yüzbinlerce kişinin ölmesine yol açan ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından "Pandemi" ilan edilen Covid-19 salgını, sağlıktan ekonomiye, çalışma hayatından günlük hayata yaşamı derinden etkilemiş, bugüne dek süregelen dengelerin değişeceğine dair öngörülerini gündeme getirmiştir. Salgının en çok etki gösterdiği alanlardan birisi çalışma yaşamı olmuştur. Salgın öncesinde mevcut çalışma yaşamına ilişkin bir takım sorunlar, özellikle sağlık sektöründe salgın ile birlikte önemli ölçüde artış göstermiştir.

Covid-19 salgını, tıpkı diğer hususlarda olduğu gibi sağlık sektöründe de erkek çalışanlara kıyasla kadın çalışanlar üzerinde daha derin etkiler göstermiştir.

Bu araştırmanın temel amacı; kadınların istihdama katılmada ve çalışma yaşamı içerisinde karşılaştıkları cinsiyet temelli sorunları çerçevesinde, Covid-19 salgınının kadın sağlık çalışanları üzerinde yarattığı etkileri anlamaktır. Araştırma, 'nitel araştırma modeli' kapsamında 'durum çalışması' deseni kullanılarak yürütülmüştür. Araştırmanın evreni kadın sağlık çalışanlarından oluşmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın örneklemini 'Kartopu' örneklem yöntemi ile, Ankara ili sınırları içinde hizmet veren sağlık hizmet sunucularında, Covid-19 polikliniklerinde görev yapan 10 kadın sağlık çalışanı olarak seçilmiştir. Çalışmanın verileri, 'doküman inceleme' ve 'mülakat' veri toplama araçları kullanılarak elde edilmiştir. Bu çerçevede ilkin, kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları cinsiyete dayalı sorunları ele alan tez, makale ve kitapların yanı sıra resmi kurumların rapor ve istatistikleri incelenmiştir. Daha sonra Covid-19 pandemisinin, çalışma yaşamında kadın sağlık çalışanları

üzerinde yarattığı etkileri anlamak için 10 kadın sağlık çalışanı ile görüşmeler yapılmıştır. Söz konusu görüşmeler ‘yapılandırılmış mülakat’ tekniğiyle yapılmış olup, literatür taramasından elde edilen veriler çerçevesinde, önceden hazırlanmış soruların yöneltilmesiyle gerçekleştirilmiştir.

1. Türkiye’de Kadınların Çalışma Hayatına Katılması ve Karşılaştıkları Sorunlar

Türkiye’de kadınların çalışma yaşamına katılımları Osmanlı Devleti dönemine dayanmaktadır. Kadının çalışma hayatına girmesi, tıpkı diğer ülkelerde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de Sanayi Devrimi ile paralellik göstermektedir (Önder, 2013: 35). Ancak uzun bir dönem kadınların ekonomik hayattaki aktiviteleri kırsal kesimde aile işçiliği ve ücretsiz tarım işçiliği ile sınırlı kalmıştır. Kadınlar, ücretsiz ev işçisi statüsünde, evine, ailesine ve çocuklarına bakmakla sınırlandırılmış durumdaydılar (Karabıyık, 2012: 236). 1910’lu yılların başında Trablusgarp ile başlayan Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarıyla devam eden süreç 1920’li yılların başında Milli Mücadele ile son bulan süreklileşmiş savaş ortamı kadınların çalışma hayatına katılmasını yakından etkilemiştir. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde savaşların ve ekonomik zorlukların etkisiyle kadınların iş yaşamındaki etkinliği artış göstermiştir. Savaş nedeniyle erkekler askere alınırken, iş gücünde oluşan boşluk kadınlarla doldurulmuş, savaşın yarattığı sorunların aşılmasında kadınlar önemli bir rol oynamıştır (Makal, 2010: 24). Bugüne baktığımızda kadınların çalışma yaşamındaki sayı ve etkinliği önemli ilerlemeler kaydetmişse de, hala çalışma hayatındaki erkeklerin sayı ve etkinliğinin oldukça gerisinde seyretmektedir.

Kadınların çalışma hayatına girmesi, yalnızca kadınlar açısından değil, üretime yaptıkları katkıyla bir bütün olarak ülke için olumludur (Çakır, 2008: 26). Kadının iş yaşamında olması, üretime katkı sağlaması, ekonomik ve sosyal güvenlik döngüsüne dahil olması ülkenin gayri safi milli hasılasının artışına etki ederek ekonomik, sosyal ve toplumsal olarak sürdürülebilir kalkınmayı beslemektedir (Karabıyık, 2012: 240).

Öte yandan kadınlar gittikçe daha fazla çalışma hayatına girse de, aile yaşamında kendilerinden beklenen geleneksel sorumluluklar büyük oranda mevcudiyetini sürdürmektedir. Bu durum kadınlar ile erkekler arasında hem iş dünyasına katılım hem de iş yaşamı içerisinde eşitsizlikleri beraberinde getirmektedir. Son yıllarda artış yönünde bir seyir gözlemlense de, istatistiki veriler dünyada ve

Türkiye’de istihdam alanında kadınların hala erkeklerin oldukça gerisinde kaldığını göstermektedir. Ulusallararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından açıklanan verilere göre; 2019 yılında dünyada istihdam oranı erkeklerde %71,4 iken kadınlarda %39 seviyesinde kalmıştır (International Labour Organization). Türkiye’de ise aşağıda Tablo 1’de görüldüğü üzere; kadınların işgücüne katılma oranı 2020 yılında, bir önceki yıla göre yaklaşık %3 oranında azalarak %31.02 oranında gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra kadınların istihdama katılımında da yine aynı dönem için %28.3’ten %26.3’e doğru %2’lik bir azalma söz konusudur. TÜİK tarafından açıklanan Tablo 1’deki veriler, erkeklerin işgücü ve istihdam oranlarının kadınlara göre 2 katından daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 1: İşgücü İstatistikleri 2019-2020.

	Erkek		Kadın	
	2019	2020	2019	2020
(%)	71.4	69.0	34.0	31.02
İşgücüne Katılma	71.4	69.0	34.0	31.02
İstihdam	61.7	60.2	28.3	26.3
İşsizlik	13.7	12.8	16.9	15.6

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2020). İşgücü İstatistikleri, Şubat 2020.

Erkeklerle kadınlar arasındaki eşitsizlik yalnızca çalışma yaşamına girişte değil, çalışma hayatının içindeyken de birçok hususta kendini göstermektedir. Bunun öncelikli sebebi, toplumun kadına yüklediği ‘anne’, ‘eş’ gibi misyonlardır (Bayhan ve Arslan, 2005: 100). Kadınlar günlük hayatın içinde ev işleri, ailenin ihtiyaçları, ebeveynlik görevi gibi yükümlülükler üstlenmiş, bu yükümlülüklere ek olarak çalışma yaşamına girmeye çalışmış ve bu hususta birçok uyum sorunu yaşamıştır (Öğüt, 2006: 58). Bu çabanın arkasında geçim sıkıntısı, daha kaliteli yaşam koşullarına sahip olma arzusu gibi temel ekonomik nedenlerle birlikte, saygınlık ve değer görme, sosyalleşme, toplumda kabul görme, manevi tatmin gibi psikolojik ve sosyolojik nedenler yer almaktadır.

Kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları cinsiyet temelli sorunlar ana hatlarıyla şu şekilde belirtilebilir:

Düşük Ücretlerle İstihdam: İş yaşamındaki kadın erkek eşitsizliğinin en sık tezahürlerinden birisi kadınlara erkeklerden daha düşük ücret ödenmesidir (Aksoy ve Şahin, 2005: 284). DİSK-AR tarafından 2017 yılında yapılan araştırmaya göre, çalışan kadınların %78,7'si, iş yaşamına dair en başat sorunlarından birisinin düşük ücretler olduğunu belirtmektedir (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu). Bu durumun ardında; kadınların fiziki güçsüzlüğü, erkeklerin daha uzun saatler çalışabilme imkânı, erkek emeğine talebin daha fazla olması, karar mercilerinde kadınların yetersiz kalması, kadın işveren sayısının düşüklüğü, işverenlerin kadınlar üzerinde daha kolay baskı kurabilmeleri gibi birçok faktör yer almaktadır.

Kadınların Karar Mekanizmalarının Dışında Bırakılması: Kadınların iş yaşamında karar mekanizmalarında yer bulmaları kolay değildir. Toplumda, kadınlarla erkeklere farklı roller yüklenmekte, bu nedenle farklı davranış kalıplarına sahip olmaları beklenmektedir (Dökmen, 2010: 29). Kadının daha ziyade duygusallık üzerinden konumlandırılması ve buna bağlı olarak mantıklı kararlar alamayacakları algısı; genellikle 'kadın işi' olarak görülen el emeğine dayalı işler, hizmet sektörü kapsamındaki işler, büro işleri, yardımcı hizmetler gibi belirli meslek kollarında istihdam edilmelerine yol açmakta; aile yaşamındaki yükümlülükleriyle çalışma hayatını bir arada sürdüremeyecekleri ön yargısı, kadınların karar mekanizmalarının dışında bırakılmasının etkileyen faktörler arasındadır (Ünnü, Baybars ve Kesken, 2014: 124).

Cam Tavan Sendromu: Kadınların yönetim kademelerinde ancak belirli bir noktaya kadar ilerleyebilmeleri, üst düzey basamaklarına erişme noktasında cinsiyetçi engellemelere ve baskılara maruz bırakılmaları 'cam tavan sendromu' olarak tanımlanmaktadır (Güner, 2018: 17). Bu, Kadın çalışanlar ile üst yöneticilik arasında görünmeyen ancak olduğu varsayılan sert bir sınırı, aşılması güç bir duvarı ifade eder (Karaca, 2007: 51). Kadınların çalışma yaşamına dair en sık karşılaştıkları sorunlardan biri olan bu durum, atama ve terfi işlemleriyle ilgili eşitsiz tutumları beraberinde getirmektedir. Kadına toplum tarafından yüklenen 'annelik' rolü ve bu rolün getirdiği doğum izni ve süt izni gibi hakları kullanmaktan kaynaklanan çalışmama durumları

kariyerlerine dair değerlendirmeleri olumsuz etkilemekte, başarı ve liyakatlerinin göz ardı edilmesine yol açmaktadır (Küçük, 2015: 3).

Kadınların Niteliksiz Alanlarda Çalıştırılması: Kadınların erkeklere nispetle fiziksel zayıflıkları, çalışma hayatı ile aile yaşamı arasındaki dengeyi sağlayamayacakları algısı, kadın iş gücünün katma değeri yüksek istihdam alanlarına uygun olmadığı yönündeki ön yargı, doğurganlık özelliği gibi unsurlar kadınların vasıfsız işlerde çalıştırılması sonucunu doğurmaktadır (Gün, 2016: 40). Öte yandan bazı meslek kollarındaki cinsiyete ilişkin sınırlandırmalar kadınların iş yaşamına ilişkin başka bir sorundur. Eğitim, tecrübe, donanım gibi özellikleri bakımından daha nitelikli istihdam alanlarında çalışabilecekken, sırf kadın oldukları için sekreterlik, yönetici asistanlığı, temizlik, çocuk ve yaşlı bakımı, aşçılık gibi kadın cinsiyeti ile bütünleştirilmiş iş kollarında çalıştırılmaları da kadınların niteliksiz alanlarda istihdamı kapsamında bir sorun olarak değerlendirilmektedir.

İş yaşamı ile Aile Hayatı Arasında Denge Kurma Rolü: İş hayatı ile aile hayatının sorumluluklarını dengeli bir biçimde üstlenmeye çalışması, kadınların çalışma hayatına ilişkin en büyük sorunlarından birisidir. Bu durum kadınların, bir günün içinde iki iş günü yaşamaları şeklinde ifade edilebilir (Buğra ve Keyder, 2018: 381). İş hayatına ilişkin olarak fazla mesai, geç saatlere kadar çalışma, güvencesiz çalışma koşulları, düşük ücretler, psikolojik yıldırma gibi unsurlar, evinde bakıma muhtaç durumda bir çocuğu ya da hasta veya yaşlı bir aile ferdi bulunan bir kadın için iş hayatının zorluklarını daha fazla hissedilir kılmaktadır. Hatta bazı durumlarda kadın, ev-iş arasında bir seçim yapmak durumunda kalabilmektedir (Kılıç ve Öztürk, 2014: 123).

Mobbing: Çalışma yaşamında günümüzde sıklıkla rastlanan mobbing kavramsal olarak; taciz etmek, yıldırma, huzursuz etmek anlamına gelmektedir. İşyerinde çalışana psikolojik şiddet uygulama, duygusal tacizde bulunma, aşağılama, dışlama, çalışanın özgüvenini zedeleme, motivasyonunu kırma, yetkilerini kısıtlama gibi birçok farklı şekilde uygulanan bir davranış biçimidir. Bu davranış, kurumsallaşmış işyerlerinde sürekli bir çalışan değişimine ve genel itibariyle düşük verime yol açmaktadır (Tutar, 2004: 118). Bu durum mobbinge maruz kalan ile mobbing uygulayan kişiler arasında bir güç eşitsizliği halinde söz konusu olabilmektedir (Karatuna ve Tınaz, 2010: 11). Mobbing çalışma yaşamının genel bir

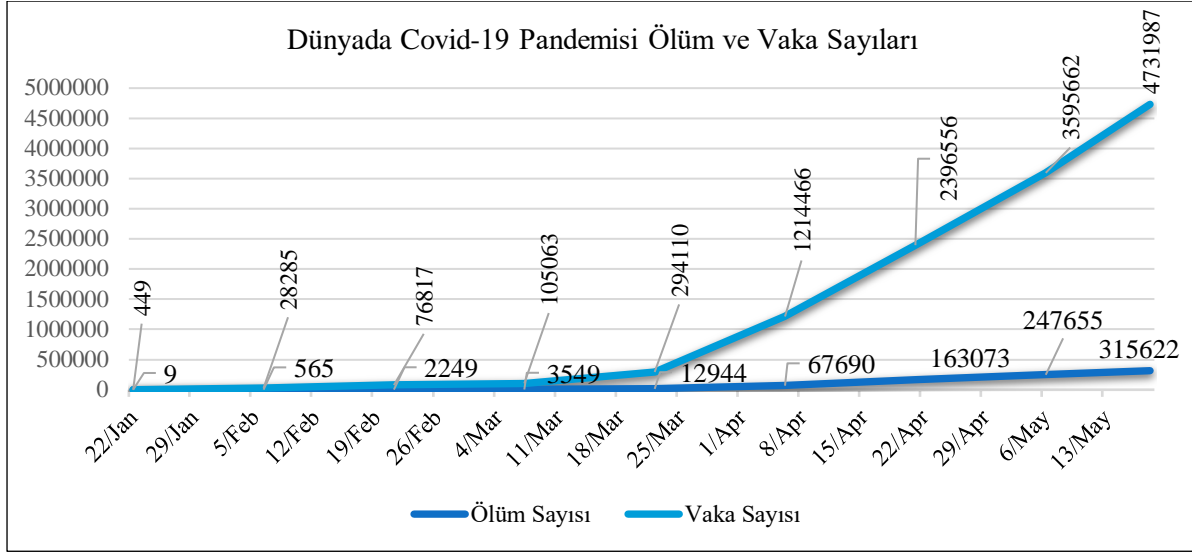
sorunu olsa da, dezavantajlı konumları nedeniyle çok daha fazla maruz kalabilmektedir.

Kadınların Kayıtdışı İstihdamı: Çalışma hayatının en büyük problemlerinden birisi kayıt dışı çalışmadır. Kayıt dışı çalışma, yalnızca çalışan açısından değil aynı zamanda devlet açısından da oldukça zararlı sonuçlar doğuran bir durumdur. Çalışma çağındaki hemen herkesi ilgilendiren kayıt dışılık, kadınlarda erkeklere nazaran çok daha yüksektir (Uşen ve Delen, 2011: 155). Bunun temel nedenleri arasında fırsat eşitsizliğinden kaynaklı düşük eğitim düzeyi, cinsiyetçiliğe dayalı baskıcı erkek egemen yönetici zihniyeti, kadını ve emeğini değersiz ve niteliksiz gören işveren kesimi, kadınların ağırlıklı olarak ev eksenli işlerde çalışması gibi etkenler gösterilebilir (Metin, 2011: 66). Bunun yanı sıra kadın iş gücü 'ek iş gücü' olarak görülmektedir (Erikli, 2018: 8). Ayrıca kadınların ileriye dönük beklentilerini düşürerek azaltmak da kayıt dışı kadın istihdamının nedenleri arasında görülmektedir (Önder, 2013: 48).

Kadınların İş Dünyasında Kabul Görme Çabası: Kadınlar çalışma hayatında kendilerini kanıtlamak ve saygınlık kazanmak için erkeklere nazaran daha fazla gayret göstermek zorunda kalmaktadır (Dedeoğlu, 2000: 164). Mesleklerinin gerektirdiği niteliklere sahip olsalar bile, erkek çalışanlar ile eşit çalışma ve kazanç koşullarına kavuşmak için daha fazla çaba göstermeleri gerekmektedir. Kadınlar yalnızca bir işverene bağlı olarak çalıştıkları zaman cinsiyetten kaynaklı dezavantajlarla karşılaşmamaktadır, bağımsız ya da işveren statüsünde kendi işini icra eden kadınlar da cinsel beklentiler, ataerkil toplumsal baskılar, rakiplerin engellemeleri, ticari zihniyetten çok duygusallığın ön planda olmasına dair ön yargılar gibi birçok sorunla mücadele etmek durumundadırlar (Soysal, 2010: 97).

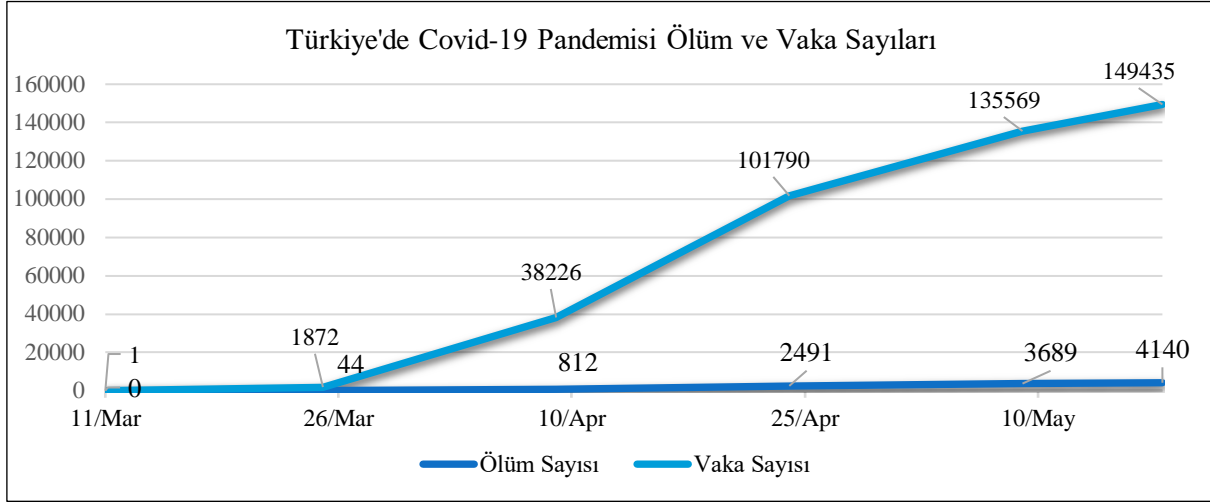
2. Dünyada ve Türkiye'de Covid-19 Süreci

Küresel düzeyde öngörülemeyen durumlar, büyük krizlere neden olan sosyal olaylar, doğal afetler, toplu ölümlere yol açan salgınlar dünyadaki tüm insanlar ve devletler için ekonomik, sosyal, psikolojik ve politik etkiler yaratmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO), 2019 yılının Aralık ayında Çin'in Hubei eyaletinde bulunan 11 milyon nüfuslu Wuhan şehrinde etiyolojisi tespit edilemeyen pnömoni (zatürre) hastalıklarının ortaya çıktığı bildirilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü, 2020).

Tablo 2: Global Çapta Coronavirüs Ölüm ve Vaka Sayıları (22 Ocak 2020-18 Mayıs 2020).

Kaynak: WHO Coronavirüs Hastalığı (Covid-19) Kontrol Panelindeki verilerden derlenmiştir.

Dünya Sağlık Örgütü, 12 Ocak 2020 tarihinde söz konusu hastalığın yeni tip Corona virüsü (2019-nCoV) olduğunu, 11 Şubat 2020 tarihinde ise bu yeni tip Corona virüsünün “SARS-CoV-2” olarak adlandırıldığını ifade etmiştir (Türkiye Bilimler Akademisi, 2020). Virüs otuz gün içinde Wuhan kentinden Çin’in tamamına, ardından Asya, Avrupa ve Amerika kıtaları başta olmak üzere, şekil 1’de görüldüğü üzere tüm dünyaya hızla yayılmış, milyonlarca insanın enfekte olmasına ve yüz binlerce kişinin ölümüne neden olmuştur. 30 Ocak 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü söz konusu salgını “uluslararası halk sağlığı acil durumu” (PHEIC) olarak açıklamış, iki haftalık süre içerisinde vakaların 13 kat artması ve virüsten etkilenen ülke sayısının 3’e katlamasının ardından 11 Mart 2020 tarihinde ise “pandemi” olarak ilan etmiştir (World Health Organization, 2020a). 18 Mayıs 2020 tarihi itibarıyla dünya genelinde 1.740.096’sı iyileşmiş olmakla birlikte toplam 4.731.987 pozitif vaka sayısı ve 315.496 ölüm sayısı söz konusudur (T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, 2020).

Tablo 3: Türkiye’de Coronavirüs Ölüm ve Vaka Sayıları (22 Ocak 2020-18 Mayıs 2020).

Kaynak: WHO Coronavirüs Hastalığı (Covid-19) Kontrol Panelindeki verilerden derlenmiştir.

Covid-19 olarak adlandırılan Corona virüsü vakası Türkiye’de ilk kez 11 Mart 2020 tarihinde görülmüştür. Salgının ülke çapında yayılım göstermesinin önüne geçmek amacıyla ilk pozitif vakanın görüldüğü tarihin ertesi gününden itibaren kademeli şekilde okullarda eğitim-öğretime ara verilmesi, kamusal alanlarda toplu etkinliklerin ertelenmesi veya iptal edilmesi, yurtiçi ve yurtdışı seyahatlere ilişkin sınırlamaların getirilmesi, kamu kurumlarında esnek çalışma modelinin uygulanması, hafta sonu ve resmi tatil günlerinde sokağa çıkma kısıtlamalarının hayata geçirilmesi, belirli yaş grupları için sokağa çıkmanın yasaklanması, toplu taşımalar, marketler ve pazar yerleri, ibadethaneler, restoran, kafe, bar, sinema salonları, piknik ve ören yerleri gibi insanların topluca bulunduğu yerlere ilişkin özel koruyucu uygulamaların işletilmesi yönünde birçok tedbir alınmıştır (Türkiye Bilimler Akademisi, 2020). 18 Mayıs 2020 tarihi itibarıyla Türkiye’de 109.962’si iyileşen olmak üzere toplam 149.435 kişinin Covid-19 test sonucu pozitif çıkmış, 4.140 kişi ise söz konusu virüs nedeniyle hayatını kaybetmiştir (corona.cbddo.gov.tr). Salgının Türkiye’deki seyri Tablo 2’de gösterilmiştir.

3. Covid-19 Pandemisinin Çalışma Yaşamındaki Sorunları Temelinde Kadın Sağlık Çalışanları Üzerindeki Etkisi

Toplumda sağlık sektöründe özellikle ebelik, hemşirelik, hasta bakıcılığı ve diğer yardımcı sağlık hizmetleri kadrolarında genellikle kadınların istihdam edilmesi nedeniyle sektörün feminizasyonuna yönelik bir algı oluşmuş bulunmaktadır. Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de sağlık sektöründe cinsiyetle özdeşleştirilmiş olan söz konusu mesleklerde çalışan kadınların oranı %90'lara dayanmaktadır (Urhan ve Etiler, 2011: 196). Öte yandan tıpkı diğer sektörlerde ve mesleklerde olduğu gibi genel olarak en fazla orta derecede yönetici kademelerine kadar kariyer olanaklarına sahip olan kadınlar, sağlık sektöründe de cam tavan sorununu yaşamaktadır. Cam tavan sorunu dışında, sektörün niteliği itibariyle yoğun çalışma koşullarının hakim olması sebebiyle aile ve iş yaşamı arasında denge kurma sorunu kadın sağlık çalışanları açısından daha belirgin bir hal almaktadır. Diğer taraftan sağlık sektöründe, başka sektör ve mesleklerden farklı olarak kesici-delici ekipmanla yaralanma, enfeksiyon ve diğer bulaşıcı hastalıklara yakalanma, şiddet olaylarına maruz kalma gibi risk faktörleri bir arada bulunmaktadır. Bunların yanı sıra sektörde istihdam edilen hemen hemen bütün çalışanlar için geçerli olmak üzere özellikle kadınların çoğunlukta olduğu hemşirelik, ebelik ve hastabakıcılığı mesleklerinde çalışan personel bakımından performans-risk-ücret konusunda da ciddi sorunlar söz konusudur. Çalışma hayatına ilişkin birçok cinsiyet temelli sorunla karşı karşıya kalan ve özellikle de sağlık sektöründe çalışan kadınlar için 2020 yılının başından bu yana tüm dünyayı etkisi altına alan Covit - 19 salgını, söz konusu sorunların derinleşmesine sebep olmuştur.

4. Bulgular ve Tartışma

Araştırma çerçevesinde yapılan yapılandırılmış görüşmeler, Ankara ili sınırları içerisindeki sağlık hizmet sunucularında görev yapan 10 kadın sağlık çalışanı ile gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sonucu edinilen bilgiler doğrultusunda kodlama işlemi yapılmıştır. Söz konusu kodların ortak noktaları temelinde araştırma bulgularına ilişkin temalar oluşturulmuştur. Oluşturulan temalar maddeler halinde sübjektif yorum içermeksizin açıklanmıştır. Katılımcılar gizlilik çerçevesinde kimlik ve işyeri bilgileri verilmeden “K” harfi ile belirtilmiş ve her katılımcı için K1, K2, K3, ..., K10 şeklinde numaralandırma yapılmıştır.

Kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları cinsiyet temelli sorunlar çerçevesinde, bütün dünyada hızla yayılarak etkisini gösteren Covit - 19 salgınının Türkiye'deki sağlık hizmet sunucularında görev yapan kadın sağlık çalışanları açısından söz konusu sorunlar üzerindeki etkilerini incelemek üzere literatür çalışması yapılmıştır. Katılımcılara, yapılan literatür taramasından edinilen veriler doğrultusunda ana hatları belirlenen sorular yöneltilmiş ve katılımcıların cevaplarına dayanarak belirlenen temalar ve kodlar herhangi bir kişisel yorum katılmadan aşağıda açıklanmıştır:

Kadın İstihdamı: Araştırma katılımcılarından 2'si kadınların iş hayatına erkeklerden çok daha kolay bir şekilde girebileceğini ifade ederken, 5 kişi kadınların erkeklerden daha zor iş bulabildiğini söylemiştir. Kadınların istihdama katılımlarının daha zor olduğunu ifade eden aynı katılımcılar, iş hayatına giren kadınların başarılı olabilecekleri hususunda kendilerini ispat etmeleri gerektiğini düşündüklerini belirtmişlerdir. 3 katılımcı ise kadın ya da erkek fark etmeksizin iş bulmanın herkes için zor olduğu yönünde beyan vermiştir.

Mesleklerde Cinsiyetçilik: Mülakatlarda katılımcılara bazı mesleklerin kadın cinsiyeti ile özdeşleştirilmiş olup olmadığı hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Bu hususta katılımcılardan 8'i özellikle ev hizmetleri, çocuk bakıcılığı, hemşirelik, ebelik, dikiş-nakış, temizlik işleri gibi belirli iş kollarının çok büyük oranda kadınlar tarafından yapıldığı, bu tip mesleklerin toplumda kadın işi olarak algılandığını söylemiştir. Öte yandan 2 katılımcı mesleğin cinsiyeti olamayacağını, herkesin her türlü işi meslek olarak yapabileceğini, meslekler ile cinsiyetler arasında bir etiketleme yapılmasının doğru olmadığını ifade etmişlerdir. Kadınların her türlü işi yapabileceklerinin yanı sıra bunu topluma karşı kanıtlamak ve bu durumu kabullendirmek için fazladan çaba göstermek durumunda kaldıklarını iddia eden katılımcı sayısı 4 olmuştur.

Cam Tavan: Araştırma çerçevesinde mülakat yapılan 10 kadın sağlık çalışanından 5'i, kadınların kariyerleri boyunca en fazla orta derecede yönetici pozisyonlarına kadar ilerleyebileceklerini, erkek egemen zihniyetin bundan daha ötesi için fırsat tanımadığını söylemiştir. Kadınların üst düzey pozisyonlara neredeyse hiç erişemediğini, bu kadroların genellikle erkekler tarafından doldurulduğunu düşünen katılımcı sayısı 4 olmuştur. Diğer taraftan kadın çalışanlar için kariyer gelişimlerinin

önünde herhangi bir engel olmadığını, kadınların yeterince çalışma ve yetkinlik kazanmaları halinde istedikleri pozisyonlarda rahatlıkla çalışabileceklerini belirten katılımcı sayısı 3 kişi ile sınırlı kalmıştır. Katılımcıların 6'sı kadınların cinsiyete dayalı sorunları arasında en hissedilir olanlardan birinin cam tavan olduğunu, bu konuda erkek çalışanlar ile kadın çalışanlar arasında belirgin bir ayrımcılığın söz konusu olduğunu ifade etmiştir.

İş ve Aile Yaşam Dengesi: Araştırmanın katılımcılarına iş ile aile hayatı arasında dengeyi kurma hakkındaki düşüncelerini anlamak için yöneltilen sorulara verdikleri cevaplar dikkate alındığında; katılımcıların 8'i evde bakıma muhtaç hasta, yaşlı veya çocukların bakım yükünün genellikle kadınlar üzerinde olduğunu söylemiştir. Yine 8 katılımcı temizlik, yemek gibi ev işlerinin çoğunlukla kadınlar tarafından yapıldığını ifade etmiştir. Covid-19 Pandemi sürecinin getirdiği yoğun tempolu çalışma koşullarının, sağlık sektöründe çalışan kadınlar için aile ve iş yaşamı arasındaki dengenin bozulmasına yol açtığını söyleyen katılımcı sayısı 9 olmuştur. Katılımcıların tamamı salgın nedeniyle hastanede fazladan konulan nöbetlerin, özellikle kadın sağlık çalışanları açısından ciddi sıkıntılara sebep olduğunu ifade etmiştir.

Öte yandan katılımcılardan 3'ü aile üyelerini Covit – 19'dan korumak için pansiyon, misafırhane veya geçici süreliğine ev kiralama alternatiflerini değerlendirerek, sürekli ve düzenli olarak ikamet ettikleri kendi evlerinin dışında konaklamayı tercih ettiklerini söylemişlerdir. Mülakat yapılan kadın sağlık çalışanlarının tamamı Covid-19 pandemisinin getirdiği yoğun tempo ve yorgunluğa bağlı stres yaşadıklarını, bu psikolojik etkilerin istemsizce aile fertlerine yansıtıldığını belirtmiştir. Böylesine tehlikeli ve ölümcül bir salgın döneminde, enfeksiyon bulaşma riskinin en yoğun olduğu mekanlardan biri olan hastane ortamında çalışmalarını nedeniyle durumun çocuklarında travma yaratacağını iddia eden kadın sağlık çalışanı sayısı ise 7 olmuştur.

Mobbing: Mülakat yapılan 10 kadın sağlık çalışanından 4'ü idareciler ya da amirleri tarafından işyerinde baskıcı tutumlarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılardan hem eşi hem de kendisi doktorluk mesleğinde görev yapan K2, konu hakkında kendisiyle ilgili olarak; Covid-19 pandemi sürecinde eşlerin her ikisinin de sağlık çalışanı olması durumunda çocuklarıyla veya ailesinde özel durumu olan

kişilerle ilgilenmesi bakımından kadın çalışana idari izin verilmesi konusunda kamu otoritelerince karar alınmasına rağmen, idari izin hususunda inisiyatifin başhekimde bulunduğunu ancak başhekimin konuyla ilgili hassasiyet göstermeyip, mesai ve nöbetlere riayet konusunda baskıcı tavır gösterdiğini ifade etmiştir. Araştırma katılımcılarından hemşire olarak görev yapan K7, aynı departmanda görev yaptığı asistan doktor olarak görev yapan mesai arkadaşının kronik rahatsızlığı bulunmasına rağmen şefi tarafından ısrarla Covid-19 vakalarıyla mücadeleye yönelik işlerde görevlendirilmeye devam ettiğini ve asistan doktorun Corona virüsü ile enfekte olduğunu söylemiştir.

Diğer taraftan yöneticilerin bazı özel durumlarda nadiren mobbing olarak tanımlanabilecek tutumlar gösterdiklerini, ancak çoğunlukla bu tarz davranışları bulunmadığını ifade eden katılımcı sayısı 4 kişi, hiçbir şekilde mobbing durumunun bulunmadığını söyleyen katılımcı sayısı ise 2 kişi olmuştur.

Sağlık Sektörüne İlişkin Riskler: Araştırma katılımcılarının sektöre ilişkin riskleri hakkındaki düşünceleri sorulduğunda; katılımcılardan 7'si kesici ve delici hastane ekipmanları ile yaralanma riskleri olduğunu, 8'i Corona virüsünden korunma amacıyla kullandıkları maske, siperlik, gözlük, tulum gibi malzemelerin el, yüz ve vücutta sebep olacağı yara ve tahribatlar olduğunu söylemiştir. Katılımcıların tamamı enfekte olmuş hastalardan kendilerine virüs bulaşma riskinin olduğunu veya kendilerinde mevcut bulunan virüsü aile üyelerine ya da 3. Kişilere bulaştırma riski olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların 5'i sektöre dair riskler arasında hastalar veya hasta yakınları tarafından şiddet olaylarına maruz kalma durumlarını da belirtmiştir.

Öte yandan katılımcıların çoğunluğu, Covid-19 pandemi süreci özelinde genellikle kadın çalışanlardan oluşan temizlik personelinin hastanın yatağını, çarşafını, odasını vs. temizlemekle görevli olması nedeniyle daha fazla risk altında olduğunu söylemiştir. Bunun yanı sıra katılımcılar, yine çoğunlukla kadınlardan oluşan hemşirelerin de hastalarla çok daha fazla temas halinde olmasına bağlı olarak karşı karşıya oldukları tehlikenin daha fazla olduğu yönünde beyanlar vermişlerdir.

Sosyal Mesafe ve İzolasyon: Katılımcılardan 9'u sağlık sektöründeki kadın çalışanların Covit-19 bulaşma riski nedeniyle çocuklarına yaklaşmadıklarını, onlarla yakın temas halinde bulunamadıklarını hatta ev ortamında bile sürekli olarak koruyucu maske kullanmak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Bu durumun çocuklarında

olumsuz psikolojik etkiler oluşturduğunu dile getirmişlerdir. Mülakat yapılan kadın sağlık çalışanlarından 7'si aynı tehlike sebebiyle bakıma veya desteğe ihtiyaç duyan ana, baba ya da diğer aile büyükleriyle ilgilenemediklerini ifade etmiştir. Katılımcıların hemen hepsi 65 yaş üstü kesim için sokağa çıkma kısıtlamasını, bu kişilerin sosyal alana girmeleri halinde karşı karşıya buldukları riskin artacağını ve ihtiyaçlarının karşılanması için başkasına bağımlı kaldıklarını hatırlatarak, bu kategoride yakınları bulunan sağlık çalışanlarının karşı karşıya bulunduğu ikilemi vurgulamışlardır.

9 katılımcı özellikle yoğun bakım ve Covid - 19 polikliniklerinde görev yapan doktor, hemşire, hasta bakıcı ve diğer yardımcı sağlık personeli ile temizlik işlerinden sorumlu çalışanlar için sosyal mesafenin mümkün olmadığını, bu anlamda büyük risk altında çalıştıklarını ve bu nedenle kaygı duyduklarını söylemiştir. Katılımcılardan 7'si genel itibariyle hastanelerin kalabalık mekanlar olması dolayısıyla sosyal mesafe kuralının uygulanmadığını ifade etmiştir. 4 katılımcı Covid-19 pandemisinin ve sosyal mesafe gerekliliğinin, çalışma arkadaşları arasındaki diyalogu azalttığını, çalışanların mümkün olduğu ölçüde birbiriyle yakınlaşmamayı ve muhatap olmamayı tercih ettiklerini belirtmiştir.

Maddi Tatmin: Türkiye'de Sağlık Bakanlığı'nın açıklamaları doğrultusunda Covid-19 Pandemisi ile mücadelede teşvik edici olması amacıyla mart ayından geçerli olmak üzere 3 ay süreyle sağlık çalışanlarına tavan orandan döner sermaye ödemesi yapılmaktadır. Bu husus da dahil olmak üzere katılımcılara ücretler ve diğer ek ödemeler konusundaki düşünceleri sorulmuş, katılımcılardan yalnızca 3'ü pandemi nedeniyle sağlık personeline yapılan ek ödemeleri tatmin edici bulmuştur. 8 katılımcı söz konusu ödemelerin doktorluk mesleğindeki çalışanlar için tatmin edici olabileceğini ancak diğer sağlık personeli için kesinlikle yetersiz kaldığını söylemiştir. Corona virüsünün bulaşıcılığı ve pandemi süreciyle mücadele bakımından doktor, hemşire, hastabakıcı, temizlik personeli vs. ayırt etmeksizin sağlık sektöründe çalışan tüm personel için risk ve tehlikelerin eşit olduğu, bu çalışanların tümünün sosyal hayatının aynı düzeyde etkilendiği ancak sürece bağlı yapılması kararlaştırılan ek ödemelerin adil olmadığı yönünde yorumlar yapılmıştır.

Araştırma kapsamındaki 7 katılımcı elde edilen maddi edimlerin hiçbir sağlık çalışanı açısından Covid-19 ile mücadele için verilen emeğin ve katlanılan riskin

karşılığı olmadığını söylemiştir. Katılımcılardan 9'u ise söz konusu ödemelerin 3 ay süreyle yapılmasına ilişkin karardan memnun kalmadığını ifade etmiştir. Katılımcıların tamamına yakını pandemi ile mücadele sürecinin 3 aydan daha uzun bir zamana yayılmasının yanı sıra genel olarak insan hayatını önceleyen oldukça yoğun bir çalışma temposu gerektiren ve birçok risk faktörünün bir arada bulunduğu sağlık sektöründe çalışmanın karşılığı olan söz konusu ödemelerin, oranı ve miktarı bakımından 3 ay süre için geçici olarak uygulanmasını değil, sürekli hale getirilmesi gerektiğini düşündüklerini açıklamışlardır.

Sonuç

Ataerkil zihniyetin şekillendirdiği toplumsal rolün etkisiyle ev ve aile hayatına ilişkin birçok yükümlülüğün kadına bırakılması, kadının çalışma yaşamındaki konumunu yakından etkilemektedir. Çalışma yaşamına girişteki dezavantajlı konumları, çalışma yaşamına girdikten sonra da devam etmektedir. Toplumdaki 'güçsüz cinsiyet' algısına dayalı olarak çoğunlukla 'kadın işi' olarak nitelendirilen verimsiz ve katma değeri düşük işlerde istihdam, aynı işi yapan erkeğe nazaran düşük ücret, kayıt dışı çalışma, kariyer basamaklarını tırmanmada karşılaştıkları görünür / görünmez engeller, taciz gibi sorunlar Kadınların çalışma hayatında sıklıkla maruz kaldıkları durumlardır. Çalışma hayatında herkesin yaşadığı sorunlar, cinsiyetçi yaklaşımlar nedeniyle kadınlar için daha ağır tezahür edebilmekte, dahası onlara mahsus sorunlara yol açmaktadır.

Sağlık sektöründe şiddet, bulaşıcı hastalık kapma riski, yoğun temponun getirdiği stres gibi sorunlar, ev ve aile merkezli yükümlülükler ve ataerkil zihniyetin ürettiği yaklaşımlar sonucu kadın sağlık çalışanlarında ek zorluklar doğurabilmektedir. 2020 yılının başından beri bütün dünyayı etkisi altına alan ve Dünya Sağlık Örgütüncce 'Pandemi' olarak ilan edilen Covid-19 özellikle sağlık sektörü çalışanları üzerinde büyük etkiler ortaya çıkarmıştır. Büyük çoğunluğu kadınlardan oluşan hemşirelik, ebelik, hastabakıcılığı gibi meslekleri içine alan sağlık sektörü, dünya genelinde yaklaşık 5 milyona yakın insanın enfekte olmasına, üç yüz binden fazla kişinin ölümüne yol açan Covid-19 salgını ile mücadelenin merkezinde yer almıştır. Bu bağlamda özellikle iş ve aile yaşamı arasındaki denge kurma, enfekte olma riski karşısında ailedeki hasta, yaşlı ve çocukların bakımına ilişkin sorumluluklarını yerine getirememeye, risk altında sık sık nöbet tutma, yoğun ve stresli çalışma ile bu

durumların beraberinde getirdiği hem çalışan kadın sağlıkçı hem de onun aile fertleri üzerindeki psikolojik travmalar sağlık sektöründeki kadın çalışanların sorunlarının daha da derinleşmesine neden olmaktadır.

Bu çalışmada kadınların çalışma yaşamındaki dezavantajlı konumlarına dair genel değiniden sonra kadın sağlık çalışanlarının pandemi sürecindeki deneyimleri Ankara'daki kadın sağlık çalışanlarıyla yapılandırılmış görüşmeler üzerinden izlenmiştir.

Katılımcılara Kadınların çalışma hayatındaki genel sorunları ve pandemi sürecinin etkilerine dair sorular yöneltilmiştir. Bu kapsamda çoğunlukla kadınların erkeklerden daha zor iş bulduğu, bazı mesleklerin kadınlarla özdeşleştirildiği, kariyer basamaklarını tırmanma hususunda kadınların ek engellerle karşılaştığını ağırlıkla dile getiren katılımcılar, pandemi sürecinin iş ve aile hayatı arasındaki dengeyi daha da bozduğuna dair geri dönüşler yapmıştır.

Bir tarafta yoğun ve stresli çalışma ortamı, risk altında sık sık nöbet tutma uygulamaları, diğer taraftan aile bireylerini hastalıktan uzak tutmak için normal zamanlarda yürütölen sorumlulukları aksatmaktan kaynaklı olumsuz psikolojik durumlar ifade edilmiştir. Dolayısıyla kadın sağlıkçılar, yalnızca iş ortamındaki riskler nedeniyle değil, aile içi iletişim ve sorumluluklardaki aksamaların yarattığı stres ve zorluklarla da mücadele etmek durumunda kalmıştır. Pandeminin getirdiği yoğun çalışma temposu ve hastalığı bulaştırma riski nedeniyle aile bireyleriyle iletişim ve yardımlaşmanın aksadığı vurgulanmıştır. Bulaştırma riskini bertaraf etmek için kimi zaman normal ikametleri dışında kalınması nedeniyle bu aksama yaşanırken, normal ikametlerinde kalmaya devam etmeleri durumunda ise, bulaştırma riskini azaltmak için uygulanan belli önlem ve mesafeler nedeniyle iletişimin sınırlandırılmasıyla bu aksama yaşanmıştır. Bu ise özellikle çocuk ya da yaşlıların doğrudan etkilemiştir. Katılımcılar tarafından ölümcöl bir salgın ortamında, hastanede çalışmanın kaynaklı risklerle baş başa kalmanın çocuklarında travmaya yol açabileceğine değerlendirmeler yapılmıştır.

Resmen tanınmış hakların fiilen kullanılmadığına dair bazı örnekler ifade edilerek, sağlık çalışanlarına yönelik bazı keyfi uygulamaların da vuku bulduğu hatırlatılmış, salgın ortamında destek mahiyetinde yürürlüğe konulan ek ödemelerin

yetersizliği, dağıtımındaki adaletsizlik ve sınırlı bir süre için ön görülmesi eleştirilmiştir.

Çalışma yaşamında kadınların karşı karşıya kaldığı cinsiyet temelli sorunları ve Covid-19 pandemisinin kadın sağlık çalışanları üzerinde yarattığı etkileri hafifletmek üzere alınabilecek tedbirler ve çözüm önerileri şu şekilde belirtilebilir:

Öncelikle kadınların çalışma hayatındaki cinsiyet temelli sorunlarının çözümü, hayatın diğer alanlarındaki sorumluluklarının hafifletilmesine ve toplumun kadına yüklediği anlamın değiştirilmesine bağlı olduğu unutulmamalı, kadınların toplumsal rollerine ilişkin mevcut ataerkil algının değiştirilmesi için çaba gösterilmelidir. Söz konusu ataerkil zihniyetin değişebilmesi için uzun bir süreç gerektirse de, atılabilecek temel adımlardan birisi eğitim politikalarına ilişkindir. Bireyler çocuk yaştan itibaren cinsiyet ayrımcılığına karşıt bir bilinci verecek şekilde eğitilmelidir. Bu bağlamda Millî Eğitim Bakanlığı, Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı başta olmak üzere ilgili tüm kurum ve kuruluşların koordinasyon sağlaması önemlidir.

Kadınların iş hayatına katılımları yalnızca onların bireysel kazancıyla sınırlı değildir, toplumsal refaha ve kalkınmaya da katkı sağlamaktadır. Kadınların aktif çalışma hayatında bulunmaları, öz saygı, kişisel gelişim, psikolojik tatminlerini geliştirmekte ve buna bağlı olarak öncelikle kendi çekirdek ailelerine, sonrasında içinde yaşadıkları sosyal çevreye ve topluma daha faydalı ve verimli bireyler olabilmektedirler. Bu bakımdan kadınların iş yaşamına dair ihtiyaç duydukları tüm imkanlar kendilerine sunulmalı ve karşılaştıkları sorunlar çözüme kavuşturulmalıdır. Bunun için kadın emeğinin ücreti ile erkek emeğinin ücreti arasındaki farklılık ortadan kaldırılmalı, kadınların kariyer olanakları önündeki engeller giderilmeli, ailesinde bakıma muhtaç çocuk, hasta ve yaşlı bireyler bulunan kadınlar için iş ve ev arasında tercih sorunu giderilmelidir.

Kadınların kendilerine biçilen rol kalıplarının dışına çıkabilmeleri yönünde bilinçlendirilmeleri gerekmektedir. Bu anlamda ilgili otoriteler, sivil toplum kuruluşları başta olmak üzere toplumun hemen her kesimi gayret göstermelidir.

Toplumda mesleklerin feminizasyonu sorununun çözülmesi, gerek kadınların iş yaşamına katılımları noktasında gerek iş yaşamı içerisinde karşılaştıkları sorunların giderilmesi ve gerekse insanların zihinlerinde yer edinen kadın-erkek ayrışmasının son

bulması bakımından önemli bir husustur. Bu bakımdan bazı meslekleri ‘kadın işi’ kategorisinde gören algının değiştirilmesi, her mesleğin herkes tarafından yapılabileceği düşüncesinin toplumda yerleşmesi için ilgili kişi ve kurumların önderliğinde, basılı ve görsel medya araçları başta olmak üzere çeşitlik yollarla bilinçlendirme kampanyaları yürütülmelidir.

Sağlık sektöründe çalışan, aile yaşamı ile iş hayatı arasındaki dengenin sağlanması rolünü üstlenmiş kadınlar için ayrıca çözüm önerileri geliştirilmelidir. Bilindiği üzere sağlık sektöründe doktorluk ve hemşirelik mesleğinde çalışan kadınlar için görev yaptıkları sağlık hizmet sunucularında ay içinde belirli aralıklarla nöbet tutma durumu söz konusudur. Özellikle Covid-19 pandemisi ile mücadele sürecinde bahsi geçen bu nöbetler sayıca artırılmış, Covid-19’un hızlı ve kolay bulaşıcı özelliğinden ötürü nöbetler salgın öncesi döneme göre daha tehlikeli, riskli ve yoğun bir iş haline gelmiştir. Diğer taraftan Covid-19 Pandemisi kapsamında alınan koruyucu tedbirlerden biri de eğitim-öğretim kurumlarına uzun dönemli verilmesi olmuştur. Aynı zamanda bakımevleri ve kreşler de çalışmalarına ara vermek durumunda kalmışlardır. Bu faktörler birlikte dikkate alındığında, eşi de sağlıkta çalışanlar başta olmak üzere kadın sağlıkçılar için kolaylaştırıcı düzenlemeler önemsenmelidir. Enfeksiyon riski yüksek bir işyerinde çalışmalarını nedeniyle, bakıma ve desteğe muhtaç çocuğu, yaşlı ebeveyni, kronik hastalığı ya da engellilik durumu olan aile ferdi varsa başkaca herhangi bir ön koşul aranmadan idari izin veya nöbetten muaf tutma gibi esnek uygulamaların hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Diğer taraftan belirtilen riskler nedeniyle ailesi ile ikametden kaçınan sağlık çalışanlarına, pandemi riski minimum düzeye ininceye kadar geçici konaklama imkanları sunulmalıdır. Bu kapsamda devlet tarafından ve bazı kurumlarca uygulamaya konulan kamu misafirhaneleri ve pansiyonlarında ücretsiz konaklama olanağına ek olarak ev kiralamayı tercih eden sağlık çalışanlarına da belli ölçüde nakdi kira yardımı ve gıda harcamalarına ilişkin ekonomik destek paketleri değerlendirilmelidir.

Kadınlar doğaları gereği erkeklerden daha duygusal bir yapıya sahiptir. Bu durum dikkate alındığında, Covid-19 salgının beraberinde getirmiş olduğu risklere bağlı olarak ortaya çıkan endişe, kaygı gibi psikolojik travmalara yol açabilecek durumlar kadın sağlık çalışanları için oldukça önemli bir sorundur. Öte yandan evde

hemen her konuda desteğine ihtiyaç duyduğu annelerinin, salgınla mücadelenin merkezi durumundaki bir iş ortamında çalışması, virüsün her an annelerine bulaşma ihtimalini düşünen çocuklar açısından da ciddi psikolojik olumsuzluklar yaratmaktadır. Aynı zamanda söz konusu psikolojik etkiler ailenin diğer fertleri için de geçerlidir. Bu çerçevede başta sağlık çalışanı kadınlar ve onların bakımına, desteğine ihtiyaç duyan çocuklar için olmak üzere Covid-19 pandemisinden psikolojik olarak etkilenen herkes için Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı Ruh Sağlığı Daire Başkanlığı öncülüğünde psikoloji odaklı tüm ilgili kamu ve özel kurum, kuruluşlar tarafından gerekli psikolojik danışmanlık hizmetleri yeterli ve etkin olarak ücretsiz bir biçimde sunulmalı, bu hususla ilgili koordinasyon devlet tarafından öncelikle sağlanmalıdır.

Covid-19 ile mücadelede en önemli faktörlerden biri sosyal mesafeye uygun davranmaktır. Sağlık sektöründeki kadın çalışanlarla yapılan mülakatlardan, genellikle hastanelerdeki kalabalık ortamlar nedeniyle Sağlık Bakanlığı ve bu bakanlığın bünyesinde oluşturulan Bilim Kurulu tarafından ön görülen sosyal mesafe kuralının sağlık çalışanları için uygulanabilir olmadığı yönünde bulgular edinilmiştir. Katılımcılar, sağlık hizmet sunucularında özellikle yoğun bakım servislerinde ve Covid-19 pandemisi ile mücadele kapsamında görevlendirilen polikliniklerinde görev yapan doktor, hemşire ve diğer yardımcı sağlık personelinin Covid-19 teşhisi konmuş hastalarla birebir yakın temas içinde bulunulmasından dolayı sosyal mesafe ve izolasyonun mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Bu bakımdan kamuya açık tüm alanlarda olduğu gibi sağlık hizmet sunucularında da en azından doğrudan virüs ile mücadelede görev yapılan birimler dışında kalan alanlarda sosyal mesafenin uygulanabilir kılınması için daha geniş çapta tedbirler geliştirilmelidir. Yoğun bakım servislerinde mesafe ve izolasyon mümkün değilse de polikliniklerde hastaların kurallara uygun davranması noktasında yönlendirilmeleri ve gerektiği durumlarda uyarılmaları önemlidir.

Yapılan mülakatlardan, kadın sağlıkçıların belirttiği sorunlardan biri de şiddet olaylarıdır. Özellikle Covid-19 pandemi sürecinde sağlık sektörü çalışanlarının büyük önemi, salgınla mücadeledeki kritik rolleri bir kez daha ortaya çıkmıştır. Yalnızca salgın sürecinde değil salgın sonrası dönemde de sağlık çalışanlarının şiddetle karşı karşıya gelme olasılığını ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar yapmak büyük önem

taşımaktadır. Her ne kadar TBMM tarafından 15 Nisan 2020 tarihinde yasalaşan “Sağlık Hizmetleri Temel Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi” ile sağlık çalışanlarına yönelik şiddete ilişkin cezai yaptırımlarda artışa gidilmişse de söz konusu değişikliklerin yeterince caydırıcı olmadığı değerlendirilmektedir. Bu bakımdan daha ağır yaptırımların hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Mülakat katılımcıları genel olarak, sağlık sektörünün önemi ve sağlık çalışanlarının iş yoğunlukları ile performansları karşılığında elde ettikleri maddi edimlerin yeterli olmadığı yönünde beyanda bulunmuşlardır. Kadın sağlık çalışanları maaşlarının oldukça düşük kaldığını, döner sermaye ücretlerinin hakkaniyete dayalı dağıtılmadığını, salgın sürecinde en etkin çalışan meslek gruplarından olan hemşirelerin döner sermaye ödemelerinin fazlasıyla düşük tutulduğunu, diğer yardımcı personelin ise bu ödemelerden neredeyse hiç yararlanmadığını belirtmişlerdir. Bu bulgular dikkate alındığında; özellikle pandemi ile mücadele sürecinde Covid-19 teşhisi konmuş hastalarla doğrudan temas eden, sürecin getirdiği nöbet artışı durumlarından direkt etkilenen sağlıkçılar ile diğer personelin durumları göz önünde bulundurularak adil bir ödeme sistemi uygulanması gerektiği değerlendirilmektedir. Ayrıca yalnızca doktorluk ve hemşirelik meslek mensupları için değil yardımcı sağlık personelinin de hayati öneme sahip görevler üstlendiği göz ardı edilmemelidir. Diğer taraftan uygulanması önerilen maddi edimlerle ilişkin hususlar salgın sonrası dönemde de devam ettirilmelidir. Bu amaçla Hazine ve Maliye Bakanlığı ile gerekli koordinasyon sağlanmalı, devlet bütçesi imkanları dahilinde tatmin edici nitelikte iyileştirmeler yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Ak, Ö. (2020). Soğuk Algınlığından Ölümcül Salgına! Küresel Kabus Corona Virüs Ve Covid-19. *Bilim ve Teknik Dergisi*, 53: 14-47.

Aksoy, A. Ve Şahin, M. (2005). Çalışan Kadınların İşyerindeki Sorunları: Erzurum Alışveriş Merkezlerinde Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 3(4): 282-300.

Bayhan, P. Ve Arslan, M. (2005). Kadın Yöneticilerin Liderlik Tarzlarının Toplumsal Roller Açısından İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2): 99-119.

Buğra, A. Ve Keyder, Ç. (2018). *Sosyal Politika Yazıları*. (8. Baskı). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Çakır, Ö. (2008). Türkiye’de Kadının Çalışma Yaşamından Dışlanması. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31: 25-47.

Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Aile Ve Kadın Emegi. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 86, 139-170.

Dökmen, ZY. (2010). Toplumsal Cinsiyet. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Erikli, S. (2018). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam İle Kadın (Çalışan) Yoksulluğu Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi. http://www.isdunyasikayitsizkalmiyor.com/wpcontent/uploads/2017/09/Ars_Gor_Suheyla_Erikli_Ulusal_Calistay_Bildirisi.pdf. 13 Mayıs 2020.

Gün, S. (2016). Neoliberal Muhafazakârlığın İş Ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Yaklaşımı. *Mülkiye Dergisi*, 40 (3): 35-54.

Güner, ES. (2018). *Kadın Çalışanlarda Cam Tavan Sendromu Ve Kariyer Planlaması İstanbul İli Üzerine Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.

International Labour Organization (ILO). Labour statistics on women. <https://ilostat.ilo.org/topics/women/>. Erişim:14 Mayıs 2020.

Karabıyık, İ. (2012). Türkiye’de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 32(1), 231-260.

Karaca, A. (2007). *Kadın Yöneticilerde Kariyer Engelleri: Cam Tavan Sendromu Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü İşletme Bölümü, Konya.

Karatuna I. ve Tınaz, P. (2010). İşyerinde Psikolojik Taciz, Sağlık Sektöründe Kesitsel Bir Araştırma. Ankara: Ziraat Grup Matbaacılık A.Ş.

Kılıç, D. ve Öztürk, S. (2014). Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller Ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 107-130.

Küçük, M. (2015). Çalışma Hayatında Kadınlar Ve Karşılaştıkları Sorunlar: Bir İşverene Bağlı Olarak Çalışan Emekçi Kadınlara İlişkin Bir Araştırma. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 7(1): 1-17.

Makal, A. (2010). Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emegi. *Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, 2(25): 13-40.

Metin, Ş. (2011). Kayıt Dışı İstihdam Ve Esnek Üretim Sürecinde Kadın Emeginin Durumu: Türkiye’de Ev-Eksenli Çalışma. (Uzmanlık Tezi) T.C. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.

Öğüt, A. (2006). Türkiye’de Kadın Girişimciliğinin Ve Yöneticiliğinin Önündeki Güçlükler: Cam Tavan Sendromu. COMÜ İbrahim Bodur Girişimcilik Uygulama ve Araştırma Merkezi, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 1(1): 56-78.

Önder, N. (2013). Türkiye’de Kadın İşgücünün Görünümü. *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 35-61.

Soysal, A. (2010). Türkiye’de Kadın Girişimciler: Engeller Ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 65(01): 83-114.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi (2020). Koronavirüs Covid-19 Dünya Haritası. <https://corona.cbddo.gov.tr/>, Erişim: 18 Mayıs 2020.

T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü (2020). Çin’de Sebebi Bilinmeyen Pnömoni (Zatürre). <https://www.seyahatsagligi.gov.tr/Site/HaberDetayi/2197>. Erişim: 17 Mayıs 2020.

Tutar, H. (2004). “İşyerinde Psikolojik Şiddet Sarmalı: Nedenleri ve Sonuçları”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*,2(2): 101-128.

Türkiye Bilimler Akademisi (TUBA). (2020). Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu. <http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/Covid-19%20Raporu-Final+.pdf>,Erişim:17 Mayıs 2020.

Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu. Türkiye’de Kadın İşçi Gerçeği: Daha Fazla Ayrımcılık, Düşük Ücret, Güvencesiz İstihdam. <http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2018/03/8-Mart-Kad%C4%B1n-I%CC%87s%CC%A7c%CC%A7i-Gerc%C%C7eg%CC%86i-Raporu-son.pdf>,Erişim:14 Mayıs 2020.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2020). İş Gücü İstatistikleri, Şubat 2020. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33786>,Erişim:13 Mayıs 2020.

Urhan, B. Ve Etiler, N. (2011). Sağlık Sektöründe Kadın Emeginin Toplumsal Cinsiyet Açısından Analizi. *Çalışma ve Toplum*, 2(29): 191-215.

Uşen, Ş. ve Delen, M. (2011). Eğitimli Kadınların Çalışma Hayatına İlişkin Tercihleri: İstanbul Örneği. *Kamu-İş Dergisi*, 11(4): 127-182.

Ünnü, NA., Baybars, M., Kesken, J. (2014). Türkiye’de Kadınların Üniversiteler Bağlamında Yetki Ve Karar Verme Mekanizmalarına Katılımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42: 121-134.

World Health Organization (2020a). Covid-19 Hakkındaki Basın Toplantısında DSÖ Başkanı Açılış Konuşması. <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-March-2020>. Erişim:16 Mayıs 2020.

World Health Organization (2020b). WHO Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard. <https://covid19.who.int/>,Erişim: 15 Mayıs 2020.

EKLER

Ek-1: Katılımcılara Yöneltilen Sorular

Katılımcılara Yöneltilen Sorular

1. Erkeklerle kıyasla kadınların iş yaşamına katılımları hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

2. Kadın işi olarak özdeşleştirilmiş olduğunu düşündüğünüz meslekler veya iş kolları var mıdır?
3. Kadınların çalışma hayatında kabul görmek için fazladan çaba mı göstermeleri gerekiyor?
4. İşyerinizde erkek çalışanlardan farklı olarak cinsiyete dayalı karşılaştığımız sorunlar oluyor mu?
5. Sağlık sektöründe kadın çalışan olmanın ayrıca zorlukları var mıdır? Varsa nelerdir?
6. Covid-19 Pandemisinin çalışma hayatınızda ortaya çıkardığı etkiler nelerdir?
7. Salgından neredeyse en fazla etkilenen sektörde çalışan bir kadın olmanızla ilintili olarak pandeminin işyeri dışındaki yaşantınıza ne yönde etkileri oldu?
8. Özellikle bu salgın sürecindeki yoğun çalışma temposunun maddi karşılığı hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

Ek-2: Temalar ve Derlenen Kod Sayıları

Temalar	Derlenen Kod Sayıları
Kadın İstihdamı	4
Mesleklerde Cinsiyetçilik	3
Cam Tavan	4
İş ve Aile Yaşam Dengesi	7
Mobbing	3
Sağlık Sektörüne İlişkin Riskler	5
Sosyal Mesafe ve İzolasyon	5
Maddi Tatmin	4

Ek-3: Soruların ve Kodların Katılımcı Cevaplarına Göre Dağılımı

Temalar ve Kodlar	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
Kadın İstihdamı										
Kadınların iş yaşamına katılımları daha kolaydır					X			X		
Kadınların iş yaşamına katılımları daha zordur		X	X			X			X	X
İş hayatına giren kadın kendini ispatlamak durumundadır		X	X			X			X	X
İş bulmanın zorluğu konusunda kadın erkek farkı yoktur	X			X			X			
Mesleklerde Cinsiyetçilik										
Bazı meslekler kadınlarla özdeşleşmiştir		X	X	X	X	X		X	X	X
Her cinsiyet her mesleği yapabilir	X						X			
Kadınlar meslekte cinsiyetçiliğin olmadığını göstermek için çaba gösteriyorlar	X			X			X	X		
Cam Tavan										
Kadınlar kariyerlerinde sınırsız ilerleyebilirler				X			X		X	
Kadınlar kariyerlerinde en fazla orta dereceye ilerleyebilirler		X	X				X		X	X
Genellikle erkekler üst düzey pozisyonlara getirilmektedir	X				X	X		X		
Kariyer olanakları bakımından erkeklerle kadınlar arasında	X		X		X	X		X		X

belirgin ayrım bulunmaktadır										
İş ve Aile Yaşam Dengesi										
Evde bakıma ihtiyacı olan aile fertleriyle genellikle kadın ilgilenir	X	X	X	X		X	X		X	X
Ev işlerinin yükü çoğunlukla kadınların omuzlarındadır	X		X	X	X	X	X	X		X
Pandemi sürecinde yoğun çalışma koşulları iş-aile dengesini olumsuz etkilemektedir	X	X	X		X	X	X	X	X	X
Salgına bağlı konulan fazladan nöbetler kadınlar için sorun yaratmaktadır	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Aile üyelerini virüsten korumak için ev dışında ikamet etme zorunluluğu doğmaktadır					X			X	X	
Covid-19 pandemisinin getirdiği yoğun tempo, yorgunluğa bağlı strese yol açmaktadır	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Annelerinin salgın sürecinde hastanede çalışması çocuklar için travma yaratabilmektedir	X		X		X	X		X	X	X
Mobbing										
İdareciler veya amirler baskıcı tutumlar gösteriyorlar	X	X			X				X	
Yöneticiler bazı durumlarda nadiren baskıcı olabiliyor			X	X			X	X		
Herhangi bir mobbing durumu söz konusu değildir						X				X
Sağlık Sektörüne İlişkin										

Riskler										
Kesici-delici araç gereçle yaralanma riski	X	X	X	X		X	X		X	
Corona virüsü veya diğer bulaşıcı hastalıklardan enfeksiyon bulaşma riski	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Enfekte olup aile üyelerine ya da 3. Kişilere bulaştırma riski	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Koruyucu ekipmanların yüz ve vücutta ortaya çıkardığı tahribat		X	X	X	X	X	X		X	X
Hasta ve hasta yakınları tarafından şiddete maruz kalmak		X			X	X		X		X
Sosyal Mesafe ve İzolasyon										
Sağlık sektöründeki kadın çalışanlar Corona virüs nedeniyle Çocuklarına yaklaşmıyor	X		X	X	X	X	X	X	X	X
Kadın sağlıkçılar taşıyıcı olma riski nedeniyle Bakıma veya desteğe muhtaç ana-babasıyla ilgilenemiyor	X		X	X	X	X			X	X
Özellikle yoğun bakım ve Corona polikliniklerindeki çalışanlar için mesafe söz konusu değildir	X	X	X	X	X			X	X	X
Genel olarak hastanelerin kalabalık mekanlar olması nedeniyle sosyal mesafe kuralına uyulamamakta	X	X	X			X	X	X		X
Çalışma arkadaşları arasındaki diyalog kurma ve muhataplık durumunda azalış etkisi	X		X	X			X			

Maddi Tatmin										
Pandemi nedeniyle sağlık personeline yapılan ek ödemeler tatmin edicidir		X			X				X	
Pandemi nedeniyle yapılan ek ödemeler doktorlar için tatmin edici, hemşire ve diğer sağlık personeli için yetersizdir	X	X	X	X	X	X	X		X	
Hiçbir sağlık çalışanı açısından Covid-19 ile mücadele için verilen emeğin karşılığı değildir	X		X	X		X	X	X		X
Yapılan ek ödemelerin ödenme süreleri yeterli değildir	X	X	X	X	X	X	X	X		X

THE RELATIONSHIP OF GENERATION Z WITH DIGITAL TECHNOLOGY

Doç. Dr. Ayşe Derya KAHRAMAN, aysederyakahraman@gmail.com

Abstract

Technological developments have led the young generation to try to survive via technology. Especially after 2000, children have the most influence on the widespread of technology and the Internet. Children can easily access information by using the possibilities provided by technology. This generation, which closely follows digital technology, is defined as Generation Z. The most outstanding features of Generation Z can be defined as the children born after 1990 and intertwined with technology. Individuals in generation Z frequently use technology products such as computers, smartphones, and tablets. These individuals actively use digital technology, and for them, a life without the Internet is almost unthinkable. Generation Z, benefiting from technological developments at a high level, despite being prone to communication thanks to the technological opportunities, they feel under oppression by being exposed to the supervision of their families. In this context, the study aims to focus on the relationship of Generation Z with digital technology and the positive and negative effects of the technology on Generation Z.

Keywords: Generation Z, Technology, Digital Technology, Internet, Young Generation

Z KUŞAĞININ DİJİTAL TEKNOLOJİ İLE İLİŞKİSİ

Öz

Teknolojik gelişmeler, genç neslin teknoloji ile varlıklarını sürdürmelerine yol açmaktadır. Özellikle 2000 yılından sonra yaygınlaşan teknoloji ve internet kullanımında, çocukların büyük bir etkisi bulunmaktadır. Çocuklar, teknolojinin sunduğu olanakları sıkça kullanarak bilgiye kolaylıkla erişebilirler. Dijital teknolojiyi yakından takip eden bu nesil Z kuşağı olarak tanımlanır. Z kuşağının en belirgin özeliği, 1990 yılından sonra doğan çocukların teknolojiyle iç içe olması olarak ifade edilebilir. Z kuşağında yer alan bireyler teknoloji ürünleri olan bilgisayar, telefon ve tablet gibi ürünleri sıkça kullanırlar. Bu bireyler dijital teknolojiyi aktif kullanırlar ve onlar için internetsiz bir yaşam neredeyse imkansızdır. Teknolojik gelişmelerden üst düzeyde yararlanan Z kuşağı, teknolojik olanaklar sayesinde iletişime yatkın olmalarına rağmen ailelerinin denetimlerine maruz kalarak kendilerini baskı altında hissetmektedirler. Bu bağlamda, çalışmada Z kuşağının dijital teknoloji ile olan ilişkisi ve teknolojisinin Z kuşağı üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri üzerinde durulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Z Kuşağı, Teknoloji, Dijital Teknoloji, İnternet, Genç Nesil

INTRODUCTION

The most prominent feature of the members of Generation Z is that they have grown with technology. This generation that was born after the year 2020 expected to become a huge consumer group (Çetin & Karalar, 2016).

Also known as *Net Generation* and *Digital Natives*, this generation is thought to have been born between 2000-2020; they live in the digital age and have adapted to many digital technologies and technological applications. Generation Z is individuals with a technology-based lifestyle, actively using social media and living in the era of communication with the latest technology, and individuals who can use technology in problem-solving. This generation is a generation that can easily access information, use technology actively, learn different information quickly, and has a wide variety of information. They think and process information differently, are confident and want to guarantee their future (Erten, 2019).

According to some researchers, generation Z defined as those who were born in the period between 1990 and 2010. Different names are given as Z generation I-generation, net-gen and digital natives. The reason why they are called natives of the digital world is that they do not have any experience with the world before the internet. The individuals born in this period are the generations that are in technology everywhere. Along with the technological advances in multimedia devices such as tablets, smartphones, social media, and flat-screen TVs, Generation Z has become very prone to communication and interaction in the world that is always connected. Generation Z has its income distribution inequality. This generation, which has exposed to economic crisis periods, is conscious of money and has an idea about earning and saving money (TD Ameritrade, 2012).

Prensky proposed the concept of "digital natives" for Generation Z and says that the phenomenon underlying many educational problems today are digital native students and digital immigrant teachers. Claiming that the brains are physically different because of the digital media that digital natives have exposed to since their birth, Prensky underlines the importance and benefit of providing digital natives with training through digital games- that is, in their mother tongue. According to Prensky,

digital immigrant educators who provide traditional education should change and shape the education system according to the unique language of this generation. Pointing out the importance of innovations and innovative point of view necessary for the education of this generation, Prensky says that digital teachers and educators who will replace them after their retirement will eventually do this, and it will only be a waste of time to wait. The evidence Prensky offers on this subject is as follows:

Neuroplasticity: Recent studies in the field of Neurobiology have proved undoubtedly that various stimuli changed the human brain in terms of structural and thinking style, and that this change is going on throughout the life of the human. The fact that starting from childhood and continues in adulthood brain to reconstruct itself consistently in entire life is technically called neuroplasticity.

Expandability: Studies in the field of social psychology have yielded results proving that people's patterns of thought may vary depending on their experiences. According to these studies, people who have grown up in different cultures not only think of different things but also their ways of thinking. It also affects the environmental and cultural thinking processes in which people are raised and determines these processes.

It observed that children who have grown up with computers have a different mindset than people who have not. Further, their brains are also physically differentiated. As a result of the repetition of the same experience, the region belonging to that experience has become broader and more developed than other areas in the brain that reveals this situation.

Attention span: Educators complain about being short of the attention span of the digital natives, but it seems that they can focus for a long time on what interests them. In this case, it is possible to say that digital natives are distracted when it comes to traditional education. In other words, they do not pay attention because they do not prefer to pay attention (Prensky, 2001).

Another name for "Crystal generation" Generation Z, can interpret information more quickly than former generations. The Internet is their basic world, they can't even think of a world without the Internet. They think fast and act fast. They can easily perform multi-tasks in their daily work. Since they can be interested with more than

one subject at the same time, motor skills related to hands, ears and eyes, which provide psychomotor behavior, have been developed. This situation is reflected in their social and business lives. This generation, also called I-generation and internet generation, has a certain purpose, is creative, flexible and enthusiastic as well as enterprising to seize and use all kinds of opportunities (Çetin & Karalar, 2016).

Each generation feels uncertainty and anxiety about the culture and technologies of the next generation. Generation Z was determined to be the most success-oriented generation among the generations. Besides, Generation Z is the generation with the highest economic welfare compared to other generations they are more educated, and the most diverse in terms of ethnicity and races. However, Generation Z's having to work at a young age is low, and it is the generation that suffers most from depression and anxiety. To be able to evaluate Generation Z, it is crucial to understand these genetic shaper events and how these events shape them in terms of learning and as future workers. The most remarkable of these shaping events are; cases such as lack of work experience, the emergence of social media and smartphones, social justice movements, and growing in a protective culture can be thought. Understanding their unique behaviors and their distinctive behaviors at work, whether they are due to youth or generational differences, will ensure joint success and better integration of young workers into the work environment (Schroth, 2019).

According to data of Population Pyramid (2017), the current population of Generation Z estimated at just over 1.9 million, or 27% of the global population. In 2010 the population of Generation Z was 1.86 million globally (Population Pyramid, 2017 & Witt, L.G. & Baird, E. D., 2018).

The internet, which has entered our lives thanks to technological developments, plays a distinctive role in the life of the global society, which is defined as digital natives. With the resources provided by technological developments, people have achieved doing business, establishing connections, creating human relationships quickly and effectively, and accessing information effectively (Toronto, 2009).

General features of Generation Z:

- Generation Z tends to reject companies that don't have transparent content and a brand story.

- Generation Z is concerned about whether their information is safe, whether their wishes and needs are listened to or respected, and whether the brand they choose is reliable.
- Generation Z is in search of the brand that can appeal to their passions and interests, contribute to their lives, or support them to realize what they are trying to achieve.
- Generation Z wants the brand of his choice to encourage them to advance, achieve the better and achieve their dreams, empower them to produce unique and new solutions for them, or give them some inspiration for these solutions.
- Generation Z looks for brands that can be belonged to or to become a part of, can create a community, and can give something to be excited about (Witt, L.G. & Baird, E.D, 2018).

General characteristics of Generation Z:

- *Independent:* Generation Z is willing to work hard to achieve success, in contrast to the logic of “being discovered” that was common in the previous generation.
- *Miscellaneous:* Generation Z, which is a global generation, is open to any variety of race, ethnic identity, or orientation. They want to see the reflections of such values that they care about in their schools, media, and brands.
- *Participant:* Generation Z takes an active role in supporting human rights, environmental and social impact movements and is very politically aware. They are focused on making the world a better place, and in this context, they want to cooperate with businesses that are trying to make a difference.
- *Information manager:* There is a false belief that the attention span of Generation Z is short. The reason for this misunderstanding is their ability to filter in a very short time which of the information stacks they see on the screen are remarkable and which should be eliminated and excluded.
- *Pragmatic:* Generation Z pursues a more pragmatic career than their parents (for example, they focus on choosing a more realistic profession rather than being a social media phenomenon); they avoid social media privacy traps prepared by adults as much as possible and are financially conservative.

• *Personal brand*: Like previous generations, they do not share much on social media and manage their presence in social media as if it were a brand. Privacy and private life are very important and therefore contribute to the popularity of social media applications (Snapchat, Instagram, etc.) that provide temporary sharing.

• *Collaborator*: Generation Z grows from an early age by learning the importance of collaborating both in its environment (central) and in virtual environments (non-central) (Witt, L.G. & Baird, E. D., 2018).

Increasing requirements about employment and internship create uncertainty and high anxiety among Generation Z members. Employers or employees working with Generation Z declares that they can achieve the expected performance if instructions are given clearly to this generation or if good in-service training is provided. However, if these deficiencies occur in Generation Z, it is seen that the desire to quit the job rate is 25%, especially in the first six months. Some recruitment practices for beginner Generation Z employees which are supported by the results of the research and advocated by the practitioners, are as follows (Bresman & Roa, 2018):

• *Offering a checklist*: For the first day, first week, first month, and first three months, a special timetable can be presented that includes the resources/support, responsibilities, and goals they can accomplish. This table should cover the expertise, knowledge, and materials they need to know in order to succeed in their new roles within the business. It is important that the administrator takes time to meet new employees and review this checklist.

• *Promoting communication*: A question and answer session can be designed with people, such as managers, human resources, key employees, and colleagues, with whom they will achieve success and interact. Technologies should be used to present information about the company to Generation Z; communication or social networking tools for interaction within the organization should be dispensed. According to research, the most popular learning tool of Generation Z (59%) is YouTube.

• *To reinforce the existing organizational culture and goals*: The importance of new roles in the workplace and how their existence makes a difference in the team should be explained clearly. Decisions to join the business must be reaffirmed. Success stories within the business should be used to reinforce, especially the lessons

learned from communication effort and determination, errors, growth progress, and goals achieved.

- *Providing feedback channels:* It is very important that administrators take regular time to listen to newcomers, evaluate and answer questions and concerns of them and that the feedback is bidirectional (Bresman & Roa, 2018).

Offering experience based on the creation of content that requires Generation Z to reach information, collaborate communication, and use unique digital skills and mobile devices in the classroom is a key approach. Generation Z digital education qualifications should be as follows:

- *Interactive:* Content and materials that are interactive and involve the student should be encouraged via the creative use of social media, conceptual evaluations, and social feedback. Generation Z also expects to access network-based media such as audio, video, multimedia educational entertainment, and educational games or simulation during the education process, and want to combine and use them on a single platform.

- *Student-centered:* Taking a student-centered approach raises the student's learning responsibility and reinforces teacher-guided instructions and modeling. Besides, interactive and social media tools adapted to the course provide students with the ability to manage themselves on how to learn.

- *Situated:* A balance must be redressed about how to use technology outside the classroom and the use of social media in the classroom. The use of technology must match both the original educational activities and intrinsic motivation.

- *Collaborative:* Learning is a social activity, and students learn best through social systems in their peers and self-organizing virtual or face-to-face environments, and through their observations, collaborations, and intrinsic motivations.

- *According to the requirement:* The ability to multitask, master multiple flows of information, and balance both short- and long-term goals should be given. Content should be accessed via different media platforms.

- *Originality:* Active and meaningful activities based on real-world learning models should be implemented. It is an important requirement to focus on industry-oriented problems and situations, and that students experience collaborative processes,

multiple perspectives, and reflective elements to suggest solutions to such situations and problems (Baird, 2006).

The principle of equality is very important for the Z generation. According to the same research, 91% of the participants consider themselves equal with the others and want to be treated equally. Generation Z is in the front line when it comes to issues of equality and unity than other generations. Although the members of this generation are very sensitive about social justice, it has observed that they support sanctions that restrict the free expression of thought and that university students are more likely to drive away those who do not support their views (Barnes & Noble, 2018; Twenge, 2017).

According to the culture of Generation Z, the primary impulse in the lives of individuals belonging to this generation; is to look for an irresistible balance between offline and social media identities. It often results in the creation of multiple hybrid social media identities, a mix of real people who both want to be and live offline. Easy access to social technologies, widespread media, Z generation fed through an external cultural and demographic challenging period is shorter than the childhood period of previous generations.

However, one of the main differences between the offline activities of the previous generations and the online activities of the mobile age youth we live in is the way the messages sent by this generation become viral through the existing groups and become viral. According to some, this social media support is the force that pushes them to become famous in the internet environment, however, according to the opinion of the majority, social media offers a kind of approval. After all, being visible and audible and belonging to something larger than yourself is the primary motivation of Generation Z (Witt, L.G. & Baird, E. D., 2018).

Generation Z members were brought up overprotective by their families. Because of this circumstance, strong life skills are taken away from them. Therefore, this situation becomes a barrier in front of their social, emotional, and intellectual development, making it difficult for them to become independent adults and to struggle not only with the difficulties of the business environment but also with life. They should be independent and autonomous, take responsible decisions in uncertain situations, and learn to implement their decisions. To improve this situation, parents

can nurture their sense of autonomy, leaving their children's choices to themselves and encouraging them to take responsibility for their choices without overprotection when the situation and consequences they dislike. The autonomy that can also be built in that parents whose beliefs and movements are in harmony, children who observe the values their parents display consistently, take them as role models. The same perspective applies to the managers of Generation Z employees (Lukianoff and Haidt, 2018).

Carol Dweck, who has been researching for more than 20 years of people's mindset, has firmly revealed that protecting children from making mistakes and failing, removing all the obstacles for them, and giving only positive feedback creates permanent negative effects on the life struggle and also in professional life. Besides, by overprotection of parents, they have been raised to be smart and resourceful, so they always turn into fixed-minded adults with the desire to look smart and fear inadequacy. Therefore, such fixed-minded employees refrain from doing jobs that they will have difficulties in working life. When it comes to such tasks, they either hide or blame others for their mistakes in performing the task, and avoid asking questions about the tasks in order not to appear uninformed to others. They ignore constructive advice or useful feedback and look for executives or supporters to support their complaints about the company, thinking that these are brutal criticism and that others' achievements are a threat to them. It is an effort to raise their self-esteem (Twenge, 2017; Lukianoff and Haidt, 2018; Dweck, 2006; Keating & Heslin, 2015).

On the other hand, those who have not fixed-minded and have a development-oriented mentality feel the desire to learn by believing that they can improve their intelligence and skills. This point of view allows them to struggle with all the difficulties, not to overwhelm obstacles, to think that labor is the way to mastery, and it is possible to learn from criticism. Such employees get inspired by others' success (Bresman & Roa, 2018). It is noteworthy that development-oriented employees are the most committed to their jobs.

According to Dweck, the idea structure is something plastic, but this process requires a kind of coaching support. According to Dweck's research, a manager can:

- A manager must demonstrate the ability to learn so that everyone in the workplace can be learnable employees.

• To what extent the business values learning, effort, and perseverance, opportunities should be offered to explain that there may be mistakes, but these mistakes are opportunities to learn. Not only results but efforts and initiative should also be praised.

• An organizational culture in which feedback is considered important and valuable should be created. Employees should be led to seek positive and constructive feedback not only from managers but also from colleagues.

• Managers are required to present themselves to employees as a learning coach and resource and share their own mistakes and what they have learned from them (Dweck, 2006).

Technology plays a central role in the life of Generation Z, from socialization to school work, from entertainment to work, from relaxation to using resources. This situation weakens their ability to communicate and interact with people. It is clear that face-to-face communication promotes the development of interpersonal cohesion and synchronization and leads to more trust-based and collaborative work. Because the interactions of Generation Z are based on text messaging, they do not learn some rules such as listening, asking questions, intervening in the speech of others, establishing relationships, solving real-time problems, and eliminating conflicts. For example, when a message is difficult to understand or contains conflict, the healthiest method is to clarify this by face to face communication. However, Generation Z may tend to use technology even in inappropriate situations because they feel more comfortable while communicating in the technological environment (Schroth, 2019).

Taking part in the fandom for many young people; means shaping their own identities, collaborating with others, finding and creating a community, and being a part of that community, setting goals, and negotiating about the way marketers, brands and educators reach them. These fan groups are an integral part of the Generation Z identity, providing a community where young people share the love of mutual stories, characters, and fictional worlds that support them. When evaluating the idea of being a fan group (fandom), the concept in the minds about what constitutes a legitimate social system or social interaction needs to be redefined (Baird, 2016a).

Moreover, since these fan groups formed via the internet, these people can

communicate globally. Anthropologist Lori Kendall (2002) had explored the dynamics of online social identity, fan groups, and community issues for years, and concluded that members of these fan groups have “robust social systems and highly loaded social relationships”. Fan groups of real people come to existence organically when they connect with a story, character, or content. In this case, what a brand should do; if there is a self-emerging fan group around the content it creates, to design an authentic way to support and praise them, without seizing or directing their culture (Witt, L.G. & Baird, E. D., 2018).

GENERATION Z AND SOCIAL MEDIA

Technological developments create different effects on different generations. Since every generation has a different lifestyle according to their expectations from life, technological developments, and their approach to the internet may also be varied (Doğan, S. & Erkan, I., 2019). Communication skills, one of the most prominent features of the Z generation, are seen as a vital function. Since these individuals always intertwined with technology, they cannot think of a life without technology (Özkan, M. & Solmaz. B., 2015).

In this generation, social media promotes civil society and public opinion. The generation called digital natives is in contact with their families and friends from all over the world, can find a spouse or romantic relationship, can participate in civil protests, as well as can receive e-mail or online therapy support via social media. On the other hand, teachers use technology in classroom education applications. Teachers with the ability to multitasking and innovation, continue to increase access to technological tools such as I-Pad thanks to these abilities (Pilgrim, Bledsoe & Reily, 2012).

In the sales and marketing literature, it is seen that the purchasing behavior of customers highly influenced from generation to generation. Customers of different generations (X, Y, and Z) attitude and lifestyle can be affected by various online promotion activities (Williams et al., 2010). According to the results of these studies, Generation Z prefers social media ads to traditional ones in terms of improved brand awareness, product acceptance, brand loyalty, customer-business interaction, and intention to purchase. Besides, it has revealed that creating brand awareness, brand perception, brand loyalty, and customer-business interaction via social media

marketing activities has affected the purchasing behavior of Generation Z. For businesses doing marketing via social media can also provide an opportunity to predict purchasing intent (Ninan, N. & Cheriyan, N. K., 2020).

If Generation Z is examined from another perspective, it can be said that this generation is a 91% social media user and only provides mobile access to social media. In addition to being youtube, the platform used by this generation, which spends an average of 2-3 hours a day on social media, they use Vine and Instagram more than others, and Pinterest and Tumblr use, less. 62% state that they have never heard of Periscope and 34% never heard of LinkedIn. One of the communication tools of this generation is Facebook Messenger. They spend a lot of time with applications like Snapchat, Whisper, Yik Yak, and Secret, and they open and use social media accounts with fake names (Güngör, 2018). 65% of them, almost covering the vast majority, follow the brand on social media, while 74% watch discounts on social media, user reviews, and user manual videos. Generation Z uses social media to access fun content, learn about innovative products and ideas, and follow brands that they consider valuable. They express that they like to follow the pages with visual content as their attention is related to focusing (Doğan & Erkan, 2019).

Generation Z sees things like having a career, driving a brand car, vacationing in Europe as opportunities to improve their life and themselves (Gungor, 2018). The way this generation uses the media is different from other generations. This situation is very important for marketing managers and reveals the necessity of carrying out different strategies. In the table below, information about the social media usage motivations of the Z generation presented (Beer, 2018; Gungor, 2018):

Table 2. Social media usage motivations of Generation Z

Motivation	Generation Z (%)
Making use of the spare time	49
Finding funny content	45
Keeping track of what the friends are doing	42

Keeping up with the news and events	39
Sharing photos and videos	35

Source: Beer, 2018.

Generation Z members, also known as digital natives, were examined in 6 categories in terms of social media perceptions. These have been defined, in turn: (a) the social media resource that guides students and provides them with information (World, ocean, newspaper); (b) social media creates addiction (drugs, cigarettes, prison), (c) social media reflects reality and provides interaction (friend, mirror, life); (d) spending time on social media is a waste of time (thief, monster, enemy); (e) social media is a kind of need (sun and sleep); (f) social media is a masking area (masquerade) (Eguz and Kesten, 2018).

Table 1.2. Different names used for Generation Z in the literature

Gen Z
Baby Boomers
Digital Integrators
Regression Generation
9/11 Generation
XD Generation
Motherland Generation
I-Gen
Digitals
Concealers
Post-Millennium Generation

Digital Natives
Facebook Generation

Source: (McCrindle, 2014; Chettri et al., 2014).

According to a study on members of Generation Z between the ages of 8 and 18; when compared to 2004, the duration of exposure to media is about 8 hours a day, especially counting the activities except in bedtime with an increase of 67 minutes daily. It concluded that the emergence of the smartphone platform that offers multimedia content plays a critical role in this increase. Ten years ago, individuals could access a television program through television, music through a computer or mp3 (or CD player), and video game through the console. However, today, instead of watching a single vehicle and interacting with this vehicle, individuals can access many subjects such as information and entertainment with many different tools. Now smartphones, generation Z, also known as digital natives, are in the palm of your hand, and smartphones for generation Z are the center of entertainment because they can present all kinds of media almost simultaneously (Turner, 2015).

The reason Generation Z uses technology quite frequently is to escape from the difficulties in their offline lives and find a sense of belonging in their imagination. According to researches, the level of dopamine secreted by the limbic region of the brains of individuals playing video games is similar to those using amphetamine. Video games are directly related to the anger control problem, fear, anxiety, and dropping of lecture notes (Weinstein, 2010). High technology consumption has the potential to disrupt neurological development. It has observed %10 more risk that there is a relationship between the time of watching television between the ages of 1-3 and the attention problem occurring at the age of 7 (Steyer, 2012).

According to the description of Semiller and Grade, digital technologies have become an indispensable part of many people's lives, but it is a decisive force in shaping Generation Z. Technological developments have a great effect on different generations. In the past, both Generation I and Silent Generation gathered around the radio for entertainment and news. The Baby Boomers grew with TV, where it is possible watching besides listening. Generation X was the first generation to go to university with a laptop, while Generation Y contributed to the development and

dissemination of social media and user-generated content. The technologies that Generation Z uses and constructs are building the future.

Researches in America on the technologies used by Generation Z, and how and why they use them, allow predicting the future of the new media. To briefly touch upon the use of new media of today's youth and children with examples from the results of these studies:

Entertainment: Generation Z uses a variety of tools for entertainment, such as smartphones, computers, and tablets. In the research carried out by The Trifecta Research Group, it is determined that Generation Z uses technology 9 hours a day for entertainment purposes such as listening to music, watching video or television programs. In another study conducted by Google, it is seen that 70% of the Z Generation members between 13-17 watch videos via their smartphones for at least three hours a day. Also, according to the research of the Global Web Index, it is seen that almost half of Generation Z members use social media to find funny and entertaining video content.

Smart Phone: It is seen that the smartphone usage rate of Generation Z is 78%. This rate is not surprising considering that members of this generation have a smartphone on average of 12 years old. A study by Google found that owning a mobile phone was defined as the turning point of his life by the youth after graduating from school and getting a driver's license. In a study conducted by LivePerson, it was seen that 70% of the older members of Generation Z put their phones one arm length away while they were sleeping, and when more than half of them woke up at night for a reason, they would check their phones before sleeping again. In the research, it was seen that 43% of the young people under the age of 35, who said that they would not think of leaving their phones and online technology under any circumstances, could accept to give up their smartphones forever but they said that the amount of money could be like 5 million dollars. Another study by Deloitte in 2017 found that young people between the ages of 18-24 checked their phones 86 times a day, leaving behind all other age ranges. Considering these situations, the potential for dependence on such technologies is very worrying.

Computers: As computers are increasingly involved in home life, Generation Z has started to use computers at an early age. Common Sense Media organization

revealed that 88% of young people use computers at the age of between 5 and 8. The most prominent point that emerges is that the youngest members of Generation Z have used a computer long before starting kindergarten.

Tablet: Which started in 2000 with Microsoft's introduction of the first tablet, tablet technology has users 20% of the world population, in other words, more than 1 million users. Today, tablets are widely used by their parents for young children to watch videos or play games. In two separate studies with parents who have children under 4; It has observed that one out of every three children use a tablet or smartphone before the age of one year. According to the findings of Common-Sense Media, 42% of children under the age of 8 have their own tablets, and more than half of the owners have their tablets between the ages of 5-8. Researches on the use of tablets of Generation Z have predicted that 16.9 million children between the ages of 12-17 and 18.7 million of the youth between the ages of 18-24 will be tablet users in 2020.

Television: Starting from the first TV sales in 1928, until 2018, only 119.6 million television users were using this technology in their homes. Today, the fact that television broadcasts are also broadcasted via the Internet increases the accessibility of the audience. 61% of the television viewers under the age of 30 states that they watch the broadcasts online. Internet broadcasting technology is very important in terms of enabling to watch television broadcasts on devices such as tablets and smartphones. 70% of Generation Z calls watching online content as watching television, and favorite streaming platforms of Generation Z appear to be YouTube, Netflix, and Hulu. Thanks to online broadcasting, which is more widespread and flexible than before, today's young people, the most knowledgeable in technology, can watch more television than any other generation.

Wearable Technologies: Wearable technologies such as smartwatches, smart jewelry, and smart glasses combine physical and online experiences. Wearable devices such as Apple watches not only keep track of health and physical activities but also provide the user with the opportunity to be informed about calls and messages thanks to the Bluetooth connection. Although there is no detailed data about Generation Z in the context of such technologies that have released in 2015, researches say that young people between the ages of 18-34 have the highest share among users.

Spending (payment): All transactions related to banking and money can be carried out online via technology, and even payment applications can be used, without

the need for a bank. In the research carried out by Dealspotr, Generation Z found to prefer payment applications to credit cards during the online shopping process. However, the preference of this generation is not any application they use 22% PayPal and 12% Apple Pay applications.

Access to information: Today, Google serves as a tool that we can easily access the information we want and whenever we want. "Googling" has become a phrase that means searching for something, and even the word "Google" officially entered the dictionary in 2006. Internet comes first among the tools used by three out of four members of Generation Z to access information. However, Generation Z does not only use search engines, but most of Generation Z members also refer to online videos to access information. In the study titled *Generation Z is Going to University*, it was seen that this generation preferred video-based platforms for information. In another study, it is seen that two out of every three Z Generation members prefer YouTube as a learning path and that even half of Generation Z cannot live without YouTube.

Socialization: 94% of Internet users appear to have at least one account on social media platforms. Generation Z is the only generation that was born and grew up in the age of social media among all the generations that are both consumers and producers of content on social media. Social media users under the age of 24 have an average of 8.7 accounts on different social media platforms. Having more than one account to manage naturally causes the time spent on social media to be at least three hours. However, all these accounts and platforms are not used homogeneously, but for a specific purpose and specific periods.

The importance of social media is also great for the emotional health of Generation Z. According to the research for The Center for Generational Kinetics, 39% of Generation Z members stated that social media had an impact on their self-esteem. This is not only because they have a variety of identities in their online lives, but also because technology helps them communicate with people who will provide emotional support. In the research conducted by Pew Research Center, it has seen that 70% of Generation Z members can find support from social media to deal with the situation when faced with a challenge or a struggle. For example, they use online environments about the process or problem they are experiencing when they are

unable to apply the experience of someone who has experienced the same process in real life and their environment.

Snapchat: When Facebook first emerged in 2004, the oldest of the Z Generation members was 9 years old, and 11 when Twitter appeared in 2006. When Snapchat appeared in 2011, Generation Z gave more importance to Snapchat instead of the platforms they inherited from their previous generations, and with its 118 million users, Snapchat became the most common platform that Generation Z preferred to communicate with the peers. According to Grace Masback, the author of the book "The Voice of Gen Z", Generation Z sees Snapchat as a kind of agency and thinks it is the most important social network for them.

Instagram: With 90 million shares daily, Instagram stands out as another social media platform that Generation Z loves and uses. Instagram stands out as a platform for members of Generation Z, who attach great importance to privacy, to gracefully build their profiles and share their messages with the people they choose. Some members of Generation Z can have multiple accounts called *Rinsta* and *Finsta*. *Rinsta* means real Instagram accounts that are carefully created; have more followers and offer more content; while *finsta* means fake accounts that they use for more specific purposes that they share with a small group of friends.

Facebook: 70% of Generation Z members have Facebook friends, but more than 90% of them are parents and other members of their families. Generation Z Facebook users are not known to their friends, they use this platform to stay in touch with their family members, and therefore they prefer platforms like Snapchat and Instagram, which do not include family members.

Twitter: Although not as popular as other platforms, Twitter is considered an engaging medium for more than a third of members of Generation Z between the ages of 13-24. According to the Generation Z is Going to University survey, Z Generation members use Twitter not to share content, but to connect with others. Most users of Generation Z, love Twitter because it allows them to access information quickly and to follow brands or celebrities, and they also see Twitter as an advantage to be easily informed about certain topics, people, or movements via social media labels, called *hashtags*.

Tumblr: Given the great importance that generation Z gives to privacy, the importance of platforms where they can share their ideas or expertise anonymously

becomes clearer. Tumblr is a platform that attracts the attention of Z Generation members in terms of offering users the opportunity to blog using a pseudonym. According to the data of Global Web Index research, 29% of Generation Z members use Tumblr.

Reddit: By participating in an online community such as Reddit, users can vote or share content via nicknames and avatars. 16% of Generation Z, who can avoid the risk of encountering in their offline lives with the results of their comments or the content they shared, stated that they use Reddit. The fact that 58% of Reddit users are in the age of 18-29 shows that this platform is used extensively by young people (Semiller & Grade, 2019).

RESULTS

The recent technologic developments have led individuals to integrated with technology in almost every aspect of their lives. Individuals who are very interested in technology create a technology-based lifestyle. Especially children born after the 90s, often spend time in the digital world with tools such as computers, television, tablet, and iPad. This generation, which intertwined with technology, is called Z generation. Generation Z, which seen as a young generation, does not have difficulties in accessing information like previous generations. Generation Z, also called crystal generation, is faster than other generations on accessing and interpreting pieces of information. Communication and digital media skills have improved. The mentality of these children, who exposed to the tools provided by digital technology, is different from other individuals, and their brains differ physically. A life without the Internet is almost impossible for members of the Z generation. They move fast in their daily lives and fulfill their duties with ease, and their lives are progressing as being focused on success. Their psychomotor skills developed, and this feature also noticed in their professional and social lives.

One of the prominent features of members is that they are equalitarian. The desire of the majority of those in Generation Z to see themselves equal with other individuals stands out, and the sense of justice is at the forefront for these individuals. Generation Z is in communication with family, friends, and loved ones by using digital technology tools. In addition to these, social media is used for reasons such as

accessing information, socializing, and having fun. Activities such as marketing, brand awareness, and perception in social media can create purchasing behavior in the Z generation. 91% of the generation Z members are social media users, and YouTube is one of the most preferred social media platforms.

The exposure of the Z generation to social media increases according to the years. The motivation for the increase in time spent on social media is that they want to get away from the difficulties in daily life.

REFERENCES

Lenhart, A. (2015). "Teens, Social Media & Technology Overview 2015," Pew Research Center, 2015, <http://www.pewinternet.org/2015/04/09/teens-social-media-technology-2015>

Baird, D. (2016). Identity & Member Roles in Online Communities [Online] www.medium.com/@derekeb/identity-member-roles-in-online-communities3efdea78fc20

Baird, D. (2006). Learning Styles 2.0: Digital, Social and Always On [Online] www.debaird.net/blendededunet/2006/04/learning_styles.html: Access: 4. 04. 2020.

Barnes & Noble College Insights, "Conversations with Gen Z: Values & Beliefs," <https://next.bncollege.com/gen-z-students-values-beliefs/>.

Beer, C. (2018). Reasons for Using Social Media by Generation, Global Web Index, Access address: https://blog.globalwebindex.com/chart-of-the-day/reasons-for-social-media/?utm_campaign=Chart%20of%20the%20Day&utm_source=hs_email&utm_medium=email&utm_content=62891161&_hsenc=p2ANqtz-

Dweck, C. (2006). Mindset: The New Psychology of Success New York, NY: Random House,).

Çetin, C. & Karalar, S. (2016). A research on the versatile and unlimited career perceptions of the x, y, and z generations. Journal of Management Sciences, 14 (28), 157-197.

Doğan, S. & Erkan, İ. (2019). Investigation of Generation Z Perceptions of Social Media Through Metaphor Analysis Special Issue on Business and Organization Research 14 (Special Issue), 147-155.

Egüz, Ş. & Kesten, A. (2018). Determining the social media perceptions of social studies teacher students through metaphor, Cumhuriyet International Journal of Education, 7 (3), 219-240.

Erten P. (2019). Z generation attitudes towards digital technology. Gümüşhane University Journal of Social Sciences Electronics, 10 (1), 190- 202.

Lukianoff, G. & Haidt J. (2018). The Coddling of the American Mind: How Good Intentions and Bad Ideas Are Setting up a Generation for Failure New York, NY: Penguin Press.

Bresman H. & Rao V. (2018). Building Leaders for the Next Decade: How to Support the Workplace Goals of Generation X, Y and Z, Universum eBook, joint collaboration between Universum, INSEAD Emerging Markets Institute, MIT Leadership Center, and The HEAD Foundation.

Twenge J. M., Gen İ. (2017). Why Today's Super-Connected Kids Are Growing up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy, and Completely Unprepared for Adulthood New York, NY: Atria Books.

Keating L. A. & Heslin P. A. (2015). "The Potential Role of Mindsets in Unleashing Employee Engagement," Human Resource Management Review, 25/4: 329-341, DOI: 10.1016 / j.hrmr.2015.01.008.

Ninan, N., Cheriyan, N. K. & Roy, J. C. (2020). Influence of social media marketing on the purchase intention of Gen Z. International Journal of Advanced Science and Technology, 29 (1), 1692 - 1702.

Ozkan, M.,& Solmaz, B. (2015). Mobile Addiction of Generation Z and Its Effects. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 205, 92-98.

Page, A. C.,& Stritzke, W. G. K. (2015). Clinical psychology for trainees: Foundations of science-informed practice (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Pilgrim, J., Bledsoe, C., & Reily, S. (2012). New technologies in the classroom. *Delta Kappa Gamma Bulletin*, 78 (4), 16–22.

Prensky, M. (2001). *Do you really think differently?* NCB University Press, 9 (6), 1-6.

Schroth, H. (2019). Are you ready for Gen Z in the Workplace? *California Management Review*. 1-14.

Seemiller, C. & Grade, M. (2019). *Generation Z a century in the making*. London and Newyork. by Routledge, Taylor & Francis Group.

Steyer, J. (2012). *Talking back to Facebook*. New York, NY: Scribner.

Toronto, E. (2009). Time out of mind: Dissociation in the virtual world. *Psychoanalytic Psychology*, 26 (2), 117–133. DOI: 10.1037 / a0015485

Turner, A. (2015). *Generation Z: Technology and Social Interest* Anthony Turner. *The Journal of Individual Psychology*. 71 (2), 103-113.

Weinstein, A. (2010). Computer and video game addiction: A comparison between game users and non-game users. *American Journal of Drug & Alcohol Abuse*, 36 (5), 268–276. DOI: 10.3109 / 00952990.2010.491879.

Witt, L. G. & Braid, E. D. (2018). *The Gen Z Frequency. How brands tune in and build credibility*. New York. Kogan Page Limited

Yucel Gungor, M. (2018). *The Effect of Generations' Use of Social Media on Food and Beverage Business Preferences*, Ph.D. Thesis, Adnan Menderes University Institute of Social Sciences, Aydın.

Intdameritra. (2012). *Generation Z and money survey: Understanding tomorrow's investors*. Retrieved from <http://cache.boston.com/stuff/2012/10/12/ameritrade.pdf>.

DEĞİŞEN ÇEVRE-DEĞİŞEN İNSAN: İNSAN-ÇEVRE ETKİLEŞİMİNDE AHLAKİ BOYUT VE "DARWİN'İN KÂBUSU"

Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÇETİNEL, hasancetinel@gmail.com

Öz

İnsanın gelişim süreci, sperm olarak annenin döl yatağına düştüğü anda başlar. Doğumdan itibaren fizyolojik açıdan hızla gelişen bebek, ilerleyen aşamalarda bilişsel, duyuşsal ve ahlaksal anlamda da gelişim gösterir. Gelişimi etkileyen temel faktörlerden bir tanesi de çevredir. Fiziksel, sosyal ve zihinsel olmak üzere üç çevre türü ile kuşatılan insanın sağlıklı gelişimi için, çevresinin gelişim özelliklerine uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu üç çevre türü birbirinden bağımsız değildir. Birinde yaşanan değişim diğer çevre türlerinde de değişim anlamına gelmektedir. Bireyin çevresinde yaşanan olumsuz değişimlerin bütün gelişim alanlarının yanı sıra ahlak gelişimine de menfi etkileri olacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde, çevre faktörünün ahlak gelişimi üzerindeki etkileri Psikoloji literatürü taranarak analize tabi tutulmuştur. İkinci bölümde ise; çevre değişimlerinin insan yaşantılarına etkisine dair tematik bir belgesel olan, yönetmen Hubert Sauper'in "Darwin'in Kabusu" adlı filminin söylem analizine yer verilmiştir. Söylem analizi, ahlak gelişiminde çevre faktörünün etkisini vurgulayan teorik çerçevenin kanıtlarını destekler mahiyette çıkarımlara ulaştırmıştır. Buna göre; insanı kuşatan çevre olumlu ya da olumsuz anlamda değişime uğradığında birey de ahlaken bu değişimden etkilenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Gelişim Psikolojisi, Çevre, Ahlak Gelişimi, Darwin'in Kâbusu.

Changing Environment-Changing Human: Moral Dimension in Human- Environment Interaction and "Darwin's Nightmare"

Abstract

The human development process begins from the moment the sperm falls on the mother's uterine. The baby, which develops rapidly from the point of birth, develops in cognitive, affective and moral sense in the following stages. One of the main factors affecting development is the environment. For the healthy development of the people surrounded by three types of environment it is necessary to adapt the environment to the developmental characteristics. In addition, these three types of environment are not

unrelated from each other. The change in one of them means change in other types of environment. Negative changes in the environment of the individual will have negative effects on moral development as well as on all areas of development. In the first part of the research, the effects of the environmental factor on moral development were analyzed by review the psychology literature. The second part is including; the discourse analysis of the film "Darwin's Nightmare" by director Hubert Sauper, which is a thematic documentary about the impact of environmental changes on human lives. Discourse analysis has led to conclusions supporting the evidence of the theoretical framework that emphasizes the impact of the environmental factor on moral development. According to this, when the environment surrounding the person changes positively or negatively, the individual is morally affected by this change.

Keywords: Religious Education, Developmental Psychology, Environment, Moral Development, Darwin's Nightmare.

Giriş

Dünyaya gelen her birey dölleme ile başlayan, fiziksel gelişim anlamında anne karnında ivmelenen ve doğumundan ölümüne kadar devan eden bir gelişim zincirini takip eder. Psikoloji ve onun alt dallarından olan Eğitim Psikolojisi, Gelişim Psikolojisi ve Öğrenme Psikolojisinin mihver kavramı: "gelişim" kavramıdır. Bireysel farklılıklar olmakla birlikte her bireyin gelişimi belirli bir sırayı takip ederek gerçekleşir. Psikoloji ve Eğitim Psikolojisi, Gelişim Psikolojisi gibi alt disiplinlerince gelişim kavramı farklı alan adlarıyla kategorize edilerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bunun sonucunda, fiziksel gelişim, zihinsel ve dil gelişimi, kişilik gelişimi, ahlak gelişimi ve duygusal gelişim gibi temel gelişim alanlarında, söz konusu dönemde gerçekleşmesi beklenen gelişim görevlerine dair farklı kuramlar ortaya çıkmıştır. Ahlak gelişimi de önemine binaen bireyin gelişim aşamalarının bir parçası olarak gereken ilgiyi görmüş, J. Dewey, J. Piaget, L. Kohlberg, A. Bandura vb. önde gelen psikolog ve araştırmacılar tarafından farklı veçheleriyle incelemeye tabi tutulmuştur.

İnsanın gelişimine odaklanan psikologlar, araştırmaları sonucunda gelişime dair bir takım ilkeler geliştirmişlerdir ve bu temel ilkelerinin başında; "Gelişim, kalıtım ve çevrenin ortak ürünüdür" (Bacanlı, 2012:50) yargısı yer almaktadır. Çünkü bireyin tüm gelişim alanları, onun kalıtım yoluyla sahip olduğu özelliklerinin üzerine,

İçerisinde bulunduğu çevreyle etkileşimi sonucu ortaya çıkan özelliklerin toplamından ibarettir. Ahlak gelişiminde de durum aynıdır. Bireyin kendisini kuşatan çevrenin aktörleri ile etkileşimi sonucunda, iyi ve kötünün doğasına dair onda bir takım değer yargıları ortaya çıkar, ruh ve beden ilişkisi sırasında açığa çıkan gerilimlerle baş edebilmeyi bu süreçte öğrenir.

İnsanın kendi maddi varlığının sınırları dışında kalan her şey onun çevresini oluşturur. Bu yönüyle de birçok farklı disiplinin alanına giren çevre kavramı; fiziksel çevre, sosyal çevre, zihinsel çevre vb. tasniflere tabi tutulmaktadır. İnsan ve çevre etkileşimi, önemine binaen Psikoloji dışında Sosyoloji, Felsefe gibi sosyal bilimlerin de konuları arasında yer bulmaktadır. Söz konusu bilim dallarından Felsefe; birey ve çevre ilişkisini, insan türünü çevreleyen fiziki ve biyolojik ortamı, insan varlığının çevre ile ilişkisi yönüyle ele almakta ve özellikle de insanın diğer varlıklarla ilişkisinin nasıl olması gerektiğini “çevre felsefesi” başlığı altında konu edinmektedir (Cevizci, 2017:463). Sosyoloji ise; modernleşme, göç, askeri darbe, savaş, dışa açılma, kültür ve kimlik gibi kavramlar bağlamında sosyal çevrede yaşanan değişimin dinamikleri, yönü vb. bağlamlarda çevre olgusunu ele almaktadır. Sosyal bir yapı olarak bireyin gelişiminin ayrılmaz parçası olan “okul” da onun ilgi alanına girmektedir. Yaşanan sosyal değişimlerin doğru okunarak öğretim süreçlerinde uygun öğrenme stratejilerinin belirlenebilmesi açısından öğretmenlerin sosyolojik okumalar yapmalarına da katkı sunmaya çalışır (Özdemir, 2016:25-29). Psikoloji ise çevre olgusunu, insanın öğrenmeleri, eğitimi ve diğer gelişim alanlarına etkisi bağlamında konu edinmektedir. Konu ahlak gelişimi olunca, bu gelişim alanına dair Felsefe ve Sosyolojinin verilerine de başvuran Psikoloji, konuya kişiliğin önemli öğelerinden biri olarak gereken önemi atfetmektedir. Psikoloji, ahlak gelişimi konusunda başta ebeveyn olmak üzere, bireyin içine doğduğu toplumun bakış açısıyla neyin iyi, neyin kötü olduğu konusunda bir bilinç geliştirmesi; toplumun kuralları ve geleneklerini içselleştirerek kendi davranışlarına yön vermesi gibi çevresel faktörlere bolca atıfta bulunur (Şahin, 2016:43).

“Değişmeyen tek şey değişimdir” mottosunun en derin biçimde yaşandığı günümüz dünyasında insanı kuşatan fiziksel, sosyal ve zihinsel tüm çevre hızlı bir değişim geçirmektedir. Araştırmanın kaleme alındığı günlerde dünya çapında yaşanan Kovid-19 adlı pandemik hastalığın dünya gündemine taşıdığı problemlerin henüz

bilinen kısmı ile baş etmekte dahi insanlık olarak ne denli zorlandığımız ortadadır. Cami, kilise, havraların toplu ibadete kapatıldığı; Kâbe'nin, Ağlama Duvarı'nın ziyaret edilemediği, Papanın Katolik Hristiyanlara balkon konuşmasını yapamadığı günlerden geçen insanlık, evlerinde bir tür yalıtılmış hali yaşamaktadır. Şimdilerde cevabı en çok merak edilen soruların başında: Bu salgın hastalıktan nasıl ve ne zaman kurtulabiliriz? Çözümüne katkı sunacak ilaç veya aşı geliştirilebilecek mi? Bu süreçten ülke ekonomileri ne kadar yara alacaklar? Süreçte en çok hangi ülkeler veya kültürler zarar görecek veya güçlenerek çıkacaklar? Bu yalıtılmışlık durumunun insan psikolojisinde yaratacağı tahribatın boyutu nedir? İnsanların bu zorlu süreçle baş etme becerileri nasıl artırılabilir? İnsanların tutum ve davranışları ile dini inançlarında ne türden değişimler yaşanacaktır? Yeni dönemde eğitimin en önemli bileşenlerinden olan okul kurumunu nasıl bir gelecek beklemektedir? Ortaya çıkan bu sosyoloji öğretmenin eğitim süreçlerindeki fonksiyonunu nasıl etkileyecektir? Yoksa öğretmenlik yeni bir formasyona, yeni bir tanımlamaya mı maruz kalacaktır?

Bu araştırma, birinci aşamada; çevre ve gelişim kavramları ile ahlak gelişiminde çevrenin rolüne dair literatürde yer alan verilerden hareketle, insanı kuşatan çevrede yaşanan değişimlerden özellikle fiziksel çevrede meydana gelenlerinin, bireyin ahlaki gelişimine etkilerini analize dayalı bir tarzda ele almayı, ikinci aşamada ise; "Darwin's Nightmare (Darwin'in kabusu)" isimli belgeseli çevre-insan etkileşimi bağlamında söylem analizine tabi tutmayı hedeflemektedir.

İnsan ırkı olarak her türlü etnik, dini kimliğin ötesinde tüm ülkeleri ve kültürleri etkisine alan, küresel ölçekli onca felakete rağmen gereken dersleri çıkaramadığımız ve şikâyet edilen birçok problemin arka planında da bizzat insanoğlunun dünyaya, doğaya, kendi türüne karşı yanlış tutum ve politikalarının yer aldığı bir gerçektir. İnsanı kuşatan çevre değiştikçe, bilgi tanımı, öğrenme biçimleri, tutum ve davranışları ile ahlakının, dolayısıyla kişilik ve kimlik gibi insanın anlam yönünü ifade eden temel var oluş gerekçelendirmelerinin de değişeceği öngörülemez bir durum olmasa gerektir.

Araştırmanın Konusu ve Yöntem

Araştırmanın konusunu, bireyin ahlak gelişiminin çevre faktöründen etkilenme boyutunu insanın fiziki, sosyal ve zihinsel çevresinde yaşanan değişimlerin ahlaki gelişimine etkilerini analiz etme çabası oluşturmaktadır.

Bu amaçla ilk aşamada araştırmaya katkı sunması açısından, genel anlamda çevrenin bireysel gelişim alanlarına, özel anlamda ahlak gelişimine etkisi literatür taraması yöntemiyle, Psikoloji tarihi içerisinde ortaya çıkan kuram ve kuramcılarının görüşleriyle ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca çevre değişiminin gelişim alanlarına etkisi ele alınırken, “çevre” kavramı temel Sosyoloji kavramlarından olduğu için Sosyoloji literatüründen de yararlanılmıştır.

İkinci aşamada ise; çevresel değişimlerin bireyin ahlak gelişimine etkilerine dair canlı anlatılar içeren, Avusturyalı Yönetmen Hubert Sauper’in 2006’da Akademi ödüllerinde en iyi yabancı belgesel ödülünü (Oscar) aldığı filmi, Darwin’s Nightmare’in (Darwin’in Kabusu) söylem analizi yöntemiyle değerlendirilmesinden oluşmaktadır.

Ahlakın temel soruları “iyi nedir?” “kötü nedir?” soruları olduğu için daha çok felsefenin ve tam da cevap bulmaya çalıştığı bu sorular nedeniyle konu, insan davranışının ana modeli olarak dinlerin de ilgi alanına girmektedir. “Ahlak” olgusunu felsefi, dini ve sosyolojik bütün içerik öğeleriyle ortaya koymak veya ahlaki bir içerik üretmek bu çalışmanın hedefleri arasında yer almamaktadır. “Ahlak gelişimi” ifadesinde geçen “gelişim” kavramı, konuyu doğrudan psikolojinin sınırları içerisine çekmektedir. Dolayısıyla bu noktadan sonra ahlak gelişimine çevre etkisi bağlamında, psikoloji ve alt dalları olan eğitim ve gelişim psikolojilerine ait alan literatür verilerinden faydalanılacaktır. Ayrıca, çevre kavramı ve çevre değişikliği olguları Sosyolojinin faaliyet alanı olduğundan, Sosyolojik çözümlenmelere de yer verilecektir.

1. Çevre ve Ahlak Gelişimi

1.1. Çevrenin Tanımı

Çevre, Türkçede kelime anlamı olarak “Bir şeyin kenarını çevreleyen çizgi” tanımlamasından hareketle; hayatın gelişmesine etki eden doğal, toplumsal ve kültürel dış şartların bütünü şeklinde tanımlanmaktadır (Doğan, 1996:223). İngilizcede ise Türkçedekine benzer şekilde; “etrafını çevirmek, kuşatmak, ihata etme, içine almak, şamil olmak” gibi anlamlara gelen “*environ*” kelime kökünden türeyen “*environment*” kelimesi kullanılmaktadır (Avery, 1995:320).Türkçe ve İngilizcedeki bir şeyi içine alma, etrafını çevirme ve kuşatmak gibi kelime anlamları esas alınca çevre

kelimesinin Arapça karşılığı; dilimizden de aşına olduğumuz “*مُحِيطٌ-Muhiit*” kelimesidir. Bu kelime Kur’ân’da; fiil kökü, sıfat vb. müştaklarıyla birlikte 29 kez karşımıza çıkmaktadır (Abdülbâkî, 1991: 280-281). Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk yarısı) “*حَائِطٌ-Hâit*” kelimesinin anlamını, “bir yeri çevreleyen duvar” olarak verir ve kelimenin bir eşya için kullanıldığında daha çok “çevreleme, kuşatma” anlamında kullanıldığını aktarır. Kelime bu temel anlamı yanında Kur’ân’da; “*İyi bilin ki O, her şeyi her yönden kuşatmıştır*”¹ ayetinde olduğu gibi “koruma” anlamında da kullanılmaktadır. Yine Allah’ın ilmi için kullanıldığında; “*Her şeyi ilmiyle kuşatmıştır*”², “*Rabbim şüphesiz sizin yaptıklarınızı kuşatmıştır*”³ gibi ayetlerde; bir şeyi ilim açısından ihata etme, varlığını, türünü amacını, neyle ve neden gerçekleştiğini bilmektir ki bu tür kuşatıcı bir bilgi yalnız Allah için söz konusudur (el-İsfahânî, 2012:319). Arapça kaleme alınan metinlerde özellikle sosyal çevre, kültürel çevre, çevre kirliliği, çevre sorunları vb. kavramsallaştırmalarda kullanılan bir diğer kelime ise; ev,konum, çevre anlamlarına gelen “*الْبَيْئَةُ* – el-Biy’e” kelimesidir (Mutçalı, 2014:129).

Türkçenin yanı sıra İngilizce ve Arapçada da benzer bir semantik alana işaret eden çevre Türk Dil Kurumu Sözlüğünde ; “Kişinin içinde bulunduğu toplumu oluşturan ortam” ve “Hayatın gelişmesinde etkili olan doğal, toplumsal, kültürel dış faktörlerin bütünlüğü” şeklinde tanımlamaktadır⁴.

1.2. Gelişim ve Çevre İlişkisi

Döllenmeden başlayarak ta ki ölüme kadar uzanan süreçte organizmada meydana gelen düzenli ve sürekli değişikliklere gelişim denmektedir (Şahin, 2016:30). Çağdaş Psikolojinin ve alt dalları olan Eğitim Psikolojisi ile Gelişim Psikolojisinin temel kavramlarındandır.

Psikologlar tarafından gelişim kavramının en çok üzerinde durulan yönlerinden biri, çevre ve kalıtım olgularının gelişim üzerindeki etkisidir. Kalıtım; bireyin ebeveyninden ve daha önceki atalarından devraldığı biyolojik özelliklerin tümünü ifade eder. Anne ve babadan devralınan 23 çift kromozomla yani 46 kromozomla dünyaya gelen bebeğin bütün fiziksel özellikleri, zeka düzeyi gibi bilgiler bu

¹el-Fussilet Sûresi 41/54

²et-Talâk Sûresi 65/12

³el-Hûd Sûresi 11/92

kromozomlarda saklıdır. Bireyin göz rengi, saç sıklığı, erişebileceği son zeka düzeyi ve üreme kapasitesi gibi organizmayla ilgili kalıtsal veriler Genetik, Tıp, Biyoloji gibi fen bilimlerinin alanlarına girmektedir. Kalıtsal özelliklerin dışında kalan, birey tarafından kazanılan tüm özellikler ise kazanılmış özellik kapsamına girer ki, Psikoloji ve eğitim bilimleri insan gelişiminin bu yönüyle daha fazla ilgilidirler. Kalıtımın dışında çevre de gelişimi sürekli etkiler. Esasında döllenmeyle birlikte insan bir çevre içerisinde yaşamaya başlar ki bu anlamda ilk çevresi annenin döl yatağıdır. Doğumdan sonra ise içinde doğduğu toplumda, kendisi dışında kalan tüm canlı ve cansız varlıklar bireyin çevresini oluşturmaktadır (Hamarta vd., 2019:28-29).

İnsan organizması doğuştan getirdiği kalıtsal özellikler (genotip) ile çevrenin etkisiyle ortaya çıkan kalıtsal özelliklerin (fenotip) etkisi altındadır. Buna dayalı olarak doğuştan uzun boylu olma ihtimali bulunan bir çocuğun, uygun olmayan çevresel etmenler ya da beslenmeyle ilgili yanlışlar nedeniyle potansiyelinden daha kısa boylu doğması mümkündür. İnsanın ebeveyninden devraldığı 23 çift kromozomdan sadece birisindeki yapısal bir bozukluk, kaçınılmaz şekilde onun tüm hayatını etkileyecektir. Örneğin sadece 21 numaralı kromozom çift olmak yerine üç adet olursa, ağır öğrenme güçlüğü anlamına gelen mongolizme yakalanmasına yol açmaktadır. Bu türden rahatsızlıkların kalıtımla ilgili oldukları, en azından şimdilik çevresel nedenlerden kaynaklandığına dair bir bilimsel veri bulunmadığı ancak bireyin organizmasında yer alan ve kötü çevresel koşullar nedeniyle açığa çıkabilen bir kısım rahatsızlıkların var olduğu bilinmektedir. Bu rahatsızlıklara, utangaçlık gibi kişilik özellikleri ile kalp ve şeker hastalıkları örnek verilebilir. Bunlar gibi genetik yatkınlığa bağlı rahatsızlıklar, kötü çevresel koşullar altında daha kolay açığa çıkabilmektedir (Şahin, 2016:34-35).

Bütünüyle sağlıklı kromozom yapısına sahip bir yumurta (zigot), anne rahmine düştükten hemen sonra aslında çevrenin etkisine açıktır ve kaçınılmaz olarak etkilenmektedir. Annenin biyolojik ve psikolojik sağlığı, kullandığı ilaçlar, madde bağımlısı olup olmaması hatta genel anlamda ailenin çocuğa bakışı onun gelişimini şekillendirmeye başlamıştır (Bacanlı, 2012:69). Gelişimi etkisi altına alan bu çevresel faktörler, doğumla birlikte ve doğumu izleyen çocukluk, ergenlik, yetişkinlik gibi gelişim dönemlerinde bir dizi yeni çevresel faktörün daha devreye girmesiyle büsbütün ağırlığını hissettirecektir.

⁴“Türk Dil Kurumu | Sözlük”, erişim: 11 Nisan 2020, <https://sozluk.gov.tr/>.

1.3. Çevrenin Ahlak Gelişimine Etkisi

Gelişim üzerine konuşurken sözün bir yerinde “çevre” kavramına atıf yapılıyorsa çevreden kast edilen; bireyin dünyaya gelirken kalıtım yoluyla getirdiği özelliklerinin dışında kalan ve onun gelişiminde etkili olan tüm faktörlerdir. Genel anlamda fiziksel çevre ve sosyal çevre şeklinde ikili bir çevre tasnifi söz konusudur (Şengün, 2007:202).Gelişim sürecinde bireysel anlamda okul-eğitim üzerinden bir zihinsel inşa süreci daha yaşadığımız ve bizim dışımızda kalan tüm varlığın bir de bizim zihnimizde inşa süreci geçirdiği göz önüne alındığında, ayrıca bir zihinsel çevreden bahsetmek mümkündür⁵.

Çevre faktörünün bireyin ahlak gelişimine etkisinden hemen önce iki hususun altı çizilmelidir. Birincisi; bireyin tüm öğrenmeleri ile birlikte ahlak gelişimi ve ahlak gelişimi dışında kalan tüm diğer gelişim alanları da çevresel faktörlerin etkisi altındadır. İkincisi ise, gelişime dair genel kabul görmüş bir ilkedir. Bu ilkeye göre gelişim bir bütündür ve farklı gelişim alanları birbiriyle ilişkilidir. Dolayısıyla bir gelişim alanındaki olumlu bir durum diğer gelişim alanlarına da olumlu katkıda bulunabilir. Aynı şekilde her hangi bir gelişim alanındaki olumsuzluk, diğer gelişim alanlarını da olumsuz etkileyebilir (Hamarta vd., 2019:8; Şahin, 2016:36).

İyi beslenemediği için bilişsel anlamda gelişimi zayıf bir çocuğun içine kapanık bir mizaca sahip olması, sonrasında bilişsel anlamda akranlarından geride kalarak asosyal bir birey olması, öngörülebilir bir durumdur. Yine; ailesinden gereken ilgiyi görmeyen ve şiddete maruz kalan bir çocuğun sık sık yalana başvurması, savaşlar ve göçler gibi toplumsal hayatı bölen olaylar nedeniyle kendi ülkesinden, topraklarından ayrı kalan bir çocuğun benliğinde meydana gelen psişik travmalar sonucunda karamsar bir mizaca sahip olması, bu tür menfi durumlardandır. Ahlak gelişimine dolaylı da olsa etkide bulunmaları nedeniyle, diğer gelişim alanları üzerinde çevrenin etkisine vurgu yapan araştırmacıların görüşlerine ve kuramlarına başvurmak yerinde olacaktır.

Dünyaya gelen bir yenidoğan, her ne kadar kendisini hayata bağlayacak emme, kökünü arama gibi bir takım reflekslere sahip olsa da onun hayatta kalması için bu tarz reflekslerine cevap verecek bir çevre desteğine ihtiyaç duyacaktır. Yalnızca hayatta

⁵ İnsanı kuşatan çevreye ait fiziki, sosyal ve zihinsel çevre tasnifi ve konunun felsefi arka planı hakkında bilgi için bkz. Keskin, 2014:156.

kalmasına aracılık edecek reflekslere sahip olan yenidoğanın öğrenme şekli ise, klasik ve operant şartlanmadır. Yenidoğan, ilkin reflekslere dayalı bir şartlanma olan klasik şartlanma ile öğrenmeye başlar. Aynı şekilde operant şartlanma da organizmanın davranışına dayandığında bebek, davranışının çevre tarafından pekiştirilip pekiştirilmemesine bağlı olarak öğrenecektir. Bir sonraki öğrenme biçimi ise, doğuştan sahip oldukları taklit yeteneğinden gelmektedir. Ayrıca bebek çevresinden gelen uyaranlar süreklilik arz ettiği zaman, “alışma” tarzında öğrenmeler de meydana gelir (Bacanlı, 2012:70). Dolayısıyla her birey, dünyaya gözünü açtığı andan itibaren kalıtım yoluyla doğuştan sahip olduğu yeteneklerinin açığa çıkması için çevrenin desteğine ve çevre tarafından eğitime muhtaçtır.

Eğitim “*education*” sözcüğünün, Latince’de yazılış ve okunuşları birbirine çok yakın ancak anlamları çok farklı olan “*educare*” ya da “*educere*” kökünden türediği düşünülmektedir. *Educare*, “talim ettirme, büyütme” anlamlarıyla, daha çok toplum ve onun beklentilerini önceleyen bir anlam kazanmakta ve öğreneni toplumun ihtiyaç duyduğu bir meslek alanında istihdam için özel bir beceriyle donatmak için talim ettirme, egzersize tabi tutmak gibi bir amaca atıfta bulunmaktadır. *Educere* ise; “ileri taşıma, tekâmül ettirme, olgunlaştırma” gibi anlamlarıyla öğrenenin hem dünyayı tanıması hem de potansiyelini açığa çıkarmasına izin verme şekliyle, öğreneni yani bireyi merkeze alan bir yaklaşımı temsil etmektedir (Bass – Good, 2004:161-168)⁶. Dolayısıyla eğitim, bir ham maddeye benzetebileceğimiz bireyin aile, akran grubu, okul ve toplum gibi onu kuşatan çevre tarafından işlenmesi, hammadde olarak taşıdığı potansiyelinin en etkili tarzda işlenerek toplumun beklenti ve ihtiyaçları doğrultusunda bir ürüne dönüştürülmesi süreci olarak da tanımlanabilir (Tavukçuoğlu – Erdem, 2005:15).

Temelleri 1970’li yıllarda Urie Brofenbrenner tarafından atılan ve “bir çocuğu yetiştirmek tüm toplumun görevidir” şeklinde özetleyebileceğimiz ekolojik sistemler teorisi bireyin gelişiminde çevrenin etkisine dair güçlü anlatılar barındırmaktadır. Ona göre; çocuk onun gelişimini etkileyen farklı sistemler tarafından kuşatılmıştır ve çocuğun davranışı çevresindeki bireyler ile ilişkilerden etkilenirken bir taraftan da çocuk, bu sistemi etkilemektedir. Sistemin merkezinde çocuk yer alırken, sistemin en

⁶ Bass ve Good, eğitimin hedefleri açısından toplumun hedef ve talepleri ile bireyin potansiyelinin açığa çıkarılması arasında bir dengenin söz konusu olup olmayacağını, bu süreçte öğretmenler ile programcılara düşen görevler bağlamında ele almaya çalışmışlardır.

dışında içine doğduğu kültür, değerler ve kitle iletişim araçlarının yer aldığı makro sistem yer almaktadır. Çocuğun sağlıklı gelişimi ise söz konusu sistemler arasındaki etkileşimin tutarlılığına bağlıdır (Şahin, 2016:44).

Bireyin gelişim sürecinde çevrenin etkisini en bariz hissettirdiği gelişim alanlarından bir tanesi de, dil gelişimidir. Dil gelişimiyle ilgili en meşhur kuramcılardan olan Noam Chomsky'ye göre, insanlar doğuştan dil öğrenme becerisiyle dünyaya gelirler. Psikolinguistik dil gelişim kuramının en önemli temsilcisi olan Chomsky'ye göre insan beyninde cümle üretme ve anlam çıkarma için özel bir merkez vardır. Bu haliyle, dil gelişiminde beynin önemine ve anadili öğrenmede genetik yatkınlığa atıf var gibi görülse de, esasen hangi dili konuşacağımızı çevre belirlemektedir. Chomsky'ye göre bizler tüm dünya dillerini öğrenmeye yatkın bir şekilde dünyaya geliriz ve hangi dili konuşacağımız çevre tarafından belirlenir (Hamarta vd., 2019:83-84). Dil öğrenmeyle ilgili bir diğer kuram olan sosyal öğrenme kuramı ise, dil gelişiminde taklidi, etkin bir öğrenme biçimi olarak ön planda tutmaktadır. Çocuğun başlangıçta çıkardığı anlamsız seslere anne babanın verdiği tepkiler ve pekiştirmeler zamanla çocukta dile dönüşür. Bu görüşün önemli savunucularından B.F. Skinner'e göre bebekler bir takım anlamsız sesler çıkarırken ebeveyni onu kucaklayarak, gülümseyerek pekiştirirler bu ise çocuğun dil gelişiminin de diğer birçok öğrenmedeki gibi koşullanma yoluyla gerçekleştiği anlamına gelmektedir (Şahin, 2016:89). Bedensel ve zihinsel hiçbir kusurları bulunmamasına rağmen, kaçırılarak veya doğada kaybolarak uzun süre toplumsal hayattan uzak kalan çocukların dil gelişim dönemi olan 2-6 yaş diliminden sonra eğitilememeleri ve çok sınırlı sayıda kelime öğrenebilmeleri de dil gelişiminde başta anne-baba olmak üzere çocuğu kuşatan sosyal çevrenin öneminin kanıtıdır. 1800'lü yıllarda Fransa'nın güneyindeki ormanlık bölgede onlu yaşlarında bir erkek çocuğu bulunmuştu. Daha sonra kendisine Aveyron'nun vahşi çocuğu lakabı verilen ve Victor adını alan bu çocuk, bulunduğu hiçbir dili konuşamaz ve hayvanları çağrıştırır biçimde ellerini de kullanarak dört ayak üzerinde yürür haldeydi. Beş yıllık bir eğitime rağmen sadece birkaç kelimeyi anlayabildi. Hiçbir zaman tek başına yaşayabilecek ve dışındaki dünyayla irtibata geçebilecek bir düzeye erişemedi. Bu ve buna benzer örnekler göstermektedir ki, bir sosyal çevre içerisinde büyümediği için gelişimin kritik dönemlerini kaçıran çocuklar, akranlarının gelişim düzeylerinin gerisinde kalmaktalar ve sağlıklı sosyal bireyler olarak hayatlarına devam edememektedirler (Bacanlı,

2012:52-53).

Psikolojinin verilerine göre her insan, anne rahmine düştüğü andan itibaren çevresel etkilere açık hale gelir ve doğumundan itibaren gittikçe artan bir tarzda çevrenin etkisine maruz kalır. Öyle ki, içerisinde anne ve babasının ona karşı tutumu, ailesinin demokratik veya otoriter bir aile oluşu, kardeş sayısı, beslenme biçimi, anne ve babasının birlikte veya ayrı oluşu, yaşantıları, oyun alışkanlıkları, akran grubu içerisindeki yeri, okul ortamında kabul görüp görmemesi, vb. uzunca listeleyebileceğimiz bir çevresel etki sağanağının etkisi altındadır. Kişilik, kimlik, özgüven, potansiyel, motivasyon gibi daha nice kendini gerçekleştirilmeye dair kavram ve durum yaşadığı çevrenin olumlu-olumsuz etkileri altında biçimlenecektir.

Buraya kadar bireyin gelişiminde çevre faktörünün etkisini ortaya koymak adına, birbirleriyle etkileşim içerisinde olan farklı gelişim alanları değerlendirilmeye çalışıldı. Bu noktada, daha spesifik bir alana işaret eden ahlak gelişimiyle ilgili ortaya çıkan psikolojik kuramlarda ahlak gelişiminde çevrenin etkisine yapılan atıflara değinilecektir.

Psikoloji tarihi içerisinde ahlak gelişimine dair çeşitli kuramlar ortaya çıkmıştır. Bu kuramlar ve temsilcileri ile bireyin ahlak gelişiminde çevre etkisine yönelik tespitlerine gelince;

1. **Psikanalitik Kuram:** S. Freud'a göre çocukta ahlaki yargı ve standartlar, fallik dönemin (3-6 yaş) sonlarına doğru, çocuğun anne ve babası ile özdeşim kurması sonucunda ortaya çıkar ve çocuk, süperego aracılığıyla öğrendiği ahlaki standartlara göre hareket etmeye, toplumsal rolünü benimsemeye başlar. Süper ego ise kişiliğin insani ve vicdani yönüdür ki, çocuğun anne ve babası tarafından ödül ve ceza uygulamalarıyla aktarılan geleneksel değerler ve toplumsal idealleri kapsar (Şahin, 2016:100-101; Bacanlı, 2012:108).

2. **Davranışçı Kuram:** Temsilcileri arasında İ. Pavlov, E.L. Thorndike gibi önemli isimlerin yer aldığı davranışçı psikologlara göre ahlaki gelişim, bireyin dışından kaynaklanan sebeplerle; özellikle onay gören, pekiştirilen davranışların "doğru", onaylanmayan ve cezalandırılan davranışların "yanlış" kabulüyle gerçekleşen bir süreçtir.

Ahlaki davranışın ortaya çıkış sürecinde bireyin davranışının çevresel onay

görüp görmemesinin önemine vurgu yapan Blankenship, davranışı kontrol etmek için toplum tarafından ahlaki kodlar oluşturulduğunu, bu nedenle kişinin davranış biçiminin elde ettiği ahlaki gelişim derecesini gösterdiğini belirtir. Ona göre bireyin davranışlarının sosyal onay alması veya onaylanmaması, öğrenilen tüm davranışların motivasyon kaynağıdır. Her insan, eylemi öncesinde belirli bir eyleme toplumun verdiği tepki ile hareket etmeye ya da hareket etmemeye teşvik edilir. Kişinin ahlaki kodunu değiştirmek için çevresini değiştirmek önem arz eder. Blankenship, özellikle de ergenlik döneminde dini-ahlaki gelişim açısından çevrenin önemini vurgulamaktadır (Blankenship, 1958:185)

3. Sosyal Öğrenme Kuramı: Sosyal öğrenme kuramının sahibi Albert Bandura, insan zihnini doğuştan boş bir tahtaya (tabula rasa) benzetir, çocuğun ahlak anlayışı ve davranışlarının içinde yaşadığı toplumun değer yargılarını yansıttığını ifade etmektedir (Şahin, 2016:103).

4. Bilişsel Gelişim Kuramı: İki önemli psikolog, ahlak gelişimini de bilişsel gelişime benzer bir yapıda açıklamaya çalışırlar. Bunlar; İsviçreli psikolog J. Piaget ve Amerikalı psikolog L. Kohlberg'tir.

Çocuğun ahlak gelişimini heterojen/dışa bağımlı dönem ve özerk/işbirliğine dayalı ahlak evresi olarak iki döneme ayıran J. Piaget, özellikle onlu yaşlarına kadar çocuğun başkalarının koyduğu kurallardan etkilendiği, bu aşamada kuralların Tanrı, polis ya da anne babaları tarafından konduğu, dolayısıyla çocuğun bunların değiştirilemeyeceğine inandığı tespitlerinde bulunur. Bu bağlamda çocuğun yaşlara göre ahlak gelişimi evrelerini; 0-5 yaş arası "ahlak öncesi dönem", 10 yaşına kadar "dışa bağılı dönem" ve 10 yaşından sonrası "özerk dönem", şeklinde sınıflandırır (Bacanlı:2012:108; Hamarta vd., 2019:88). Piaget, çocuğun ahlak gelişimi ile bilişsel gelişimi arasında bir paralellik kurmuştur. Bu sebepten bireyin somut düşünceden soyut düşünce evresine geçişiyle birlikte (onlu yaşlardan sonra) ahlak yargılarında da niteliksel değişim söz konusu olmakta ve daha özerk ve işbirliğine açık bir ahlak düzeyine ulaşabilmektedir (Şahin, 2016:107). Dolayısıyla J. Piaget'nin bilişsel gelişimle ahlak gelişimi arasında kurduğu bu paralellığe dayalı olarak; bireyin bilgi ile olan bağı, entelektüel düzeyi ve bilgi kaynaklarının doğruluğu vb. bilginin niteliğine dair durumlar ahlaki tutum ve yaklaşımlarında etkilidir, denebilir.

L. Kohlberg ise, ahlaki değerlendirme yapmaya uygun yapılandırılmış öyküler üzerinden değişik yaş gruplarından bireylerin bu öykülerdeki anlatılara yaklaşımlarını ve onların neyin iyi, neyin kötü olduğuna dair ahlaki nitelendirmelerini esas alarak, ahlak gelişim kuramını ortaya koyar. O da ahlaki gelişim dönemlerini; “gelenek öncesi”, “geleneksel” ve “gelenek sonrası akıl yürütme” diye üç dönemde ele alarak, ahlak gelişiminde toplum ve geleneğin, bireyi kuşatan çevrenin ve bireyin üstlendiği sosyal rolünün etkisine atıfta bulunur. Kohlberg’in ahlak gelişim modeline bakıldığında, dönemlere göre ahlaki davranışın arka planında; birinci aşama olan gelenek öncesi dönemde cezadan kaçınma ve ödül alma; ikinci aşama olan geleneksel düzeyde toplumsal kurallara ve düzene uyma, üçüncü aşama olan gelenek sonrası evrede ise moral prensipler ve evrensel ahlaki değerler üretme dürtüsünün hakim olduğu görülür (Bacanlı, 2012:110).

Ahlak gelişimine dair tüm kuramların farklı dinamiklerle, farklı bakış açılarıyla da olsa bireyin ahlak gelişiminde çevrenin etkisine yaptıkları vurgu dikkatlerden kaçmayacaktır. Buna istinaden, “Ahlaki davranışı değiştirmek istiyorsan çevreyi değiştirmelisin!” şeklinde bir önerme, çocukların, gençlerin ahlaki gelişimlerini dert edinen, takiple sorumlu olan anne-babalar, eğitimciler, siyasetçiler, hukukçular ve akademisyenler için bir çıkış cümlesi olabilir mi? Elbette bu mümkün. Konu ister felsefi, ister dîni, ister sosyolojik bakış açısıyla ele alınsın isterse pratikteki kazanımları açısından değerlendirilsin, davranış değişimi için çevrede değişimin gerekliliği, kaçınılmaz seçenekler arasında yerini alacaktır. Esasen “Ahlaki davranışı değiştirmek istiyorsan çevreyi değiştir!” yargısının geçerliliğini test etmek için “Çevre değişirse ne olur?” sorusuna verilebilecek yanıtlara odaklanmak gerekmektedir.

1.4. Çevre Değişiminin İnsana Etkileri

“Çevre değişirse ne olur?” sorusuna muhatap olan birisinin aklına yığımla düşüncenin hücum edeceği mutlak. İnsanın içine doğduğu fiziksel (maddi) çevresi, başta anne babası, arkadaşları ve ilişkili insan gruplarından müteşekkil sosyal çevresi ya da benlik duygusunun kaynağı, bütün bir varlığı kavramasına yardım eden zihinsel çevresinde meydana gelen olumlu veya olumsuz değişimler, doğrudan insan psikolojisine etki eder. Bu değişimlere dair tespitlere geçmeden önce birkaç hususun altı çizilmelidir:

Öncelikle konu bütünlüğü açısından, çevre türlerinden ilkin sosyal çevre, sonrasında zihinsel çevre ve son olarak fiziksel çevrede meydana gelen değişimlere değinilmeye çalışılacaktır. Fiziksel çevredeki değişimlerin insan davranışına etkisinin sona bırakılmasının nedenine gelince; bu araştırmanın ikinci bölümü, çalışmaya esin kaynağı olan ve insanı kuşatan fiziksel çevrede, geniş anlamıyla doğada meydana gelen bir değişimin insan davranışına ve toplumun kaderine etkisini çok güçlü bir anlatımla ortaya koyan “Darwin’s Nightmare” (Darwin’in Kabusu) isimli belgeselin söylem analizine ayrılmış olmasıdır.

1.4.1. Sosyal Çevredeki Değişimin İnsan Davranışına Etkisi

İnsanın içine doğup büyüdüğü ilk sosyal yapı ailedir. Sonrasında ilk oyun arkadaşları, varsa kardeşler, okul çağı ve gitgide genişleyen bir ilişkiler ağıyla bu çevre katlanarak büyümeye devam eder. Bu arada birey bu sosyal çevre ile farklı rollerde iletişim kurar. Evlat, kardeş, arkadaş, işçi, patron, eş, anne, baba akraba, vatandaş vb. birçok sosyal role dair bir dizi sorumluluk yüklenir. Bauman’ın; “Ahlaki benlik sorumluluğun kabul edilmesiyle doğar” (Bauman – Obirek, 2018:68) ifadesinin de işaret ettiği üzere ahlak, ama mutluluk ahlakı, ama vazife ahlakı, ama dini ahlak şeklinde olsun çoğu zaman sosyal alanda kendisini açığa vurur (Aktan, 2009:155-161).

Bireyin onu kuşatan sosyal çevreyle ilişkilerinde göstermiş olduğu performans, onun benlik gelişiminde ve kimlik tanımında önemli rol oynayacaktır. Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisine bakıldığında son aşamada hedeflenen bireyin kendisini gerçekleştirme arzusu ancak ilk dört basamağın gerçekleşmesine bağlıdır. Bunlar; 1- Açlık, susuzluk ve cinsellik gibi fizyolojik ihtiyaçların karşılanması, 2- Emniyette olma ve güven ihtiyacı, 3- Ait olma ve sevmeye duyulan ihtiyaç, 4- Değer ve saygı görme ve başarıya duyulan ihtiyaç. Görüldüğü üzere tüm ihtiyaçların karşılanması ve kişinin kendisini gerçekleştirmesi ancak bir sosyal çevre ile mümkündür. Benliği; “Kişinin kendisi hakkında ileri sürdüğü hipotezler” olarak tanımlayan Rogers’a göre benlik, çevre ile birlikte oluşur. Bu anlamda anne, baba, arkadaşlar ve öğretmenler önemlidir (Hamarta vd., 2019:64).

Tanımında kültürel bir varlık olma özelliği olan insanın sosyal çevresinde yaşanan olumlu veya olumsuz bir değişim onun adına bazen sonuçları kestirilemeyen değişimlerin habercisi olabilmektedir. Anne babadan birinin veya her ikisinin kaybedilmesi, akran çevresinde, okul ve eğitim hayatında yaşanan değişimler, taşradan

kente göç, savaşlar, mültecilik olgusu vb. sosyal değişimler insanların yaşantılarıyla birlikte duygu, düşünce, tutum ve inançlarında çok yönlü değişimlere neden olabilmektedir.

İnsanlık olarak, başlangıcı makineleşmeye ve kapitalizmin doğuşuna kadar götürülebilecek bir süreçte özellikle geçtiğimiz yüzyıl ile 21. yüzyılın ilk çeyreğinde hız kazanan, insanlık tarihinin hiçbir döneminde görülmemiş bir değişim ve dönüşüme tanıklık ediyoruz. Dolayısıyla bu değişim süreci ve yeni sosyoloji insanların ahlaki yapılarında ve değer yargılarında da değişimlere yol açmaktadır. Hans Jonas'a ait; "Bilgelige en az inandığımız vakit ona en çok ihtiyaç duyduğumuz vakittir" sözüyle, modern zamanların bilgelikten uzak ruhuna ve kapitalizmin ahlaki gövdeyi parçalayan liberal ahlak anlayışına gönderme yapan Bauman, şunları söyler:

"Modern ruhun icat ettiği ve modern pratiğin inşa ettiği bürokrasi, tam da bunu başarmaya çalıştı; ama onun ihtirasları iş saatleri ya da iş meseleleriyle –yani ofis ya da fabrika katıyla- sınırlıydı. Ahlakın sabahları vestiyerde bırakılması gerekiyordu, ama iş gününün sonunda oradan tekrar alınmasına izin veriliyordu" (Bauman – Obirek, 2018: 71).

Arapçada kişiyi kuşatan her türlü "çevreyi" karşılayan kelime, ev anlamına "البيت"(el-beyt) kelimesiyle aynı semantik alana ait olan "البيئة" (el-biy'e) kelimesidir. Evimiz bizleri sıcaktan, soğuktan, rüzgardan koruduğu gibi bir güven alanıdır da. Öyle ki anne karnından sonra insan için en güvenli ve huzurlu mekan evidir. Çünkü orada güvendedir. Dolayısıyla insanın ideal çevresi tıpkı evi gibi, sevdiği insanlarla bir arada olduğu ve kendisini güvende hissettiği alandır. Bir insan güvende olduğu alanı terk ediyorsa veya o alandan koparıyorsa, güven yerini kaygıya, mutluluk yerini özlem gibi duygulara terk ediyor demektir (Et-Tayyar vd., 2011:13/135).

"Yağmur yağdığında ve süt içtiğimde mutlu olurum. Süt içtiğimde ve kilo aldığımda iyi bir hayatım vardır. Şimdi zayıfım. Yağmur yağdığında ve sevdiğim şeyleri yediğimde mutlu olurum. Bana güzel şeyler söyleyen sevdiğim erkekle uyandığımda bir de beni yağmur ve soğuktan koruyan güzel bir kulübedeysem..." (Bertrand, 2020).

Yukarıdaki satırlardaki mutluluk tanımı, Afrikalı yerli bir kadına ait. Mutluluğun en yalın tanımlarından birisini yapmakta. Bu sözleriyle, yaşadığı kültürde şişmanlık kadınlarda bir güzellik göstergesi olduğu için, yağmur yağarsa hayvanların karnı doyar, hayvanlar doyarsa ben süt içer ve kilo alırım, böylece daha güzel olurum çağrışımında bulunmaktadır. Bu kadınla aynı kültürel arka plana sahip ve onun

coğrafyasından olup sömürgecilerin gemilerinde köle olarak Amerika'ya taşınan birçok Afro-Amerikalı kadın, bugün mutluluk hakkında onunla aynı şekilde düşünmemektedir.

Bireyi kendini güvende ve mutlu hissettiği bir sosyal alanda tutmak hem onun adına huzurlu bir hayatı muştulayacaktır hem de ondan diğer insanlara yönelebilecek tehditleri bertaraf ederek, toplumların huzur ve güvenliğine katkı sağlayacaktır. Taşradan kalkarak daha iyi ve müreffeh bir yaşam umuduyla ait olduğu sosyal ve fiziksel çevreyi terk eden insanlar, yola düştükleri ilk gün muhtemeldir ki yeni dönemin onlara neler kazandıracığı veya neleri kaybettireceğini, an itibarı ile “ben” dedikleri kişinin yeni sosyal alanda ve gelecekte neye dönüşeceğini tam olarak öngöremiyorlardı. Sanayileşmenin başlangıcında milyonlarca insan çiftliklerindeki işlerini bırakarak fabrikalarda çalışmak üzere kentlere taşınmıştı. Yola çıkarken akıllarındaki şey, bir tekstil fabrikasında iş bularak belki bir ömür orada çalışarak, köydekinden daha müreffeh bir hayat yaşamaktı. O gün için bu insanların vardıkları şehirde cinsiyet değiştirmeleri veya altıncı his geliştirmeleri beklenen bir durum değildi. Değişimin hızı arttıkça değişen yalnızca ekonomik durum değildi, beraberinde insan olmanın tanımı da değişiyordu (Harari, 2018:242).

Modern durumun insanlığa dayattığı pragmatizm; mutluluk ölçülebilir hesaplanabilir bir şeymişçesine mutluluğu, onu vaat eden eşyaların edinimi ve ona sahip olmak şeklinde sunmakla kalmaz, ahlaki bir eylemi de başkaları için satın alınabilir eşyaların armağan edilmesiyle özdeşleştirebilir. Böylece mutluluk kültürü tüketim malları kültürüne dönüşürken, alışveriş merkezleri tapınaklara ve dolayısıyla elde edilen eşyalar da kült kalıntılara ve ikonlara dönüştü tespitlerinde bulunan Bauman, mutluluğun modası geçmiş yollarının unutulduğunu ve bu durumun, insanlar arasındaki ilişkilere yön veren ahlakı ve dünyanın geleceğini tehdit eder bir boyuta ulaştığını haber verir (Bauman – Obirek, 2018:89).

Kovid-19'la mücadele süreci bizlere gösterdi ki, kalabalık nüfusları, ışıltılı caddeleri, yüksek gökdelenleri ve büyük tapınakları andıran alışveriş merkezleriyle bilinen bir çok metropol, sürecin sonunda yakınlarında kazılan toplu mezarlarla anılacak. Sadece New York'taki vaka ve ölen insan sayısı birçok ülke ortalamalarını geçmiş durumda. İnsanları ait oldukları sosyal çevreden ayıracaksanız ideal olanı, o bireyi yeni sosyal alanın gerektirdiği becerilerle donatmak olmalıdır. Kentsel yaşamın

sosyal becerilerine sahip olmayan ne kadar insan akın ederse kente; eğitim, işsizlik, kadına ve çocuga şiddet, trafik vb. boğuşmanız gereken toplumsal sorunlar da o oranda artacaktır.

1.4.2. Zihinsel Çevredeki Değişimin İnsan Davranışına Etkisi

İnsan fiziksel bir çevre içerisinde yaşamını idame ettirirken, sosyal bir varlık olmasının doğası gereği kendisine bir sosyal alan da açar ve hem fiziksel hem de sosyal çevresini geçmiş, şimdi ve gelecek bağlamında zihinsel bir inşa içerisinde bir yapılandırmaya tabi tutarak anlamaya ve anlamlandırmaya çalışır. Zihinsel çevresi bu yönüyle fiziksel ve sosyal çevresine ihtiyaç duyar ancak bir taraftan da onun insanlık ailesine katılmasını sağlayan bu zihinsel çevre, onun bir anlam alanı yaratarak fiziksel ve sosyal çevresine etki etmesine de katkı sağlar. Mutluluk, acıdan kaçınma, iyilik, yardımseverlik vb. değerler üzerinden yaşamını kurgular. Bu durumda zihinsel çevre; insanın kendisini gerçekleştirdiği ve varlığını gerekçelendirebildiği, bilgi elde etme ve oluşturma çabasıyla inşa edilen bir çevre olup, yaşayanlar için bir gelenek oluşturur (Keskin, 157-158).

Bir değerler alanı olan ahlak da felsefi ve dînî geleneğin bir parçası olarak zihinsel etkinliğe konu olmaktadır. Bu sayede bireyde ahlaka dair üretilen düşünceler ve yargıların teşekkül ettirdiği zihinsel bir çevre oluşmaktadır. Nasıl ki her hangi bir fikri geleneğe, siyasal duruşa veya dînî, felsefi düşünceye sahip insan için bu durumu anlamlı bir bütün olarak temellendirmek önemliyse, ahlak için de temellendirme ana uğraş alanlarından. İnsan kendi yaşamını anlamlı ve amaçlı kılacak, ona meşruiyet kazandıracak zihinsel bir çevreye ihtiyaç duyar (Keskin, 159).

Ben kimim? Hayatın anlamı ne? Bu hayatta ne yapmalıyım? vb. sorular; insanın anlam arayışına işaret eden, bütün insanlık tarihi boyunca cevap aranan sorulardır. Çoğunlukla içine doğulan toplumun dini geleneği içerisinde cevap aranan bu sorular bazen de felsefi, ideolojik anlatılarla cevaplanmaya çalışılmıştır (Harari, 2018:247).

Harari, insanın anlam arayışına cevap niteliğindeki felsefi, dînî anlatıların bütünüdür yarım olduğu, hepsinin anlatılarında kör noktaları bulunduğu iddiasındadır. Ona göre, insanın hayatına anlam katabilmesi için bir anlatının iki koşulu sağlaması

gerekmektedir: Birincisi, insana oynayacağı bir rol vermesi; ikincisi ise, iyi bir anlatımın sonsuzluğa uzanması şart değilse de bireyin ufkunu aşan bir yapıda olması. Bu sayede anlatı, bireyi kendisini aşan bir şeyin içerisine yerleştirir ve ona bir kimlik sağlar (Harari, 2018:252-253).

Harari, vergi kaçırdığı, fuhuş yaptığı ve yaşlı anne babasında kötü davrandığı halde Ayodhya'daki Babri Camisi'nin yıkımını destekleyen hatta yıkıldıktan sonra yerine inşa edilen Hindu tapınağına yaptığı bağış nedeniyle kendisini dini bütün addeden bir Hindu'yu örnek verir. Bu Hindü'yu vicdanen rahatlatan ve hatta ona dîmî bir vecibeyi yerine getirme hazzını yaşatan şey, Harari'nin işaret ettiği "anlatıdaki kör nokta" veya eksiktir.

İnsanın zihinsel çevresini düşünce, duygu, algı ve tutumlar oluşturmaktadır. Bireyin dini ve ahlaki durumu da onun sürekli yineleyen benlik algısını besleyen zihinsel çevresi belirlemektedir. Zihinsel dünyasında hastalıkların cinlerden kaynaklandığına inanan birisi, çoğu zaman sorgulamada bulunmaksızın soluğu cinci, üfürükçü birinin kapısında alacaktır. Nitekim insanlığın henüz virüs ve bakterilerin varlığından haberdar olmadığı dönemlerde değişik kültürlerde hastalıkların kökenine dair birbirinden ilginç teoriler ortaya atılmıştı. Hatta bazen aynı kültür içerisinde dahi bilgi yaklaşımına bağlı olarak birbirine taban tabana zıt görüşler ileri sürülebiliyordu. Kitlesel ölümlere neden olan veba hastalığı hakkında, ortaya çıktığı dönemde kimileri, hastalığın cinlerden kaynaklandığını iddia ediyordu. İbnü'n-Nefis (ö. 687/1288) ve İbn Sînâ (ö. 428/ 1037) gibi tıpçılar ise hastalığın bozulan hava kalitesinden, durgun olduğu için pislenecek suda, savaş meydanında defnedilmedikleri için bozulan insan cesetlerinden kaynaklanabileceği, korunmak için giysilerin ve bedeninin temizliğine dikkat edilmesi gibi gözlem ve araştırmaya dayalı bir yaklaşım sergilemekteydiler (Askalânî, 1991:98-101). Bilim, bu gözle görülmeyen ama insanlığı ve büyük medeniyetleri dize getiren canlıları keşfedene dek, değişik dünya kültürlerinde durum farklı değildi. Mayala; Ekperetz, Uzannkak ve Sojakak adındaki üç tanrının geceleri köy köy gezerek insanları hasta ettiklerine, Aztekler de hastalıkların onlara kara büyü yapan beyaz adamın işi olduğuna inanıyorlardı (Harari, 2019:20).

Çağımızda yaşanan inanılmaz değişim dalgası, özellikle dijital devrim sonrası, ekran karşısında ve sosyal ağlarda geçirilen sürelerdeki artışla birlikte çocuklarda ve gençlerde değişen zihinsel çevre ister istemez şu soruyu akla getiriyor; Bundan bırakın

elli yıl sonrasını on yıl sonra bizleri nasıl bir dünya bekliyor kestiremezken, biz çocuklara ve gençlere ne öğreteceğiz, onları nasıl eğiteceğiz?

21. yüzyıl, insanlığın doğru veya yanlışlığı hususunda bir teyit imkanı dahi bulamadan bir çoğu hızlı bir biçimde unutulmuş, inanılmaz miktarda bilgiye maruz kaldığı bir dönem. Hatalı bilgiler sansüre uğramadan hızlı bir biçimde, bazen kasıtlı olarak kitlelerin dikkatini dağıtmak maksadıyla dolaşıma sokuluyor. İnsanlar dünyanın her hangi bir yerinde yaşanan savaşlar, açlıklar vb. trajik olaylardan sadece bir tık uzaktalar ancak o kadar çok bilgiye maruz kalıyorlar ki neye inanacakları ve bir tıkla ulaşabilecekleri şey sayısının çokluğundan dolayı neye odaklanacakları hususunda zorlanıyorlar (Harari, 2018:240-241).

Bauman, son yirmi-otuz yıl içerisinde hem öğretmenlerin hem de öğrenenlerin radikal bir biçimde değişim yaşadıklarından bahseder. Bu ifade ettiği değişimi balistik ve akıllı füzeler üzerinden kurduğu etkili bir metaforla açıklamaya çalışır. Bauman, modern çağın başlangıcında icat edilen balistik füzelerin o dönem için insanlık adına büyük anlam ifade ettiğini, bu füzelerin ateşlendikleri anda kat edecekleri mesafe ve yönlerinin zaten namlunun yönü, kullanılan barut miktarıyla belirlendiğini, dolayısıyla füzenin nereye düşeceğini sifıra yakın hatayla ya da hiç hata yapmadan bilinebileceğini söyler. Modern çağın eğitim filozoflarının da öğretmenleri balistik füzeler gibi görerek tetiğe basıldığı anda önceden kararlaştırılan rotada nasıl tutacaklarını öğrendiklerini aktarır. Ancak Avrupa Toplulukları Komisyonu'nun alıntılıdığı eski bir Çin atasözünde geçen ve bilgelik kokan: “Bir yıllık plan yapıyorsan mısır, on yıllık plan yapıyorsan ağaç, ömürlük plan yapıyorsan insan yetiştir.” sözünün 21. Yüzyıl başlarında pratik değerini kaybettiğini, artık dikkatlerin balistik füzelerden akıllı füzelere çevrildiğini belirtir. Çünkü balistik füzeler icat edildikleri yüzyılın başında sabit hedefleri hatasız vurmalarıyla devrim niteliği taşıyan hareketli hedefler söz konusu olduğunda işlevsiz kalmaktalar. Şayet hedefler hareket etmeye başladılarsa, füzeden daha hızlılarsa ve takip ettiği güzergah kestirilemeyecek biçimde kararsız ve öngörülemez tarzda hareket ediyorsa, sizin akıllı füzelere ihtiyacınız var demektir. Akıllı füzeler ise balistik füzelerin aksine yolda öğrenirler. Bu anlamda elde edilmesi gereken ilk yetenek, hızlı öğrenme becerisi olmalıdır. Bir de önem açısından en az hızlı öğrenme kadar kıymetli olan, öncesinde öğrendiği şeyi anında “unutma” yetisidir. Çünkü akıllı füzeler fırlatıldıkları ilk andaki

rotaları unutarak hedefin yeni rotasına uyum sağlamazsa işlevsiz olurlar, sürekli hareket halindeki hedefi takip ederken öncesini unutmak zorundadırlar (Bauman, 2020:22-24).

Bauman, bugün yararlı ve zorunlu görülen nesnelerin gerçekten hayatta yer tutacak ve ihtiyaca dönüşecek fırsatı dahi bulamadan kaybolup gittiklerini ve akışkan modern hayat içerisinde hiç bir şeyin yerinin doldurulamaz olmadığını belirtir. Ona göre akışkan modernlik; aşırılığın, bolluğun, israfın ve atık boşaltımının medeniyetidir (Bauman, 2020:25).

“Bugün kulağa hoş gelen tüm referans noktaları ve rehberleri, yarın yanıltıcı ve çürümüş olarak sayılıp kenara atılma ihtimali yüksektir.” diyen Bauman, öğrenme, unutma ve tüketimdeki bu hız çağında, kaliteli bir eğitim anlayışının zihni kapanmaya değil, açılmaya teşvik emesi ve kışkırtması gerektiğini vurgular. Eğitimin hiç değişmeyen temel hedefinin gençleri, onları bekleyen, girmek oldukları dönemin koşullarına hazırlamak olduğunu ve yetişkinler tarafından buna yönlendirilmeleri gerektiğini de ekler (Bauman, 2020:26-28).

Bugün için bilgisayar ekranının karşısında uzun saatler geçiren, sanal evrende verdiği komutla kurduğu çiftliğinde ekim dikim ve ticaret yaparken aynı anda bir eliyle arkadaşıyla whatsapp üzerinden yazışan ve diğer elinde de annesinin hazırladığı sandviçi yemekte olan genci, 2050’de nasıl bir dünya bekliyor kestirmek çok zor. Bu noktada Harari “21. Yüzyılda 21 Ders” kitabında şu tespitlerde bulunur:

“Oysa günümüzde Çin’in ya da dünyanın geri kalanının 2050’de neye benzeyeceğine dair bir fikrimiz yok. İnsanlar geçimlerini sağlamak için neler yapacaklar bilmiyoruz, ordular ya da bürokrasiler nasıl işleyecek bilmiyoruz, cinsiyet ilişkileri neye benzeyecek bilmiyoruz. Büyük olasılıkla kimi insanlar şimdikinden çok daha uzun yaşayacak. Biyomühendislik ve beyinle bilgisayar ara yüzleri arasında kurulacak doğrudan bağlantılarla insan bedeni de eşsiz bir devrim geçirebilir. Bu yüzden çocukların bugün öğrendikleri hiçbir şey işlerine yaramayabilir” (Harari, 2018:240).

Evet, belki de ilerleyen yıllarda insanların hangi okula gidecekleri, hangi meslekte çalışacakları hatta kimle evlenecekleri gibi hususlar yapay zeka tarafından tespit edilecek, bugün konuşmak ve öğrenmek için uzun zaman ve emek gerektiren bir yabancı dili, bir süre sonra bugün üzerinde çalışılan giyilebilir teknolojiler sayesinde öğrenmeye gerek kalmadan anlık çevirip konuşma imkanı bulacağız.

Bilginin doğasında yaşanan bu hızlı değişim sürecinde Harari, öğretmenlerin yapmaları gereken en son şeyin, öğrencilerine daha fazla bilgi yüklemek olduğu uyarısında bulunur. Çünkü ona göre öğrenciler zaten gereğinden fazla bilgiye maruz kalmaktadırlar. Yapabiliyorsa, onlara bilgiyi anlamlandırabilme, öğrendikleri arasında neyin önemli neyin önemsiz olduğunu ayırt edebilme ve hepsinden önemlisi bu pek çok bilgiyi kullanarak dünyaya ilişkin bütüncül bir resim elde edebilmeleri yönünde katkı sağlamaları tavsiyesinde bulunur. Okullar konusunda ise, teknik becerileri ikinci plana atıp, ağırlıklı olarak yaşam becerilerine odaklanmalılar, der. Bu yaşamsal beceriler arasında; değişimle başa çıkma, yeni şeyler öğrenebilme ve alışılmamış durumlarda akli dengeyi koruyabilme becerilerini sıralamaktadır. Yeni fikirler ve ürünler ortaya koymak tek başına geleceğin dünyasında ayakta kalmaya yetmeyecektir. 2050'nin sürekli değişen dünyasında kendimizi tekrar tekrar inşa etmemiz gerekecektir. Çünkü değişim hızı arttıkça değişen yalnız ekonomiler değildir, beraberinde insanın anlamı da değişebilir (Harari, 2018:241-242).

İnsanlık tarihi veya çok tanıdık bir ifadeyle yaşlı dünyamız, insanın doğduğu çevreden koparılması ya da doğduğu çevrenin menfi yapısal değişimlere uğratılması sonucu, insan tasavvurunda birçok değişime tanıklık etmiştir. Bu türden menfi çevresel değişimlerin insan ve onun ruhunda yarattığı değişimlerin yeni anlam arayışları ve sorgulamalarla, modern zamanlarda hızına yetişilemez biçimde arttığı da bir gerçektir. İnsanı kuşatan ve birleşik kaplar teorisinde olduğu gibi kendi içlerinde bütünlük arz eden, bir tanesinde meydana gelen değişimin diğerinde de yansımaları olacağını öngören bir yaklaşımla sadece bir tanesine odaklanıp diğerini ihmal eden bir hatadan uzak durmalıdırlar.

İnsan ve onun içine doğduğu gerek maddi çevre gerekse manevi çevre ile olan etkileşimi, insana dair kapsamlı bir ontoloji geliştiren dinin de ilgi alanına girmektedir. Özellikle konu ahlak gelişimi olduğunda dinin de en büyük sorumluluğu, başta ebeveyn olmak üzere çocuğu kuşatan çevrenin aktörlerine yüklediği bir gerçektir.

İslam düşüncesine göre ilk insan Âdem, gözünü Cennet'te açmıştır. Bu anlamda yaşadığı ilk ahlaki sınama, ilk acı, ruhsal yara ve pişmanlığı da; içine doğduğu, kusursuz güzellikte, kesintisiz nimetlerle donatılmış, onu ve eşi Havva'yı her anlamda kendisine hayran bırakan bu çevreden ayrılmak olmuştur. Nitekim Kurânî anlatımda bu ayrılık şu ifadelerle yer bulur: "(Allah buyurdu ki): Ey Âdem! Sen ve

eşin Cennette yerleşip dilediğiniz yerden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz. Derken şeytan, birbirine kapalı ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese verdi ve: Rabbiniz size bu ağacı sırf melek veya ebedî kalanlardan olursunuz diye yasakladı, dedi”⁷. Âdem ve eşi Havva’yı hataya iten temel saik, Cennet’ten koparılmak düşüncesi olmuştur. Dolayısıyla, insanın ilk imtihanı çevresiyle olmuştur dense yeridir ve bu imtihan farklı veçheleriyle onu, yeni yaşam alanı olan dünyada da takip edecektir. Ayetlerde dikkat çeken bir diğer husus, Adem ve Havva Cennet’te sonsuz bir hayat fikrine o kadar odaklanmışlardır ki; kendilerine yanlış bilgi veren Şeytan’ın dezenformasyonunu gözden kaçırmışlardır. Dolayısıyla asılsız bir bilginin peşinden giderek, ilk fiziki çevreleri olan Cennet’i yitirmişlerdir. Bu yüzden İslam ahlakının en temel ilkelerinden bir tanesi asılsız bilgilerin peşine düşmemektir⁸. Gıybet, iftira veya anlamsız boş sözlerle insanı kuşatan sosyal çevre yapısının bozulması yasaklanmıştır.

2. Darwin’in Kâbusa Dönüşen Rüyası

Araştırmanın bu bölümü, makalenin yazılmasına esin kaynaklığı eden “Darwin’s Nightmare” (Darwin’in Kabusu) isimli belgeselin söylem analizine ayrılmıştır. 1960’lı yıllarda dünyanın en büyük ikinci tatlı su gölü olan Viktorya Gölünde yaşanan çevresel değişimin sonuçları, insan ve çevre olguları bağlamında söylem analizine tabi tutulacaktır. 1960’lı yılların sonunda Batılı bir araştırmacı tarafından göle bırakılan ve zamanla gölde yaşayan diğer balık türlerini yok edecek dişli bir balık türü olan Nil Levreği, sadece gölün balık popülasyonunu etkilemekle kalmaz. Doğaya yapılan bu müdahale, bölge insanının kaderini de değiştirmiştir. Bu değişim, 2004 yılında Hubert Sauper tarafından çekilen “Darwins Nightmare-Darwin’in Kabusu” adında bir belgeselle kayıt altına alınmıştır.

2.1. Söylem Analizi

Söylem; genel olarak dilin, sözlü ya da yazılı bir biçimde aktüelleşmesi süreci ve bizleri sözlü ya da yazılı diyaloga davet eden her şey olarak tanımlanabilir. Söylem analizi ise; dilin yapısına, onun aktüelleşmiş veya kullanım düzeyinde ortaya çıkan

⁷en-Nisâ 7/19-20.

⁸“Bilmediğin şeyin ardına düşme; doğrusu kulak, göz ve kalp, bunların hepsi o şeyden sorumlu olur.” el-İsrâ 17/36.

işlevleriyle temel modellerine dair analiz modeli olarak tanımlanabilir (Cevizci, 2017:1746)

Bir sinemacı için söylem, kamera kadrajına dahil ettiği sahnelerle kendi dilini oluşturmasıdır. O, anlatımında yer verdiği her nesneyi; ışık, ses, müzik vb. sinematografik anlatı unsurunu kendi düşünme ediminin bir ürünü olarak tasarlar ve bunun farkındadır. Farkında olduğu ve bir söylem haline gelen bu düşünsel bütünü izleyiciye aktarma amacı güder⁹. Robert Stam, Ella Shohat'a atıfta bulunarak, sinemanın coğrafya, tarih, antropoloji, arkeoloji ve felsefe gibi disiplinleri de içeren söylemsel devamlılığın bir parçasını meydana getirdiğini belirtir. Sinemanın söylem gücünü şu cümlelerle ortaya koyar: "Sinema, haritacı misali dünyanın bir harita çizimini yapabilir, bir arkeolog misali uzak medeniyetlerin geçmişlerini kazabilir ve bir etnograf misali egzotik insanların alışkanlıklarını ve geleneklerini anlatabilir" (Stam, 2014:29).

Yönetmen Sauper, Darwin'in Kâbusu'nda kamerasını katı ve acımasız bir gerçekliğe doğrulturken tam da bunu yapıyordu. Yani, bir sinemacı olmanın ötesinde coğrafyacılara için, bugün var olan ama ilerleyen yıllarda kuruyup yok olan diğer dünya gölleri gibi yok olmayacağını garantisiz olmayan, Dünyanın en büyük ikinci tatlı su gölü olan Viktorya Gölünü görüntülemiş oluyordu. 1997 yılında kamerasıyla kayda başladığı andan kapattığı güne kadar, kara kıta Afrika'nın bir bölgesinin tarihini de tarihçiler için kayıt altına almış oluyordu. Aynı zamanda göle bırakılan ilk yabancı balıktan sonra yerli halkın sefalet içinde ölmesi, oğullarının asker olması, kızlarının hizmetkârlara ve fahişelere dönüşmesiyle sonuçlanan süreci kayda alarak, değişen bölge sosyolojisine doğrultuyordu kamerasını. Aslında yönetmen elindeki küçük kamerayla, belge niteliğinde bir iş çıkarmıştı. Kendisi de bir söyleşisinde, sinema gibi tasarlandığında belgeselin temsil rolünün daha etkili olacağını ve belgeselin genellikle bir haber raporuna ve zihnimizde bir tür resimli metine dönüşeceğini belirtir¹⁰.

2.2. Filmin Yönetmeni ve Filmin Ortaya Çıkış Öyküsü

2.2.1. Yönetmen Hubert Sauper

1966 yılında, Avusturya Alplerinde bulunan Tyrol köyünde doğan yönetmen Hubert Sauper, Viyana'da Sahne Sanatları Üniversitesinde ve Paris'te bulunan

⁹ Betül Çotuksöken (2002), *Felsefe: Özne ve Söylem*, İstanbul:İnkilâp Kitabevi'den akt. Serarslan, 2014:207.

¹⁰ Issue Art Film Music, "Gaspar Noe Meets Hubert Sauper", (Erişim 14 Nisan 2020)

University De Paris VIII. Vincennes'te yönetmenlik eğitimi aldı. Hubert Avrupa'nın değişik ülkeleri ve ABD'de film dersleri verdi. Yazdığı ve yönettiği son iki belgesel on iki Uluslararası Film Ödülü verildi. Belli sürelerle İngiltere, İtalya ve ABD gibi ülkelerde yaşayan Sauper, son on yıldır Fransa'da yaşamaktadır. Birkaç kısa film ve iki uzun metrajlı filmde oyuncu olarak da yer almıştır¹¹. Sauper, araştırmaya konu olan filmi Darwin's Nightmare ile birçok ödülün yanı sıra 2006 yılında 78. Akademi Film ödüllerinde Belgesel dalında ödüle layık görülmüştür¹².

2.2.2. Filmin Ortaya Çıkış Öyküsü

Sauper, 1997 yılında Kongo'da çıkan bir isyanda mülteci kampında kalan Ruandalı mültecileri takip ettiği bir başka belgeseli olan "Kisangani Diary" için o bölgededir. Bir gün gökyüzünü yararcasına bir gürültüyle aynı anda iniş yapan iki adet kargo uçağı dikkatini çeker. Uçaklardan bir tanesi kendisinin çekim yaptığı BM kamplarındaki mülteciler için 45 ton bezelye getirirken diğeri bölgeden aldığı 50 ton taze balıkla Avrupa'ya doğru havalanmıştır. Sauper, daha sonra bir şekilde bu uçakları kullanan Rus pilotlarla arkadaşlık kurmayı başarır. İşte bu bağı kurduktan sonra bölgeden tonlarca balıkla havalanan bu kargo uçaklarının her zaman bezelye getirmediğini, bir kez bezelye getirmişlerse diğeri silahlarla dolu halde döndüğünü fark eder¹³. Sauper, bu bölgedeki insan hareketliliğine şaşırmıştır. Kimler yoktur ki bu küresel karmanın içinde; eski Rus savaş pilotları, Dünya Bankası temsilcileri, Avrupa Birliği komisyon üyeleri, Afrikalı bakanlar ve maalesef evsiz çocuklar ile fahişeler. Sonuç olarak Sauper, bu sömürü çarkını renk vermeden nasıl çekebilirim arayışına girer. Sonuç olarak çok sorunlu olan bu bölgede karakterlerine yakın olabilmek ve etkileyici görüntüler çekebilmek için birçok riski göze alarak, arkadaşı Sandor ve küçük kamerasıyla minimalist malzemeyle filme başlar. Bu sırada onlar yaptıkları anlaşılmasın diye sahte kimlikler kullanırlar. Bölgedeki köylerde onlar buraya misyonerlik yapmaya gelmiş birileri olarak tanınmaktadırlar. Balık fabrikası yöneticileri onları, AB hijyen müfettişi zannetmektedirler. Bu boşluktan yararlanarak küçük kamerasıyla bu trajik öyküyü kayıt altına almaya başlar¹⁴.

2.3. Neden Darwin'in Kabusu?

¹¹ Hubert Sauper, "Darwin's Nightmare by Hubert Sauper", (Erişim 14 Nisan 2020)

¹² Sauper, "Darwin's Nightmare by Hubert Sauper".

¹³ Sauper, "Darwin's Nightmare by Hubert Sauper".

¹⁴ Sauper, "Darwin's Nightmare by Hubert Sauper".

Bu sorunun cevabını yönetmen Sauper şu şekilde veriyor: Anlattığım yeni bir şey değil. Afrika'da savaş, fuhuş, açlık, AIDS, sokak çocukları gibi sorunlar olduğunu söyleyen ben değilim, bunları herkes biliyor. 'Darwin'in Kabusu', çağımızın bir röntgeni gibi. Darwin'in Kabusu'nda bir balığın başarı öyküsünü ters yüz etmek, dönüştürmek ve bu güçlü hayvan etrafında oluşan kısa ömürlü bolluğu, refahı yeni dünya düzeninin ironik ve dehşet verici alegorisi olarak göstermek istedim. Aynı filmi Sierra Leone'de de yapabiliirdim. O filmde balığın yerini elmas alırdı. Honduras'ta muz, Irak, Nijerya ya da Angola'da ise ham petrol...¹⁵.

Yönetmen Sauper, bir balığın başarı öyküsünü anlattım derken ironi yapmaktadır. 1960'lı yıllarda bir Batılı araştırmacı tarafından göle bırakılmadan önce Viktorya gölünde görülmeyen dişli bir tür olan ve totalde elli kilonun üzerine çıkabilen bu balık, bırakıldıktan sonra gölde yaşamakta olan diğer iki yüzü aşkın balık türünü yok etmiştir. Charles Darwin'in doğal seçim adını verdiği kısaca güçlü ve sağlam genlere sahip olan türlerin genlerini sonraki nesillere aktarabileceği tezine dayanan teorisine bir gönderme vardır. Büyük balık, küçük balığı yutmuştur. Evet, adına yeni dünya düzeni denilen ve Darwin'in iddia ettiği gibi güçlü olanın kazandığı ve güçlü olanların çöreklandıkları coğrafyaların her türlü zenginliklerini sömürüp kendileri adına refaha çevirirlerken, o zenginliklerin gerçek sahipleri olan yerli halkın sefalet içinde ölüyor olması inanılmaz bir durumdur. Sauper, Darwin'in Kabusu'nu çekmekteki amacına şunu da ekler; "Silah ticaretinin varlığını balık ticaretine, balık ticaretinin varlığını da savaşa borçlu olduğunu göstermek istedim"¹⁶.

2.4. Filminden Kesitler ve Söylem Analizleri

Film boyu izleyiciye eşlik eden hiçbir karakter, kurgu değildir. Hiç biri bir kast ajansında çalışmamaktadır. Sauperin de belirttiği gibi, gerçekçi karakterler yaratması için özel bir çabaya ihtiyacı yoktu çünkü tüm karakterler olabildiğine gerçektir. Çarpıcı sahneler kurgulamasına gerek yoktu, çektiği her şey yeterince çarpıcıydı¹⁷.

Film, dünyanın ikinci büyük tatlı su gölü olan Viktorya gölünün sakin suları üzerine gölgesi yansıyan ve büyük bir ejderhayı andıran kargo uçağının piste inişiyle başlar. Bu sırada, yerdeki kontrol kulesinde beyaz gömlek kravatıyla film boyu ender

¹⁵ Sauper, "Darwin's Nightmare by Hubert Sauper".

¹⁶ Sauper, "Darwin's Nightmare by Hubert Sauper".

¹⁷"Darwin's Nightmare by Hubert Sauper".

görülen şıklıkta ve yapılı bir Tanzanyalı yer görevlisi, vızıldamakta olan arıyı elindeki dergiyle öldürmeye çalışmaktadır. Yönetmen görevlinin bir türlü öldürmeyi başaramadığı arı ile inmekte olan devasa kargo Rus kargo uçağını aynı karede bir araya getirir. İzleyicinin imgelemine, görevlinin öldürmeye çalıştığı arı ile uçak arasındaki benzerlik kurarak, arının sesi ile uçağın homurtusu eşliğinde bir mesaj verilmektedir sanki. Şahsında Afrika'nın sembolize edildiği görevlinin çaresizliği Afrika'nın çaresizliğini simgelemekte gibidir. Görevli arı karşısında ne kadar çaresiz ise Afrika'da uçakların temsil ettiği bu küresel sömürü ağı karşısında o kadar çaresizdir¹⁸.

Yönetmen kamerasını havaalanı dışına çevirdiğinde ise, barakadan bozma evler, asfalsız tozlu sokaklarla bildik bir Afrika kesiti sunar. Burasının Tanzania olduğunu söylemeden neresi olduğunu herhangi bir Batılıya sorsanız, Etiyopya'dan başlayan, Sudan'a, Nijer'e uzanan uzunca bir listeden cevaplar alırsınız. Çünkü kara kıta Afrika için insanlığın kalan kısmının zihninde hiç de ahlaki olmayan bir kabul, bir ahlaki şablon var. Bu arada kamera havaalanı dışına kaymıştır, oradaki sefalet odaklanmıştır ama bir karede gözlere devasa bir Coca-Cola şişesi çarpar. Kutsal bir ikonu andıran mağrur bir eda ile...¹⁹.

Bölgenin kaderini değiştiren balık olan Nil levreğinin gerçekten iri bir balık olduğu dikkatlerden kaçmıyor. İki tekerlekli itmeli arabaların üzerine yatırılan bu balıkların görüldüğü ilk sahnede buna şaşmamak elde değil²⁰. İlkel koşullarda yakalanan, işlenen ve iki tekerlekli arabalarla taşınan bu balıkların uçaklar havalandıktan sonra Avrupa Birliği ülkeleri ve Japonya gibi müreffeh ülkelere, ışıltılı sofralara olan yolculuğu buradan başlamaktadır. Elbette yemek masalarında bu balığı tadan insanların çoğunluğu bu karanlık arka plandan habersizdir.

Yönetmen Sauper, havalimanının güvenliğinden sorumlu Tanzanyalı polise o an piste inmek üzere olan uçakların dönüş yolculuklarında ne getirdiklerini sorar. Aldığı cevap, boş geldikleri yönündedir. Kendisi için güvenli alan yaratan bu Tanzanyalının etrafını kuşatan açlık, sefalet, uyuşturucu ve fuhuş bataklığından habersizmiş gibi sırtarak konuşması ve üç maymunu oynuyor olması izleyicide öfke

¹⁸ Hubert Sauper, *Darwin's Nightmair*[*Darwin'in Kâbusu*], (Film, 2014), 01:103:17.

¹⁹ Darwin's Nightmair (Sauper, 2014),04:08-04:37.

²⁰ Darwin's Nightmair (Sauper, 2014),04:41-04:50.

hissi uyandırmaktadır²¹. Sonuçta bu duruma sessiz kalan bir tek kendisi değildir. Çağımız insanı, çelişkilerle ve çatışmalarla dolu bir dünyada bir şekilde kendine varlık alanı açmanın ve çevresinde olan biten çelişkili durumlarda da vicdanını rahatlatmanın bir yolunu buluyor. Buna benzer bir tavrı Sergey isimli Rus pilotta da gözlemliyoruz. Tanzanya’da bulunuşunu, evimizden çok uzaktayız ve biz buralarda çalışmazsak ailemize kim bakacak şeklinde gerekçelendirir. Anne, babasından ve çocuklarından dem vurur. Elbette ilk bakışta makul bir gerekçedir bu. Ne var ki kendi çocukları ve ailesi için burada olan Sergey, birazdan 55 ton balığı Avrupa’nın zengin sofralarına götürdükten sonra dönüş yolculuğunu boş bir uçakla yapmayacaktır. Bazen bezelye bazen kalaşnikoflarla dolu bir uçakla dönecektir²².

Bu kalaşnikofların burada işi ne? Bu kalaşnikoflarla tanıştıktan sonra neler değişti hayatlarında? Bunu en iyi bir Afrikalı anlar ve anlatır:

“Bugünlerde olduğu gibi ölmezdik biz. Barış içinde yaşadık. Kavgamız öldürmezdi. Köy başına bir silahımız olurdu. Bizi yok eden kalaşnikoftur. Önceleri sadece hastalıktan ölürdük, çok az adam ölürdü, bir hasta, bir yaşlı adam veya bir bebek. Tek atışla üç adam ölüyor, kalaşnikofun kurbanları sayısızdır. Kavgamız yozlaşıyor. Dün insanlar öldü ve onları gömdük. Belki de hayvanlar yedi onları...”²³.

Pilot Sergey’e göre etrafında yaşanan acılar başkalarının acılarıdır ve başkalarının acılarına bakmak alışılabilir bir durumdur çağımızda. Uzun yıllar savaş muhabirliği yapmış, savaşın vahşet boyutunu binlerce kare fotoğrafla kayıt altına almış olan Sontag, 20. Yüzyılın sonlarında Avrupa’nın gözü önünde Bosna’da yaşanan olayla ilgili olarak; Sırların çoğunluğunun o dönemde Bosna’yı bombalamalarının, sonuna kadar hakları olduğunu düşündüklerini aktarır. 1992’de ekmek kuyruğunda bekleyen ve 1994’te Pazar yerinde alışveriş yapan insanlara yönelik katliamlar içinse, bu kanlı olayları kendi davalarına daha fazla uluslararası destek toplamak için bizzat Bosnalıların kendilerinin yaptıklarına inanıyorlardı, der (Sontag, 2004:10). Evet, sonuç olarak acı, başkasının acısı. Konunun Afrika, Irak, Suriye ya da Sauper’in dediği gibi Nijerya ya da Sierra Leone olması fark etmiyor. Kovid pandemisinin merkez üstü Çin’den Avrupa’ya kaydıktan sonra Fransız doktorların tepki çeken bir açıklamaları oldu. Aşı ve ilaç denemelerinin Afrika’da yapılabileceğini söyleyen iki Fransız doktor,

²¹ Darwin’s Nightmair (Sauper, 2014),05:44-06:27.

²² Darwin’s Nightmair (Sauper, 2014),15:07-15:55.

²³ Bertrand, “Human”, *YouTube*. (Erişim 13 Nisan 2020)

her ne kadar açıklamaları nedeniyle vicdan sahiplerinden tepki almış olsalar da Batı'nın sömürdüğü topraklara ve insanlara nasıl baktığının bir dışavurumuydu²⁴.

Sauper'in izleyiciyi hikayesine konuk ettiği bir diğer kahraman ise; Eliza isimli genç kadındır. Eliza, on dolar karşılığında bölgedeki pilotlarla fuhuş yaparak hayata tutunmaya çalışan sayısız Tanzanyalı kadından bir tanesidir. Onu ilk kez, kendisiyle gönül eğlendirmek isteyen iri kıyım bir Rus pilot tarafından kolundan sert bir şekilde yamacına çekilirken görürüz. Tanzania temalı bir şarkı söyler²⁵. Daha sonra filmin ilerleyen bölümlerinde trajik hayatını, okumak üzerine hayallerini anlatır²⁶. Film tamamlanmadan önce de filmin başlangıcında söylediği şarkıyı dinleyerek arkasından yas tutan, onun gibi fahişelik yaparak hayatta kalmaya çalışan arkadaşlarından, Avustralyalı bir müşterisi tarafından gördüğü şiddetli darp ve kalbine saplanan bir bıçak darbesiyle öldürüldüğünü öğreniriz²⁷. Evet, bölgenin kadınları, çocukları, fakir insanları burunlarının dibinden her gün iki milyon beyazın sofrasına giden o devasa balıktan yararlanamazlar. Onlar karınlarını doyurabilmek için o balığın ancak işlendikten sonra kılçıkları üzerinde kalan kısmını yemektirler. O da bedava değildir. Onu elde etmek için kadınların bedenini satmaktan erkeklerin de şanslılarsa balık işleme merkezinde iş bulmaktan başka çıkar yolları yoktur.

Filmin bir noktasında yönetmen Sauper pilotlarla aileleri ve geçmiş iş deneyimleri hakkında sohbet ederken bir ayrıntı göze çarpar. Rus pilotlardan bir tanesi, ekrana resmi yansıyan büyük kargo uçağının, Fransızların Kamerun'a kaldırdığı bir uçak olduğunu söyleyiverir. Yani Tanzania'da Ruslar, Kamerun'da Fransızlar vardır...

Film boyu farklı sahnelerde karşımıza çıkan hikayelerden bir tanesi de Raphael'dir. Raphael, ürkütücü, kan çanağı gözleriyle izleyicide hiç tekin bir hava uyandırmamaktadır. Kendisinden önceki bekçi pala darbeleriyle öldürüldüğü için bu işi aldığı ilginç bir soğukkanlılıkla anlatır. Birçok Tanzanyalı gibi bozuk bir aksanla konuştuğu İngilizcesiyle enstitüyü nasıl koruduğunu, içeriye girmeye kalkışanları önce izlediğini, içeri girdikten sonra da elindeki zehirli oklarla nasıl öldürdüğünü de benzer

²⁴ Anadolu Ajansı (AA), "Fransa'da Kovid-19 Aşısının Afrika'da Denenmesini İsteyen Doktorlara Tepki", (Erişim: 15 Nisan 2020).

²⁵ Darwin's Nightmair (Sauper, 2014),08:010-09:10.

²⁶ Darwin's Nightmair (Sauper, 2014),17:48-19:45.

²⁷ Darwin's Nightmair (Sauper, 2014),01:24:05-1:25:05.

bir soğukkanlılıkla anlatır²⁸. İzleyicinin zihninde acaba kaç kişi öldürmüş ki bu denli soğukkanlı konuşuyor olmalı, yoksa işi kapmak için önceki bekçiyi kendisi öldürmüş olmasın gibi çağrışımlar mutlaka canlanacaktır. Nitekim filmin sonuna doğru Sauper’le konuşurken Uganda ile yapılan savaşta öldürdüğü insan sayısını hatırlamadığını itiraf eder ve savaştan konuşurken gözleri parlamaktadır²⁹ (01:28:59).

Ölüm konusunda soğukkanlı olan yalnız Raphael değildir. Çünkü küçük bu bölgede ölüm her an kol gezmektedir. Dalarak balık avlamak isterken timsahlar tarafından parçalanırlar, AIDS nedeniyle hayatını kaybedenler, ilaç ve tıbbi müdahale şansı olmadığı için yaşanan ölümler, cinayet ve katliama varan insan kıyımları bölgede hayatın yanına eş kılıyor, hatta bir adım önüne geçiriyor dense yeridir. Bu şekliyle Afrika’da ölüm tam olarak, Cündioğlu’nun ifadesinde tecessüm etmekte gibidir; “Ölüm, insanı abese irca eder. Reductio ad absurdum...Nedensiz şiddetle karşılaşan her bilinç, abesle tanışmış demektir, saçmayla, absürtle, anlamsızla” (Cündioğlu, 2012:61).

Pekala bu gariplikler ve keşmekeş içerisinde çocuklar ne durumdadır? Bu kokuşmuş çevrenin çocuklara vadettiği ne vardır? Filmin hemen başlarında bir bacağı kopuk olduğu için koltuk değneğiyle koşarak karanlık sokaklara dalan onlu yaşlarında bir çocuk girer kadraja. Karanlık sokak onun gibi onlarcasına korunak olmaktadır. Duvar dibinde ağlayan bir çocuk ve onu rahatlatmak için canını sıkkan diğer çocuğa şiddet uygulayan bir başkası. Bunlar anne ve babaları ölen veya annesi fuhuşla geçim sağladığı için babasını hiçbir zaman öğrenme şansı olmayan evsiz sokak çocuklarıdır. Film boyunca farklı sürelerle acılarına, sefaletlerine ve yaşadıkları ahlaki dejenerasyona dair görüntüleri yer alacaktır³⁰.

Bu kesitlerden bir tanesinde çocukların, balıkların paketlenenleri strafor kutulardan kırılan ve göl kıyısına vuran parçaları geceleri rastgele uydukları yerlerde kendilerini güvende hissedebilmek için eriterek kendilerine sentetik uyuşturucu yaptıkları görülür. Bu uyuşturucuyu kullandıktan sonra kendilerini, korkmadan sokağın her hangi bir yerinde uykunun kollarına bırakmaktadırlar. Yalın gerçeklik onları öylesine incitmiştir ki, bu kaotik durumla kendilerini uyuşturarak baş etmeye

²⁸ Darwin’s Nightmair (Sauper, 2014),19:45-23:04.

²⁹ Darwin’s Nightmair (Sauper, 2014), 01:28:00-01:31:00.

³⁰ Darwin’s Nightmair (Sauper, 2014),09:15-10:40.

çalışırlar³¹. Hayata tutunmak için sürekli sigara içen, kavga eden bu çocuklar, sokakta yaşamaktadırlar ve aralarında kendilerini tecavüzden korumaya çalışan kız çocukları da vardır. İçlerinden biri var ki, oldukça yetenekli bir ressamdır. Evsiz insanları, dilenen-fuhuş yapan kızları, fakirliği ve şahit olduğu ölümleri resmetmeye çalışan Jonathan isimli bu çocuk, yönetmen Sauper'ın deyimiyle Mwanza'nın tek ressamıdır³².

Yönetmen bir balıkçı cenazesine katılır. Şarkılar eşliğinde yürütülen cenaze törenini düzenleyenler arasında bir de peder vardır. Peder Cleopa, yönetmenle söyleşisi sırasında, AIDS nedeniyle kocalarını kaybeden kadınların geçimlerini elde edebilmek için göl bölgesine gelerek fuhuş yapmak zorunda kaldıklarını söyler. Bu aslında bir sarmaldır. AIDS nedeniyle ölen adamların eşleri mecburen fuhuşa bulaşıyorlar ve bu durum AIDS zincirinin kırılmadan can almaya devam etmesiyle sonuçlanıyor. Peder, sadece altı ay içerisinde 45-50 kadar ölüm olayının gerçekleştiğini bu küçük şehirde bazen bir ay içerisinde 10-15 ölüm olduğu bilgisini verir³³. Sauper, pederle olan söyleşisinde ona, “bu ölümleri ve AIDS'i önlemek için siz ne yapıyorsunuz?” diye sorduğunda peder, “Onlara İncil'i öğretiyoruz, zinanın ne denli günah olduğunu anlatıyoruz.” şeklinde cevap verir. Sauper pedere; “Prezervatif kullanmıyorlar mı veya siz tavsiye etmiyor musunuz?” sorusunu yöneltir. Aldığı cevapsa ilginçtir. Peder, bazıları prezervatif kullanıyorlar, bazıları kullanmıyorlar. Bize gelince, homoseksüellik ve zina büyük günah olduğu için prezervatif kullanmalarını tavsiye etmiyoruz, kullanmalarını istemiyoruz gibi bir cevap verir³⁴. Bu sizi yaralayan bir cevaptır. Dînî temsil de zayıftır ve yargılayıcıdır. Yaşadıklarınız günahlarınız sebebiyledir! gibi itham edicidir. Karanlık atmosferi daha da karartan bir bakış açısı sunmaktadır.

Filmin ilerleyen aşamalarında bir başka misyoner tipiyle karşılaşırız. Bu defa karşımıza peder Cleopa'dan daha genç ve bakımlı bir rahip vardır. Elinde mikrofonu, gözlerini kapatmış vecd halinde kötüye karşı İsa yardımcınız olsun şeklinde davetini gerçekleştirmektedir³⁵. Pekala, hedef kitle kimdir? Hedef kitle; birkaç sahne önce bir miktar pilavı aralarında paylaşmadıkları için birbirine tekmeler ve yumaklarla giren,

³¹ Darwin's Nightmare (Sauper, 2014),01:17:501:19:20.

³² Darwin's Nightmare (Sauper, 2014),27:28-28:50.

³³ Darwin's Nightmare (Sauper, 2014),32:50-35:28.

³⁴ Darwin's Nightmare (Sauper, 2014),37:18-38:25.

³⁵ Darwin's Nightmare (Sauper, 2014),01:19:47-01:20:21.

kapabildiği kadarını avuçlayarak kaçırıp bir kenarda yemeye çalışan³⁶ sokak çocuklarımızdır. Evet, gece güven içinde uyuyabilmek için acıyan yanlarını uyuşturan çocuklardır, hedef kitle... Ama heyecanlılardır. Belki de hayatlarında ilk ve son kez görecekları bir olaya tanıklık etmektedirler. Sokağa kurulu bir perde ve o perdeye seyyar bir eski tip tekerlekli projektörden yansıtılan, Mesih'in hayatına dair bir filmi izleyeceklerdir. Yönetmenimiz Sauper, filminden özel bir kesiti aktarır izleyicisine. Bu kesitte, içerisinde İsa'nın da (kumral uzun saçlı bir aktör canlandırmaktadır) bulunduğu gemi, onun mucizevi varlığı ile mükemmel bollukta balıkla dönmemektedir karaya. Bu sırada genç vaizimiz elinde mikrofonu ile film akarken ara metinlerle dinini vazetmeye devam eder³⁷. Burada müthiş bir ironi olduğu görülüyor. Evet, bu çocukların burunlarının dibinde mucizeye ihtiyaç duymayacakları kadar tonlarca balık var, ama ondan yemeleri için sanki ihtiyaçları olan şey yine bir mucize. Bu tonlarca balık, kara kıtanın kara çocuklarına değil ama büyük kargo uçaklarıyla mucizevi (!) bir şekilde binlerce kilometre uzaktan seçkin beyazlara ulaşmaktadır.

Sauper'in, buzhaneleriyle ve bin çalışanıyla günlük beş yüz ton balık işleyen tesisi ziyareti sırasında, tam tesis müdürünün odasına girmişken bir işçi duvardaki takvim yaprağını çevirmektedir. Açılan yeni sayfada, balık işleyen Afrikalı işçilere ait bir fotoğraf ve tepesinde yazan şu ifade: "You're part of the big system" vardır³⁸. Büyük sistemin bir parçasısın. Ancak bu insanların sistemi kuran, sistemin fırsatlarından yararlanan seçkin sınıftan olmadıkları, aksine sistemin taşıyıcıları oldukları kuşku götürmez bir gerçektir³⁹.

İki milyon beyazın sofrasına giden levreklerden geriye kalan kafa ve kılçıkları ise girişimcilerce (!) satın alınarak bölge halkına satılmaktadır. Fabrikadan kamyonlara yüklenen kılçıklar üzerlerinde oluşan ve çalışan kadınların çıplak ayakları arasında gezinen kurtçuklara rağmen ağaç dallarına asılarak kurutulmaya çalışılır. Bu işlemin yapıldığı alanda çıplak ayaklı çocuklar, kadınlar, yetişkin erkek işçiler, yırtıcı kuşlar hepsi bir arada kendi telaşları içerisinde hareket etmektedirler. Bir çocuğun kartondan yaptığı kamyonun kasasına yerleştirdiği levrek kılçığını, elinde kamyonuna bağlı bir ip ile çekerek geçişi de yönetmenin dikkatinden kaçmamıştır. Bu çocuk dışarıdaki katı

³⁶ Darwin's Nightmare (Sauper, 2014),01:11:44-01:12:15.

³⁷ Darwin's Nightmare (Sauper, 2014),01:20:33-01:21:10.

³⁸ Darwin's Nightmare (Sauper, 2014),39:14-39:27.

³⁹ Darwin's Nightmare (Sauper, 2014),39:30-41:36.

dünyaya kendi kurduğu oyun üzerinden direnmeye çalışmaktadır. Oyun onun kurguladığı, tek patronun kendisinin olduğu mahrem bir alan. Sadece o isterse girebilirsiniz bir çocuğun oyununa...⁴⁰.

Yönetmenimiz, Avrupa Komisyonu delegasyonundan bir temsilcinin yönettiği bir toplantıyı da kaydeder. Delegasyonun seçkin konuşmacıları, beraberlerinde Tanzanyalı bürokratların da olduğu ortamda, kameralara karşı Tanzanya'nın Avrupa Birliği için taşıdığı ekonomik değer, levreğin ne denli isabetli bir seçim olduğu, Avrupa Birliği müfettişlerinin tereddüt etmeden bu balığın Avrupa'ya girebileceği yönündeki kararlarındaki isabet vs. vs. konuşmaktadırlar. Bu esnada yönetmen bir anda kamerasını o anda yoldan geçmekte olan tek ayağı kopmuş, koltuk değnekli bir çocuğa çevirir⁴¹. Sauper'in bir yönetmen olarak kamerasını yönelttiği alan onun söylemini oluşturmaktadır. Kamerasını bir anda o çocuğa çevirmesiyle, "Bakın siz medeniyetinizin ürettikleri ile övünüyorsunuz ama bu çocuğun hali nedir? Biri bana açıklasın" demesi arasında, hiç fark yok gibidir.

Yönetmen Sauper'ın film için orada bulunduğu süre zarfında görüştüğü herkese, içleri balıkla dolu ayrılan bu uçakların Tanzanya'ya neyle döndüklerini, söz aralarında sormaya çalıştığını gözlemliyoruz. Her defasında kaçamak cevaplar alan Sauper, filmin sonlarına doğru bu düğümü çözer, herkesin bildiği ancak arka planda yer alan korkuları nedeniyle geçiştirdiği bu sorunun cevabını bulur. İlk olarak, balıkla giden, silah ve mühimmatla dönen Rus kargo uçaklarını haberleştiren Richard Mgambe isimli Tanzanyalı bir muhabirle söyleşisine yer verir. Mgambe ile söyleşisini oldukça kapalı bir havada açık bir alanda yapmaktadır. Mgambe aslında bölgede olup bitenlerin tümünü bütün çıplaklığı ile bilmektedir. Söyleşinin sonuna doğru uzaktaki pistten bir uçak havalanır, gök gürleri ve fonda ezan sesi yükselir⁴².

Yönetmen Sauper, başından beri bildiği gerçeği süreç içerisinde kimselere teyit ettirememişti. Özellikle de yanlarına yerleştikten sonra, belirli bir samimiyet kursa da Rus uçuş ekibinin ağzından, göl bölgesine dönerken uçaklarında gelen kargolarda ne olduğu bilgisini alamamıştı. Bazen ağızlarından Afrika'nın farklı ülkelerine de uçtukları, kendileri buraya uçarken Fransız dostlarının Kamerun'a uçtukları gibi bilgiler kaçırırsalar dahi Rus uçuş ekibi çözülmüyordu. Bir keresinde aralarından

⁴⁰ Darwin's Nightmare (Sauper, 2014),01:02:31-01:08:47.

⁴¹ Darwin's Nightmare (Sauper, 2014),01:08:48-01:09:35.

birisine, doğrudan silah mı getiriyorsunuz diye sorduğunda, politik soru sorma ben politika sevmem gibi oldukça absürt bir cevap aldığına bile tanıklık ediyorsunuz. Rus Afgan savaşında Kabil’de savaşmış bu adamların, politikayla ilgilenmiyoruz demesi absürt bir durum. Ruslar bu şekilde uzun zaman direnmiş görünseler de filmin son karelerinde hal ve tavırlarından hafif çakır keyif olduğu anlaşılan bir tanesi, söyledikleriyle yönetmenin çabasını taçlandırır. İlk olarak, Avrupa’dan Angola’ya tank vb. savaş mühimmatıyla dolu iki uçuş yaptığını itiraf eder. Bu itiraf aslında biz bu işleri yapıyoruz, yani buraya da silah getiriyoruz anlamına gelen bir itiraftır. Sözlerinin devamında Angola’dan Yuhannesburg’a uçtum ve oradan Avrupa’ya üzüm götürdüm, şirketim bu işten iyi para kazanmış olmalı, der. Bunu yaptıktan sonra bir arkadaşının kendisine, “Angola’nın çocuklarına Noel için silah götürdün, Avrupa’nın çocuklarına üzüm getirdin” dediğini aktarır. Bunlar, yoruma hacet bırakmayacak açıklıkta, Avrupa’nın çifte standardını sergileyen cümleler. Daha sonra ekler “ve bu küçük bir hikaye, isterdim ki dünyanın bütün çocukları mutlu olsun...”⁴³.

Yönetmen Hubert Sauper’e birçok ödül getiren ve esasında çekime başladığında ucunun nereye varacağı belli olmayan, senaryosuz, kastı olmayan, teçhizatsız, yalnız küçük bir el kamerası ile başlayan bu yolculuk, tıpkı başlangıcını andıran bir sahneyle biter. Film, daha gün yeni doğmaktayken pistten havalanan uçağı izleyen Afrikalı bir genç kadının, “Pilotlar! Rusya’ya gidiyorlar” cümlesi ile sona erer. Yönetmen, filmini hikâyesine eşlik eden çocuklar, kadınlar ve erkeklere ithaf ederek kamerayı kapatır⁴⁴.

Darwin’in Kabusu filminin bir senaryosu yoktur. Ücretli oyuncularını, makyözünden, sahnecisine veya ışıkçısına bir set ekibi de yoktur. Dolayısıyla sahne arkası da yoktur. Esasen film alegorik bir biçimde, güçlülerin ve egemenlerin ekonomilerinin, refahlarının sahne arkasını, sahne önüne taşımıştır.

Doğa insan için bir hayat kaynağı. Doğayla ilgili birçok kültürde yapılan ana benzetmesi ne kadar da anlamlıdır. Bütün hayatlar onun kaynaklarından beslenir. Doğurgandır, o. Bir sistemdir aynı zamanda. Ona yapılan, sistemine aykırı her müdahale bütün ekosistemi ve canlıları etkilemektedir. Viktorya gölü merkezli yaşanan insani krizlerin arkasında da bu türden bir müdahalenin izleri var. Sanki

⁴² Darwin’s Nightmair (Sauper, 2014),01:36:27-01:38:30.

⁴³ Darwin’s Nightmair (Sauper, 2014),01:39:51-01:41:47.

Viktorya gölü, Ana Kıta Afrika'nın rahmidir ve o balığı getirip onun rahmine yerleştiren Batılılar da Afrika'yı bir taşıyıcı anne gibi kullanmışlardır. Çocuk senin rahminde büyüyecek ama sana ait değil. Trajedinin özü budur, sanki...

Sonuç

İnsan biyolojik, sosyal ve kültürel bir varlık olarak tanımlanır. Bilişsel yeteneklerinin birçoğunu da biyolojik bir varlık olarak genlerinden alıyor. Doğumunu takip eden ilk yıllar fizyolojik ihtiyaçlar ön planda görünse dahi, aslında ileride nasıl bir insan olacağına dair benlik ve kimlik tanımlarının içi, alttan alta yakın çevresi, doğduğu toplum ve kültürü tarafından çoktan doldurulmaya başlanmış oluyor. Onu kuşatan fiziksel ve sosyal çevre ona bir takım psikolojik, davranışsal müdahalelerde bulunur ve onu şekillendirirken, birey de zaman içerisinde zeka, bilişsel yetenekler, aldığı eğitim ve yaşantılarıyla kendine dair bir benlik tasarımı geliştirir. Bu onun zihinsel çevresinin sınırlarını belirler. Dolayısıyla bireyi kuşatan bu üçlü çevre ayırımının, bireyin gelişimini birlikte organize eden etkileşimli bir yönü vardır. Konu başlığı bireyin ahlak gelişimi olunca da durum aynıdır. Yani bireyin ahlak gelişimi sürecini yalnız onu fizyolojik yönden mükemmel kılarak ve zinde tutarak yürütemezsiniz. Bu durumda Kant'ın dediği durum ortaya çıkar: "Bir insanı fiziksel olarak çok iyi yetiştirebilir, iyi biçimlenmiş bir zihne sahip olabilir, ancak ahlaki açıdan zayıf biçimde yetiştirilebilir ve böylece kötü bir yaratık olabilir" (Tate, 2018:161). Yine ahlak gelişimi için bireyin sosyal çevresini ebeveyn tutumları, akran grubunun seçimi, okul ortamı vb. tüm alanı denetleyen bir yapı kurabilirsiniz. Bu durumda bireyin kanunlara uyma, iyi bir vatandaş olma vb. topluma dönük ahlaki bir tutum benimsediği, ancak çevresinde tanık olduğu evrensel değerlerle çelişen durumlarda özgür iradesini ortaya koyamadığı, kendi toplumunun çıkarları için yerine göre evrensel değerleri çiğneyebildiği bir ahlaki form ortaya çıkacaktır. Esasen ideal bir ahlaki gelişimi; bilişsel ve zihinsel sürecin çevresel faktörlerden etkilenmesinde olduğu gibi, "ben" dışında kalan tüm şeylerin zihinsel anlamda anlamlı, pozitif bir bütünün parçaları olarak bir araya getirilerek "benlik" fikrine dönüşmesiyle mümkün. Yani her birey kendisini, fiziksel, sosyal ve zihinsel çevresinin kendi içlerindeki etkileşimli mekanizması aracılığıyla ortaya çıkan anlamlı bir hikâyeye yerleştirmeye çalışmaktadır. Bu hikâyede bireyin mutlu ve güvende olma, acıdan kaçınma, itibar

⁴⁴ Darwin's Nightmair (Sauper, 2014),01:42:21-01:43:52.

görme, başarı vb. talepleri kendisini kuşatan bu üçlü mekanizma tarafından bir senkronizasyon dahilinde yapılandırılmaktaysa, kişi gerçekten sağlıklı, mutlu ve ahlaklı olabiliyor.

Çocuklar ve gençler nasıl daha ahlaklı olabilir?" "Ebeveynleri, öğretmenleri olarak neler yapabiliriz?" soruları, aslında soruyu soranların temel bir sorumluluğuna işaret etmektedir. Bu ise; onlar gelişirken kendi benlikleriyle ilgili hikayelerini dünyaya güzel bakan bir perspektiften yazabilsinler diye "onları kuşatan çevreyi, koruma ve güzelleştirme" sorumluluğudur. Bir insanı yaşadığı an içerisinde tutan, benliğine dair hikayesine onu bağlayan şey belleğidir. Geçen ömründen onda kalan ses, koku, temas, gibi tüm uyarılar, geçmişe ait resimler, anılar ne varsa onda bir belleğin oluşmasına ve belleğinde yer edenler sayesinde de bir ben tasavvuruna sahip olmasına katkı sağlar. Dolayısıyla insan ruhunda, benliğinde iyilik, güzellik, estetik adına yer tutan ne kadar çok yaşantı varsa, o insan erdemli birisi olmaya o kadar yatkın olacaktır. Sabah annesinin sıcak koynunda uyanan bebekle, hiçbir zaman babasını tanıyamayacak olan bir Afrikalı çocuktan benzer ahlaki gelişimi bekleme saflığı göstermemeliyiz. Anne ve babası tarafından oyuncakla, kitaplarla, ödül ve teşviklerle birçok farklı yaşantı ile desteklenen, onay gören davranış ve cesaretlendirici bir yaklaşımla büyütülen bir çocukla; yersiz yurtsuz bir mülteci çocuğundan benzer ahlaki gelişimi beklememek gerekir.

Sonuç olarak, bu çalışmada öncelikle çevrenin insan gelişimine etkisine dair akademik bir çerçeve çizilmeye çalışıldı. Sonraki aşamada, anlatım gücünden faydalanmak için söylem gücü yüksek bir sanat dalı olan sinemadan bir örnek üzerinden "insan eliyle çevrenin (burada doğa anlamında fiziksel çevre kast edilmiştir) kendi sistematiğine aykırı müdahalelerle yıpratılmasının sadece çevrede tahribatla sonuçlanmayacağını, bundan insanın da payına düşeni alacağı önermesi, söylem analizi yoluyla irdelendi.

İnsan soyu olarak, çağımızda bizim dışımızda kalan her şey inanılmaz bir hızda değişmekteyken; (bilgi, teknoloji, tüketim alışkanlıkları, gündelik yaşam, zamanı kullanma tarzları, toplumsal alışkanlıklar, kültürler vs.) insanın bu değişimden varesten kalması beklenemez. Söz konusu değişimin getirdiği imkânlar kadar sorunlar da olacaktır. Gelecek dönemde en çok ihtiyaç duyacağımız şey, daha çok para, daha çok meta veya daha çok teknoloji olmayacak. Çocuklara ve gençlere bu anlamda gelecek

dönemde bir kimlik karmaşası yaşamamaları, kendilerine ait bir benlik tasarımlarının olabilmesi adına; güzelliklerle, erdemlerle, estetikle, sanat ve şiirle beslenen bir bellek yaratma fırsatı tanınmalı. Ayrıca çağın getireceği olası sorunlarla baş edebilecekleri bir takım yaşam becerileri geliştirmelerine, yetişkinler katkı sunmalılar. Onların ileride ihtiyaç duyacakları yaşam becerilerinin başında; değişimle başa çıkma, yeni şeyler öğrenebilme ve alışılmamış durumlarda akli dengeyi koruyabilme becerileri sıralanmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd (1991). *Mu'cem'ül-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 3.Baskı.

Aktan, Coşkun Can (2009). "Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş". *Hukuk ve İktisadi Araştırmalar Dergisi, I/I*, (Haziran 2009), 38-59.

Anadolu Ajansı (AA). "Fransa'da Kovid-19 Aşısının Afrika'da Denenmesini İsteyen Doktorlara Tepki". Erişim 15 Nisan 2020.

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fransada-kovid-19-asisinin-afrikada-denenmesini-isteyen-doktorlara-tepki/1790346>.

Askalânî, İbn Hacer (1991). *Bezlü'l-mâ'ûn fî fazli'l-tâ'ûn*. thk. Ahmed 'İsâm el-Kâtib. Riyad: Dârü'l-Âsime.

Bacanlı, Hasan (2012). *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Pegem Akademi, 25. Baskı.

Bass, Randall V. - Good, J. W. (2004), "Educare and Educere: Is a Balance Possible in the Educational System?" *The Educational Forum* 68/2 (30 Haziran 2004): 161-168. <https://doi.org/10.1080/00131720408984623>.

Bauman, Zygmunt (2020). *Eğitim Üzerine*. İstanbul: AyrıntıYayınları, 1. Basım.

Bauman, Zygmunt - Obirek, Stanislaw (2018). *Dünyaya ve Kendimize Dair*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Basım.

Bertrand, Yann Arthus (2020). “Human”. *YouTube*. 14 Nisan 2020.
<https://www.youtube.com/watch?v=fC5qucSk18w>

Blankenship, Ralph (1958). “The Influence of Environment on the Moral Development of the Adolescent”. *The bulletin of the National Association of Secondary School Principals* 42/236 (01 Mart 1958): 185-188.
<https://doi.org/10.1177/019263655804223626>.

Cevizci, Ahmet (2017). *Büyük Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları. 1. Baskı.

CNN Türk/CNN. “Suç oranlarında tarihi düşüş”. Erişim 13 Nisan 2020.
<https://www.cnnturk.com/video/turkiye/suc-oranlarinda-tarihi-dusus>.

Cündioğlu, Düccane (2012). *Sinema ve Felsefe*. İstanbul: Kapı Yayınları, 1. Basım.

Doğan, Mehmet (1996). *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: İz Yayıncılık, 11. Baskı.

El-İsfahânî, Râğıb (2012), *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kurân*, İstanbul: Çıra Yayınevi.

Et-Tayyâr, Abdullah b. Muhammed- vd. (2011), *el-Fıkhü'l-Müessere*, Riyad:Medâru'l-Vatan li'n-Neşr.

Hamarta, Erdal vd. (2019). *Eğitim Psikolojisi*. Konya: Çizgi Kitabevi, 4. Basım.

Harari, Noah Yuval (2018). *21. Yüzyıl İçin 21 Ders*. çev. Selin Sıral. İstanbul: Kolektif Kitap, 7. Basım.

Harari, Noah Yuval (2019). *Homo Deus: Yarının Kısa Bir Tarihi*. çev. Poyzan Nur Taneli. İstanbul: Kolektif Kitap, 20 Basım,

Issue Art Film Music/Issue. “Gaspar Noe Meets Hubert Sauper”. Erişim 14 Nisan 2020.

<https://issuemagazine.com/gaspard-noe-meets-hubert-sauper/3/>.

Avery, Robert vd. (ed.) (1995), *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü*. İstanbul: Redhouse Yayınevi, 23. Basım.

Keskin, Ahmet (2014), "Etiğin Temellendirilmesi Bağlamında İnsanı Kuşatan Çevre Sorunu", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 8/16.

Mutçalı, Serdar (2014). *Arapça-Türkçe Alfabetik Türkçe-Arapça Sözlük*. Ankara: Dağarcık, 1. Basım.

Özdemir, M. Çağatay (ed.) (2014). *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Pegem Akademi, 1. Baskı.

Rice, Xan - *The Guardian*. "Tanzania Sees Malice in Darwin's Nightmare". 17 Ağustos 2006. <https://www.theguardian.com/world/2006/aug/17/film.filmnews>.

Sauper, Hubert. "Darwin's Nightmare By Hubert Sauper". Erişim: 10 Nisan 2020. <http://www.darwinsnightmare.com/darwin/html/startset.htm>.

Sauper, Hubert. "Darwin's Nightmare By Hubert Sauper". Erişim 14 Nisan 2020. <http://www.darwinsnightmare.com/>.

Serarslan, Meral (2014). *Dünyanın Teknolojik ve Toplumsal Dönüşümü: Kurosawa'nın Zamana Ait Düşler'i*. Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 2014, 201-227.

Sontag, Susan (2004). *Başkalarının Acularına Bakmak*. çev. Osman Akınhay. İstanbul: Agora Kitaplığı, 1. Basım.

Stam, Robert vd. (2014). *Sinema Teorisine Giriş*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Basım.

Şahin, Cengiz (ed.) (2016). *Eğitim Psikolojisi: Gelişim, Öğrenme, Öğretim*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2. Basım.

Şengün, Mustafa (2007). "Ahlaki Gelişimin Psiko-Sosyal Dinamikleri". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 23 / 23 (Haziran 2007): 201-221

Tate, Nicholas (2018). *Ne İçin Eğitim?* çev. Mukadder Erkan. Konya: Çizgi Kitabevi, 1. Basım.

Tavukçuoğlu, Mustafa - Erdem, Hüsamettin (2005). *Eğitim Fakülteleri İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 1. Basım.

“Türk Dil Kurumu/TDK, "Sözlük". Erişim 11 Nisan 2020.
<https://sozluk.gov.tr/>.

GÜMÜŞHANE KİLİMLERİNDE KULLANILAN DAMGALARIN TARİHİ KÖKLERİ

Prof. Dr. Mustafa Aksoy, dr.mustafaaksoy@gmail.com

ÖZ

Sanat, bir insanın veya insanların çevresini yorumlama tarzıdır. Başka bir deyişle, sanat eserleri sosyo-kültürel ortamlarda gerçekleştiğinden, insanların zihniyet dünyası ile yakından ilgilidir. Bu nedenle, sanat özeldir. Dolayısıyla bir halkın en özgün ve tarihi belgelerinden biri, halkın geleneksel eserlerinde görülür.

Aslında, bu kavram tam olarak ulusal kültürü tanımlamaktadır. Bilindiği gibi, genel olarak kültürel unsurların bazıları evrenseldir. Örneğin, beslenmek, giyinmek, evlenmek ve benzeri... Fakat bunları özel yapan, sosyal grupların kullandıkları ritüeller ile onlara verdikleri anlamlardır. Gümüşhane kilimlerini ise özgün yapan onların üzerindeki tarihi Türk damgalarıdır

Anahtar kelimeler: Sanat, Milli Kültür, Sosyal DNA, Damga, Kilim.

HİSTORICAL SOURCES OF İN 'DAMGAS' (SYMBOLS) USED İN KİLİMS İN GUMUSHANE

ABSTRACT

Art is the way of interpreting the environment of a person or people. In other words, since art works take place in socio-cultural settings, they are closely related to people's mentality world. Therefore, art is special. Thus, one of the most original and historical documents of a people is seen in the traditional works of the people.

In fact, this concept fully describes national culture. As is known, some of the cultural elements in general are universal. For example, feed, dress up, marry and so on... But what makes them special are the rituals used by the social groups and the meanings they give them. What makes Gümüşhane rugs unique is the historical Turkish damgas on them.

Keywords: Art, National Culture, Social DNA, Damga, Rug.

1. Giriş

Sosyal grup içinde kimlik sahibi olan insan grup içinde bir takım faaliyetler yapar. Bu yapılanlardan bir kısmı maddi eserlerde ifadesini bulur. Fakat genel olarak bu yaptıklarının tarihi kaynakları ve onların ne anlattıklarını bilmezler. Aslında onların bunu bilmeleri de gerekmiyor.

Nasıl ki her bilgisayar kullanan insanın, bilgisayar tarihini ve onun teknik yapısını bilmesi zorunlu değilse, kilim dokuyanların da kilimlerde kullanılan şekillerin tarihi yapısını ve anlamını bilmesi zorunlu değildir. Ziya Gökalp'in ifadesiyle bu görev aydınlara düşer. Ona göre aydınlara, hem kendi bilgi ve görgülerini artırmak, hem de halkın milli kültürünü tanımak için bir değil iki defa halka gitmeleri gerekir. Başka bir ifadeyle Gökalp'in aydın anlayışına göre, etnografya eserlerindeki damgaların veya işaretlerin tarihi gerçekliğini bilmek ve anlatmak aydınlara düşer.

Tarihten gelen ve geleneğe bağlı olarak yapılan eserlerin anlamları, tarihi süreç içinde değişerek yeni anlamlar ve isimler alırlar. Bu anlamlandırmaları ve isimlendirmeleri de genel olarak coğrafi ve kültürel çevreye göre yaparlar.

Kültür unsurları tarihi süreçte, coğrafi ve sosyal şartlara bağlı olarak, bazıları da sosyal etkileşimle meydana gelir. Bir halkın veya milletin tarihi köklerinden kaynaklanan kültüre ve kültür unsurlarına milli kültür denir. Milli kültür veya kültür unsurlarına başka tabirle otantik kültür de denir. Milli kültürler ise bir halkı veya milleti diğerlerinden farklı yapar. Mesela her halk yemek yer, giyinir, hayvan besler, aile kurar, dokumlar ve benzerini yapar. Fakat her halkın bunları yapma gelenekleri ile onlara verdikleri anlamlar farklılık gösterir.

Bu kültür unsurlarına, Türk kültürü açısından baktığımızda, örnek olarak Türk mezar kültürü (koç-koyun başlı, insan üsluplu ve at başlı mezar taşları) ile kilim ve damga kültürünü verebiliriz. Çünkü günümüzde görülen bu kültür unsurlarının kökleri, kadim Türk tarihine dayanmaktadır. Bu bakımdan, mesela geleneksel usule göre dokuma yapanlar, bir bakıma, tarihi belgeleri günümüze taşımanın ötesinde, geleceğimizin belgelerini de yazmaktadırlar. Fakat dokumaları birer süs veya ev eşyası ya da sergi ürünü olarak gören zihniyetin, o dokumalarla yazılan tarihten haberdar olmaları mümkün değildir.

2. Sanat ve Damgalar

Sanat en basit tabirle bir halkın veya insanların tabiatı ve etraflarında olup bitenleri yorumla tarzıdır. Bu nedenle sanat özeldir. Özel olduğu için de, bir halkın en otantik, yani geleneksel tarihi belgeleri ve kültür unsurları, o halkın geleneksel eserlerinde görülür. Aslında “milli kültür” denilen kavram da tam bunu anlatır. Bilindiği gibi genel olarak kültür unsurlarının bazıları evrensellik özelliği taşır. Mesela beslenmek, giyinmek, evlenmek gibi.. Ancak bunları özel yapan sosyal grupların onları icra ederken kullandıkları ritüeller ile onlara verdikleri anlamlardır.

Damgalar Türklerin sosyal coğrafyalarının tamamında özellikle de Türkistan, İdil-Ural ve Sibirya Türklerinde tarihin bilindiği devirlerinden beri kullanılmış ve kullanılmaktadır. İsteyenler konu hakkındaki diğer çalışmalarımıza bakabilirler¹. Ayrıca Sovyetler Birliği zamanında hazırlanan ve bazılarını kaynakçada belirttiğim eserlerde bolca örnek vardır. Özellikle İvanov’un eseri (İvanov, 1963)² Sibirya Türklerinin kullandığı damgalar açısından son derece zengindir. Bu eserde ifade edilen damgaların hemen hepsini Türkiye’deki halı ve kilimlerde de görmek mümkündür.

Araştırmamıza konu olan kilimler ve üzerlerindeki damgalar ile şekiller Türk milli kültürünün en güzel örneklerini meydana getirirler. Çünkü Türk kilim kültüründe kullanılan şekiller ve damgalar başka halkların veya milletlerin geleneksel kültüründe yoktur³. Bu nedenle kilimlerde, çoraplarda, atkılarda, heybelerde ve benzer eşyalarda kullanılan şekiller ile damgalar kültür ve tarih araştırmalarında son derece önemlidir. Çünkü bunlar yazılı belgelere göre daha nesnel ve geleneğe göre yapıldıkları içinde daha özgündür.

3. Sosyal DNA, Damgalar, Halı ve Kilimler

2017’de Gümüşhane yaptığımız, iki araştırmada gördüğümüz dokumalardaki şekil ve damgaların aynılarını 1996’dan beri yaptığımız saha araştırmalarıyla karşılaştırdığımızda, İdil-Ural ve Sibirya bölgesi ile Balkanlar’da yaşayan Türklerde ve Türk cumhuriyetlerinde de görmek mümkündür. Hatta Gümüşhane’de kullanılan bir damganın aynısı Türkmenistan bayrağında bile vardır (Fotoğraf 1).

¹Konu hakkında “*Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*”nde çok sayıda makalemiz yayımlanmıştır.

²S. İvanov, *Ornament Narodov Sibiri Kak İstoricheskiy İstoçnik*, Moskva/Leningrad, 1963.

³Geniş bilgi ve görsel belgeler için bakınız: Mustafa Aksoy, *Tarihin Sessiz Dili Damgalar*, İstanbul, 2014.

Fotoğraf 1: Aynı damga Çuvaşistan, Kazakistan, Amerika yerlilerinden Navajoların tarihi kilimi, Kelkit, Hozat ve Türkmenistan bayrağında var.

Gümüşhane'nin Kelkit ilçesinde dokunan kilimlerdeki damgaların İdil-Ural, Sibiry, Rize, Bulgaristan, Makedonya, Şırnak, Türkmenistan, Kırgızistan, İran, Çuvaşistan gibi Türk kültür coğrafyalarında da karşımıza çıkmasının bir tesadüf olması kültür teorilerine göre mümkün değildir. Kaldı ki tesadüf olsaydı aynı tesadüfin başka halklarda da görülmesi gerekirdi. Oysa, tarihte Türklerle yakın ilişki içerisinde bulunmuş Farslarda ve Ruslarda bile bu damgalara rastlayamıyoruz. Sadece tarihi Türk yurtlarında ve çağdaş Türkler arasında karşımıza çıkmaları ve halen aynı şekilde yaşatılıyor olmaları nedeniyle biz bu damgaları Türklerin “sosyal DNA”sı (kültürel DNA) olarak ifade ediyoruz⁴.

Damgalar ‘Türk milli kültürü’nü tanımak açısından çok önemli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca damgalar, biyolojik genetik gibi kuşaktan kuşağa aktarıldıkları için bir anlamda Türklerin kültürel DNA’sıdır. Böyle olmamış olsaydı, Yakutistan ile Hakasya’dan İdil-Ural’a, ve Dağlık Altay’dan, Moğolistan, Doğu Türkistan ile İran’a kadar olan coğrafyalardaki Türk grupları arasındaki damgaların aynısının Türkiye başta olmak üzere Batı Türkleri arasında yoğun bir şekilde yaşatılması mümkün olabilir miydi?

Kültürlerin alış-verişe açık yanlarıyla birlikte tutucu/koruyucu yani muhafazakâr yanları da vardır. Bu bağlamda Türk kültürünün muhafazakâr özelliğine dikkati çeken Kuban, “Türk sıfatı ile tanımlayabileceğimiz kültür ortamlarında, Doğu’dan Batı’ya ve uzun zaman süreleri içinde sürekli ilişkiler olmuştur. Fakat bu

⁴ Mustafa Aksoy, “Bilinen Kültür Teorilerinin Eleştirisi ve ‘Kültürel DNA Teorisi’ Önerisi”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı 133, Kış 2018.

süreklilikleri o çağların sanatlarını belirleyici değildir. Kökenini en eski Türk tarihine götürebileğimiz motifler bulunabilir”⁵ demektedir.

Farslar ve Ruslar halı ve kilimlerinde asimetrik şekiller kullanırlar (Fotoğraf 2). Bu farklılığı konu hakkında hiç araştırması olmayanlar bile fark edebilir. Diğer yandan İran’daki Fars halı ve kilimleriyle Kürtlerin halı ve kilimleri de farklıdır. Çünkü İran’daki Kürtler de orada yaşayan Türkler gibi simetrik şekiller kullanırlar⁶.

Fotoğraf 2: Tarihi Rus ve Fars halısı.

Halı kilim tarihi hakkında yapmış olduğu çalışmalarla tanınan iki Rus araştırmacıda bizi doğrulamaktadır. Bu araştırmacılardan etnografya uzmanı Miller, aynen şunları yazmaktadır: “*Fars dokumalarında hâkim olan ‘çiçek ve bitki’ motifidir. Kafkasya’da arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan höyüklerdeki halı motifleri tamamıyla 14–15.yy.daki göçebe Türklerin nakışlarıyla aynilik gösterir. Kafkas dokumacılığına Türklerin bu katkısını görmezden gelemeyiz*”⁷.

Diğer yandan Miller, halıcılık tarihi hakkında da şunları yazar: “*Halı ve kilimin üreticileri sadece Türk soylarıdır. Bunlardan bazılarını sayacak olursak: Türkmen, Karakalpak, Özbek, Massaget (Mesket)* ve Kazaklar ve Kırgızlardır. Özellikle göçebe Kırgızlarda halıcılık, göçebelik hayatına ilişkin ihtiyaçlarla sıkı ilişkiler sergiler. Bu*

⁵Doğan Kuban, *Türk İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul, 1995, s. 26-27.

⁶Mustafa Aksoy, “Kültür Tarihi Açısından İran’da, Türk, Fars ve Kürt Halı-Kilimleri”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 276, Aralık 2009.

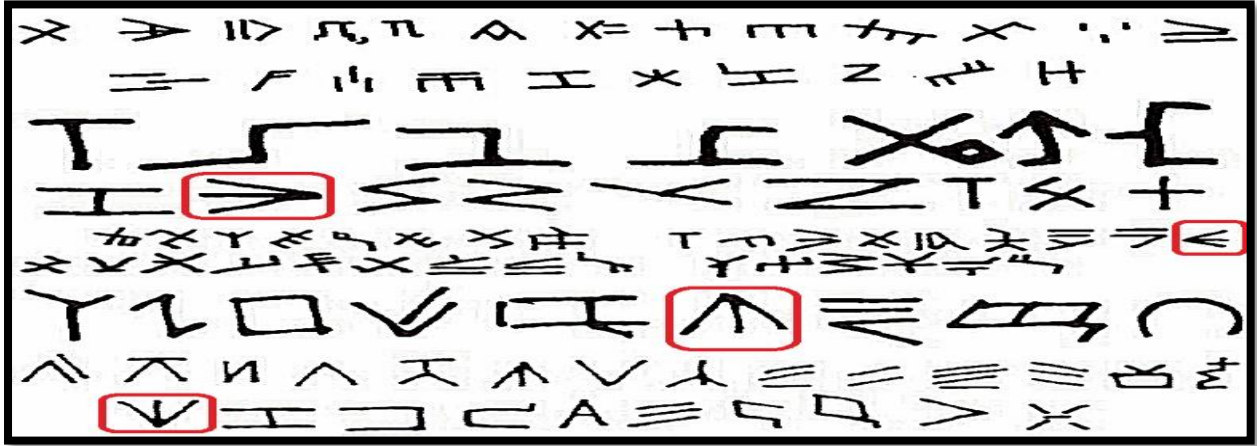
⁷A. Miller, *Kovroviye İzdelya Vostoka*, Leningrad, 1924.

* Türkiye’de Ahıska Türkleri olarak ifade edilenlerin, aslında Herodot Tarihi’nde İskitlerin akrabası olarak geçen ve Tomris adında bayan kralları olan Massaget (Mesget) Türkleri olduğu hakkında bazı çalışmalar var. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi Miller’de Mesketlerin Türk olduğunu kabul ediyor.

konuda 15.yy.da Timurlenk'in sarayını ziyaret etmiş İspanyol gezgin Clavicho da bize tanıklık eder"⁸.

Bugün kilimlerde kullanılan damgalar ve şekillerin birçoğu aslında önceleri Türklerin dini mekânlarında, sonraları da aile ve özel mülkiyet aracı olarak karşımıza çıkarlar (Fotoğraf 3). Söz konusu bu damgalar aynı zamanda Aristov'un ifadesiyle Türklerin kadim alfabelerindeki harfleri meydana getirmiştir. Onun ifadesine göre 36 harfli Orhun Alfabeti'nin 29 harfi damgalardan meydana gelmiştir⁹. Türkiye'de yapılan bir çalışmada da Orhun alfabetindeki harflerin 21 tanesi Ahlat mezar taşlarında tespit edilmiştir¹⁰.

Fotoğraf 3: Tataristan'da bazı aile damgaları (Makarov'un eserinden). Aynı damganın farklı yönlerde olması onların farklı ailelere ait olduğunu gösterir.

Damga kavramı Orhun Abideleri ve diğer kadim Türk metinlerde "tamgaçı" yani "mühürdar"; "tamyacı" yani "damgacı, damga vuran, mühürdar"; "tamyala" yani "damgalamak"¹¹ şeklinde görülür. Oğuz Kağan Destanı'nda da damga kavramı "**Men senlerge boldum kağan, alahıng ya tağı kalkan, tamga bizge bolsun buyan**"¹² şeklinde kullanılmıştır. Sözlü veya yazılı kültürün yüzlerce yıllık geçmişini ve Türk tarihini esas aldığımızda, damga kavramının tarihî derinliği ortaya çıkmaktadır.

⁸ A. Miller, *age*.

⁹ N. A. Aristov, *Türk Haklarının Etnik Yapısı* (Çev. D. A. Batur), İstanbul, s. 263.

¹⁰ Tuncer Gülensoy, "Ahlat'ta Türk Damgaları", *Anadolu'da Türk Mührü* (Haz. İ. Nalbantoğlu) Ankara, 1993, s. 61-63.

¹¹ Hüseyin N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, 1987, s. 586.

¹² W. Bang - R. Rahmeti Arat, "Oğuz Kağan Destanı" (Almanca baskısı, Berlin, 1932), R. Rahmeti Arat, "Oğuz Kağan Destanı" (İstanbul, 1936), *Reşit Rahmeti Arat, Makaleler*, Cilt I (Haz. O. F. Sertkaya), Ankara, 1987, s. 619.

Ruşçadaki yabancı kelimelerin etimolojisinin yapıldığı bir sözlükte "damga" kelimesinin Türkçe olduğu belirtilerek "birinci manası, Moğol boy toplumunda, boya ait olan (mesela, hayvan) veya boy mensupları tarafından yapılan (mesela seramik) eşyalar üzerine vurulan özel mülkiyet işaretidir ki, sonradan aile ve şahıslara ait işaret haline gelmiştir. İkinci manası ise, 13-15 yy.larda Rusya'da, gümrüğe giren eşya üzerine vurulan özel damga karşılığı alınan gümrük vergisidir"¹³ ifadesi kullanılmıştır. *Drevnetyurkskiy Slovar* adlı eserde ise kadim Türkler, "damga / tamga"yı, özel mülkiyet işaretinden başka, ayrıca bir şeyin üzerine basılan işaret, iz koymaya yarayan alet; mühür ve böyle bir aletle konulmuş belirti, işaret, yazı; nişan anlamlarında kullanmıştır¹⁴ ifadesi yazılmıştır. Tuva Türkçesinde de "damga" ve "şekil" farklı kelimelerle ifade edilir. Örneğin "tanma", "mühür, damga, kaşe"; "demdek" ise "nişan, işaret, sembol, simge, not, numara"¹⁵ anlamında kullanılmaktadır.

Damgalar konusundaki ilk geniş kapsamlı araştırmalar XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmaya başlanmıştır. Örneğin Aristov, Orta Asya Türkleri; Castagne, Kırgız Türkleri; Akçokraklı, Kırım Tatarları; Karpov ise Türkmenlerin damgaları hakkında geniş kapsamlı çalışmalar yapmışlar. Türkiye'de ise bu konudaki ilk geniş kapsamlı çalışma Yalgın tarafından yapılmıştır¹⁶.

Sonuç

Genel olarak Türkiye'de halı, kilim ve etnografya eserleri hakkındaki araştırmalarda onların tarihi ve kültürel yönleri yok sayılarak, nerede oldukları ve nasıl kullanıldıkları, boyaların nasıl elde edildiği, ebatları ve dokuma tekniği hakkında bilgiler verilmektedir. Böyle bir tanımla veya araştırma akademik anlamda çok da anlamlı değildir. Çünkü bir çalışmaya akademik değer katan, yazarın unvanı değil, eserin içeriği ve kullanılan yöntemdir. Dolayısıyla akademik araştırmaların genel araştırmalardan bir farklılığın olması gerekiyor. Bu farklılık, her şeyden önce araştırmada kullanılan yöntemle yakından ilgilidir.

¹³ *Slovar Inostrannih Slovar, Russkiy Yazık*, Moskva, 1988, s. 497.

¹⁴ *Drevnetyurkskiy Slovar*, Leningrad, 1969, s. 530.

¹⁵ D. A. Monguş, *Tuvaca-Türkçe Sözlük*, Kızıl, 2005, s. 200, 63.

¹⁶ N. A. Aristov, a.g.e.

-J. Castagne, "Les Tamgas des Kirghizes (Kazaks)". *Revue du Monde Musulman*, Volume XLII, Octobre, 1921.

-Osman Akçokraklı, *Kırım'da Tatar Tamgaları* (İlk baskı Kırım-Akmescit, 1926), İstanbul, 1983.

-R. G. Kuzeyev, *İtil-Ural Türkleri*(Çev. A. Acaloğlu), İstanbul, 2005.

-A. Rıza Yalgın, *Anadolu'da Türk Damgaları: Uludağ'dan Toroslar'a*, Bursa, 1943.

Sanat eserleri sosyo-kültürel ortamlarda meydana geldiğine göre, o sanat eseri, onu meydana getirenin zihniyet dünyasıyla yakından ilgilidir. Bu nedenle özellikle ananevi sanat eserlerini araştırırken sosyo-kültürel tarih göz önüne alınmadan yapılan değerlendirmeler yetersiz kalmaya mahkûmdur¹⁷. Ayrıca kilimlerde, mezarlarda, at koşumlarında bazı ev araçlarında görülen şekiller veya damgalar basit bir işaret olmaktan öte tarihi belgelerdir. Mesela aslen Gümüşhaneli ve 1984-1989 döneminde Trabzon belediye başkanlığı yapan Orhan Karakullukçu'nun aile damgası böyle bir özelliğe sahiptir. Çünkü Orhan Karakullukçu'nun aile damgası Türk tarihinin en eski damgalarından olup, yaptığımız araştırmalara göre Moğolistan, Sibirya, Urallar, Türk Cumhuriyetleri ile özerk bölgeler ile Ukrayna, Kafkasya ve Türkiye'de çok sık görülen damgalardan biridir. Bu damgayı Gorno Altay'daki Türk tarihinin en eski kaya resimleri ile Ukrayna, Kazakistan ve Türkiye'de mezar taşlarında kullanıldığını bizzat gördüm. Diğer yandan aynı damga Türk keçe kilimleri ile dokuma kilimlerinde, çoraplarda ve halılarında görülmektedir. Dağlık Altay, Başkurdistan, Tataristan ve Kafkasya'da ise aile damgası olarak kullanılmaktadır.

Sonuç olarak, Gümüşhane'de görülen dokuma örneklerindeki damga ve şekillerin birebir aynılarının Türk cumhuriyetlerinde, Rusya'daki Türk özerk bölgelerde ve diğer Türk kökenli halkların otantik kültürlerinde görülmeleri tesadüf olmayıp, tarihi sürecin bir ifadesidir. Bu nedenle onlar, kültür ve tarih araştırmalarında önemli kaynaklardan biri olarak, ilgilileri beklemektedir.

Çeşitli etnografya eserlerinde kullanılan damgalar, geleneksel usulle yapıldıkları için yazılı belgelerden daha otantik ve yalın olma özelliğe sahiptir. Ancak onların tarihi belge olduklarının farkına varmak için karşılaştırmalı ve derinlemesine araştırmalar yapmak gerekir.

EK:

¹⁷ Mustafa Aksoy, "Tarihin Bilinen İlk Pantolonundan Türkiye'ye Gelen Damga", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 346, 2015.

Fotoğraf 4: Kuzeyev'e göre bazı Başkurt damgaları ve Türk alfabelerinden örnekler.

Başkurt tamgaları	Eski Türk alfabeti harfleri	Hazar yazısı işaretleri	Pecenek işaretleri	Oğuz tamgaları (Reşidüddin'e göre)	Ebu'l Gazi'ye göre Oğuz tamgaları
Bürzen, Yagalbay	↑ ↓	↑ ↓	↑ ↓	↑ ↑ ↓ ↓	
Üsergen, Suraş	×	×	×	×	×
Tangaur, Un	∩	∩	∩	∩	∩
Tamyar	∪	∪	∪	∪	∪
Tamyar, Kudey	∪	∪	∪	∪	∪
Kudey	∪	∪	∪	∪	∪
Kudey	∪	∪	∪	∪	∪
Kudey	∪	∪	∪	∪	∪

Fotoğraf 5: Buradaki belgeler, Gümüşhane, Makedonya, Rize, Şırnak, Sibirya (İvanov'un eserinden) ve Bulgaristan'dan.

Fotoğraf 6: Kırgızistan'ın Batken bölgesi ve Gümüşhane'deki bir kilimde aynı damga.

Fotoğraf 7: Kuzey Doğu Urallar'da yaşayan Hanti-Mansi Türkleri'nde bir eldiven ve iki dokumadan ayrıntı. Dikkat edilirse aynı damgalar Gümüşhane kilimlerinde de var.

Fotoğraf 8: Bir Gümüşhane kilimi.

KAYNAKÇA

Akçokraklı, O., *Kırım'da Tatar Tamgaları* (İlk baskı Kırım-Akmescit, 1926), İstanbul, 1983.

Aksoy, M., "Kültür Tarihi Açısından İran'da, Türk, Fars ve Kürt Halı-Kilimleri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 276, 2009.

Aksoy, M., *Tarihin Sessiz Dili Damgalar*, İstanbul 2014.

Aksoy, M., "Tarihin Bilinen İlk Pantolonundan Türkiye'ye Gelen Damga", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 346, 2015.

Aksoy, M., "Türk Etnografya Eserlerinden Rize'yi Görmek", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 362, 2017.

Aristov, N. A., *Türk Haklarının Etnik Yapısı* (Çev. D. A. Batur), İstanbul.

Bang, W. - ARAT, R. R., "Oğuz Kağan Destanı" (Almanca baskısı, Berlin, 1932), R. Arat, R., "Oğuz Kağan Destanı" (İstanbul, 1936). Arat, R. R., *Makaleler*, Cilt I (Haz. O. F. Sertkaya), Ankara, 1987.

Castagne, J., "Les Tamgas des Kirghizes (Kazaks)", *Revue du Monde Musulman*, Volüme XLII, Octobre, 1921.

Drevnetyurkskiy Slovar, Leningrad, 1969. (Yazarı Yok)

Gülensoy, T., "Ahlat'ta Türk Damgaları", *Anadolu'da Türk Mührü* (Haz. İ. Nalbantoğlu) Ankara, 1993.

İbrayeva, K., *Kazahskiy Ornament*, Almatı, 1994.

İvanov, S. (1963), *Ornament Narodov Sibiri Kak İstoriçeskiy İstoçnik*, Moskva/Leningrad, 1963.

Kuban, Doğan, *Türk İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul, 1995, s. 26-27.

Kuzeyev, R. G., *İtil-Ural Türkleri* (Çev. A. Acaloğlu), İstanbul, 2005.

Makarov, G. "Iruk (Uruk) Tamgası, Baş Kazığı, Daş Bilgi ve Tarihi Hatır Kokularımız", *Turan Dergisi*, Sayı 7, 2009.

MİLLER, A., *Kovroviye İzdeliya Vostoka*, Leningrad, 1924.

Monguş, D. A., *Tuvaca-Türkçe Sözlük*, Kızıl, 2005.

Nowgorodowa, E., *Alt e Kunts der Mongolie*, Leipzig, 1980.

Orkun, H. N., *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, 1987.

Slovar Inostrannih Slo, Russkiy Yazık, Moskva. (Yazarı Yok)

Yalgın, A. R., *Anadolu'da Türk Damgaları: Uludağ'dan Toroslar'a*, Bursa, 1943.

ANTİK YUNAN VE ROMA'DA GÖRÜLEN BİR ANOMALİ: "ÇİFT CİNSİYET"

TARİHSEL VE ETİMOLOJİK BİR BAKIŞ

Doç. Dr. Asuman COŞKUN ABUAGLA, asumancoskun@akdeniz.edu.tr

ÖZ

Antik Yunan'da çift cinsiyetli bir tanrı olduğuna inanılan ve bereket sembolü olarak görülen Hermaphroditos'a karşın, her iki cinse de atfedilemeyen üreme organları nedeniyle "çift cinsiyetli" olarak damgalanan kişilerin korkunç alametler olarak görülmesi, antik Yunan ve Roma toplumunun düşünce yapısını göz önüne sermektedir. Özellikle Roma toplumunun yarattığı batıl inançlardan kaynaklanan tuhaf alamet sistemi, afetler, felaketler, salgınlar, savaşlar gibi her korkunç şeyi, tanrıların öfkelenip gazaba gelmelerine dayandırılmış, Roma Cumhuriyet Dönemi'nde ve sonrasında bu tür felaketlerin bir şekilde çift cinsiyetli kişilerden kaynaklandığına inanılmıştır. Titus Livius, Plinius Maior, Iulius Obsequens, Aydınlı Phlegon ve Sicilyalı Diodoros gibi antik yazarların anlattıkları olaylardan yola çıkarak hazırlanan ve antik dönemde "çift cinsiyet" ve "çift cinsiyet nedeniyle cinsiyet değiştirme" vakalarının ele alındığı bu makalenin amacı, bu anomaliyi tarihsel ve etimolojik açıdan incelemek ve farklı bir bakış açısı sunarak bilgi vermektir.

Anahtar Kelimeler: Erdişi, dişier, hermaphrodit, pseudo-hermaphrodit, hypospadias.

AN ANOMALY SEEN IN ANCIENT GREECE AND ROME: "BISexualISM"

A HISTORICAL AND ETYMOLOGICAL VIEW

ABSTRACT

Despite Hermaphroditos, believed to be a bisexual god and regarded as a symbol of fertility in Ancient Greece, it is a great contrast to think of bisexuals as horrible symbols because of their genitals uncited to both sexes. In particular, the strange system of prodigies arising from the superstitions created by the Roman society, have based every terrible thing, such as disasters, calamities, epidemics, wars, on the anger and wrath of the Gods. It has been believed that they originated from bisexuals in the Roman Republican Period and onwards. The aim of this article is to examine the historical events mentioned by the ancient writers such as Titus Livius, Plinius Maior, Iulius Obsequens, Phlegon of Tralles and Diodoros of Sicily, discussing the cases on "bisexualism" and "changing gender due to bisexualism" in the Ancient Period, to show this anomaly both historical and etymological and provide information with different points of view.

Keywords: Androgynoid, gynandroid, hermaphrodite, pseudo-hermaphrodite, hypospadias.

Giriş

Çok tanrılı Yunan dininde Hermaphroditos (Ἑρμαφρόδιτος) adında çift cinsiyetli bir tanrının olduğuna inanılmasına rağmen Antik Yunan ve özellikle Roma Cumhuriyet Dönemi'nde çift cinsiyetli kişiler, tanrıların gazabı yüzünden meydana geldiğine inanılan afetlerin, felaketlerin ve savaşların sorumlusu olan korkunç alametler (prodigia) olarak görülmüş, bunun sonucunda doğaya aykırı ve tehdit unsuru sayılan varlıklarının yok edilmesi gerektiğine inanılarak öldürülmüşlerdir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise en azından İS 1. yüzyıldan itibaren bu kişiler, sosyal ve yasal olarak toplum içine katılmış ama daima gönül eğlendirilen (delicia) üçüncü şahıslar olarak gizli saklı kalmışlardır.

Tanrıların habercisi Hermes ile güzellik tanrıçası Aphrodite'nin oğlu olduğuna inanılan ve son derece sağlıklı bir delikanlı olan Hermaphroditos, doğuştan çift cinsiyetli bir tanrı değildi. Hermaphroditos'un cinsel gücünü nasıl yitirdiğini anlatan ünlü söylence, Karia'daki Salmakis Pınarı ve bu pınarın aynı adla anılan *nymphasıyla* ilişkilidir. Söylenceye göre Salmakis adındaki güzel *nympha*, on beş yaşında, yakışıklı bir delikanlı olan Hermaphroditos'u görür görmez ona âşık olur. Bu sırada yüzmek için pınara giren Hermaphroditos, kendisiyle birlikte olmak isteyen Salmakis'in sarılmalarından kurtulmaya çalışır ama sarmaşık gibi kendisine sarılan *nymphanın* ellerinden bir türlü kurtulamaz. Âşık olduğu tanrıyı elinden kaçırmak istemeyen *nympha*, sonsuza kadar birbirlerinden ayrılmamaları için bir dilek diler ve dileği, tanrılar tarafından kabul edilir. Böylece Salmakis'le kaynaşan Hermaphroditos, üreme organlarının gücünü kaybedip birden yumuşadıklarını fark eder. Böylesi bir güçten düşmeye ve değişime katlanamayan tanrı, yüzdüğü pınara kim girerse onun da kendisi gibi yarı erkek olması için lânet eder. Oğullarının isteğini yerine getiren Hermes ve Aphrodite, pınarın sularına karıştırdıkları bir iksirle onu lânetli kırlarlar. Ovidius, Hermaphroditos'un dönüşümünü şöyle anlatır (Ovidius, *Metamorphoses*, IV. 285-388 [Coşkun Abuagla, 2019: 110-113]):

Salmacis'in adının nasıl kötüye çıktığını, güçlü sularıyla nasıl kuvvetten düşürdüğünü ve dokunduğu uzuvları nasıl yumuşattığını öğrenin! Gizlidir nedeni ama pınarın gücü çok iyi biliniz:
Mercurius'la tanrıça Venus'tan cana gelen oğlanı,

Ida mağaralarında beslediler *naiaslar*,
bir yüzü vardı, hem anası hem babası o yüzde
tanınabilsin diye, adını da onlardan aldı.
Bu çocuk, on beş yaşına basar basmaz, memleket
dağlarını terk etti; sütanası Ida'yı geride bıraktıktan sonra
bilmediği yerlerde dolaşmaktan, bilmediği nehirleri görmekten
zevk almaya başladı, yorgunluğunu azaltıyordu keşfetme arzusu.
Hatta Lycia kentlerine ve Lycia'ya yakın
Carialılara da gitti; bir gölcük gördü burada, dip
yerine kadar ışık saçan suyuyla. Orada bataklık sazi,
meyvesiz kamışlar ve dikenli ucuyla hasır otu değil,
berrak bir su vardı, bununla birlikte gölcüğün uç yerleri, taze
çimenle çevrelenmişti ve daima yeşil otlarla.
Bir *nympha* yaşırdı ama ne avcılığa uygun ne yay
bükmeye alışık ne de koşmaya can atan,
*naias*lardan sadece buydu, ayağı tez Diana'nın tanımadığı.
Söylenir sık sık bacılarının ona şöyle dediği:
“Salmacis, ya kargını ya da süslü sadağını al,
boş zamanını, zor avlar için harca!”
O, ne kargısını ne süslü sadağını alır
ne de boş zamanını, zor avlar için harcardı,
sadece pınarında güzel uzuvlarını yıkar,
kâh şimşir tarağıyla saçlarını tarar
ve sulara bakıp kendisine neyin yakıştığını düşünür
kâh vücudunu saran şeffaf elbisesiyle
ya yumuşak yapraklara ya da yumuşak otlara uzanır,

sık sık çiçekler toplardı. O zaman da tesadüf bu ya, çiçek topluyordu,
oğlanı gördüğünde ve gördüğüne sahip olmayı arzuladığında.
Yine de önce yaklaşmadı, yaklaştırmaya can attığı halde,
heyecanını yatıştırmadan, elbisesine göz atmadan
hem ifadesini güzelleştirmeden hem tam anlamıyla güzel görünmeden.
O zaman şöyle konuşmaya başladı: “Ey bir tanrı olduğuna
inanılmaya layık çocuk, eğer sen bir tanrıysan, Cupido olabilirsin
ya da eğer bir ölümlüysen, seni Dünya’ya getirenlere ne mutlu,
hem biraderin mutlu hem şanslı kesinlikle
her kimse senin bacın ve sana meme veren sütanan
ama her bakımdan çok daha mutludur o,
her kimse nişanlım, her kimi evliliğe layık gördüysen,
eğer o kız, senin için herhangi biriye, benim olsun çalınan mutluluk
ya da hiç kimseye, o kız ben olayım ve aynı yatağa girelim.”
Su *nymphası* bu sözlerden sonra sustu, oğlanın yüzü kızardı;
bilmez çünkü aşkın ne olduğunu ama kızarmak da yakışıyordu.
Bu renktir Güneş’e dönük bir ağaçtan sarkan elmalar,
boyanmış fildişi ya da kızarmaya başlayan beyaz Ay,
beyhude yere şingirdatılırken ziller yardımcı olarak.
Oğlan, en azından kardeşçe öpücükler talep eden ve
artık, ellerini kar beyaz boynuna atan *nymphaya*,
“Vazgeçiyor musun? Yoksa kaçırım, seni de burayı da terk ederim!”
dedi, Salmacis korktu ve “Bu bakir yerleri, sana teslim ediyorum
ey yabancı!” dedi ve sanki gidirmiş gibi adımlarını çevirdiğinde,
o zaman da ardına baktı, çalıların içinde mevzilenip
gizlendi ve dizlerini büküp çömeldi. Öbürü,

boş çimenlerde gözlenmediğinden emin,
bir oraya bir buraya gitti, hem sıçrayan sulara
ayak parmaklarını hem bileğine kadar ayaklarını ıslattı.
Gecikmeden suların çekiciliğine kapılıp
narin bedeninden yumuşak giysisini çıkardı.
O zaman gerçekten çarpıldı Salmacis ve çıplak güzelliğine duyduğu arzuyla
yandı, yandı alev alev *nymphanın* gözleri de
çıplak yüzeyiyle pırıl pırıl parlayan Güneş'in
aynaya çarpıp yansıdığı şekilde.
Artık güçlkle dayanır beklemeye, artık güçlkle bastırır sevincini,
artık sarılmak ister, artık tutamaz kendisini aklı başından giden.
O, hızlı hızlı vurduktan sonra bedenine ayalarıyla,
atlar sulara ve kollarını sırayla hareket ettirip
berrak sulara parlar, birinin korumak için sakladığı
fildişi yontular ya da parlak camda göz kamaştırır zambaklar gibi.
“Kazandım, benimdir!” diye bağırır *naias* ve elbisesini
atıp uzağa, dalar suların ortasına.
Kendisine karşı mücadele edeni tutar ve ondan zorla öpücükler koparır,
ellerini sudan çıkarır ve istemediği halde göğsüne dokunur.
Asılır delikanlıya şimdi, bir o yandan bir bu yandan,
kendisine karşı direnip ellerinden kaçmak isteyen,
sarar bir yılan misali, hani kraliyet kuşu kapıp da
yükseklere kaçırdığında, başını aşağıya sarkıtıp onun pençelerini
saran ve geniş kanatlarına kuyruğuyla dolanan
ya da sarmaşıkların, uzun ağaç gövdelerini sarmaya alışık olduğu gibi
ya da bir ahtapotun, denizin altında düşmanını yakalayıp

her yandan dokunaçlarıyla sardığı gibi.

Atlas'ın torunu direnir ve *nymphanın* can attığı hazzı
reddeder, o sıkıştırdıkça sıkıştırır ve bütün bedeniyle asıldıktan sonra
tıpkı yapışmış gibi, “Mücadele edebilirsin, edepsiz” der,
“yine de kaçamayacaksın. Keşke tanrılar buyursa, hiçbir gün
seni benden, beni de senden artık ayırmasa!”

Dileği yerine getirilir tanrılarca çünkü ikisinin bedeni
birbirine karışıp birleşir ve yüzleri bir olur;
hani bir adam, ağaç kabuğuyla dalları bağladığında dalların
uzadıkça birleştiğini ve eşit şekilde büyüdüğünü fark eder ya
işte öyle, kenetlendikleri için uzuvları birleşir,
ne ikidirler ne çift şekilli ne kadın denilebilir
ne oğlan, ne ikisinden hiçbiri ne de her ikisi olarak görünürler.

Bu yüzden bir erkek olarak daldığı akışkan suların kendisini
yarı erkek ve uzuvlarını, yumuşak kıldığını gördüğünde
ellerini uzatarak ama artık bir erkek sesiyle değil,
“Hermaphroditus oldum” dedi, “oğlunuza lütuf olarak verin,
hem babam hem anam, ikinizin adına sahip olan,
her kim bu pınara bir erkek olarak girerse, çıksın oradan
yarı erkek olarak ve yumuşasın, sulara dokunur dokunmaz!”

Her iki ebeveyn de etkilenip çifte şekilli oğullarının sözlerini
kesin kıldı ve pınarı, lanetli bir iksirle lekeledi.”

Şiirin son dizelerinde Hermaphroditos akıl almaz bir dönüşüm geçirirken
Ovidius özellikle onun bedeninde gözle görülen uzuvları üzerindeki değişime ve
Hermaphroditos'un Salmakis'le sıkı sıkıya kenetlenmesinin ardından farklı bir dış
görünümüne sahip olduğuna dikkat çeker. Nitekim Hermaphroditos'un bir erkek (vir)
olarak daldığı sulara yarı erkek (semivir) olması ve uzuvlarının yumuşaması (mollita

membra), tuhaf bir dönüşüm geçirerek öncekinden farklı bir hâl alan tanrının erkek görünümünü yitirdiğini değil, sadece eril cinsel gücünü yitirdiğini vurgular. Hermaphroditos'un bu gücü yitirmesiyle gerek antik Yunan gerek Roma toplumunda bedensel ve ruhsal bakımından erkeklerden daha güçsüz ve zayıf görülen kadınlara özgü bir hâle büründüğü, eril bakımdan ise özgüvenini yitirdiği anlaşılır. İlerleyen dizelerde aynı tanrı için kullanılan "çifte şekilli" (biformis) sözcüğü, onun bedensel bakımdan eril, ruhsal bakımdan dişi özellikler gösterdiğine dolayısıyla kadınsılaştığına dikkat çeker. O halde geçirdiği dönüşüm nedeniyle Hermaphroditos'un maruz kaldığı bu tuhaf durumun çift cinsiyetle bir ilgisi yoktur. Olasılıkla antik dönemden itibaren Hermaphroditos söylencesine ve adına dayanılarak "çift cinsiyet" olarak adlandırılan anomali, aslında "erdişi" (ἀνδρόγυνος) ve "dişier" (γυνάνδρος) sözcüklerine karşılık gelmektedir, bu da asıl cinsiyetin gizli kalmasından dolayı anlaşılabilmesi yani erkek görünümünde kız (erdişi) ya da kız görünümünde erkek (dişier) olma durumudur. Dolayısıyla çift cinsiyet, Hermaphroditos gibi herhangi bir dönüşüm geçirmeden önce her açıdan normal ve sağlıklı olan bir erkeğin doğuştan kendisine bahşedilen eril cinsel gücünü yitirmesi demek değildir. O halde antik Yunan ve Roma'da sanki bir sığınak işlevi gören bu söylence, toplumda var olan erkek görünümündeki kadınsı kişilerin hareket ve davranışlarına mantıklı bir açıklama getirmek için söylenegelmiş olmalıdır. Nitekim İÖ 1. yüzyılda yaşamış olan C. Plinius Secundus Maior, "Historia Naturalis" (Doğa Tarihi) adlı eserinde her iki sözcükle ilgili kavram karmaşasının nasıl oluştuğunu şu şekilde açıklar:

"Bir zamanlar erdişiler (androgyni) olarak adlandırılan ve doğaya aykırı alametlerden sayılan, günümüzde (gönül eğlendirilen) sevgililer olan, hermaphroditler (hermaphrodit) olarak adlandırdığımız, her iki cinsin (özelliklerini taşıyan) kişiler de doğmuştur." (Plinius, Historia Naturalis:7. 3, 34)

1

Plinius aynı eserde *hermaphroditus* sözcüğünü biraz daha açarak bunun çift cinsiyet anlamına gelmediğini açıklar ve istismar yüzünden eril gücü işlevsiz kılınan ya da doğuştan eril gücü olmayan erkekleri, kadınsı erkeklerden (hermaphrodit) ve

¹Gignuntur et utriusque sexus quos hermaphroditos vocamus, olim androgynos vocatos et in prodigiis habitos, nunc vero in deliciis.

hadımlardan (spadones) ayrı tutarak *semivir* (yarı erkek) sözcüğüyle üçüncü bir tür olarak tanımlar (Plinius, *Historia Naturalis*: 11, 110)².

“Erdişi” (ἀνδρόγυνος) sözcüğünün tarihsel kökeni incelendiğinde bunun İÖ 5. yüzyılda, Herodotos’tan itibaren kullanılmış olduğu anlaşılır. Herodotos, tanrıça Aphrodite’nin kendilerine bilicilik yeteneği verdiği inandıkları Skythialı Enarees kabilesini, ἀνδρόγυνοι (erdişiler) sözcüğüyle tanımlar (Herodotos, *Ἱστορία*: 4. 67, 2)³. Platon’un “Συμπόσιον” (Şölen) adlı eserinde Aristophanes, cinsiyet hakkındaki düşüncelerini anlatıp insan soyunun aslında erkek, dişi ve erdişi olarak üç cinsten oluştuğunu söylerken yine aynı sözcüğü kullanır (Platon, *Συμπόσιον*: 189d-191)⁴:

“Öncelikle insanın doğasını ve onun çilelerini öğrenmeniz gerekir. Çünkü bir zamanlar doğamız şimdiki gibi değil, başka türlüydü. İlk zamanlar insanların üç cinsiyeti vardı; şimdi olduğu gibi kadın ve erkek olarak iki değil, her ikisinden pay alan üçüncü bir cinsiyet vardı; şimdi adı kalmış, kendisi yok olmuştur. O zamanlar hem görünüşü hem adıyla her iki cinsten yani erkek ve kadından pay alan “androgynos” (erdişi) diye bir cinsiyet vardı, şimdi ise geriye utanç kaynağı olan adından başka bir şey kalmamıştır.”

Bu kanıtlar ışığında antik Yunan’da doğru anlamda kullanılan ἀνδρόγυνος sözcüğünün özellikle Roma Dönemi’nde tamamen yanlış anlaşıldığı ve bu nedenle aynı anomaliyi tanımlamak için Hermaphroditos söylencesine dayanılarak “çift cinsiyetli” anlamında ἐρμαφρόδιτος sözcüğünün kullanıldığı anlaşılmaktadır. İşin ilginç yanı bu yanlışlığın günümüze kadar değişmeden gelmiş olmasıdır.

Çift cinsiyet konusunda birçok antik yazar tarafından anlatılan olaylar, antik Yunan ve Roma Dönemi’nde bu tür vakaların gerçekten yaşanmış olduğunu göstermektedir. Bunlar tek tek incelendiğinde “çift cinsiyet” ve “çift cinsiyet sonucu cinsiyet değiştirme” olarak iki şekilde görülen toplam otuz vakanın kayıtlara geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Tarihsel açıdan bakıldığında bu tür vakalar ilk kez İÖ 314/313 yılında, son kez İS 116 yılında görülmüştür. Dolayısıyla bu tarihler Hellenistik Yunan, Roma Cumhuriyet ve Roma İmparatorluk Dönemi’ni içine almaktadır. İÖ 209

² Homini tantum iniuria aut sponte naturae franguntur, idque tertium ab hermaphroditis et spadonibus semiviri genus habent.

³ οἱ δὲ Ἐνάρεες οἱ ἀνδρόγυνοι τὴν Ἀφροδίτην σφίσι λέγουσι μαντικὴν δοῦναι.

⁴ δεῖ δὲ πρῶτον ὑμᾶς μαθεῖν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ τὰ παθήματα αὐτῆς. ἡ γὰρ πάλαι ἡμῶν φύσις οὐχ αὐτῆ ἦν ἢπερ νῦν, ἀλλ’ ἄλλοία. πρῶτον μὲν γὰρ τρία ἦν τὰ γένη τὰ τῶν ἀνθρώπων, οὐχ ὡςπερ νῦν δύο, ἄρρεν καὶ θῆλυ, ἀλλὰ καὶ τρίτον προσῆν κοινὸν ὄν ἀμφοτέρων τούτων, οὗ νῦν ὄνομα λοιπόν, αὐτὸ

ile İÖ 92 yılları arasında sekiz bebek, yaşları sekiz, on, on iki ve on altı olmak üzere toplam dört çocuk ve genç, yaşları bilinmeyen üç kişiden oluşan on beş vaka *androgyni* (erdişiler) olarak kayıtlara geçmiştir. İS 54 yılında doğan bir bebek *biformis* (çifte şekilli), üç vaka ise *semimas* (yarı erkek) olarak tanımlanmıştır. İÖ 214 ile İS 116 yılları arasında ise “kadından erkeğe dönme” şeklinde toplam on üç vaka görülmüştür.

1- Çift Cinsiyet (Erdişi) Vakaları

Antik kaynaklarda İÖ 314/ 313 ile İS 116 yılları arasında meydana gelen toplam on yedi adet çift cinsiyet vakası bulunmaktadır. Bu vakaların zamandizinsel olarak incelenmesi, bunları korkunç alametler olarak gören antik Yunan ve Roma toplumunun düşünce yapısı ve tavrı hakkında yeterli kanıt sunacaktır. İlk kez İÖ 314/ 313 yılında görülen ve İmparator Hadrianus’un azatlısı Trallesli Phlegon tarafından “Περὶ Θαυμασίων” (Olağanüstü Şeyler Üzerine) adlı eserde uzun uzadıya anlatılan ilk çift cinsiyet vakası kısaca şöyle özetlenebilir: Aetolia’da *Aetolarkhos* (=praefectus) olarak görev yapan Polykritos adında seçkin biri, Lokrisli bir kadınla evlenir ama adam, eşiyle üç gece geçirdikten sonra dördüncü gün aniden ölür. Bu birliktelikten gebe kalan kadın, doğum zamanı geldiğinde üst kısmı eril ve sert, alt kısmı dişi ve yumuşak iki takım üreme organı olan (αἰδοῖα δύο), çift cinsiyetli (ἀνδρεῖόν τε καὶ γυναικεῖον) bir bebek doğurur (Phlegon, Περὶ Θαυμασίων: 2)⁵. Bu olağanüstü durumdan şaşkına dönen akrabalar, bebeği *agoraya* götürüp meclisi toplarlar. Din görevlilerini ve kâhinleri çağırıp bebek hakkında onlara danışır. Onlardan bir kısmı, Lokrisli bir anneden ve Aetolialı bir babadan olan bebeğin Lokris ile Aetolia arasında bir savaşa neden olacağını bu yüzden onun anne ve babasından ayrılması gerektiğini, bir kısmı da bu korkunç alameti savuşturmak için hem bebeğin hem de annesinin kentin sınırları dışına çıkarılıp yakılması (κατακαῦσαι) gerektiğini söyler (Phlegon, Περὶ Θαυμασίων: 2)⁶. Aniden bebeğin babası olan Polykritos’un hayaleti mecliste

δὲ ἠφάνισται: ἀνδρόγυνον γὰρ ἔν τότε μὲν ἦν καὶ εἶδος καὶ ὄνομα ἐξ ἀμφοτέρων κοινὸν τοῦ τε ἄρρενος καὶ θήλεος, νῦν δὲ οὐκ ἔστιν ἀλλ’ ἢ ἐν ὀνειδείῳ ὄνομα κείμενον.

⁵ τίκει παιδίον αἰδοῖα ἔχον δύο, ἀνδρεῖόν τε καὶ γυναικεῖον, καὶ τὴν φύσιν θαυμαστῶς διηλλαγμένον· τὰ μὲν ἄνω τοῦ αἰδοῖου ὀλόκληρά τε καὶ ἀνδρώδη ἦν, τὰ δὲ περὶ τοὺς μηρούς γυναικεῖα καὶ ἀπαλώτερα.

⁶ Ἐφ’ ᾧ καταπλαγέντες οἱ συγγενεῖς ἀπήνεγκαν εἰς τὴν ἀγορὰν τὸ παιδίον καὶ συναγαγόντες ἐκκλησίαν ἐβουλεύοντο περὶ αὐτοῦ, θύτας τε καὶ τερατοσκόπους συγκαλέσαντες. τῶν δὲ οἱ μὲν ἀπεφάνησαν διάστασιν τινα τῶν Αἰτωλῶν καὶ Λοκρῶν ἔσεσθαι, κεχωρισθαι γὰρ ἀπὸ μητρὸς οὔσης Λοκρίδος καὶ πατρὸς Αἰτωλοῦ. οἰδὲ, δεινῶντο, τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα ἀπενεγκόντα εἰς τὴν νῆπιον, κατακαῦσαι.

görünür. Hayalet, korkudan etrafa kaçışan kalabalığı, kalması ve kendisinden korkmaması için ikna eder. İnsanlar yatıştığında Polykritos sakin bir tonda bebeği kendisine vermeleri ve şiddet içeren hiçbir eylem yapmamaları için onları ikna etmeye çalışır. Az sonra tereddüt ettiklerini ve talepleri karşısında gönülsüz olduklarını gördüğünde bebeği kapar, uzuvlarını parça parça edip yemeye başlar. Korkudan ödü patlayan insanlar haykırırlar ve hayaletin gitmesi için ona taş atarlar ama taşlardan hiçbir zarar görmeyen hayalet orada kalır ve bebeğin başı dışında bütün bedenini yedikten sonra gözden kaybolur. Dehşete düşen Aetolialılar Delphoi'a bir elçi heyeti göndermeye karar verirler ama birden yerde duran bebeğin başı konuşmaya başlar ve gelecekte neler olacağını *heksametron* vezninde⁷ uzunca bir şiirle dile getirir. Aetolia halkının bir an önce kaçmasını ve Atina halkı içine karışıp saklanmasını yoksa ani bir felakete sürükleneceğini söyler ve onları uyarır. Bunun üzerine Aetolialı erkekler, eşlerini ve çocuklarını güvenli bir yere saklar, kendileri ne olacağını görmek için beklerler. Aradan bir zaman geçtikten sonra Aetolia ve Akarnania arasında savaş çıkar ve her iki taraf da çok ağır kayıplar verir (Phlegon, Περὶ Θαυμασίων: 2)⁸. Tarihsel gerçeklerin ağır bastığı ama bir yandan da masal türünün öğeleriyle harmanlanmış bu inanılmaz olay, çift cinsiyetli bir bebeğin halka nasıl korku saldığını açıkça kanıtlamaktadır (Doroszewski, 2016: 58-61).

İÖ 209 yılında artarda meydana gelen ve halkı şaşkına çeviren alametlerden biri de Sinuessa'da erkek mi kız mı olduğu belirsiz (ambiguo inter marem ac feminam sexu) çift cinsiyetli bir bebeğin doğmasıdır. Bu olayda yeni doğan bebeğin öldürülmesi ya da boğulması gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Belki de bunun nedeni Roma'nın birçok farklı yerinde tuhaf alametlerin görülmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla çift cinsiyetli bir bebeğin de içinde olduğu bu korkunç alametlerin tamamen savuşturulması için kefaret kurbanları kesilmiş ve tüm

⁷Özellikle destan türünde şiirlerin yazıldığı vezin. Altı ayaklı dizeden oluşan *heksametron* vezninin her ayağında bir uzun, iki kısa hece (daktylos) ya da iki uzun hece (spondaios) vardır. Zaman zaman *daktylos* ve *spondaios* dizede karışık olarak da kullanılabilir.

⁸ Ἀκούσαντες δὲ οἱ Αἰτωλοὶ τοῦ χρησμοῦ, γυναῖκα μὲν, καὶ τὰ νήπια τέκνα, τοὺς τε ὑπεργήρωσ, ὑπεξέθεντο ὄϊκα στος ἐδύνατο. αὐτοὶ δὲ ἔμμενον, καταδοκοῦντες τὸ ἀποβησόμενον καὶ σὺν ἐβήτῳ ἐξήζετ' εἰ Αἰτωλοῖς καὶ Ἀκαρναῖσι συστήναι πόλεμον, καὶ φθορὰν πολλὴν ἐκατέρωθεν γενέσθαι.

tapınaklarda dualar edilmesi için özel bir gün belirlenmiş, ayrıca *praetor C. Hostilius* tarafından Apollon Oyunları düzenlenmiştir (Livius, *Ab Urbe Condita*: 27.11, 4)⁹.

İÖ 207 yılında yine Roma'nın farklı yerlerinde birçok tuhaf alamet meydana gelmiş ama bu kez Frusino'da iki yıl önce Sinuessa'da olduğu gibi erkek mi kız mı olduğu belirsiz (*incertus mas an femina*), çift cinsiyetli bir bebek doğmuştur. Çift cinsiyetli olmasının yanısıra dört yaşında bir çocuk büyüklüğünde doğan bu bebek karşısında şaşkına dönen yöneticiler, Etruria'dan çağırıldıkları kâhinlere danışmışlardır. Kâhinler, bu bebeğin korkunç bir alamet olduğunu ve bir an önce "o şeyin" (*id*) Roma toprağından sürülmesi, toprakla hiçbir şekilde temas ettirilmeden denizde boğulması gerektiğini söyleyince, bebek canlı canlı bir sandığa koyulup denize atılmıştır (Livius, *Ab Urbe Condita*: 27.37, 5-6; *Obsequens, Liber Prodigiorum*: 38)¹⁰.

İÖ 200 yılında Sabin toprağında biri yeni doğan bir bebek (*incertus infans natus, masculus an femina esset*), diğeri artık on altı yaşında bir genç olmak üzere erkek mi kız mı olduğu belirsiz (*alter sedecim iam annorum item ambiguo sexu inventus*), iki adet çift cinsiyet vakası görülmüştür. Uğursuz alametlerden sayılan bu çift cinsiyetliler daha önce yapıldığı gibi aynı şekilde canlı canlı denize atılmışlardır. Bu korkunç olayın ardından kenti arındırmak için yirmi yedi Vesta rahibesinden oluşan bir koronun kentin çevresinde ilahiler söylemesine ve tanrıça Iuno'ya hediye(ler) götürülmesine karar verilmiştir (Livius, *Ab Urbe Condita*: 31.12, 6-8; *Obsequens, Liber Prodigiorum*: 46)¹¹.

⁹et Sinuessae natum ambiguo inter marem ac feminam sexu infantem, quos androgynos volgus, ut pleraque, faciliore ad duplicanda verba Graeco sermone appellat, et lacte pluvisse et cum elephanti capite puerum natum. ea prodigia hostiis maioribus procurata, et supplicatio circa omnia pulvinaria, obsecratio in unum diem indicta; et decretum ut C. Hostilius praetor ludos Apollini sicut iis annis voti factique erant voueret faceretque.

¹⁰liberatas religione mentes turbavit rursus nuntiatum Frusinone natum esse infantem quadrimo parem nec magnitudine tam mirandum quam quod is quoque, ut Sinuessae biennio ante, incertus mas an femina esset natus erat. id vero haruspices ex Etruria acciti foedum ac turpe prodigium dicere: extorrem agro Romano, procul terrae contactu, alto mergendum. viuum in arcam condidere provectumque in mare proiecerunt.

Sinuessae natus infans, ambiguo inter marem ac foeminam sexu.

¹¹in Sabinis incertus infans natus, masculus an femina esset, alter sedecim iam annorum item ambiguo sexu inventus, etc. Foeda omnia et deformia errantisque in alienos fetus naturae uisa: ante omnia abominati semimares iussique in mare extemplo deportari, sicut proxime C. Claudio M. Liuio consulibus deportatus similis prodigii fetus erat. nihilo minus decemvros adire libros de portento eo iusserunt. decemviri ex libris res divinas easdem quae proxime secundum id prodigium factae essent imperarunt. carmen praeterea ab ter novenis virginibus cani per urbem iusserunt donumque Iunoni reginae ferri.

İÖ 186 yılında Picenum’da üç gün boyunca gökten taş yağdığı, pek çok yerde yangınlar çıktığı ve Capitolium’daki Ops Tapınağı’na yıldırım çarptığı için dokuz gün boyunca kurban törenleri yapılmış, başrahiplerin kararıyla bir gün boyunca dualar edilmiş ve kent arındırılmışken aynı zamanlarda Umbria’dan aşağı yukarı on iki yaşında “yarı erkek” birinin bulunduğu (semimarem duodecim ferme annos natum inventum) haberi gelmiştir. Bunun üzerine bu uğursuzluk alametinin bir an önce Roma toprağından savuşturulması ve daha önce olduğu gibi kâhinler tarafından verilen kararlarla öldürülmesi emredilmiştir. Ölümün hangi yolla gerçekleştirildiği Livius ve Obsequens tarafından anlatılmasa da daha önceki örneklerden yola çıkarak bu çocuğun da Etrüsklerden alınma bir âdet olarak canlı canlı denize atılıp boğulduğu kuvvetli bir olasılıktır (Livius, Ab Urbe Condita: 39. 22, 5; Obsequens, Liber Prodigiorum: 56)¹².

İÖ 141/ 140 yılında veba salgınıyla birlikte yaşanan kıtlık sırasında bir Roma kasabası olan Luna’da erdişi bir bebek (androgynus natus) yine kâhinlerin emriyle canlı canlı denize atılıp boğulmuştur (Obsequens, Liber Prodigiorum: 81)¹³.

İÖ 133 yılında Roma’nın birçok yerinde halkı şaşkına çeviren olaylar yaşanmış, bunlara Ferentinum kasabasında erdişi bir bebeğin (androgynus natus) doğumu da eklenmiştir. Bebek, vakit kaybetmeden canlı canlı nehre atılarak ortadan kaldırılmıştır (Obsequens, Liber Prodigiorum: 86)¹⁴.

İÖ 125 yılında Roma’da Marcus Plautius Hypsaeus’un ve Marcus Fulvius Flaccus’un konsüllüğünde erdişi bir bebek (ἀνδρόγυνος) doğduğu için bu durum karşısında ne yapılması gerektiğini sormak için geleceği öngördüğüne inanılan Sibylla Kitaplarına danışılmıştır. Kehanet, böyle bir alameti savuşturmak için birçok tanrı ve tanrıçaya kurban törenleri yapılmasını ve ilahiler söylenmesini böylece kentin bu

In Sabinis incertus infans natus, masculus an foemina esset; alter sexdecim annorum, iam item ambiguo sexu inventus, etc.; ante omnia tamen abominati semimares iussique in mare extemplo deportari.

¹² novendiale deinde sacrum tenuit, quod in Piceno per triduum lapidibus pluerat, ignesque caelestes multifariam orti adussisse complurium levi adflatu vestimenta maxime dicebantur. addita et unum diem supplicatio est ex decreto pontificum, quod aedis Opis in Capitolio de caelo tacta erat. hostiis maioribus consules procurarunt urbemque lustraverunt. sub idem tempus et ex Umbria nuntiatum est semimarem duodecim ferme annos natum inventum. id prodigium abominantes arceri Romano agro necarique quam primum iusserunt.

Sacrum novendiale factum, quod in Piceno lapidibus pluit; ignesque coelestes multifariam orti, levi afflatu complurium vestimenta adusserunt. Aedes Iovis in Capitolio fulmine icta. In Umbria semimas duodecim ferme annorum natus, aruspicumque iussu necatus.

¹³ Fames et pestilentia cum essent, per decemviros supplicatum. Lunae androgynus natus, precepto aruspicum in mare deportatus.

¹⁴ In agro Ferentino androgynus natus et in flumen deiectus.

uğursuzluktan arındırılması gerektiğini salık vermiştir. Phlegon tarafından aktarılan bu olayda, erdişi bebeğin başına ne geldiği anlatılmamıştır (Phlegon, Περὶ Θαυμασίων: 10)¹⁵.

İÖ 122 yılında Vessanum kasabasının pazar yerinde doğan erdişi bir bebek (androgynus natus), daha önceki örneklerde olduğu gibi yine canlı canlı denize atılmıştır (Obsequens, Liber Prodigiorum: 92)¹⁶.

İÖ 119/ 118 yılında Roma arazisinde sekiz yaşında, erdişi bir çocuk (androgynus annorum octo) bulunmuş, canlı canlı denize atılmış ve yirmi yedi Vesta rahibesi tarafından ilahiler söylenerek kentte arınma töreni yapılmıştır (Obsequens, Liber Prodigiorum: 94)¹⁷.

İÖ 117 yılında bu kez Saturnia'da on yaşında, erdişi bir çocuk (androgynus annorum decem) bulunmuş, bir önceki olayda olduğu gibi canlı canlı denize atılmış ve yirmi yedi Vesta rahibesi tarafından ilahiler söylenerek kentte arınma töreni yapılmıştır (Obsequens, Liber Prodigiorum: 96)¹⁸.

İÖ 98 yılında Roma'da yaşanan bir dizi tuhaf alametten biri yine erdişi (androgynus) birinin görülmesidir. Obsequens, hiçbir ayrıntı vermeden bu vakanın denize atıldığını aktarmıştır (Obsequens, Liber Prodigiorum: 107)¹⁹.

İÖ 97 yılında Roma'da erdişi (androgynus) biri bulununca uğursuzluğun savuşturulması için tanrılara dua edilmiş ve uğursuzluk alameti sayılan erdişi denize atılmıştır (Obsequens, Liber Prodigiorum: 108)²⁰.

İÖ 95 yılında Urbinum'da doğan erdişi (androgynus) biri denize atıldığında Roma'da ve Roma sınırları dışında barışın ve huzurun geri geldiğine inanılmıştır (Obsequens, Liber Prodigiorum: 110)²¹.

¹⁵ Ἐγεννήθη καὶ ἐπὶ Ῥώμῃς ἀνδρόγυνος, ἄρχοντος Ἀθήνησιν Ἰάσονος, ὑπατευόντων ἐν Ῥώμῃ Μάρκου Πλατίου [καὶ Σέξτου Καρμινίου] Ὑψαίου καὶ Μάρκου Φουλβίου Φλάκκου. δι' ἣν αἰτίαν ἡ σύγκλητος ἐκέλευσεν τοὺς ἱερομνήμονας ἀναγνῶναι τοὺς Σιβύλλης χρησμούς, καὶ ἐξηγήσαντο τοὺς χρησμούς, κτλ.

¹⁶ In foro Vessano androgynus natus in mare delatus est.

¹⁷ Androgynus in agro Romano annorum octo inventus et in mare deportatus. Virgines ter novenae in urbe cantarunt.

¹⁸ Saturniae androgynus annorum decem inventus et mari demersus. Virgines viginti septem urbem carmine lustraverunt.

¹⁹ Item androgynus in mare deportatus.

²⁰ Supplicatum in urbe, quod androgynus inventus et in mare deportatus erat.

²¹ Androgynus Urbino natus, in mare deportatus. Pax domi forisque fuit.

İÖ 92 yılında Roma'da gökten süt yağmış, Arretium'da iki tane erdişi (duo androgyni) bulunmuş, dört ayaklı bir civciv ve horoz doğmuş, gökyüzünde artarda şimşekler çakmıştır. Bu olaylarda erdişilerin başına ne geldiği aktarılmamıştır ama meydana gelen uğursuzlukların savuşturulması için dualar edilmiş, tanrıça Ceres ile kızı Proserpina'nın tapınağına bağış yapılmış, yirmi yedi Vesta rahibesi ilahiler söyleyerek kenti arındırmıştır (Obsequens, Liber Prodigiorum: 113)²². Bu olayların ardından neredeyse yüz elli yıl sonra, Marcus Asinius ile Manius Acilius'un konsüllüğünde (İÖ 54) gökyüzünden düşen bir ateş, Roma sancaklarını ve askerlerin çadırlarını yakmış, bir arı sürüsü Capitolium Tapınağı'nın alınlığına yerleşmiş, insanlar çifte şekilli doğumlar (biformis partus) yapmış ve bir domuz, atmaca pençeli bir yavru doğurmuştur. Tacitus, "Annales" (Yıllıklar) adlı eserinde anlattığı bu alametleri, bir bütün olarak ele almış ve bunları, gelecekte Roma İmparatorluğu'nun başına gelecek daha kötü şeylerin gölgeli habercileri olarak yorumlamış; özellikle belli bir alamete odaklanmadığı için çifte şekilli doğumlarla ilgili bilgi vermemiştir (Tacitus, Annales: 12. 64, 1-3)²³.

2- Cinsiyet Değiştirme Vakaları

Antik dönemde cinsiyet değiştirme gibi bir durumun var olduğu sıradışı gibi görünse de ilgili kaynaklardan elden edilen bilgiler, bunun doğru olduğunu kanıtlamaktadır. Eğer bu konu sadece antik dönem söylence yazarları ve şairlerinin anlattıklarıyla sınırlı kalmış olsaydı belki de gerçek olduğundan kuşku duyulabilirdi ancak tarihsel kaynaklar incelendiğinde ilk cinsiyet değiştirme vakasının İÖ 214 yılında Spoletum kasabasında meydana geldiği anlaşılır. Livius, İtalya ve Roma'nın birçok yerinde tuhaf alametler görüldüğünü aktarırken bunların içinde Sicilya'da bir ineğin konuşmasından, bir bebeğin annesinin rahminde "yaşasın zafer" diye bağırmasından ve Spoletum'da birinin "kadından erkeğe" dönmesinden yani cinsiyet değiştirmesinden bahseder ancak konuyla ilgili başka bir ayrıntı vermez (Livius, Ab Urbe Condita: 24. 10, 10)²⁴.

²² Romae lacte pluit. Arretii duo androgyni inventi. Pullus gallinaceus quadripes natus. Fulmine pleraque icta. Supplicatio fuit. Populus Cereri et Proserpinae stipem tulit. Virgines vigintiseptem carmen canentes urbem lustraverunt.

²³ M. Asinio M'. Acilio consulibus mutationem rerum in deterius portendi cognitum est crebris prodigiis. signa ac tentoria militum igne caelesti arsere; fastigio Capitolii examen apium insedit; biformis hominum partus et suis fetum editum cui accipitrum unguis inessent.

²⁴ bovem in Sicilia locutum; infantem in utero matris in Marrucinis "io triumphe" clamasse; ex muliere Spoleti virum factum, etc.

“Kadından erkeğe dönüşmek hikâye değildir” diyen Plinius, sözünün gerçekliğini İÖ 171 yılında Casinum’da yaşanan bir olayı anlatarak kanıtlar. Bu olay tıpkı çift cinsiyet/ erdişi vakalarında olduğu gibi antik Roma’nın muhafazakâr ve batıl inançlı düşünce yapısını gözler önüne seren önemli bir örnektir. Çünkü söz konusu olayda ebeveynleriyle yaşayan (çift cinsiyetli) bir kız, erkek olduğu zaman kâhinlerin emriyle (iussu haruspicum) ıssız bir adaya sürülerek ölüme terk edilmiştir (Plinius, *Historia Naturalis*: 7. 4, 36)²⁵. Plinius, tarihsel bir zaman vermeden Licinius Mucianus adında birinin Argos’ta daha önce adı Areskousa olan ama cinsiyet değiştirdikten sonra Areskon adını alan bir adam gördüğünü ve daha önce bir adamla evli olan bu kadının sakalı ve eril üreme organları çıktığında bir kadınla evlendiğini, yine aynı kişinin Zmyrna’da da benzer yazgıyı yaşayan bir oğlan gördüğünü beyan eder. Yazar, cinsiyet değiştirme konusunda verdiği örnek olaylardan sonra sanki okuyucuyu bu tür olayların olduğuna gerçekten inandırmak için bizzat kendisinin de Afrika’da Thysdruslu Lucius Consitius adında birini gördüğünü aktarır. Kadın olarak doğan bu kişi, düğün gününde bir erkeğe dönüşmüştür (Plinius, *Historia Naturalis*: 7. 4, 36)²⁶. Ovidius da “Metamorphoses” (Dönüşümler) adlı eserinde Iphis adında Giritli bir genç kızın düğün gününde genç bir erkeğe nasıl dönüştüğünü anlatır. Antik dönemde bu tür olayların var olduğuna dair yeterince tarihsel kanıt sunulduğuna göre şiirin baş kahramanı olan Iphis’in yaşadığı durum, söylence türünün tüm öğeleriyle harmanlanıp şiir türünde anlatılmış olsa da gerçeklikten uzak sayılmayacaktır. Iphis’in cinsiyet değiştirmesi, Ovidius tarafından şu şekilde anlatılır (Ovidius, *Metamorphoses*: IX. 666-797 [Coşkun Abuagla, 2019: 260-264]):

Belki yüz Girit kentini bu acayip mucizenin

²⁵ ex feminis mutari in mares non est fabulosum. invenimus in annalibus P. Licinio Crasso, C. Cassio Longino cos. Casini puerum factum ex virgine sub parentibus iussuque haruspicum deportatum in insulam desertam.

(Plinius’a atf yapıp eserinden birebir alıntı yapan Gellius, *Noctes Atticae*, 9. 4, 15-16: “Ex feminis” inquit “mutari in mares non est fabulosum. Invenimus in annalibus Q. Licinio Crasso C. Cassio Longino consulibus Casini puerum factum ex virgine sub parentibus iussuque haruspicum deportatum in insulam desertam. Licinius Mucianus prodidit visum esse a se Argis Arescontem, cui nomen Arescusae fuisset, nupsisse etiam, mox barbam et virilitatem provenisse uxoremque duxisse; eiusdem sortis et Zmyrnae puerum a se visum. Ipse in Africa vidi mutatum in marem die nuptiarum L. Cossitium civem Thysdritanum, vivebatque, cum proderem haec.” Idem Plinius in eodem libro verba haec scripsit: “Gignuntur homines utriusque sexus, quos "hermaphroditos" vocamus, olim "androgynos" vocatos et in prodigiis habitos, nunc vero in deliciis.”)

²⁶ Licinius Mucianus prodidit visum a se Argis Arescontem, cui nomen Arescusae fuisse, nupsisse etiam, mox barbam et virilitatem provenisse uxoremque duxisse; eiusdem sortis et Zmyrnae puerum a se visum. ipse in Africa vidi mutatum in marem nuptiarum die L. Consitium civem Thysdritanum, vivebatque cum proderem haec.

söylentisiyle doldururdu, eğer yakın zamanda

Girit, oldukça benzer bir mucizeyle Iphis'in dönüşümüne tanık olmasaydı.

Çünkü bir zamanlar Cnossus Krallığı'na yakın Phaestos

diyarı cana getirmişti Ligdus'u, adıyla tanınmayan

ve yerli halktan bir adam olan. Mülkü tanınmasından

daha büyük değildi ama yaşamı ve inancı

masumaneydi, gebe karısının kulaklarını

şu sözlerle uyaran, artık doğum yaklaştığı zaman:

“Adayacağım adak iki tanedir, en az acıyla sıkıntıdan kurtulman

ve erkek doğurman için. Öbür nasip oldukça sıkıntı vericidir,

gücünü yazgı da reddeder. Bu nedenle –şiddetle karşı çıksam bile–

olur da kız doğurursan (gönülsüzce tevdi ediyorum,

ey dindarlığım bağışla!) öldürülecek!”

demişti ve akan gözyaşları yüzlerini ıslattı,

böyle buyuran adamın ve buyrulan kadının

ama yine de Telethusa, kocasını sürekli yalvarmalarıyla

bunalttı fayda etmeyen, beklentisini yüklü rahmine koymasın diye.

Ligdus'un kararı kesindi. Artık kadın, taşımakta

zorlanıyordu zamanı gelen yükü ağırlaşan karnını,

gece yarısı uykudayken düşünde

Inachus'un kızı, eşlikçilerinin alayıyla yatağının önünde

ya dikildi ya da dikildiği görüldü: Alnında Ay'ın

boynuzları vardı, ışık saçan altından sarı başaklarla birlikte

ve kraliyet ziyneti. Onunla birlikte köpek başlı Anubis,

hem kutsal Bubastis hem çeşit çeşit renklerle Apis,

sesini bastıran ve parmağıyla sessizlik salık veren tanrı da,

çingiraklar oradaydı, aranması asla yeterli olmayan Osiris

ve uyku getiren ağıyla dolu yabancı yılan.

O zaman sanki uykudan silkinip her şeyi ayan beyan gören kadına

şöyle söyledi tanrıça: “Ey eşlikçilerimin biriciği Telethusa,

bir yana bırak acı veren kaygıları ve kocanın buyruğunu yerine getirme!

Tereddüt etme, Lucina seni doğumdan kurtardığında,

hangi cins olursa, yetiştirmek için. Yardım getiren tanrıçayım ben ve güç

veririm duayla razı edildiğimde, tapmış olduğuna yakınma

nankör bir tanrısal güce!” diye uyardı ve odadan yok oldu.

Neşeyle yataktan kalktı Giritli kadın ve temiz ellerini, duacı olarak yıldızlara

kaldırıp yalvardı, gördüklerinin gerçek olması için.

Sancısı arttığında, yükü de kendisini Dünya’ya gelmeye

zorladığında ve bir kız doğduğunda, baba bilmeden,

anası, onu erkek gibi gösterip yetiştirilmesini istedi. Bütün

her şeye sahipti, yalanın ortağı yoktu sütanası dışında.

Adaklarını kesti baba ve büyükbabasının adını koydu:

Iphis büyükbabasıydı, anası bu addan memnun oldu,

ortak bir ad olduğu ve hiç kimseyi o adla aldatmayacağı için.

Kutsal yalan, sezilmeyen hileyle gizleniyordu;

kıyafeti, oğlan çocuğunun kıyafetiydi, yüzü gerek bir kız

gerek bir oğlan çocuğuna atfedebildiğin, her iki bakımdan güzeldi.

Bu süre zarfında aradan on üç yıl geçmişti,

eyIphis, baban seni, sarı saçlı Ianthe’yle nişanladığında,

Phaestuslu kızlar arasında güzelliğinin çeyiziyle

mükemmel bir kız olan ve Dicteli Telestes’ten cana gelen.

Yaşları denk, güzellikleri denkti, aynı öğretmenlerden

aldılar yaşamın esasları olan ilk bilgileri.

O zamandan aşk sardı ikisinin genç yüreğini ve eşit yaralar verdi her ikisine ama eşit olmayan bir özgüven.

Nikâhı ve kararlaştırılan düğün zamanını bekler ve erkek olduğunu düşündüğü kızın, kendi erkeği olacağına inanır Ianthe.

Iphis sever, sahip olabilmekten umutsuzluk duyduğu kızı ve bizzat bu şey, artırır aşk ateşini ve yanıp tutuşur bir genç kız, bir genç kız için.

Güçlkle tutarak gözyaşlarını, “Hangi akıbet bekliyor beni” der,

“hiç kimse tarafından bilinmeyen ve acayip bir aşkın,

doğa dışı kaygısını çeken? Eğer tanrılar beni esirgemek isteselerdi,

esirgemeleri gerekirdi; eğer beni mahvetmek istemeselerdi,

en azından doğal ve âdet olduğu şekilde bir bela verirlerdi;

ne ineğin aşkı ineği, ne kısrakların aşkı kısrakları yakar,

koyunları koç yakar, kendi dişisi izler erkek geyiği;

kuşlar da böyle birleşir ve bütün hayvanlar arasında

hiçbir dişi, bir dişinin arzusuyla ele geçirilmez:

Kız olmayı hiç istemezdim. Yine de Girit, bütün

ucubelere katlansın diye bir boğayı sevdi Güneş’in kızı,

kuşkusuz bir kadın olarak bir erkeği. Benim aşkım ondan daha tutkulu,

eğer gerçeği itiraf edersem; buna rağmen o, aşkın beklentisini

amaç edindi, buna rağmen o, hileyle ve inek görüntüsüyle

boğaya izin verdi, zinacı olarak aldatılan da bir erkekti.

Her ne kadar bütün yeryüzünden buraya toplansa da hüner,

balmumu sürülmüş kanatlarla gerisingeriye uçsa da Daedalus,

neye yarayacak? Acaba hünerli sanatlarıyla beni kızken, oğlan mı

yapacak? Acaba seni mi değiştirecek, ey Ianthe?

Neden aklını başına almıyor ve kendini toplamıyorsun, ah Iphis,
mantıktan yoksun ve aptalca tutkunu söküp atmıyorsun?
Ne olarak doğduğunu gör, kendini de kandırmazsan,
caiz olan şeyi iste ve sev, bir kadının sevmesi gereken şekilde!
Beklentidir aşkı yaratan, beklentidir aşkı besleyen;
hakikat bunu senden alıyor. Hiçbir bekçi, seni sevgiyle
sarılmaktan men etmez, ne kaygı içinde ihtiyatlı bir koca
ne sert bir baba, kendisini soranı geri çevirmez bir genç kız,
buna rağmen sahip olamazsın; her şeyin olması için
hem tanrılar hem insanlar çalışsa bile mutlu olamazsın.
Şimdi de dualarımın hiçbiri yersiz değil
ve tanrılar, her neyi yapacak güce sahiplerse, kolayca verirler. Ben de
istiyorum babamın istediği, Ianthe'nin istediği, gelecek kaynatamın istediği
şeyi
ama doğa istemiyor, onların hepsinden daha güçlü olan,
yalnızca bana zarar veren. İşte geldi beklenen zaman,
düğün günü bugün ve artık Ianthe benim olacak,
benimle yekvücut olmayacak, suların ortasında susuzluk çekeceğiz.
Gelinlerin nedimesi ey Iuno neden, ey Düğün tanrısı Hymenaeus neden
geliyorsunuz
bu kutsal törene, evlenecek erkeğin olmadığı, iki kızın evleneceği yere?"
Bu sözlerden sonra sesini bastırır. Öbür kız daha sakin
yanmaz ve çabucak gelmen için ey Düğün tanrısı, yalvarır.
Telethusa, gizlediği şeyden korkup bir şekilde düğün zamanını erteler,
kâh yalandan bayılmayla geciktirir, sık sık alametler
ve düşler, bahane olarak ileri sürülür. Artık uyduruk

bahanelerin hepsini tüketmişti, ertelenen düşünün zamanı
sabit kılınmış ve bir gün kalmıştı ama Telethusa,
kendi ve kızının başından saç kurdelesini
çıkardı, saçlarını serbest bıraktıktan sonra sunağa sarılıp,
“Ey Isis, Paraetionium’u, Mareota arazilerini ve Pharos’u
koruyan, yedi kola ayrılan Nil’i de,
yalvarırım,” dedi, “yardım et, bizi korkumuzdan kurtar!
Seni, ey tanrıça, bir gün seni ve senin şu nişanlarını gördüm,
hepsini de tanıdım, çingirakların gürültüsünü ve eşlik eden bronz
zilleri, buyruklarını da hatırlayıp aklıma yazdım.
Bu kızımın ışığı görmesi ve benim cezalandırılmamam, işte
senin hükmün ve lütfundur; acı ikimize
ve yardım et!” Gözyaşları ardından geldi sözlerinin.
Tanrıçanın kendi sunağını hareket ettirdiği görüldü (hareket de etmişti),
tapınağın kapılarının sarsıldığı, hem Ay’a benzer
boynuzlarının birden parladığı hem çingırağının gürültülü bir şekilde
şingirdediği.
Kaygısız olmasa da gerçekten, yine de hayırlı alametle neşeli
olan ana, tapınaktan ayrıldı. Sağdıç eşlik eder, Iphis damat olarak giderken,
alışık olduğundan daha büyük adımlarla; yüzünde kız parlaklığı
kalmaz, hem kuvveti artar hem ifadesi oldukça
keskindir hem de özensiz saçları, boyca daha kısa,
daha çok gücü vardır bir kadının sahip olduğundan. Çünkü ey Iphis,
az önce bir genç kız olan sen, artık bir erkeksin! Hediyeler götürün tapınağa,
korkudan uzak bir güvenle sevinin! Hediyeler götürürler tapınağa,
eklerler bir de kitabe, kısa bir şiir vardır kitabede:

IPHIS • KIZKEN • ADADIĞI • HEDİYELERİ • ERKEK • OLARAK • GETİRDİ

Ertesi günün ışığı, ışınlarıyla geniş Dünya'yı aydınlatmıştı,

Venus, Iuno ve ortakları Hymenaeus, düğün yanarcalarına gelirler ve bir erkek olarak Iphis, Ianthe'sine sahip olur.

İÖ 1. yüzyılda yaşamış olan Sicilyalı Diodoros da kırk kitaptan oluşan “Βιβλιοθήκη Ἱστορική” (Tarihi Kütüphane) adlı külliyyatında çift cinsiyet sonucu cinsiyet değiştirmeye ilgili olayları ayrıntılı bir şekilde aktarır. Bunlardan biri İÖ yaklaşık 145 yılında Arabistan'ın Abae kentinde meydana gelmiş ve tuhaf bir şekilde Aleksandros Balas'ın²⁷ ölümüyle ilişkilendirilmiştir. Olaya göre kral, Kilikya'da Apollon kehanetine danıştığında tanrı ona “çifte şekilli birinin doğum yerinden sakınmasını” (φυλάξασθαι τὸν τόπον τὸν ἐνεγκόντα τὸν δίδμορφον) salık verir. O anda kehanet anlaşılabilir görünür ama ne demek istediği sonra anlaşılır. Diodoros bu ilginç olayı şöyle anlatır (Diodoros, Βιβλιοθήκη Ἱστορική: 32. 10, 2-9)²⁸:

²⁷ İÖ 150-146 yıllarında Seleukos İmparatorluğu'nun kralı olan I. Aleksandros Balas.

²⁸ Τῆς Ἀραβίας ἐν ταῖς καλουμέναις Ἄβαις ὄκει τις Διόφαντος ὄνομα, τὸ δὲ γένος Μακεδόν. οὗτος ἐγγύριον Ἀραβίαν γυναικαγήμας ἐγέννησε ἰὸν μὲν ὀνόμῳ μονέῳ αὐτῷ, θυγατέρα δὲ τὴν πρὸσαγορευθεῖσαν Ἡραΐδα. τὸν μὲν οὖν ἰὸν πρὸ τῆς ἀκμῆς ἐπέιδε τελευτήσαντα, τὴν δὲ θυγατέρα γάμου ἔχουσαν ὥραν προικίσασσιν κατὰ κίσειν ἰὸν ὄνομα Σαμιάδη. οὗτος μὲν οὖν συμβίωσας τῆ γαμηθείσῃ χρόνον ἐνιαύσιον ἀπέδημησε μακρὰν ἀποδημίαν. τὴν δ' Ἡραΐδα φασὶν ἀρρωστίᾳ περιεσεῖν παραδόξῳ καὶ παντελῶς ἀπιστομένην. φλεγμονὴν γὰρ ἰσχυρὰν ἐγένεσθαι περὶ τὴν τροναύτην. ἐπὶ πλεονδεδειδήσαντος τοῦ τόπου, ἔπειτα τῶν πυρετῶν μεγάλων συνεπιγινόμενων, καταδοξάσαι τοὺς ἰατροὺς ἔλκωσιν γεγενῆσθαι περὶ τὸν τράχηλον τῆς μήτρας. χρωμένων δὲ αὐτῶν θεραπείαις αἰς ὑπελάμβανον καταστελεῖν τὰς φλεγμονάς, ἑβδομαίαις δ' οὐσης ῥῆξιν ἐπιγενέσθαι τῆς ἐπιφανείας, καὶ προπεσεῖν ἐκ τῶν τῆς Ἡραΐδος γυναικείων αἰδοίων ἀνδρεῖον ἔχον διδύμους προσκειμένους. τὴν δὲ ῥῆξιν τοῦ τῶν καὶ τὸ πάθος γενέσθαι μήτε ἰατροῦ μήτ' ἄλλων τῶν ἐξωθεν παρόντων πλήν μητρὸς καὶ δύο θεραπαίνιδων. τότε μὲν οὖν ἄχαρ ἐξγενομένης διὰ τὸ παράδοξόν τῆν ἐνδεχομένην ἐπιμέλειαν ποιήσασθαι τῆς Ἡραΐδος καὶ κατασιωπησάτω γεγονός. τὴν δὲ ἀπολυθεῖσαν τῆς νόσου τὴν ἐσθῆτα φορεῖν γυναικειαν, καὶ τὴν ἄλλην ἀγωγὴν οἰκουρὸν καὶ ὑπανδρον διαφυλάττειν. καταδοξάξασθαι δὲ ἐπὶ τῶν συνειδότην τὴν περιπέτειαν ἐρμαφρόδιτον εἶναι, καὶ κατὰ τὴν γεγεννημένην μετ' ἀνδρὸς συμβίωσιν, τῆς κατὰ φύσιν ἐπιλοκῆς ἀντιπραπτούσης, δοκεῖν αὐτὴν ταῖς ἀρρενικαῖς συμπεριφοραῖς καθωμιλῆσθαι. ἐπανελθεῖν τὸν Σαμιάδην, καὶ κατὰ τὴν ἐπιβάλλον τὴν γαμηθείσαν ἐπίζητεῖν. οὗτο μὲν ὄνομα δ' ἐκείνης εἰς ὄψιν ἐλθεῖν διὰ τὴν αἰσχύνην, τὸν Σαμιάδην φασὶν βαρέως ἐνεγκεῖν. ἐπικειμένον δὲ συνεχέστερον καὶ ἀπαιτοῦντος τὴν σύμβιον, καὶ τοῦ πατρὸς μὴ συγχωροῦντος μὲν, αἰσχυνομένου δὲ τὴν αἰτίαν εἰπεῖν, εἰς μέγα ἕξτεο ἡ διαφορά. ἐπενεγκεῖν τε διὰ τοῦτο δίκην τῶν πατρὶ περὶ τῆς ἰδίας γυναικός, τῆς τῆς ὥσπερ ἐν δράμασι τὸ παράδοξόν τῆς περιπέτειας ἀγούσης εἰς ἕγκλημα. συνεδρευσάντων δὲ τῶν κριτῶν καὶ λόγων ῥηθέντων συμπαρεῖναι μὲν τῆ κρίσει τὰ μφισθητοῦ μενονσῶμα, διαπορεῖν δὲ τοὺς δικαστὰς πότερον προσήκει τὸν ἀνδρα τῆς γυναικὸς ἢ τὸν πατέρα τῆς θυγατρὸς κυριεῖν. πέρασ τῶν κριτῶν οἰόμενον δὲ εἶναι ἀκολυθεῖν τὸν ἀνδρὶ τὴν γαμηθείσαν, τὴν ἀλήθειαν διασαφῆσαι,

“Arabistan’da Abae olarak adlandırılan kentte Makedonyalı, Diophantos adında bir adam yaşardı. Bu adam o bölgeden Arabistanlı bir kadınla evlendi, kendi adında Diophantos olarak adlandırılan bir oğlu ve Heraïs adında bir kızı oldu. Oğlan, gençlik çağına gelmeden öldü ama kız, evlilik çağına geldiğinde Diophantos ona çeyizini verdi ve Samiades adında bir adamla evlendirdi. Bu adam eşiyile bir yıl yaşadıktan sonra uzun bir yolculuğa çıktı. Heraïs’in tuhaf ve onu inanılmaz halsiz düşüren bir hastalığa yakalandığı söylenir. Karnının altında sert bir yumru belirdi, o bölgede şiştikçe şişti ve ardından yüksek ateş geldi; hekimler, rahim ağzında bir yara olduğundan kuşkuландılar. Yangıyı azaltacağını düşündükleri tedaviler uyguladılar buna rağmen yedinci gün, yumrunun üst yüzeyi patladı ve kasıklarından testislere yapışık eril üreme organı çıktı. Bu yarılma ve ardından olanlar olduğu zaman ne kızın hekimi ne de ziyaretçiler oradaydılar sadece kızın annesi ve iki hizmetçisi yanındaydı. Bu olağanüstü olaydan şaşkına dönüp Heraïs için ellerinden gelenin en iyisini yaptılar ve olanlarla ilgili hiçbir şey söylemediler. Hastalıktan kurtulan Heraïs, kadın giysileri giydi hem evde oturmaya hem de eşine bağlı biri olarak yaşamaya devam etti. Bununla birlikte onun bir “hermaphroditus” olduğu sırrını bilenler –geçmişteki ilişkisi gözönüne alınınca– doğal ilişki akıllarına yatmadığı için onun kocasıyla eşcinsel ilişki yaşamış olduğunu düşündüler. Durumu hâlâ gizli tutulurken Samiades geri döndü ve Heraïs’in çok utandığı için onun karşısına çıkamayacağını söylediler, Samiades çok öfkeleni. Sürekli olarak bastırıp karısını talep ederken Heraïs’in babası, onun isteğini reddetti ama nedenini açıklamaktan çok utandığı için anlaşmazlıkları kısa sürede

καίθυμῶτετοληκότητῆγκαθυποκρινομένηνέσθηταλύσσασανδεῖζαιπᾶσιτὸτῆςφύσεωςᾶρρεν,
 ῥῆξαιτεφωνῆνδεινοπαθοῦσαν, εἴτινεσαναγκάζουσισυνοικεῖνἄνδριτὸνἄνδρα.
 πάντωνδὲκαταπλαγῆτωνκαίφωνῆθαυμαζούσητὸπαράδοξονἐπισημαινομένων,
 τῆνμὲνἩραΐδαφασινἀποκαλυφθεῖσηςτῆςαἰσχύνῃςμεταμφιάσασθαιτὸνγυναικεῖονκόσμονεἰςνεανίσκουδι
 ἄθεσιν, τοὺςδὲἰατρούς, ἐπιδειχθέντωναὐτοῖςτῶνφανέντων,
 γνῶναιὅτικατεκέρυπτοφύσιςᾶρρενοςἐνῶοειδεῖτοφύσεωςθηλείας,
 καὶἐρματοςπεριεληφότοςπαρὰτὸσύνθηθεστῆνφύσινσύντρησιςἐγγεγένητο, δι’
 ὧνἔξωδεύοντοτὰπεριττώματα. διὸπερτὸνπροσεσυριγγωμένοντόπονἑλκώσανταςδεῖνκατοὐλῶσαι,
 τῆνδὲἄνδρὸςφύσινεὔκοσμονποιήσανταςσὺνἐνδεχομένηδόξαικεχρηῆσθαιθεραπεία. τῆνδ’
 ἩραΐδαμετονομασθεῖσανΔιόφαντονεἰςτοὺςἰππεῖςκαταλεχθῆναι,
 καὶσὺντῷβασιλεῖπαράτάξαμενονεἰςτὰςἈβασσυναναχωρήσαι.
 διὸκαὶτὸνπρότερονἀγνωσόμενονχρησμόντοτέγνωσθῆναι, σφαγέντοςτοῦβασιλέωςἐνταῖςἈβασσικαθ’
 ὄντοπονὸδύμορφοςἐγγεγένητο. τὸνδὲΣαμιάδηνλέγουσιν,
 ἔρωτικαὶτῆπρογεγεννημένησυνηθείαδεδουλωμένον, αἰσχυνητετοῦπαρὰφύσινγάμουσυνεχόμενον,
 τῆςμὲννοῦσίαςτὸνΔιόφαντονἀναδεῖξαιδιαθήκηκληρονόμον, ἐαυτὸνδὲτοῦζῆνμεταστῆσαι,

kavgaya dönüştü. Sonuç olarak Samiades, Heraïs'in babasına karşı karısı için bir takım elbise getirdi çünkü yazgı tanrıçası Fortuna sık sık oyunlarda yaptığı şeyi gerçek hayatta yapmıştı, böylece tuhaf değişimi mahkemeye taşıdı. Yargıçlar yerlerini aldıktan ve bütün iddialar sunulduktan sonra davalı, mahkemeye çıktı ve jüri üyeleri bir kocanın mı karısı üzerinde yoksa bir babanın mı kızı üzerinde yetkisi olması gerektiğini tartıştılar. Bununla birlikte mahkeme, bir kadının görevinin kocasına itaat etmek olduğu kararına varınca kadın gerçeği açıkladı. Cesaretini toplayıp onu gizleyen giysiyi çözdü, herkese erkek olduğunu gösterdi ve iki erkeği birlikte yaşamaya zorladığı için mahkemeye meydan okudu. Oradaki herkes şaşkınlık içindeydi ve bu acayip şeyden hayrete düşüp haykırdı. Artık utancı alenen ortaya çıkan Heraïs, kadın kıyafetini çıkarıp erkek gibi giyindi. Kanıtlar gösterildiğinde hekimler, eril organ dışıl organın yumurta biçimindeki kısmına gizlendiği ve bir zar, bu organı anormal bir şekilde kapladığı için atıkların boşaltıldığı bir açıklığın oluştuğu sonucuna vardılar. Sonuç olarak delik alanın temizlenmesi ve yaranın kapatılmasının gerekli olduğuna karar verdiler. Böylece eril üreme organı düzgün bir şekle sokulduktan sonra hekimler, mahkeme izniyle böyle bir tedavi uyguladıkları için takdir topladılar. Heraïs, adını Diophantos olarak değiştirdi ve atlı birliğine yazıldı ve kralın askeri güçleri içinde savaştıktan sonra Abae'a çekilirken ona eşlik etti. Kral, Abae'da –çifte şekilli birinin doğum yeri (olan)– suikaste uğradığında daha önce anlaşılmayan kehanet açıklığa kavuştu. Samiades'e gelince, aşkına ve eski aktine hâlâ sadık olan adamın doğaya aykırı olan evliliğinin utancına dayanmadığı için vasiyetinde Diophantos'u mülküne varis kılarak hayatına son verdiğini söylerler. Böylece bir erkeğin kadından daha güçsüz olduğu kanıtlanırken kadın olarak doğan, bir erkeğin cesaretini ve şöhretini üstlendi.”

Bu olayın ardından Epidauros'ta meydana gelen ve Aleksandros Balas'ın ölümünden otuz yıl sonraya tarihlendirilen (Doroszewska, 2016: 103; dn. 262)²⁹ başka

ὄστε τὴν μὲν γυναικαγενημένην ἀνδρὸς ἀναλαβεῖν δόξαν καὶ τόλμαν, τὸν δ' ἀνδραγυναικεῖα ψυχῆς ἀσθενέστερον γενέσθαι.

²⁹ Doroszewska, Hansen tarafından hatalı bir şekilde Büyük İskender olarak tanımlanan Aleksandros Balas'ın İÖ 145 yılında öldüğünü bu nedenle söz konusu olayın İÖ 115 yılında meydana geldiğini söyler, bkn., Hansen, 1996.

bir cinsiyet değiştirme vakası yine Diodoros tarafından şöyle anlatılır (Diodoros, Βιβλιοθήκη Ιστορική: 32. 11)³⁰:

“Aynı şartlar altında bir cinsiyet değişimi, otuz yıl sonra Epidauros kentinde meydana geldi. Kız olduğu sanılan, hem yetim hem öksüz Epidauroslu Kallo adında bir genç kız vardı. Dişi üreme organına özgü deliği açık değildi ama *pecten* olarak adlandırılan şeyin yanında idrara çıkmasını sağlayan bir deliği vardı. Bu kız ergenlik çağına geldiğinde bir yurttaşla evlendi ve iki yıl o adamla yaşadı ama bir kadın gibi ilişki yaşayamadığı için doğal olmayan şekilde ilişkiye girmek zorunda kaldı. Bir gün üreme organında ortaya çıkan bir yumru, kadının çok acı ve sancılı çekmesine neden olunca bunun tedavisi için bir dizi hekim çağırıldı. Hiçbiri onu tedavi etme sorumluluğunu üstlenmedi ama onu tedavi etmeyi öneren bir eczacı, yumruyu kestiğinde testislerden ve deliksiz penisten oluşan eril üreme organları ortaya çıktı. Diğerleri bu olağanüstü olaya şaşırırken eczacı, geri kalan eksikleri tedavi etmek için işe koyuldu. İlk önce penis ucunu keserek idrar yoluna bir kanal açtı ve içine gümüş bir sonda sokarak sıvı kalıntılarını çıkardı. Sonra delik alanı temizleyip parçaları bir araya getirdi. Tedaviyi başarıyla gerçekteştirdikten sonra işlevsiz bir kadın olan Kallo’yu sağlıklı bir delikanlı haline getirdiği için iki kat ücret istedi. Kallo, dokuma tezgâhını ve kadınlara özgü diğer aletleri bir yana bıraktı, kıyafeti ve statüsüyle bir erkek olarak (adının sonuna N harfi ekleyip) adını

³⁰ ΠαραπλησίαδεταύτητηδιαθέσεισυνετέλεσθηπεριπέτειατριάκονταετησινύστερονεντηπόλειτωνΕπιδαυρίων. ἦνγάρτιςΕπιδαυρία, κόρημηνείναιδοκούσα, γονέωνδεδόρφανή, Καλλῶδ’ ὄνομα. αὐτητὸνἐπιτήσφύσεωςἀποδεδειγμένονταἰςγυναίξιπόρονἄτρητονεἶχεν, παράδεδόνκαλούμενονκτένασυριγγῶθέντοςτόπουἐκεγενετήσταςπεριττώσειςτωνύγρωνἐξέκρινεν. εἰςδέτηνἄκμηντήσῆλικίαςπαραγενομένησυνωκίσθητινιτῶνπολιτῶν. διετῆμένοῦνχρόνονσυνεβίωσετάνδρῖ, τὴνμὲνγυναικεἰανἐπιποκηνουκέπιδεχομένη, τὴνδὲπαρὰφυσινόμιλιανύπομεινιἀναγκαζομένη. μετὰδέταῦταφλεγμονῆςαὐτῆςσυμβάσηςπεριτὸνκτένακαίδεινῶνἀλλαγόνωνἐπιγενομένων συνεκλήθηπληθοςιατρῶν. καὶτῶνμὲνἄλλωνοὔδειςπίσχεῖτοθεραπεύειν, φαρμακοπῶληςδὲτιςἐπαγγελόμενοςὕγιασεινἔτεμετὸνἐπλημένοντόπον, ἐξοὔπερἔξεπεσενἀνδρὸςαἰδοῖα, δίδυμοκαὶκαυλὸςἄτρητος. πάντωνδὲτὸπαράδοξονκαταπλαγόντωνὀφαρμακοπῶληςἐβοήθειτοῖςλειπομένοιςμέρεσιτῆσπηρώσεως. τὸμὲνοὔνπρῶτοντοἰαἰδοῖονἄκρονἐπιτεμῶνσυνέτρησενεἰςτὸνούρητήρα, καὶκαθεῖςἀργυροῦνκαλίσκονταύτητὰπεριττώματατωνύγρωνἐξέκομιζε, τὸνδὲσεσυριγγῶμένοντόπονἑλκῶσαςσυνέφυσε. καὶτοὔτοντὸντρόπονύγιοποίησαςδιπλοῦνἀπήτειτὸνμισθόν. ἔφηγάραὐτὸνπαιρῖφέναιγυναῖκανοσοῦσαν, καθεστακὲναιδὲνεανίσκονύγιαίνοντα. ἦδὲΚαλλῶτάςμὲνέκτωνίστιῶνκερκίδαςκαὶτὴνἄλληντῶνγυναικωνταλασιουργιανἀπέθετο, μεταλαβοῦσαδὲἀνδρὸςἐσθῆτακαὶτὴνἄλληνδιάθεσινμετωνομάσθηΚάλλων, ἐνὸςστοιχείουἐπιτῶτέλειτοῦΝπροσθεθέντος. λέγεταιδ’

Kallon olarak değiştirdi. Bazıları onun erkek olmadan önce tanrıça Demeter'in rahibesi olduğunu beyan eder ki bu nedenle erkekler tarafından görülmemesi gereken şeylere tanık olduğu için dinsizlikten yargılandı.”

Kallo'nun cinsiyet değiştirdikten sonra başına gelenler acı vericidir. Geçirdiği dönüşümden önce bir rahibe olduğu söylenen ve tanrıça Demeter'in tapımına özgü gizemlere tanık olan Kallo, gelecekte başına ne geleceğinden habersiz ve masum olmasına rağmen, cerrahi müdahaleyle cinsiyet değiştirdiğinde yaşadığı durum, erkeklere getirilen yasak çerçevesinde değerlendirilmiş ve dinsizlikle suçlanmıştır. Artık bir erkek olan Kallon'un aklanıp aklanmadığı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bu olaydan yaklaşık yirmi beş yıl sonra (İÖ 90), Roma yakınlarında ve Atina'da birer cinsiyet değiştirme vakası görülmüş, her iki vaka da diri diri yakılmıştır. Bu tür vakalara sanki bir hekim edasıyla yaklaşan ve durumu oldukça bilimsel bir şekilde ele alan Diodoros, söz konusu vakaları anlatırken toplumun batıl inançlarını ve akıldan yoksunluğunu şu şekilde kınamıştır (Diodoros, Βιβλιοθήκη Ἱστορική: 32. 12, 1)³¹:

“Aynı şekilde Napoli'de ve diğer birçok yerde bu tür ani değişimlerin meydana geldiği söylenir. Erkek ve dişi doğası, gerçekten çift cinsiyetli bir tür oluşturmak için birleştirilmiş değildir çünkü bu imkânsızdır ama Doğa, insanlığın hayret etmesi ve şaşırması için bedensel kısımlarda bu aldatıcı

ὕποτινων ὀτι πρὸ τοῦ μεταλαβεῖν τὴν νεῖς ἄνδρα μορφὴν ἰέρεια τῆς Δήμητρος ἐγεγένητο, καὶ τὰ τοῖς ἄρρεσιν ἀόρατα ἰδοῦσα κρίσιν ἐσχεν ἄσεβείας.

³¹Ὁμοίως δ' ἐν τῇ Νεαπόλει καὶ κατ' ἄλλους τόπους πλείονα ἱστοροῦνται γεγονέναι τοιαῦτα περιπέτεια, οὐκ ἄρρενος καὶ θηλείας φύσεως εἰς διμορφον τύπον δημιουργηθείσης, ἀδύνατον γὰρ τοῦτο, ἀλλὰ τῆς φύσεως διὰ τῶν τοῦ σώματος μερῶν ψευδογραφουμένης εἰς ἐκπληξιν καὶ ἀπάτην τῶν ἀνθρώπων. διόπερ καὶ ἡμεῖς τὰς περιπετείας ταύτας ἀναγραφῆς ἤξιώσαμεν, οὐ ψυχαγωγίας ἀλλ' ὠφελείας ἕνεκα τῶν ἀναγινωσκόντων. πολλοὶ γὰρ τέρατα τὰ τοιαῦτα νομίζοντες εἶναι δεισιδαιμονοῦσιν, οὐκ ἰδιῶται μόνον ἀλλὰ καὶ ἔθνη καὶ πόλεις, κατ' ἀρχὰς γοῦν τοῦ Μαρσικοῦ πολέμου πλεῖστον τῆς Πρωμηθοῦσιν Ἰταλικόν, γεγαμηκότα παραπλήσιον τοῖς εἰρημένους ἀνδρόγονον, προσαγγεῖλαι τῆσιν κλήτω, τὴν δὲ δεισιδαιμονήσαν καὶ τοῖς ἀπὸ Τυρρηνίας ἐροσκοποῖς πεισθεῖσαν ζῶντα προστάξαι καὶ οὐσαι. τοῦτον μὲν οὐ νόμοις κεκοινωνηκότα φύσεως, ἀλλ' οὐ πρὸς ἀλήθειαν τέρας γεγενημένον, φασὶν ἀνοῖα τῆς νόσου παρὰ τὸ προσῆκον ἀπολωλέναι. μετ' ὀλίγον δὲ καὶ παρ' Ἀθηναίους τοῦ τοιοῦτου γενομένου διὰ τὴν ἄνοιαν τοῦ πάθους ζῶντα φασὶν κατακαῖναι. καὶ γὰρ τὰς λεγομένας αἰνὰς τινὲς μυθολογοῦσιν ἄρρενας ἀμακαὶ θηλείας εὐπάρχειν, καὶ παρ' ἐνιαυτὸν ἀλλήλας ὀχεύειν, τῆς ἀληθείας οὐχ οὕτως ἐχούσης, ἐκατέρου γὰρ τοῦ γένους ἀπληγῶντος καὶ ἀνεπίμικτον τὴν φύσιν, προσώρισται τὸ ψευδογραφοῦν καὶ παρακροῦν ὅθεν οὐδεὶς ἐκ τῆσιν θεωροῦντας. τῆμιν γὰρ θηλεία πρόσκειται ἰτακατὰ τὴν φύσιν παρεμφερὲς ἄρρενι μορῶ, τῶ δὲ ἄρρενι κατὰ τὸ ἐναντίον ἔμφασιν θηλείας φύσεως. ὁδ' αὐτὸς λόγος καὶ ἐπὶ πάντων τῶν ζῴων, γινόμενων μὲν πρὸς ἀλήθειαν πολλῶν καὶ πάντων δαπῶν τεράτων, μὴ τρεφομένων δὲ καὶ εἰς τελεῖα ἀναξίτησιν ἐλθεῖν οὐδυναμένων. ταῦτα μὲν εἰρήσθω πρὸς διόρθωσιν δεσιδαιμονίας.

izlenimi vermiştir. İşte bu nedenle cinsiyet değişimlerini eğlence için değil, okuyucularımızın çoğunun gelişimi için kayda değer bulduk. Çünkü bu tür şeyleri uğursuzluk alameti olarak düşünen birçok insan, soy ve kent, batıl inançlara kapılmaktadır. Mars Savaşı patlak verdiğinde kayıtlara göre yukarıda tarif edilenlere benzer çift cinsiyetli, Roma'dan çok uzakta yaşamayan bir İtalyan vardı. Senato durumdan haberdar edildiğinde, batıl inancın sebep olduğu korkuyla ve itaate bağlı kalınarak Etrüsklü biliciler bu yaratığın diri diri yakılmasını emrettiler. Böylece doğası bizim gibi olan ve aslında bir canavar olmayan biri, anomalinin yanlış anlaşılması yüzünden uygunsuz bir sonla karşılaştı. Bu olaydan kısa bir süre sonra Atina'da böyle başka bir durum oldu ve yine anomalinin yanlış anlaşılması yüzünden o kişi diri diri yakıldı. Aslında, sırtlan denilen hayvanların hem erkek hem de dişi olduğu ve birbirini takip eden yıllarda sırayla cinsiyet değiştirdikleri konusunda hayali hikâyeler bile vardır³². Bu doğru değildir, hem erkeğin hem de dişinin basit ve farklı cinsel özellikleri vardır ancak her durumda yanlış bir izlenim yaratan ve sıradan gözlemciyi aldatan bir çıkıntı bulunur: Dişi, üreme kısımlarında erkek organına benzeyen bir uzantıya sahiptir bunun tam tersi erkek, dişinin üreme organına benzer bir görünümüne sahiptir. Aynı düşünce tüm canlılar için geçerlidir ve her türden canavarın sıklıkla doğduğu doğru olsa da gelişmezler ve tam olgunluğa erişemezler. Batıl korkulara çare olarak bunlar söylensin.”

Diodoros'un hekimvari görüşlerinden yaklaşık yüz otuz yıl sonra (İS 45) Antiokheia'da yaşanan bir cinsiyet değiştirme vakası, Trallesli Phlegon tarafından oldukça uzun ve detaylı bir şekilde şöyle anlatılır (Phlegon, *Περὶ Θαυμασίων*: 6)³³:

³² Ovidius da sırtlanların cinsiyet değiştirdiklerini şöyle anlatır: “Si tamen est aliquid mirae novitatis in istis | alternare vices et, quae modo femina tergo | passa marem est, nunc esse marem miremur hyaenam.” (Yine de o hayvanlarda olağanüstü bir acayiplik varsa, sırayla cinsiyet değiştirdiğine ve az önce dişi olarak sırtında erkeğe izin veren sırtlanın şimdi bir erkek olduğuna hayret edelim!), *Metamorphoses*, XV. 408-410 [Coşkun Abuagla, 2019: 149]).

³³ Καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ δὲ, τῆ πρὸς Μαϊάνδρῳ ποταμῷ, ἐγένετο ἀνδρόγονος, ἄρχοντος Ἀθήνησιν Ἀντιπάτρου, ὑπατευόντων ἐν Ῥώμῃ Μάρκου Βινικίου, καὶ Τίτου Στατιλίου Ταύρου, τοῦ Κουρβιλίου ἐπικληθέντος. Παρθένος γὰρ γονέων ἐπισήμων τρισκαιδεκαέτις ὑπάρχουσα ὑπὸ πολλῶν ἐμνηστεύετο, οὐσα εὐπρεπῆς. ὥς δ' ἐνεγυήθη ᾧ οἱ γονεῖς ἐβούλοντο, ἐνστάσης τῆς ἡμέρας τοῦ γάμου προΐεναι τοῦ οἴκου μέλλουσα αἰφνιδίως πόνου ἐμπεσόντος αὐτῆ σφοδροτάτου ἐξεβόησεν. ἀναλαβόντες δ' αὐτὴν οἱ προσήκοντες ἐθεράπευον ὡς ἀλγήματα ἔχουσαν κοιλίας καὶ στρόφους τῶν ἐντός· τῆς δὲ ἀλγηδόνης ἐπιμενούσης τρισὶν ἡμέραις ἐξῆς ἀπορίαν τε πᾶσι τοῦ πάθους ποιοῦντος, τῶν πόνων οὔτε νυκτὸς οὔτε ἡμέρας ἔνδοσιν λαμβανόντων, καίτοι πᾶσαν μὲν θεραπείαν αὐτῆ προσφερόντων <τῶν> ἐν τῇ πόλει ἰατρῶν, μηδεμίαν δὲ τοῦ πάθους δυναμένων αἰτίαν εὐρεῖν, τῆ τετάρτῃ τῶν ἡμερῶν περὶ τὸν ὄρθρον

“Atina’da Antipater’in arkhonluğunda, Roma’da Marcus Vinicius ve Corvilius olarak da adlandırılan Titus Statilius Taurus’un konsüllüğünde, Menderes Nehri’nin kenarındaki Antiokheia’da da erdişi biri oldu. Anası babası soylu sınıftan olan on üç yaşında, çok güzel ve iyi huylu olan bu genç kız, birçok talip tarafından istendi. Ebeveynleri istedikleri adamla kızını nişanladılar; kız, düğün günü evden çıkmak üzereyken birden korkunç bir acıyla bağırды. Yakınları onunla ilgilendiler, karın ağrısı ve sancı çeken kıza baktılar ama hastalığın doğasıyla ilgili herkesi şaşırtan acısı, kesintisiz üç gün sürdü. Sancuları gece gündüz geçmedi, kentteki doktorlar da her tür tedaviyi denemelerine rağmen hastalığının nedenini bulamadılar. Dördüncü gün şafak vakti sancuları artan kız, feryat edip haykırırken birden eril üreme organları çıktı ve genç kızken bir erkek oluverdi. Olay, imparator Claudius’a haber verildi, o da bu alametten dolayı Capitolium’da Iupiter Aurruncus için bir sunak inşa ettirdi.”

Phlegon ortaya çıkan belirtilerden durumun kesinlikle çift cinsiyet vakası olduğunu anladığı için olayı, “Antiokheia’da da erdişi biri oldu” diye anlatmaya başlamış ama cinsiyet değiştiren kişinin hayatını nasıl sürdürdüğü hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Antiokheia’da yaşanan bu olay, korkunç bir alamet olarak görülmüş olmalı ki durum, imparator Claudius’a haber verildiğinde bu alamete neden olan kötülüğün ve uğursuzluğun bir an önce savuşturulması için Capitolium Tepesi’nde en büyük tanrı Iupiter için “Kötülüğü Savuşturan” (Aurruncus) lakabıyla bir sunak inşa ettirilmişti.

Phlegon tarafından aktarılan diğer olay, İS 53 yılında İtalya’da Mevania kasabasında meydana gelmiştir. Bu olayda da çift cinsiyetli bir kız, ergenlik dönemine girdiğinde vücudunda yaşadığı inanılmaz değişimle birdenbire erkek oluvermiş, cinsiyet değiştiren bu kişinin daha sonra hayatını nasıl sürdürdüğü hakkında yine herhangi bir bilgi verilmemiştir. Olay şöyle anlatılır (Phlegon, *Περὶ Θαυμασίων*: 7)³⁴:

μείζονα τῶν πόνων ἐπίδοσιν λαμβανόντων, σὺν μεγάλῃ οἰμωγῇ ἀνακραγούσης, ἄφνω αὐτῇ ἀρσενικὰ μόρια προέπεσεν, καὶ ἡ κόρη ἀνὴρ ἐγένετο. μετὰ δὲ χρόνον εἰς Ῥώμην ἀνηνέχθη πρὸς Κλαύδιον Καίσαρα· ὁ δὲ τούτου ἔνεκα τοῦ σημείου ἐν Καπετωλίῳ Διὶ Ἀλεξικάκῳ ἰδρύσατο βωμόν.

³⁴ ἐγένετο καὶ ἐν Μηουανία, πόλει τῆς Ἰταλίας, ἐν Ἀγριππίνης τῆς Σεβαστῆς ἐπαύλει ἀνδρόγυνος, ἄρχοντας Ἀθήνησιν Διονυσοδώρου, ὑπατευόντων ἐν Ῥώμῃ Δέκμου Ἰουνίου Σιλανοῦ Τορκουάτου καὶ Κοῖντου Ἀτερίου Ἀντωνίνου. Φιλωτὶς γάρ τις ὀνόματι παρθένος, Σμυρναία τὸ γένος, ὥραία πρὸς γάμον ὑπὸ τῶν γονέων κατεγγεγυημένη ἀνδρὶ, μορίων αὐτῇ προφανέντων ἀρσενικῶν ἀνὴρ ἐγένετο.

“Atina’da Dionysodoros’un arkhonluğunda, Roma’da Decimus Iunius Silanus Torquatus ve Quintus Haterius Antoninus’un konsüllüğünde İtalya’da Mevania adındaki bir kasabada erdişi biri oldu. Soyu Smyrnalı olan Philotis adındaki bir genç kız, evlilik çağına geldiğinde ebeveynleri tarafından bir adamla nişanlandı, eril üreme organları görüldükten sonra bir erkek oldu.”

Phlegon tarafından cinsiyet değiştirmeyle ilgili bahsedilen son iki olay oldukça farklıdır, bunlarda bir erkek olarak dönüşüm geçiren çift cinsiyetli kişilere daha sonra ne olduğu hakkında okuyucuya biraz bilgi verilmiştir. Üçüncü olayın tarihini vermek için yazar tarafından “κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους” (aynı zamanlarda) ifadesinin kullanılmış olması, bunun İS 53 yılında meydana gelen ikinci olayla aynı ya da yakın bir zamanda gerçekleşmiş olduğunu vurgulamaktadır. Olay şöyle anlatılır (Phlegon, Περὶ Θαυμασίων: 8)³⁵:

“Aynı zamanlarda Epidauros’ta da yoksul bir ailenin çocuğu olan erdişi biri vardı, önceden Sympherousa olarak adlandırılan bu çocuk, erkek olduktan sonra Sympheron olarak adlandırıldı. Hayatını bahçıvan olarak geçirdi.”

Phlegon tarafından çift cinsiyet konusunda aktarılan son olay, İS 116 yılında Syria’daki Laodikeia kasabasında meydana gelmiştir. Phlegon’un da Plinius gibi olayda geçen kişiyi bizzat gördüğünü aktarması, bu tür şeylere kuşkuyla yaklaşan herkese bu olayların gerçek ve yaşanmış olduğunu kanıtlama isteğinden başka bir şey değildir ve bu nedenle dikkate değerdir. Olay şöyle aktarılır (Phlegon, Περὶ Θαυμασίων: 9)³⁶:

“Syria’daki Laodikeia’da Aitete adında bir kadın vardı, eşiyle birlikte yaşarken dönüşüm geçirdi ve bir erkek olup Aitetos olarak adlandırıldı. (Olay) Atina’da Makrinos’un arkhonluğunda, Roma’da Lucius Lamia Aelianus ve Sextus Carminius Veterus’un konsüllüğünde (oldu). Ben bu adamı bizzat gördüm.”

Phlegon’un eserinde tarihsel kayıtlara dayanan ve gerçek hayattan alınan toplam dört adet cinsiyet değiştirme vakası bulunmaktadır. Söz konusu eserde aynı

³⁵καὶ ἄλλος δὲ τις ἀνδρόγυνος κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐγένετο ἐν Ἐπιδαύρῳ, γονέων ἀπόρων παῖς, ὃς ἐκαλεῖτο πρότερον Συμφέρουσα, ἀνὴρ δὲ γενόμενος ὀνομάζετο Συμφέρων, κηπουρῶν δὲ τὸν βίον διήγεν.

³⁶καὶ ἐς Λαοδικεῖαν δὲ τῆς Συρίας γυνή, ὀνόματι Αἰτητή, συνοικοῦσα τῷ ἀνδρὶ ἔτι μετέβαλε τὴν μορφήν καὶ μετωνομάσθη Αἰτητὸς ἀνὴρ γενόμενος, ἄρχοντας Ἀθήνησιν Μακρίνου, ὑπατευόντων ἐν Ῥώμῃ Λουκίου Λαμία Αἰλιανοῦ καὶ <Σέξτου Καρμινίου> Οὐέτερος, τοῦτον καὶ αὐτὸς εἶθεασάμην.

konuyla ilgili bir de söylence vardır. Bu söylence, Yunanistan'da Thessalia bölgesindeki Lapithae halkının kralı Elatos'un kızının başına gelenlerle ilgilidir. Olaya göre kral Elatos'un Kainis adındaki kızı bir gün deniz tanrısı Poseidon'un (Neptunus) saldırısına uğrar ama tanrı, kızla birlikte olmasının karşılığında onun istediği bir dileği gerçekleştireceğini vadeder. Kainis, kendi isteği dışında gerçekleşen bu birlikteliğe karşılık tanrının kendisini bir erkeğe dönüştürmesini ister. Poseidon, kızın dileğini yerine getirir, onu hem bir erkeğe dönüştürür hem de bedenini silah işlemez kılar. Bu olaydan sonra Kainis artık Kaineus olarak adlandırılır (Phlegon, Περὶ Θαυμασίων: 5)³⁷. Ovidius da eserinde bu söylenceye değinir ve olayı şu şekilde anlatır (Ovidius, Metamorphoses: XII. 189-209 [Coşkun Abuagla, 2019: 323]):

“Hey gidi hey, Elatus'un kızı Caenis güzelliğiyle ünlüydü,
Teselyalı kızların en güzeli, hem komşu kentlerde
hem senin kentinde (çünkü senin halkındandı ey Achilles!),
birçok talibin adaklarıyla istenen.
Belki Peleus da o gerdek yatağına yeltenirdi
ama artık ya ananla evlenmişti
ya da söz kesilmişti. Caenis evlenip
hiç gerdek yatağına girmedi ve gözden uzak kıyıları aşındırırken,
deniz tanrısının gücüne katlandı (Söylenti böyle anlatıyordu).
Neptunus, el değmemiş sevişmeden haz aldığında:
'Aldığım kızlığının karşılığında' dedi, 'dileklerin kaygıdan uzak olsun!
Seç, arzu ettiğin şeyi!' (Aynı Söylenti, bunu da anlatıyordu).
'Bu zorbalık, dileğimi büyük kıldı' dedi Caenis,
'böyle bir şeye hiç katlanmamak için bahşet, kadın olmayayım;
hani, her şeyi bahşedecektin!' Son sözlerini oldukça kalın bir

³⁷Οἱ αὐτοὶ ἱστοροῦσιν κατὰ τὴν Λαπίθων χώραν γενέσθαι Ἐλάτω τῷ βασιλεῖ θυγατέρα ὀνομαζομένην Καίνιδα. ταύτη δὲ Ποσειδῶνα μίγντα ἐπαγγεῖλασθαι ποιήσειν αὐτῇ ὃ ἂν ἐθέλη, τὴν δὲ ἀζῶσαι μεταλλάξαι αὐτὴν εἰς ἄνδρα ποιησαί τε ἄτρωτον. τοῦ δὲ Ποσειδῶνος κατὰ τὸ ἀζῶθεν ποιήσαντος μετονομασθῆναι Καινέα.

sesle söyledi; o sesin, bir erkeğin sesi olduğu sanılabılırdi.

Öyleydi çünkü artık dileğine, derin denizin tanrısı

işmar etmişti ve üstüne üstlük bahşetmişti, hiçbir darbeye

yaralanmamasını ya da kılıçla ölmemesini.

Hediyesiyle neşe içinde gitti, erkeklere özgü işlerle ömrünü

geçirdiAtraxlı ve Peneus'a ait arazileri dolaştı.”)

Phlegon, Kainis'in erkek olduktan sonra hayatının geri kalanını nasıl geçirdiğinden bahsetmez. Antik dönem söylence yazarları da Elatos'un kızı olarak tanıttıkları Kainis'in sadece cinsiyet değiştirmesinden bahsedip hakkında genel bilgi verirler (Apollodoros, Βιβλιοθήκης Επιτομή: 1. 22; Apollonios, Ἀργοναυτικά: 1. 57-64; Vergilius, Aeneis: 6. 448-449; Hyginus, Fabulae: 14, 4)³⁸. Oysa Kaineus söylencesinin Argoslu Akousilaos (İÖ 6 yy.) tarafından anlatıldığı, 20. yüzyılın başında Mısır'da Oksyrrhynkhos'ta bulunan bir dizi *papyrus* sayesinde kanıtlanmıştır. Ele geçen *papyrus* parçalarında adı bilinmeyen bir Yunan gramercinin Akousilaos'un “Ιστορία/ Γενεαλογία” (Araştırma/ Soy Ağaçları) adlı eserinden bir bölümü alıntılacağı ve bunun Kaineus söylencisiyle ilgili olduğu anlaşılmıştır. Tamamlanan parçalara göre erkek olduktan sonra Lapithae halkının kralı olan Kaineus kibire kapılıp kargısını *agoranın* ortasına saplamış, herkesin ona tanrı gibi tapmasını ve yemin etmesini emretmiş, bu saygısızlığa çok öfkelenen Zeus'un kıskırtmasıyla Pirithous'un düğününde at adamlar (kentauroi) onun üstüne saldırmış ama bedeni silah işlemez olduğu için Kaineus hiçbir zarar görmemiştir. Bu nedenle at adamlar, kökünden kopardıkları ağaçları onun üstüne yığıp nefessiz kalmasına neden olmuşlar ve onu yerin dibine gömmüşlerdir (Grenfell – Hunt, 1919: 127-128 (1611. [II. 38-100]); 133-

³⁸ ὅτι Καίνεὺς πρότερον ἦν γυνή, συνελθόντος δὲ αὐτῇ Ποσειδῶνος ἠτήσατο ἀνὴρ γενέσθαι ἄτρωτος: διὸ καὶ ἐν τῇ πρὸς Κενταύρους μάχῃ τραυμάτων καταφρονῶν πολλοὺς τῶν Κενταύρων ἀπόλεσεν, οἱ δὲ λοιποὶ, περιστάντες αὐτῷ, ἐλάταις τύπτοντες ἔχωσαν εἰς γῆν.

ἦλυθε δ' ἀφνειὴν προλιπὼν Γυρτώνα Κόρωνος| Καίνειδης, ἐσθλὸς μὲν, ἐοῦ δ' οὐ πατρὸς ἀμείνων.| Καινέα γὰρ ζῶν περ ἔτι κλείουσιν αἰοδοὶ| Κενταύροισιν ὀλέσθαι, ὅτε σφέας οἶος ἀπ' ἄλλων| ἦλασ' ἀριστήων: οἱ δ' ἔμπαλιν ὀρμηθέντες| οὔτε μιν ἐγκλίνας προτέρω σθένον, οὔτε δαΐξαι:| ἀλλ' ἄρρηκτος ἄκαμπτος ἐδύσετο νειόθι γαίης,| θεινόμενος στιβαρῆσι καταΐγδην ἐλάτησιν.

et iuuenis quondam, nunc femina, Caeneus | rursus et in veterem fato revoluta figuram.

Hic Caeneus Elati filius, Magnesius, ostendit nullo modo Centauros ferro se posse uulnerare sed truncis arborum in cuneum adactis; hunc nonnulli feminam fuisse dicunt, cui petenti Neptunum propter conubium optatum dedisse ut in iuuenilem speciem conuersus nullo ictu interfici posset; quod est nunquam factum, nec fieri potest ut quisquam mortalis non posset ferro necari aut ex muliere in uirum conuerti.

134 [fragmanlar]). Ovidius da aynı söylenceyi anlatır ve Kaineus'un at adamlarla yaptığı savaşın sonunda efsanevi bir kuşa dönüştüğünü şöyle aktarır (Ovidius, Metamorphoses: XII. 459-531 [Coşkun Abuagla, 2019: 331-333]):

Caeneus beşini ölüme göndermişti: Styphelus'u, Bromus'u,
Antimachus'u, Elymus'u ve balta taşıyan Pyracmus'u;
yaralarını hatırlamıyorum, sayılarını ve adlarını aklıma yazdım.
Fırladı, ölüme gönderdiği Makedonyalı Halesus'un ganimetleriyle
silahlanan, uzuvlarıyla ve bedeniyle devasa
Latreus (Yaşı, gençle yaşlı arasındaydı ama
delikanlı gücü vardı, kır saçları şakaklarını farklı kılıyordu);
kalkanıyla, miğferiyle ve Makedonya mızrağıyla
açıkta, yüzünü döndürerek her iki orduya,
silahlarını çarptı birbirine ve atını sürdü belli bir daire içinde
ve kabara kabara pek çok söz yağdırdı boş havaya:
'Seni de hazmedeyim mi ey Caenis? Çünkü sen benim için daima bir kadın,
sen benim için Caenis olacaksın. Doğuştan cinsiyetin sana
hatırlatmadı mı? Aklına geliyor mu hangi eylemle ödül,
hangi bedelle bir erkeğin sahte görüntüsünü kazandığın?
Ne olarak doğduğunu gör ya da ne görüp geçirdiğini. Git,
sepetinle birlikte örekeni al ve başparmağınla iplikleri döndür!
Savaşları erkeklere bırak!' Böyle sözler atıp tutarken o, Caeneus
hızla fırlattığı mızrağıyla geniş böğrünü yırttı,
erkek kısmının at kısmıyla birleştiği yerden. O, acıyla kudurdu
ve Phylluslu gencin çıplak yüzüne mızrağını vurdu;
başka türlü geri tepmez bu, bir evin damından dolunun geri tepmesinden
ya da biri, küçük bir taşla oyuk davula vurduğunda, taşın geri tepmesinden.

Çok yakın mesafeden saldırdı ve sert böğrüne kılıcını
saplamak için mücadele etti ama böğrü, kılıca geçit vermedi.
‘Yine de kesinlikle kaçamayacaksın!
Kılıcımın yanıyla kesileceksin, ucu kör olduğu için’ dedi, kılıcını yanlamasına
döndürdü ve uzun sağ eliyle hayalarını kavradı;
darbe inletti, mermer yontunun gövdesindeki darbeler gibi
ve boynuna vurulduğunda kırılıp etrafa sıçrayan tabakalar gibi.
Uzuvlarının incinmediğini yeterince gösterdiğinde hayret eden Latreus’a,
‘Haydi şimdi’ dedi Caeneus, ‘kılıcımınla senin bedenini
deneyelim!’ Ve kabzasına kadar kürek kemiklerine sürdü
ölümcül kılıcı, bağırsaklarının içine soktu kör elini
ve döndürdü, yara içinde yara açtı.
İşte, çıldırmış bir halde çifte yaratıklar akın ederler yoz âdetlerince,
hepsi kargılarını bir tek buna fırlatıp atar;
keskin kargılar düşer, bütün darbelere karşı yaralanmadan
ve kanla lekelenmeden karşılarında durur Elatus’un oğlu Caeneus.
Bu tuhaf durum, onları hayrete düşürür. ‘Ah, ne büyük rezalet!’
diye haykırır Monychus, ‘Biz kocaman bir kalabalık, yeniliyoruz
erkek denilmeyecek biri tarafından: O bir erkek olduğu halde, biz uyuşuk
hareketlerle
onun önceden olduğu şeyiz! Ne yararı var iri uzuvların?
Ne yararı var iki kat gücün? Ne yararı var çifte yapımızın
bizimle birleştirdiği şeyin, en güçlü yaratıklar olarak?
Ne bir tanrıça anadan ne de Ixion’dan cana geldiğimizi
düşünüyorum: O Ixion, o kadar büyüktü ki yüce Iuno’nun
zevkine vardı. Biz, erdişi bir düşman tarafından alt ediliyoruz!

Kayaları, ağaçları ve bütün dağları yuvarlayın üzerine
ve ağaçları fırlatıp dayanıklı canını yok edin!
Sıksın orman gırtlığını ve ağırlık, yara yerine geçsin!’
dedi ve tesadüf bu ya, kudurmuş güney rüzgârının gücüyle
devrilen bir ağacı ele geçirip güçlü düşmanına karşı fırlattı
ve örnek oldu. Kısa sürede Othrys,
ağaçtan yoksun kaldı, Pelion da gölgelik yerlerini kaybetti.
Devasa yığınla örtülen Caeneus, ağaçların
ağırlığı altında bayılacak gibi oldu ve yığılan meşe ağaçlarını,
sert omuzlarıyla taşıdı ama sonra yüzünün ve başının
üstündeki ağırlık arttığı için havaya verecek nefesi kalmadı;
ara sıra tükenir gibi oldu, az sonra kendisini beyhude yere havaya
kaldırmaya ve fırlatılan ağaçları devirmeye çalıştı,
ara sıra sarsıldı, işte şu gördüğümüz
yalçın İda gibi, yerin hareketleriyle sarsıldığında.
Akıbeti meçhuldür: Kimileri, ağaç yığını yüzünden bedeninin
boş Tartarus’un altına savrulduğunu anlatıp durdu;
Ampycus’un oğlu bunu reddetti ve toprak yığının ortasından
bir kuşun, boz kanatlarıyla şeffaf havaya çıktığını gördü,
o zaman ilk kez ve o zaman son kez bana görünen.
Mopsus, bunu yumuşak uçuşuyla kendi ordugâhını
teftiş ederken ve etrafta büyük bir gürültüyle ses çıkarırken
gördüğünde, gözleriyle ve ruhuyla birlikte takip edip,
‘Ey Caeneus, selam’ dedi, ‘bir zamanlar Lapith soyunun
şanı ama şimdi eşsiz bir kuş olan en yüce adam!’

Antik kaynaklarda “çift cinsiyet” nedeniyle “cinsiyet değiştirme” konusunda tarihsel gerçeklere dayanılarak anlatılan tüm olayların nişanlı genç kızların ya da evli kadınların başına geldiği fark edilmektedir. Söz konusu tüm vakalarda aniden eril üreme organlarının bedenden dışarıya fırlayıp açığa çıkmasıyla akıl almaz bir dönüşüm gerçekleşir ve önceden bir genç kız/ kadın olduğu sanılan kişinin aslında bir erkek olduğu anlaşılır. Dönüşümün akabinde nişan ya da evlilik akti son bulur ve kişi, (yapılan cerrahi müdahaleyle) hayatını bir erkek olarak ve erkeğe özgü işler yaparak sürdürür. İncelenen on üç olayda gerçekleşen durum, kadından erkeğe dönüşümdür, erkekten kadına dönüşümle ilgili herhangi bir vakaya rastlanmamıştır (Graumann, 2013: 184; dn. 24).

3- İlgili Vakalar İçin Tıp Literatüründe Kullanılan Terimler

İncelenen vakalar tıp literatüründe *hypospadias* (ύπό+σπάδων) ve *pseudo-hermaphroditizm* (ψεύδος+έρμαφρόδιτος) terimiyle açıklanmaktadır:

Hypospadias, erkek bebeklerde görülen bir anomali olup bu bebeklerde idrar kanalı, penisin alt yüzünde ve daha geride bulunur yani idrar kanalının bulunduğu noktayla penis ucu arasındaki mesafede idrar kanalı oluşmaz. Dolayısıyla bu anomali, Diodoros tarafından anlatılan Kallo vakasında olduğu gibi ancak cerrahi müdahaleyle düzeltilebilir.

Pseudo-hermaphroditizm terimi, asıl cinsiyetin gizli kalmasından dolayı “kız görünümünde erkek” ya da “erkek görünümünde kız” olma durumu için kullanılır tıpkı Ovidius’un Giritli Iphis’i tarif ettiği gibi (Ovidius, *Metamorphoses*: 9. 712-713)³⁹. Bu kişiler ya dişi (XX) ya da erkek (XY) kromozom yapısına sahip olup asıl cinsiyete ait üreme organları iç bölgede gizli kalır. Bu durumda incelenen vakalarda erkek olup kız sanılan kişilerin yaşadıkları durum aslında *pseudo-hermaphroditizm* terimiyle değil, *γυνάνδρος* (dişier) terimiyle açıklanmalıdır çünkü bu tür kişiler tanrı Hermaphroditos gibi erkek görünümünde değil, kadın görünümündedirler ve eril üreme organları iç bölgede gizlendiği için eril cinsel güçlerini kullanamazlar. İlgili terimler etimolojik açıdan şu şekilde açıklanabilir:

³⁹ cultus erat pueri, facies quam sive puellae | sive dares puero, fuerat formosus uterque. (Kıyafeti, oğlan çocuğunun kıyafeti idi, yüzü gerek bir kız gerek bir oğlan çocuğuna atfedebildiğin, her iki bakımdan güzeldi).

1) Hermaphrodit: Etimolojik açıdan “kadınsı” anlamına gelen bu sözcük, eril cinsel güçten yoksun, dış görünümde erkek olmasına rağmen ruhsal bakımdan kadına özgü hisleri taşıma, bunların hareket ve davranışlara yansımaları durumudur. Antik Roma Dönemi’nden itibaren *hermaphroditus* sözcüğüne dayanan yanlış anlama sonucu “çift cinsiyet” anlamında “gerçek hermaphrodit” terimi kullanılmıştır. Bazı kişilerde testis ve yumurtalıkların birlikte bulunması olarak açıklanan bu hastalık, çok nadir görülen bir anomali olarak tıp literatürüne geçmiştir.

2) Pseudo-hermaphrodit: Etimolojik olarak “yalancı kadınsı” anlamına gelmektedir. Antik Roma Dönemi’nden itibaren *hermaphroditus* sözcüğüne dayanan yanlış anlama sonucu, asıl cinsiyetin gizli kalmasından dolayı “kız görünümünde erkek” ya da “erkek görünümünde kız” durumunu açıklamak için “çift cinsiyet” anlamında kullanılmıştır. İki farklı türü vardır:

i. Ἀνδρόγυνος (Erdişi): Tıp literatüründe “erkek pseudohermaphrodit” terimiyle tanımlanmıştır. Dış görünüşte erkek sanılan kişiler söz konusudur. Bu tür kişiler XY erkek kromozom yapısına sahip oldukları ve üreme organları erkeklerinkine benzediği için aslında kız olan çocuk, erkek sanılarak yetiştirilmektedir. Bu durumdaki kişinin yapılan cerrahi müdahaleyle asıl cinsiyetine döndürülmesi gerekir. Bu anomali iki değişik şekilde görülebilir:

a. Dış görünüşte bir ya da iki testisi olup eril üreme organları bulunan kişiler söz konusudur. Eğer dıştan görülen üreme organları normal değilse, *hypospadias* durumu vardır.

b. Erkekteki dış üreme organları iki taraflıdır ve penis, yetersiz büyüklüktedir. Testise bağlı cinsel dişilik sendromu fazlasıyla yanılmaya neden olmaktadır, özellikle göğüs, normal olarak gelişmiştir. Tek belirgin anormallik, kasıklarda ve koltuk altında kıllanma olmamasıdır (Öztürel, 1981: 262).

ii. Γυνάινδρος (Dişier): Tıp literatüründe “dişi pseudohermaphrodit” terimiyle tanımlanmıştır. Dış görünüşte dişi sanılan kişiler söz konusudur. Bu tür kişiler XX dişi kromozom yapısına sahip oldukları ve üreme organları dişilerinkine benzediği için aslında erkek olan çocuk, kız sanılarak yetiştirilmektedir. Morfolojik bakımdan erkek gibi görünebilen bu tür kişilerde kıllanma, erken ve hızlı olmakta, adet döngüsü (menstrua) hemen hemen görülmemektedir (Öztürel, 1981: 262).

Sonuç

Antik Yunan'da çift cinsiyetli bir tanrı olduğuna inanılan ve bereket sembolü olarak görülen Hermaphroditos'a karşın belirsiz üreme organları nedeniyle çift cinsiyetli kişilerin halk tarafından korkunç alametler olarak görülmesi tuhaf bir durumdur. Özellikle Roma Cumhuriyet Dönemi'nde halkın batıl inançlarından kaynaklanan bu nedenle afetler, felaketler, salgınlar ve savaşlar gibi her korkunç şeyi, tanrıların öfkelenip gazaba gelmelerine dayandıran tuhaf alamet sistemi, erdişilerin (androgyni) son derece korkunç alametler (prodigia) olarak görüldüklerini ortaya koymaktadır (Graumann, 2013: 190 ve dn. 56; Cicero, De Divinatione: 1, 98; Livius, Ab Urbe Condita: 27. 37, 6)⁴⁰. Bu nedenle daha önce tanrılarla insanlar arasında var olan uyumlu barışın (pax deorum) geri getirilmesi için bu alametler yok edilmiş, düzenlenen tören alayları, kurban törenleri ve ilahilerle arındırma törenleri yapılmıştır.

Halk, Roma Cumhuriyeti'nin geleceğinin, savaşlarda kazanılacak başarının ve insanlığın geleceğinin çift cinsiyetlilerin ortadan kaldırılması gerektiğine körü körüne inandığı için özellikle antik Roma'da bu kişiler, Etrüsklerden alınma bir âdet olarak Tiber Nehri'nde boğulmuşlar, yakılmışlar ya da ıssız bir adaya sürülerek ölüme terk edilmişlerdir. İÖ 90 yılında Atina'da erdişi birinin yakılarak öldürülmesi, antik dönemde kayıtlara geçen son korkunç olay olarak görülmektedir (Diodoros, Βιβλιοθήκη Ἱστορική: 32. 12, 2). Plinius Maior tarafından erdişilerin artık korkunç alametler (prodigia) olarak değil, gönül eğlendirilen sevgililer (delicia) olduklarının söylenmesi, en azından Roma İmparatorluk Dönemi'nde onların boğulma, yakılma, izole edilme gibi korkunç sonlar yaşamadıklarını düşündürebilir yine de bu gelişmenin kesin tarihi bilinmemektedir. Nitekim Suetonius, antik Roma'nın ilk imparatoru olan Augustus'un hilkat garibelerinden ve bu tür kişilerden çok korktuğunu aktarır (Graumann, 2013: 191; Suetonius, Augustus: 83)⁴¹. Erdişilerle ilgili antik döneme ait son kayıt, İS 54 yılında Tacitus tarafından aktarılır. Bu aktarımda dini bir arındırma töreninden ya da erdişi birinin öldürülmesinden bahsedilmemesi dikkate değerdir. İS 4. yüzyılda konuyu ele alan Augustinus, erdişilerin insanlık tarihinde nadir olarak görüldüklerini ve âdet olduğu üzere erkek cins olarak adlandırıldıklarını çünkü hiç kimsenin onları dişi (cins) olarak *androgynaecae* ya da *hermaphroditae* olarak

⁴⁰ ortus androgyni nonne fatale quoddam monstrum fuit?
foedum ac turpe prodigium.

⁴¹ Nam pumilos atque distortos et omnis generis eiusdem ut ludibria naturae malique ominis abhorrebat.

adlandırmadığını aktarır ve konuya son noktayı koyar (Augustinus, De Civitate Dei: 16. 8)⁴².

Ancak antik dönemin üzerinden yüzyıllar geçmesine rağmen toplumların düşünme seviyesinin ilerleyeceği yerde iyice gerilediği ve algılama kapasitesinin hiçbir şekilde artmadığı bu nedenle çift cinsiyetli kişilere karşı duyulan korkunun Ortaçağ Dönemi'nde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Öyle ki 1599 yılında Antide Colles adında bir genç kız, eril mi dişi mi olduğu anlaşılmayan üreme organı nedeniyle şeytanla cinsel ilişkiye girmekle suçlanmış, suçunu itiraf edene kadar işkence görmüş ve sözde günahı yüzünden kazıkta yakılarak öldürülmüştür (Puri, 2003: 884).

Etimolojik açıdan *intersexus* ya da *bisexus* sözcüğüne karşılık gelen “çift cinsiyet” birçok farklı türü bulunan, karmaşık ama en basit tanımıyla yanıtıcı bir görünümde dişi ve eril üreme organı olan kişileri tanımlayan bir sözcüktür. Bu durumda ya erdişi (androgynos) ya da dişier (gynandros) durumu söz konusudur. Tıp literatürüne geçen “gerçek herpmaphrodit” ve “pseudo-hermaphrodit” terimi, hastalar üzerinde olumsuz etki bıraktığı için çağdışı kabul edilmiş ve bu kişiler 2005-2006 yılından itibaren DSD (Disorders of sex differentiation) kısaltmasıyla tanımlanmıştır (Graumann, 2013: 199).

TABLolar (Graumann, 2013: 185-186).

Tablo 1: Kayıtlara Geçen Çift Cinsiyet Vakaları (Androgynus/ Semimas/ Biformis).

Sıra	Yıl	Vaka	Yaş	Yer	Kaynak
1.	İÖ ca 314/ 313	Erkek ve dişi üreme organıyla doğan bir bebek.	0	Aitolia	Phlegon, 2.
2.	İÖ 209	Erkek mi kız mı olduğu anlaşılmayan, cinsiyeti belirsiz	0	Sinuessa	Livius, 27.11, 4.

⁴² Androgyni, quos etiam Hermaphroditos nuncupant, quamuis ad modum rari sint, difficile est tamen ut temporibus desint, in quibus sic uterque sexus apparet, ut, ex quo potius debeant accipere nomen, incertum sit; a meliore tamen, hoc est a masculino, ut appellarentur, loquendi consuetude praeualuit. Nam nemo umquam Androgynaecae aut Hermaphroditae nuncupavit.

		bir bebek (ambiguum inter marem ac feminam sexu infantem, androgynos vulgus).			
3.	İÖ 207	Erkek mi kız mı olduğu anlaşılmayan, cinsiyeti belirsiz bir bebek (incertus mas an femina esset natus, quadrimo parem, ut Sinuessae biennio ante).	0	Frusino	Livius, 27.37, 6.
4.	İÖ 200 (Livius)	Erkek mi kız mı olduğu anlaşılmayan, yarı erkek, cinsiyeti belirsiz bir bebek (incertus infans natus, masculus an femina).	0	Sabini	Livius, 31.12, 6. Obsequens, 46.
5.	İÖ 200	On altı yaşında, aynı şekilde çift cinsiyetli biri (alter sedecim iam annorum item ambiguo sexu inuentus).	16	Sabini	Livius, 31.12, 8. Obsequens, 46.
6.	İÖ 186	Yarı erkek (semimas).	12	Umbria	Livius, 39. 22, 5 ve Obsequens, 3.
7.	İÖ 141/ 140	Erdişi bir bebek (Androgynus).	0	Luna	Obsequens, 81.
8.	İÖ 133	Erdişi bir bebek (Androgynus).	0	Ferentinus	Obsequens, 86.
9.	İÖ 125	Erdişi bir bebek (Androgynus).	0	Roma	Phlegon, 10.
10.	İÖ 122	Erdişi bir bebek (Androgynus).	0	Forum Vessanum	Obsequens, 92.
11.	İÖ 119/ 118	Erdişi bir çocuk (Androgynus).	8	Roma	Obsequens, 94.

				arazisi	
12.	İÖ 117	Erdişi bir çocuk (Androgynus).	10	Saturnia	Obsequens, 36.
13.	İÖ 98/ 97	Erdişi biri.	?	Roma	Obsequens, 47, 48.
14.	İÖ 95	Erdişi bir bebek (Androgynus).	0	Urbinum	Obsequens, 50.
15.- 16.	İÖ 92	İki erdişi (Androgyni duo).	?	Arretium	Obsequens, 53.
17.	İS 54	Çifte şekilli bir bebek (Biformis)	0	Roma?	Tacitus, Annales, 12. 64.

Tablo 2: Kayıtlara Geçen Cinsiyet Değişirme Vakaları.

Sıra	Yıl	Vaka	Yaş	Yer	Kaynak
1.	İÖ 214	Kadın > Erkek.	—	Spoletum	Livius, 24. 10, 10.
2.	İÖ 171	Genç kız > Erkek.	—	Casinum	Plinius, Historia Naturalis, 7. 36.
3.	İÖ ca 145	Herais > Diophantos (hermaphroditus).	—	Arabia, Abae	Diodoros, 32. 10, 2-10.
4.	İÖ 115	Kallo > Kallon.	—	Epidauros	Diodoros, 32. 11, 1-4.
5.	İÖ 90	Çift cinsiyetli evli biri (androgynus).	—	Roma yakını	Diodoros, 32. 12, 2.
6.	İÖ 90	Yukarıdakine benzer başka bir vaka.	—	Atina	Diodoros, 32. 12, 2.

7.	?	Areskousa > Areskon.	—	Argos	Plinius, Historia Naturalis, 7. 36.
8.	?	Genç kız > Erkek	—	Smyrna	Plinius, Historia Naturalis, 7. 36.
9.	İS 45	Genç kız > Erkek (Androgynus).	13	Antiokheia	Phlegon, 6.
10.	İS ca 50	Kadın > Lucius Consitius.	—	Afrika, Thysdrus	Plinius, Historia Naturalis, 7. 36.
11.	İS 53	Smyrnalı Philotis > Erkek	—	İtalya Mevania	Phlegon, 7.
12.	İS 53	Sympherousa > Sympheron (Androgynus).	—	Epidauros	Phlegon, 8.
13.	İS 116	Aitete > Aitetos (Androgynus).	—	Syria, Laodikeia	Phlegon, 9.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar:

Apollodoros, Βιβλιοθήκης Επιτομή: *The Library*, J. G. Frazer, 1-2, Cambridge, 1921.

Apollonios, Ἀργοναυτικά: *The Argonautica of Apollonius Rhodius*, R. C. Seaton, Londra, 1919.

Augustinus, De Civitate Dei: *De Civitate Dei*, Bibliothèque Sainte-Geneviève, 1468.

Cicero, De Divinatione: *De Senectute, De Amicitia, De Divinatione*, W. A. Falconer, Londra, 1927.

Diodoros, Βιβλιοθήκη Ἱστορική: *Diodorus of Sicily*, F. R. Walton, XI (Fragments of Books XXI-XXXII), Londra, 1957.

Gellius, Noctes Atticae: *The Attic Nights of Aulus Gellius*, J. C. Rolfe, Cambridge, 1927.

Herodotos, Ἱστορίαι: *Herodot Tarihi*, M. Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.

Hyginus, Fabulae: *Hygini Fabulae*, M. Schmidt, Inlutaerum Universitati Ludovico-Maximilianae, Münih, 1872.

Livius, Ab Urbe Condita: *Titi Livi Ab Urbe Condita, Libri I-X*, G. Weissenborn – H. J. Müller, Leipzig, 1898.

Obsequens, Liber Prodigiorum: *Iulii Obsequentis Prodigiorum Liber, ab Urbe Condita usque ad Augustum Caesarem, Polydori Vergilii Urbinatis de Prodigiiis Libri III*, Milano, 1590.

Ovidius, Metamorphoses: *Publius Ovidius Naso, Dönüşümler I-XV*, A. Coşkun Abuagla, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.

Phlegon, ΠερίΘαυμασίων: *Phlegontis Tralliani Quae Extant, opuscula I*, Meursius, Lugduni Batavorum, 1720.

Platon, Συμπόσιον: *Platon, Symposion*, E. Çoraklı, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2007.

Plinius, Historia Naturalis: *The Natural History of Pliny the Elder*, J. Bostock – H. T. Riley, Londra, 1855.

Suetonius, Augustus: *The Lives of the Twelve Caesars*, J. C. Rolfe, Loeb Classical Library, Cambridge, 1914.

Tacitus, Annales: *Tacitus Annals*, J. Jackson, Loeb Classical Library, Cambridge, 1937.

Vergilius, Aeneis: *Bucolics, Aeneid, and Georgics of Vergilius*, J. B. Greenough, Boston, 1900.

Modern Kaynaklar:

Doroszewska, J. (2016), *The Monstrous World, Corporeal Discourses in Phlegon of Tralles' Mirabilia*, (Warsaw studies in classical literature and culture, volume 4), Varşova.

Graumann, L. A. (2013), *Monstrous Births and Retrospective Diagnosis: The Case of Hermaphrodites in Antiquity*, 181-209, (şurada) *Disabilities in Roman Antiquity*,

Disparate Bodies A Capite Ad Calcem, (Ed., C. Laes – C. F. Goodey – M. L. Rose), Mnemosyne Supplements, History and Archaeology of Classical Antiquity, Vol. 356, Boston.

Grenfell, B. P. – Hunt, A. S. (1919), *The Oxyrhynchus Papyri, Part XIII*, Londra.

Hansen, W. F. (1996), *Phlegon of Tralles' Book of Marvels*, (Translated with an introduction and commentary), Exeter.

Öztürel, A. (1981), *Transseksüalizm ile Hermafrodizmde Yasasal Tıpsal ve Adli Tıp Problemleri (Kadınlaşan Erkekler, Erkekleşen Kadınlar, İki Cinsliler)*, Kısım II.

Puri, P. (Ed.) (2003), *Newborn Surgery*, Londra.

ANKARA-KEÇİÖREN BELEDİYESİ'NİN SOSYAL BELEDİYECİLİK UYGULAMALARI AÇISINDAN İNCELENMESİ:

2015-2019 DÖNEMİ ÖRNEĞİ

Ahmed HAMEED, ahmedrahman753@yahoo.com

Fatma Merve İNAN, merveinann06@gmail.com

Doç. Dr. Abdulkadir DEVELİ, a.kadirdeveli@yahoo.com

ÖZ

Yerel yönetimler, yerel sınırlar içerisinde halkın ortak ihtiyaçlarını yerine getirmekle görevli olduğu kadar iktisadi anlamda da kentsel kaynakların adil ve eşit bir şekilde dağılımını sağlayan kurumlardır. “ Sosyal Belediyecilik” olgusu, sosyal devletin yereldeki karşılığı olarak belediyelere, klasik olarak adlandırabileceğimiz temel hizmetlerin sunulmasının yanı sıra sosyal sorunların çözümünde de sorumluluklar yüklemektedir. Böylece, sosyal refah kalitesi yüksek bir ortamda insanların yaşamasına olanak sağlanmaktadır.

Bu araştırmada Keçiören Belediyesinin sosyal belediyecilik faaliyetleri incelenmiştir. Belediyenin sosyal belediyecilik faaliyetlerinde önemli görevler üstlendiği anlaşılmıştır. Bununla birlikte kimi eksiklikler olduğu da görülmüştür. Zaman içinde bu eksikliklerin de giderileceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak Keçiören Belediyesi'nin sosyal belediyecilik alanında yaptığı faaliyetler ve gerçekleştirdiği projelerle dezavantajları grupların hayatını kolaylaştırdığı, refahlarına katkıda bulunduğu, bu yönde diğer belediyelere örnek teşkil edecek projeler geliştirdiği ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Belediyecilik, Keçiören Belediyesi, Sosyal Hizmet, Yerel Yönetimler.

ANKARA-KEÇİÖREN MUNICIPALITY INVESTIGATION IN TERMS OF SOCIAL MUNICIPALITY PRACTICES:

EXAMPLE OF 2015-2019 PERIOD

ABSTRACT

Local governments are institutions that provide a fair and equal distribution of urban resources within local borders, as well as economically, that can be called classical community. The historical development of the social a representative municipality as well as providing basic municipalities as well as providing basic services that can be called classical responsibilities in solving social problems. Local government enables people to live in an environment of high quality of social welfare.

In this research, the social municipality activities of Keçiören Municipality were examined. It is understood that the municipality has taken on important tasks in social municipality activities. However, there have been some shortcomings. It is thought that these deficiencies will be eliminated over time.

As a result, it can be stated that Keçiören Municipality has developed projects that facilitate the lives of groups with its activities in the field of social municipality and the projects it performs, contribute to their well-being, and provide examples to other municipalities in this direction.

Key Words: Social Municipality, Keçiören Municipality, Social Work, Local Governments.

1. Giriş

Sosyal belediyeçilik teriminin temelleri 19. Yüzyıl Sanayi Devrimi'ne kadar uzanmaktadır. Bu dönemde belediyelerin yaşamlarını idame ettirmeleri için dar gelirlilere maddi destek sunması sosyal belediyeçiliğin ilk örneği olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde belediye faaliyetleri batılılaşma çabaları ile birlikte görülmeye başlanmıştır. Osmanlı belediyeçiliği Tanzimat döneminde faal olarak hizmete geçmiştir. Tanzimat öncesi dönemde belediye faaliyetleri “Kadı”ların sorumluluğunda bulunmaktaydı. Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte sosyal belediyeçilik anlayışı da gelişme göstermiştir. “Türkiye’de 1923 sonrası sosyal belediyeçilik anlayışı ile alakalı değişim üç dönem halinde incelenebilir: Birinci dönem, Cumhuriyetin kurulmasının ardından ilk senelerde ikinci Dünya Savaşına kadar belediyelerde yerel hizmetlerin yerine getirilmesinde oldukça aktif oldukları dönem; ikinci olan dönem 1990 senesine kadar merkezi yönetimlerin sosyal politika uygulamasında etkili şekilde rol almış olduğu dönemdir. Üçüncü dönem ise, 1990 senesinden sonra şu anki döneme kadar süregelen ve özellikle büyükşehir belediyeleri aracılığıyla belediyelerin sosyal politika uygulamalarının yerine getirilmesinde tekrar aktif bir rol oynadığı dönemi kapsamaktadır” (Alan, 2018:56). Bu doğrultuda da ülkemizde sosyal belediyeçilik düşüncesinin 1990’lı yıllara tekabül eden dönemde kuvvetli şekilde tezahür etmeye başladığı ifade edilebilir. Sanayinin gelişmesi, nüfus artışı ve belediyelerin iktisadi bakımdan giderek daha fazla güç kazanmaları ile sosyal belediyeçilik eğitim, sağlık, spor, sosyal, kültürel, ekonomik faaliyetler gibi yeni hizmetler sunmaya yönelmişlerdir. “Kentlerde ekonomik olarak güçsüz konumda olan, kent ve toplumla bütünleşemeyen kesimlerin desteklenmesinde ve bu kesimlere yerel hizmetlerin sunulmasında klasik belediyeçilik anlayışı yanında sosyal içerikli bir belediyeçilik anlayışı da gelişmeye başlamıştır” (Şataf ve Taşdelen, 2019:2). Günümüzde de hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde bu hizmetler belediyeler tarafından sürdürülmektedir.

Belediyeçilik, Belediye Kanunu 3. Maddesi a bendinde “*belde ve beldede yer alan kişilerin müşterek anlamda ki gereksinimlerini karşılamak adına kurulan ve karar alma organları gerekli seçmenler tarafından seçilmesi sonucunda oluşturulan, idari ve mali açıdan özerkliği bulunan kamu tüzel kişidir*” biçiminde tanımlanmaktadır.

Belediyeler, yerel sınırlar içerisinde halkın ortak ihtiyaçlarını yerine getirmekle görevli olduğu kadar kentsel kaynakların adil ve eşit bir şekilde dağılımını sağlayan kurumlardır. Belediyeler, yerel sorumluluk alanlarında sosyal politikaları yerine getiren; sundukları hizmetler açısından topluma yakın konumda hizmet sunabilme özelliğini elinde bulunduran yönetim organlarıdır.

Sosyal belediyecilik, sosyal devlet anlayışından bağımsız değildir. Akdoğan'ın (2002:35) ifade ettiği gibi, *"Sosyal belediyecilik, yerelde bulunan yönetime sosyal olan alanlarda gerekli planlama ve düzenleme işlevleri yükleyen, bu bağlamda kamu alanında ki harcamalarını konut, sağlık, eğitim ve çevrenin korunması alanlarını içine alacak biçimde sosyal hedeflere kanalize eden; işsiz olanlara ve kimsesiz olanlara yardım edilmesi, sosyal yönden yardımlaşmaların ve yardımlaşmanın uyumunun sağlanması ile sosyal ve kültürel faaliyetler ile çalışmaların yapılması için bilinçli şekilde politikaların üretilmesini öngörmekte olan; kişiler ile toplumsal kesimlerin arasında zayıflayan, sosyal güvenlik ile adalet mevhumunu güçlendirmeye ilişkin yerelde bulunan yönetimler ile sosyalleşme ve sosyal kontrol işlevi yükleyen modeldir."*

Sosyal belediyecilikte amaç, dezavantajlı gruplara destek olmak, sosyal problemlerin ortaya çıkmasına engel olmak, var olan sorunlara ilişkin bir takım önleyici tedbirler almak, bu sayede insanların iktisadi ve sosyal yönden refah kalitesi yüksek bir ortamda yaşamasına olanak sağlamaktır (Ateş, 2009:92).

Türkiye'de yerel yönetimler hakkındaki mevzuata bakıldığında özellikle sosyal hizmetler ve yardımlar kapsamında pek çok hüküme sosyal belediyecilik açısından ulaşmak mümkündür. Bu noktada 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ile 5393 Sayılı Belediye Kanunundaki ilgili hükümler yasal dayanak oluşturmaktadır (Toprak ve Şataf, 2009:14).

2. Sosyal Belediyecilik

Belediyeler diğer deyişle yerel yönetimler söz konusu olunca sıklıkla sosyal belediyecilik kavramı ile karşılaşılır. Bu bölümde sosyal belediyecilik kavramı ile ilgili literatür incelenmiş ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

2.1.Literatürde Sosyal Belediyecilik

Kavramsal çerçeve açısından akademik literatürde sosyal belediyecilik üzerine ortak bir tanım birliği bulunmamaktadır. “*Sosyal devlet anlayışının yerel yönetim düzeyindeki bir tür izdüşümünün adı olan “sosyal belediyecilik” kısaca, sunduğu sosyal nitelikli mal ve hizmetlerle hemşehrilere daha iyi bir yaşam standardı yaratmayı hedefleyen ve onların bütçesine sosyal adalet sağlayıcı biçimde katkı yapan belediyeciliği anlatmaktadır*” (Pektaş, 2010:6). Sosyal belediyecilik en genel ifadeyle, yardıma ihtiyaç duyanların gereksinimlerini karşılayarak gereksinimleri ortadan kaldırmayı, sosyal problemlerin ortadan kalkmasını amaçlayarak insanların ihtiyaç duyduğu mutlu, huzurlu ve güven duyguları gelişmiş bir toplum içinde hayatlarını sürdürmelerini planlayan ve destekleyen bir süreçtir (Ünlü, 2016:68). Yerel yönetimlerin, özellikle dezavantajlı gruplar için sosyal adaleti güçlendirmeye yönelik çabaları en genel manada 'sosyal belediyecilik' olarak tanımlanmaktadır (Öz, 2010:26).

Sosyal belediyecilik; yaşlılar, çocuklar, kadınlar, gençler, muhtaç aileler ve engelliler başta olmak üzere toplumdaki tüm dezavantajlı grupları kapsayacak şekilde özel hizmetler planlamak, sunmak ve bu yönde nitelikli politikalar ortaya koymaktadır (Öztürk ve Gül, 2012: 385).

Farklı bir tanıma göre ise; sosyal belediyecilik, sosyal devletin yükünü hafifletmek amacıyla rol üstlenen ve sosyal hak anlayışını ilke edinen yaklaşımın adıdır (Çelik, 2014:5). Bu bağlamda sosyal belediyecilik anlayışını, belediyeler aracılığıyla ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunmak, insanları yardıma gereksinim duymaktan kurtarmak olarak ifade eden görüşler de mevcuttur (Keleş, 2008:24).

Görüşler farklılık gösterse de, sosyal belediyeciliğin; “belediyelerin klasik belediyecilik hizmetleri olarak isimlendirilen eğitim, sağlık, kültür, refah gibi alanlarda vatandaşlara hizmet sunulması olduğu” (Şahinoğlu, 2014:45) konusunda kaynaklar anlaşmaktadır.

Öz’e (2010:26) göre; "literatürde genel anlamda “sosyal belediyecilik” kavramı kullanılmış olsa bile farklı yönetim birimlerinin sosyal alanlara dönük faaliyetleri de sosyal belediyecilik kavramının içine dahil edilmektedir. Bu çerçevede literatürde “sosyal belediyecilik” kavramı yerine “toplumcu belediyecilik”, “toplumsal belediyecilik”, “yerel sosyal politikalar”, “yerel sosyal hizmetler”, “yerel yönetimler

ve sosyal politika”, “yerel yönetimler ve sosyal hizmetler” şeklinde kavramların kullanılmakta olduğu görülmektedir." Kısaca ifade etmek gerekirse toplumcu belediyeçilik, sosyal olan hedefleri öncelikli tutarak toplumsal çıkarların ön planda olduğu; buna ilaveten ilkesel olarak üretim araçlarının mülkiyetinin toplumun bireylerine ait olduğu belediyeçilik anlayışını temsil eder. (Keleş, 2008:54).

Görüldüğü gibi sosyal belediyeçilik, belediyelerde sosyal yönden fonksiyonları arttıran, vatandaş odaklı ve sosyal devletin gerekliliğini gerçekleştirmeye ilişkin belediyelere farklı görevler yüklemekte olan bir anlayıştan ibarettir (Adıyaman ve Demirel, 2011:118).

Sosyal belediyeçilik anlayışının şu hedefleri kapsadığı belirtilebilir (Koray ve Temiz, 2014: 20-21):

- *Şehirlerin ekonomik, kültürel ve sosyal gelişimi*: Alt yapı, konut politikaları, iş imkânları, kültürel merkezlerin kurulması,
- *Sosyal refahın gelişimi*: Fakirliğin ve dışlanmaların en aza indirilmesi, sosyal hizmetler, sosyal koruma,
- *Demokrasi kültürünün gelişimi*: Belediye faaliyetlerinde sivil toplumculuğun ve katılımcılığın teşvik edilmesi,
- *Kentlerin çevresel gelişimi*: Yeşil şehirlerin oluşturulması, çevrenin korunması, sera gaz salınımının azaltılması, yenilenebilir enerji kullanımı.

Sosyal belediyeçilik anlayışının temel işlevleri ise şöyle sıralanabilir:

- “Sosyalleştirme, Sosyal Kontrol ve Rehabilitasyon,
- Yönlendirme, Kılavuzluk etme ve rehberlik etme,
- Yardım etme ve gözetme (Sosyal Yardım),
- Yatırım yapma, tesisler kurma” (Ünlü, 2016:71).

Belediyelerin sosyal belediyeçilik anlayışını hayata geçirebilmesi ve sürdürebilmesi için sosyal hizmet ve yardımlar için yeterli düzeyde kaynak ayırabilmesi gerekmektedir. Mevzuat açısından değerlendirildiğinde belediyelerin bu anlamda önemli yetkileri bulunmakla birlikte, bu yetkilerin kullanılması için yeterli düzeyde kaynak sağlanamamasından dolayı, zaman zaman sosyal yardım ve hizmetlerin

sunulması zor hale gelmektedir. Bu bağlamda, belediyelere ek kaynak sağlanması sosyal belediyeçiliğin gelişimi açısından önemli bir husustur (Ateş, 2009:89).

3. Türkiye’de Sosyal Belediyeçilik Anlayışının Gelişimi

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi’nin ilk yıllarında modern anlamda yerel yönetim uygulamaları oluşturulmaya başlanmış ve yerelde bulunan yönetimlere ilişkin ana kanunlar bu süreçte kabul görmüştür (Efe, 2012:38). Giriş bölümünde de vurgulandığı gibi, Türkiye’de 1923 sonrası sosyal belediyeçilik fonksiyonları ile alakalı değişim Cumhuriyet’in kuruluşunun ilk yıllarından II. Dünya Savaşı’nın ardından gelen süreçlere kadarki belediyelerin yerel hizmetlerin yerine getirilmesinde aktif oldukları dönem; 1990’lı yıllara kadar merkezde yer alan yönetimin sosyal alandaki uygulamalarda oldukça önemli roller üstlendiği dönem; 1990’lı yıllardan itibaren şu anki döneme kadar süregelen ve bu bağlamda büyükşehirlerde bulunan belediyeler aracılığıyla belediyelerin sosyal politika uygulamalarının yerine getirilmesinde tekrar aktif bir rol oynadığı dönem (Alan, 2018:56) olmak üzere üç dönemde incelemek mümkündür.

Belediyelerle alakalı en büyük adım 26 Şubat 1924 tarih ve 423 sayılı “Belediye Vergi ve Resimler Kanunu” ile atılmıştır. Yine 16 Şubat 1924 yılında 417 sayılı “Ankara Şehremaneti Kanunu” çıkartılmıştır. İlerleyen senelerde belediyelere ilişkin oldukça önem taşıyan bir düzenleme gerçekleştirilerek 3 Nisan 1930 tarih ve 1580 sayılı “Belediye Kanunu” çıkarılmıştır. 1 Eylül 1930 tarihinden itibaren bu kanun ile önceki kanunlar yürürlükten kaldırılmıştır. Belediyelerin icraatlarında serbest bırakılmaları, belediyeler arası eşitlik, belediyeler üzerinde güçlü merkezi yönetim denetimleri, belediyelerin hizmetlerine yönelik alanların genişletilmesi ilkeleri bu kanunun hazırlık aşamasında göz önünde bulundurulmuştur (Bilgehan, 2016:51).

1945’li yıllarda gelişmeye başlayan sosyal belediyeçilik, Türkiye’de kapsamlı olarak ilk defa 1973 yılı itibariyle ortaya çıkmış ve bu yıllarda demokrasi ve yerel yönetim ilişkisi sağlam bir şekilde kurulmuştur. Bunun uygulamada iyi örneklerini, Ankara Belediyesi’nin “Batı Kent Projesi” ile İzmit Belediyesinin “İzmit Yeni Yerleşmeler Projesi”nde görmek mümkündür (Öztürk ve Gül, 2012:383). Türkiye’de 1950’lilerden itibaren kentleşmeye bağlı olarak artan nüfus ile birlikte belediyeler alt yapı çalışmalarını önceliğine alarak sosyal politika uygulamalarını ikinci plana atmak zorunda kalmışlardır. 1965’den itibaren Türkiye’de siyasal hareketlerin ön plana

çıktığı görülmektedir. Yerel yönetimler bu nedenle o yıllarda sosyal belediyeçiliğe bakış yönünden belirli bir değişime gitmiştir. Belediyeler, merkezde yer alan yönetimin objektif olmayan müdahalelerine açık bir halde belediyeçilik yapmışlardır. Bu sebeple sosyal belediyeçilik anlayışına uygun tatmin edici politikalar üretmekte zorluklarla karşılaşmışlardır .

1977-1980 yılları arasında belediyeler, yeni kaynak arayışları içine girmişlerdir ve kaynakları etkin bir şekilde kullanmaya çabalamışlardır. Bu dönemde belediyeler düşün salonu, otopark, halk ekmek gibi yerler işletmek ve asfalt fabrikası kurma gibi girişimlerle kendilerine merkezden bağımsız kaynaklar bulmaya çalışmışlardır (Bayramoğlu, 2015:53).Türkiye’de 1980’lerden itibaren belediyelerin yetki, sorumluluk ve kaynakları arttırılmış ayrıca hukuki mevzuattaki değişiklikler ile merkezi yönetimin sorumluluğundaki pek çok sosyal politika alanının belediyelere devredilmesine imkân sağlanmıştır (Kesgin, 2012:174).

Sosyal belediyeçilik düşüncesinin ülkemizde etkin olarak belirtileri özellikle 1994 yılından sonra daha görünür olmaya başlamıştır. Yasal değişikliklerle büyükşehir belediyelerinin sorumluluk tanımlarında büyük bir değişim ve artış yaşanmamasına karşın sosyal belediyeçilikte görülen ilerleme ve çeşitlilik 1994’te yerel seçimlerden sonra yönetim kademesine gelen belediye başkanlarının kişisel olarak hizmete bakış açısından kaynaklanır. Bu seçimlerde bilhassa İstanbul ve Ankara büyükşehir belediye başkanlarının uygulamaya koyduğu sosyal ve kültürel hizmetler başta iktidar partili, sonra da diğer siyasi parti belediye başkanları tarafından uygulanmaya başlanmıştır. İstanbul ve Ankara Büyükşehir belediyeleri o dönemde temel belediyeçilik hizmetlerinin yanında, sosyal politika alanında o güne kadar görülmeyen sosyal hizmetler, sosyal yardım, sağlık, eğitim, konut gibi hizmet alanlarına yönelmişlerdir (Ersöz, 2011:16).

Çağın gereklerine uygun olarak dünyada olduğu gibi Türkiye’de de belediye kanununda reformlar yapılması kaçınılmaz olmuştur. 2005 yılında “1930 tarihli 1580 sayılı Belediye Kanunu”nun yerine “5393 sayılı Belediye Kanunu”, “2004 tarihli 3030 sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun”un yerine “5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu” çıkarılmış, bununla birlikte 2012 tarihinde “6360 sayılı” 14 ilde Büyükşehir Belediyesi ve 27 yeni ilçe kurulması ile bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde değişiklik yapılması yoluna gidilmiştir. 2005 yılında

“1913 tarihli İl Özel İdaresi Kanunu”nun (İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu Muvakkat) yerine ise “5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu”nun çıkarılması ile süreç nihayete ermiştir (İzci ve Turan, 2013: 119).

Türkiye’de sosyal belediyeçilik anlayışının son on yılda gösterdiği gelişime rağmen ilgili alanda Avrupa ülke örnekleriyle kıyaslandığında halen temel eksiklikler olduğunu vurgulamak gerekir (Şataf ve Mermer, 2017:29). Süreç içinde bu eksikliklerin de giderileceği düşünülmektedir.

4. Türkiye’de Sosyal Belediyeçiliğin Yasal Dayanakları

Türkiye’de yerel yönetimler hakkındaki mevzuata bakıldığında özellikle sosyal hizmetler ve yardımlar çerçevesinde sosyal belediyeçilik açısından pek çok doğrudan ve dolaylı hüküme ulaşmak mümkündür. Bu noktada “5393 Sayılı Belediye Kanunu” ile “5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu”nda ki ilgili hükümlerden bahsetmek gerekir (Küçük, 2018:204).

Sosyal belediyeçilik anlayışına hukuki zemin hazırlamada “5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu” ile “5393 Sayılı Belediye Kanunu” önemli düzenlemeler içermektedir. Bu düzenlemelerden “5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu”nun 7. ve 18. maddeleri ile “5393 Sayılı Kanun”un 13., 14., 38. ve 60. maddeleri sosyal belediyeçilik anlayışı kapsamındaki hükümleri kapsamaktadır (İpek ve Çıplak, 2016:209).

5393 Sayılı Belediye Kanunu’nda sosyal politika muhtevalı diğer maddeler ise şu şekildedir ;

- *"Herkes kentin kararlarına ve hizmetlerine katılma, kentin faaliyetleri hakkında bilgi alma ve içinde bulunduğu şehrin vatandaşı olarak şehir idaresinden yararlanma hakkına sahiptir. İnsan onurundan ödün vermeden yardım sağlanması esastır" (m. 13/1).*

- *"Belediyeler toplumda yer alan hemşehriler arasında bulunan sosyal ve kültürel ilişkilerin gelişiminin sağlanması ve toplumun kültürel olan değerlerini korumaya yönelik olarak gerekli çalışmaları yapmaktadır. Yapılan bu çalışmalarda özellikle üniversitelerin, kamu kurumları statüsünde olan mesleki kuruluşların, sivil toplum kuruluşları ile uzman olan kişilerin katılımlarını sağlayacak olan önlemler almaktadırlar " (m. 13/2).*

- "Çeşitli altyapı hizmetlerine ek olarak belediye ve konut; kültür, turizm, reklam, gençlik, spor; sosyal hizmetler, yardım, meslekler ve beceriler sağlamak; ekonomik ve ticari hizmetlerin gelişimini gerçekleştirir veya gerçekleştirir" (m. 14/1)

- "Büyükşehir belediyelerinin nüfusları 50.000'i geçen belediyeler, kadınları ve çocukları koruma altına almak adına koruma evleri açmaktadırlar" (m. 14/2).

- "Belediyeler okun öncesinde eğitim kuruluşları açabilmektedirler; Devlet elinde olan her çeşit okulların ya da binaların gerekli olan bakım ve onarımını yapar ya da yaptırabilir " (m. 14/3).

- "Belediyeler gerekli olan durumlarda amatör olan spor kulüplerine malzeme yardımında bulunur, gerekli olan desteği verir ve her çeşit amatör spor etkinliği düzenler ve şehir konseyinin kararı ile yurtiçi ve yurtdışı yarışmalara katılan veya başarılı olan sporcuları ödüllendirir" (m. 14/4).

- "Belediyeler, kanunlar kapsamında farklı kurum ya da kuruluşlara verilmemekte olan müşterek düzeyde ki diğer görev ya da sorumlulukları yerine getirebilir " (m. 14/b).

- "Yapılacak olan hizmetlerde öncelik sıraları belediyelerin mali durumları ve gerekliliği dikkate alınarak belirlenmektedir " (m. 14/5).

- "Belediye hizmetleri, en yakın yerde ve en uygun şekilde halka tanıtılır. Engelli kişilere, yaşlılara, yetimhanelere, muhtaçlara, fakirlere ve düşük gelirli kişilere sosyal hizmetler sunulmaktadır" (m. 14/6; m. 60/i).

- "Belediyeler; Sağlık, eğitim, spor, çevre, sosyal hizmetler, bakım, kütüphaneler, parklar, trafik, kültürel hizmetler, yaşlılar, kadınlar, çocuklar, engelliler, yoksullar ve toplum için hizmetler, gerekli katılımı, verimliliği ve gerekli tasarrufları sağlamak. verimliliği artırmak için gönüllülerin veya insanların katılımını artırmaya yönelik olarak programlar uygulamaktadırlar" (m. 77/1).

- "İlin sınırları içerisinde büyükşehir belediyeleri, belediye ve ona bağlı olan alanlar ile birlikte diğer belediyelerin toplam nüfusu 50.000'i geçen belediyeler, meclisin kararı ile birlikte; sağlık alanında, ticaret alanında, eğitim alanında, su, termal su, kanalizasyon, doğalgaz, yol ve aydınlatmaya dönük olarak gerekli alt yapı çalışmaları gerçekleştirebilir, bunun yanı sıra yapımı tamamlanmış olan gerekli tesislere ortak olabilir; sağlık, eğitim ve sosyal hizmetlerin gelişimine katkı sunacak

gerekli projeleri İç İşleri Bakanlığının onayı doğrultusunda düşük ücret ya da bedelsiz biçimde amaçları doğrultusunda kullanılması şartı ile arsalar tahsis edebilmektedir " (m. 15).

5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu :

- "Büyükşehirin kapsamında hizmet vermekte olan, sosyal donatılar, parklar, kütüphaneler, müzelerin yapını sağlamak, yaptırmak, işletmek ya da işlettirmek " (m. 7/m).

- "Gerekirse, sağlık, eğitim ve kültür hizmetleri, devlet kurumları ve bu hizmetlerle ilgili kuruluşlar ile ilgili her türlü bina ve tesis için gerekli malzeme destek ve onarımlarının sağlanması" (m. 7/n).

- "İl seviyesinde yapılmış olan planlara uygun biçimde, doğal afet ve diğer konulara ilişkin yapılacak olan hazırlıkları büyükşehir düzeyinde gerçekleştirmek; gerekli olan durumlarda farklı bölge ve yerlere araç ve gereç desteğinde bulunmak; Afet riskine karşı tehlikeli olan bina ve evleri boşaltarak gerekli olan yıkım işlemlerini gerçekleştirmek " (m. 7/u/z).

- "Sağlık merkezleri ile birlikte yetişkin olanlar, gençler ve çocuklara yönelik olarak her çeşit sosyal ve kültürel nitelikleri bulunan hizmetleri yürütmek, gelişimini sağlamak bu hedeflere ulaşmak adına gerekli sosyal tesisleri oluşturmak, mesleki ve beceri kazandırmak adına ilgili kursları açmak, özellikle bu alanlara ilişkin üniversiteler, meslek okulları, kamu kurumları ve kuruluşları ile gerekli olan alanlarda iş birliği yürütmek " (m. 7/v).

- "Büyükşehirde yer alan belediye başkanları bu belediyenin haklarını ve çıkarlarını korumak koşulu ile bütçe içerisinde yoksullar ve muhtaç olanlar için ayrılmış olan ödenekleri kullanmak, özürülere ilişkin olarak yürütülmekte olan faaliyetlerin desteklenmesi amacı ile özürülü merkezleri kurma hakları bulunmaktadır " (m.18/m).

5. Keçiören Belediyesi Örneğinden Hareketle Sosyal Belediyecilik Uygulamaları

Ankara, 1983 yılında bir metropol il olarak merkez haline getirilmiş ve Büyükşehir Belediyesi statüsü hakkı elde etmiştir . "30 Kasım 1983 tarih ve 2983 sayılı Kanun" ile ayrı bir ilçe statüsü kazanan Ankara iline bağlı bir ilçe olan Keçiören'in sınırları ise

İçişleri Bakanlığı'nın "13/81 sayılı kararı" ile tayin edilmiştir (Keçiören Belediyesi web sitesinden derlenmiştir).

"22 Nisan 2006 tarih ve 26147 sayılı 2005/9809 sayılı Belediye ve Bağlı Kuruluşlarıyla Mahalli İdare Birlikleri Norm Kadro İlke ve Standartlarına İlişkin Esasların Yürürlüğe Konulması Hakkındaki Bakanlar Kurulu Kararı" ile "5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu" nun 21 ve 28'inci maddesi ile birlikte "5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu" nun 17 ve 22'inci maddeleri dayanak gösterilerek hazırlanmış olan ve "22 Şubat 2007 tarih ve 56442 sayılı "Belediye ve Bağlı Kuruluşlar ile Mahalli İdare Birlikleri Norm Kadro ilke ve Standartlarına Dair Yönetmeliğe" göre Keçiören Belediyesi C 16 grubu içinde bulunmakta iken "12 Eylül 2010 tarih ve 27697 sayılı" yönetmeliğinin değişmesi ile birlikte Keçiören belediyesi C 19 Grubuna çıkmıştır (Keçiören Belediyesi 2015-2019 Dönemi Stratejik Planı). Keçiören Belediyesi'nin organizasyonunun yapıldığı şemada "Belediye ve Bağlı Kuruluşları ile Mahalli İdare Birlikleri Norm Kadro İlke ve Standartlarına İlişkin Esaslar" a uygun şekilde başkana bağlı olan 5 başkan yardımcısı ve bu yardımcılara bağlı olan 29 müdürlük ile beraber iç denetim kurumları yer almaktadır. Özel Kalem Müdürlüğü, Teftiş Kurulu Müdürlüğü, TOGEM (Toplumsal Gelişim Merkezi), Spor Kulübü ve İç Denetim Birimi direk olarak en tepede yer alan başkana bağlıdır (Keçiören belediyesi 2018 yılı performans programından derlenmiştir).

Keçiören Belediyesi sosyal belediyecilik alanında görev yapmayı amaç edinen bir kurumdur. Bu doğrultuda belediye tarafından önemli çalışmalar yapılmış, yapılmaya da devam etmektedir. Söz konusu belediyede sosyal belediyecilik faaliyetleri "Sosyal Yardım İşleri Müdürlüğü" ve "Kültür Sosyal İşleri Müdürlüğü" olmak üzere iki müdürlük üzerinden yürütölmektedir.

5.1. Keçiören Belediyesi'nin Hizmet Alanları

Makalenin bu bölümündeki belge ve bilgilerin toplanmasında Keçiören Belediyesinin faaliyet raporlarından yararlanılmış ve ilgili müdürlükler ile yapılan görüşmeler neticesinde aşığıdaki bilgilere ulaşılmıştır.

Belediye'nin hizmet alanları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Keçiören Belediyesi Hizmet Alanları

Keçiören Belediyesi Hizmet Alanları		
1	Sosyal Tesis	Keçiören Belediyesi Gücsüzler Yurdu Kampüsü olmak üzere Osman Gazi Sosyal Yaşam Tesisleri, Çocuk Danışma Merkezi Emekliler Platformu, Kadın Danışma Merkezi, Engelli Birimi, Sosyal Yardım Birimi, Sosyal Paylaşım Mağazası, Togem, Gönüllü Akademisi, 2 adet Güngörmüşler Konağı ve 4 adet Mahalle Konaklarında sosyal faaliyetler sürdürülmektedir.
2	Park ve Ağaçlandırma Alanları	Belediye sınırları içerisinde 51 mahalle de 456 adet park ve ağaçlandırma alanı bulunmaktadır.
3	Kültür Merkezleri	Belediye sınırları içerisinde 14 adet kültür merkezi bulunmaktadır.
4	Spor Tesisleri	Belediye sınırları içerisinde 6 adet spor tesisi bulunmaktadır.
5	Mahalle Muhtarlıkları	Belediyenin toplam 51 mahalle muhtarlığı bulunmaktadır.
6	Pazar Yeri	Halkın taze sebze ve meyve ihtiyaçlarının karşılanması için 40 adet pazar yeri bulunmaktadır.
7	Hastane ve Sağlık ocağı	Belediye sınırları alanı içerisinde 6 adet devlet hastanesi ve 59 adet sağlık ocağı bulunmaktadır.
8	Karakol	Belediye sınırları içerisinde 10 adet polis

		karakolu bulunmaktadır.
9	Eğitim Kurumları	İlçedeki eğitim kurumu sayısı 344 adettir.
10	Cami/ kuran kursu diğer ibadethaneler	Belediye sınırları içerisinde 246 adet cami, 95 adet kuran kursu ve 3 adet diğer ibadethaneler bulunmaktadır.

Kaynak: Keçiören Belediyesi 2015-2019 Dönemi Stratejik Planı'ndan derlenmiştir.

5.2. 2015-2019 Dönemin Stratejik Amaç ve Hedeflerin de Sosyal Belediyecilik Açısından Keçiören Belediyesi

Keçiören Belediyesinin 2015- 2019 dönemi için stratejik amaçları beş ana başlık altında toplanmıştır:

Dünya standartlarına uygun olan alt ve üst yapıları olan, topluma kaliteli olan yaşam koşulları oluşturmak.

Ülkemizde yer alan milli kültür miraslarını ilerideki nesillere aktarımının yapılması ve yaşatılması adına sosyal ve kültürel olan bazı etkinlikleri düzenlemek, genç kuşakları zararlı olan alışkanlıklardan uzak tutmak adına bazı çalışmalar gerçekleştirilerek bunları engelleyici çalışmalar yapara eğitimi desteklemek.

Dezavantajlı olan kesimlere yönelik belirli faaliyetler gerçekleştirilerek onların şehir yaşamalarına katılmalarına yardımcı olmak.

Uluslararası seviyede belirli bir marka değerine sahip olan belediye olarak, şehirde yaşam sürenlere yaşanabilir ortamlar ve devam ettirilebilir hizmetlerin sunulması.

Kurumsal yönetim anlayışını; kurumun çalışanlarına, yapılan çalışmalara ve yönetimlerine hakim kılarak etkili biçimde hizmet sağlama kapasitesini arttırmak.

5.3. Keçiören Belediyesi'nde 2015-2019 Yılları Sosyal Belediyecilik Uygulamalarına İlişkin Faaliyet Örnekleri

5.3.1. Yeşil Gün Projesi

“Temiz Belediyecilik, Güçlü Yerel Yönetim” sloganıyla hayata geçirilen Yeşil Gün Projesi'nin amacı Keçiören ilçesi sınırlarındaki mahallelerde çevre bilinci

oluşturmak mevcut kamusal alanların korunmasını sağlamak, ağaçlandırma, cami, okulların temizliği, çevre düzenlemelerinin yapılması sürekli sunulan belediye hizmetlerinin belirlenen günlerde gönüllülerin ve STK'ların katılımı ile toplu olarak yapılıp, farkındalık oluşturmak amaçlanmaktadır.

5.3.2. Temiz Evler Gülen Yüzler Projesi

“İhtiyacınız Olan Her Alanda Yanınızdayız.” sloganı ile uygulanan proje evde yalnız yaşayan yaşlı, engelli, kronik hastalığı olan ihtiyaç sahiplerinin evlerini ücretsiz temizlemek ve kişisel bakımlarına destek olmak gayesini gütmektedir. Bu program kapsamında dönem boyunca 100 evin temizliği ve evlerde yaşayanların kişisel bakım (tırnak kesimi, banyo vb.) hizmetleri gerçekleştirilmiştir.

5.3.3. Keçiörenli Berberler ve Kuaförler Yoksulluğa Makas Vuruyor

Kaynakların verimli kullanımı konusunda farkındalık oluşturulması adına hayata geçirilen bu projede; ihtiyaç sahibi çocuk, yaşlı, engelli ve kadınların Keçiören'deki berberler/kuaförlerde ücretsiz saç kesimleri yapılmakta, aynı zamanda meslek grupları ile” Sosyal Sorumluluk” çalışmaları yürütülmektedir.

5.3.4. Öpülesi Eller Projesi

“Yalnız Değilsiniz, Biz Varız.” sloganıyla yaşlı vatandaşları odağına bir alan projedir. Yaşlı insanların evlerini ziyaret ederek onların deneyimleri dinlenmekte, deneyim paylaşımlarına olanak sağlanmaktadır. Dönem itibariyle 150'nin üzerinde yaşlı ziyaret edilerek, onlarla sohbet edilerek, değerli oldukları hatırlatılmıştır.

5.3.5. Eğitime Yatırım Geleceğe Yatırım

Eğitim kurumlarını merkezine alan bir projedir. Eğitim/öğretim öncesi okulların boya badana, tadilat, bahçe düzenlemesi, oyun parkı ve benzeri fiziksel ihtiyaçları karşılanmaktadır. Okul çevrelerindeki bordür, tretuvar, kilit taşı yapımı tamamlandıktan sonra merdiven, duvar kaplama, zincirli duba, yağmur giderleri, engelli yürüyüş yolu, pencere korkuluğu ve Atatürk büstü yapımı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 50 adet dış cephe, 750 adet iç cephe, 275 adet yağlı boya okullara teslim edilmiştir.

5.3.6. Okul Sosyal Hizmeti

Eğitim uzmanları tarafından mahalle konaklarında çocuğu okula yeni başlayan annelere yönelik yapılan bilgilendirme çalışmalarını kapsayan bir projedir. Belediye ekibinde yer alan uzman psikolog, sosyal hizmet uzmanı, çocuk gelişimci ve sosyolog tarafından dönem boyunca Bağlum Mahalle Konağı'nda 45 kişiye, Atapark Mahalle Konağında 57 kişiye, Şehit Kubilay Mahalle Konağında ise 65 kişiye eğitim verilmiştir. Mahalle konaklarında bu ve benzeri diğer konularda eğitimler ve bilgilendirmeler devam etmektedir.

5.3.7. Manevi Sosyal Hizmet

Kronik rahatsızlığı bulunan vatandaşlar ile engelli vatandaşlar ve ailelerine yönelik sosyal hizmet projesidir. Bu kapsamda dezavantajlı vatandaşlara ev ziyaretleri yapılarak sosyal hizmette bulunulup, onlara psikolojik destek ve yönlendirme hizmetleri sunulup eksikleri/ihtiyaçları öğrenilmekte ve giderilmektedir.

5.3.8. Şehit ve Gazi Yakınları Hane Ziyaretleri

Şehit ve gazi yakınlarını merkeze alan bir projedir. Dönem boyunca 196 şehit yakını, Keçiören Belediye personeli tarafından ziyaret edilmiştir. Şehit yakınları ve gazilere yönelik hane ziyaretleri düzenli olarak devam etmektedir. Ayrıca şehit ve gazi çocuklarının doğum günleri kendi evlerine kutlanmaktadır. Dönem boyunca 100'ün üzerinde çocuğa doğum günü ziyareti gerçekleştirilmiştir.

5.3.9. Dezavantajlı Ailelere Yönelik Hane Ziyaretleri

“Sizlere Destek Olmak İnsanlık Borcumuz.” sloganıyla dezavantajlı grupları odağına alan bir projedir. Engelli bireyi olan aileler, yaşlılar, sığınmacılar, yetim-öksüzler, eşi cezaevinde olanlar, sosyal yardım alan hanelere ev ziyaretleri yapılarak ihtiyaçları giderilmeye çalışılmaktadır. Dönem boyunca 500'ün üzerinde hane ziyareti gerçekleştirilmiştir.

5.3.10. Psikolojik Danışmanlık Hizmeti

Çeşitli sebeplerden dolayı ruhsal bunalım yaşayan yetişkin, çocuk, aile, dezavantajlı ve maddi/manevi sıkıntıları olan bireylere uzman psikologlar tarafından psikolojik danışmanlık hizmeti verildiği projedir.

5.3.11. Geleneksel Masallar İle Manevi Değerler Eğitimi

Proje kapsamında çocukların topluma faydalı bireyler olarak yetişmesi için apartmanlarda, sitelerde ve okullarda etkinlikler düzenlenmektedir. Bu kapsamda düzenlenen masal şenlikleri ile çocuklara unutulmaya yüz tutmuş değerler hatırlatılarak, hem eğlenip hem öğrenme amaçlanmaktadır. Geleneksel masalarda işlenen kardeşlik, fedakarlık gibi insani, toplumsal ve ahlaki değerlerin çocuklara aşılması amaçlanmaktadır.

5.3.12. Halk Meclisi Buluşmaları

Keçiören Belediyesi, “Gönül Belediyeciliği” kapsamında hayata geçirdiği halk buluşmaları ile vatandaşların ve esnafın problemlerine ortak olmaktadır. Belediye başkanı farklı mahalleleri ziyaret ederek Keçiörenlilerin sorunlarını dinleyerek çözüm önerileri sunmaktadır.

5.3.13. Osmangazi Hasta ve Yakınları Konukevi

Sağlığa bağlı sebeplerden dolayı il dışından gelmiş olan hastaların ve bunların yakınlarının Ankara içinde buldukları süre zarfında, geçici olarak barınma gereksinimlerini karşılamak amacıyla hayata geçirilmiş bir projedir. Konukevi toplamda 100 yatak kapasite ile hizmet sunmaktadır. Konuk evinde kalan hasta yakınlarına ihtiyaçları halinde danışmanlık ve psikolojik destek hizmeti sağlanmaktadır.

5.3.14. Aşevi

Bu proje ile ihtiyaç sahiplerine, evsizlere sıcak yemek yardımı yapılmakta, ayrıca dar bütçeli kimselere et, meyve ve sebze dağıtılmaktadır. Bu yardımlar belediye tarafına hayırseverler tarafından yapılan bağışlar ile yapıp, bağışçı gönüllülere teşekkür sertifikaları gönderilmektedir.

5.3.15. Hasta Nakil Hizmeti

İhtiyaç sahiplerine hemen ulaşmak ve kimsesizlerin kimsesi olmak belediyenin en önemli misyonudur. Bu kapsamda son yılda yaklaşık 200 hastaya hizmet veren belediye, ayrıca ilçe sınırları içinde yaşayan engelli, yatağa bağımlı ve yaşlı vatandaşlara da hasta nakil hizmeti vermektedir. Bu sayede hastalar acil durumlarda hasta nakil araçları ile evlerinden hastanelere veya hastanelerinden evlerine

nakledilmektedir. Hasta nakil hizmetlerinden bir yıl içinde yararlananların sayısı ise 9701'den daha fazladır.

5.4. Keçiören Belediyesi ve Keçiören Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Ortak Sosyal Yardım Protokolü

Belediye sosyal belediyecilik uygulamalarını geliştirmek ve güçlendirmek için işbirlikçi bir anlayışı benimsemiştir. Keçiören Belediyesi ve Keçiören Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Ortak Sosyal Yardım Protokolü bu anlayışın bir sonucu olarak hayata geçmiştir. Söz konusu protokol gereğince yapılan yardım türleri, miktarları, kişi ve hane sayıları aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 2: 2016 Yılı Yardımları

No	Yardım Türü	Kişi Sayısı	Hane Sayısı	Tutarı Gerçekleşen Teslimatlar (TL)
1	Şarh Eğitim Yardımı	5112	2899	1,410,533.80
2	Şarh Sağlık Yardımı	19800	1424	558,880.00
3	Diğer Aile Yardımı	6098	1795	3,512,425.00
4	Şarh Gebelik	47	47	6,210.00
5	Gıda Yardımı(Aile yardımları)	9	1	150.00
6	Muhtaç Asker Ailesi Yardımı	249	249	352,750.00
7	İlaç Yardımı	-	-	-
8	Tıbbi Malzeme-Cihaz Yardımı (Yurtiçi Tedavi Destekleri)	1	1	1.000
9	Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik Yardım Programı	465	463	1,120,750.00
10	Engelli Yardımı Aylığı	583	492	1,817,262.83

11	Şarhlı Bağışlardan Yapılan Eğitim Yardımı	126	110	174,600.00
12	Engelli Aylığı	3355	3158	14,760,697.74
13	Yaşlı Aylığı	1916	1753	4,548,941.88
14	Diğer Yardım (Yangın Yardımı)	11	11	20,750 00
15	Tek Seferli Yardım	70		54,664.15
16	Katılım Payı Yardımı	112	85	13,814.05
17	Muhtaç Asker Çocuğu Yardım	20	18	10,300. 00
18	Öksüz Yetim Yardım	136	87	114,100.00
19	Yabancılara Yönelik Sosyal Uyum Yardım	-	-	-
20	Diğer (Aşırı Yağış, Sel, Su Baskını) Yardım	29	28	63,250.00
21	Diğer Sağlık Yardım	1	1	1,000. 00
22	Kronik Hastalık Yardım	-	-	-
23	Ev Eşyası Yardım	3	1	420,00
24	Diğer Yakacak Yardım	2477	812	206,550.00
25	Diğer Barınma Yardım	3	2	900.00
26	SGK Prim Borcu Yardım	1	1	2,500.00
27	Diğer Özel Amaçlı Yardım	-	-	-
28	Yabancı Yardım	22		9,950.00

29	Diğer Eğitim Yardımı	23	22	3,300.00
30	Kira Yardımı	-	-	-
31	Giyim Yardımı	213	43	1,472.00
32	İşe Yönlendirme Yardımı	-	-	-
33	Diğer Afet Yardımı	1	1	500. 00
34	TKİ Kömür Yardımı	618	164	73,795.72
35	Eğitim Materyali Yardımı	6193	3307	768,950.00
36	Engelli Protez Yardımı	-	-	-
37	Terör Zararı Yardımı	3	3	2,000.00

Kaynak: Keçiören Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı belge ve bilgilerinden yararlanılmıştır.

Tablo 3: 2017 Yılı Yardımları

No	Yardım Türü	Kişi Sayısı	Hane Sayısı	Tutarı Gerçekleşen Teslimatlar (TL)
1	Şarh Eğitim Yardımı	5810	3305	1,855,930.00
2	Şarh Sağlık Yardımı	2169	1586	599,445.00
3	Diğer Aile Yardımı	17108	4540	2,987,481.71
4	Şarh Gebelik	39	39	4,535.00
5	Gıda Yardımı(Aile yardımları)	21502	5363	1,873,745.00
6	Muhtaç Asker Ailesi Yardımı	236	234	347,275.00
7	İlaç Yardımı	-	-	-

8	Tıbbi Malzeme-Cihaz Yardımı (Yurtiçi Tedavi Destekleri)	1	1	46.88
9	Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik Yardım Programı	484	482	1,255,800.00
10	Engelli Yardım Aylığı	704	589	2,417,655.67
11	Şarh Bağışlardan Yapılan Eğitim Yardımları	50	44	34,200.00
12	Engelli Aylığı	3259	3052	16,032,593.62
13	Yaşlı Aylığı	2015	1851	5,515,333.64
14	Diğer Yardım (Yangın Yardımı)	22	22	29,060 00
15	Tek Seferli Yardım	96	-	93,535.00
16	Katılım Payı Yardımı	109	85	17,513.37
17	Muhtaç Asker Çocuğu Yardımı	30	22	14,400. 00
18	Öksüz Yetim Yardımı	158	104	133,700.00
19	Yabancılar Yönelik Sosyal Uyum Yardımları	252	251	1,069,540.00
20	Diğer (Aşırı Yağış,Sel, Su Baskını) Yardımları	36	36	54,700.00
21	Diğer Sağlık Yardımı	2	2	1,500. 00
22	Kronik Hastalık Yardımı	-	-	-
23	Ev Eşyası Yardımı	-	-	-
24	Diğer Yakacak Yardımı	1627	548	106,500.00

25	Diğer Barınma Yardımı	3	1	450.00
26	SGK Prim Borcu Yardımı	-	-	-
27	Diğer Özel Amaçlı Yardım	1	1	200.00
28	Yabancı Yardımı	4	-	1,000.00
29	Diğer Eğitim Yardımı	1	1	680.00
30	Kira Yardımı	-	-	-
31	Giyim Yardımı	-	-	-
32	İşe Yönlendirme Yardımı	-	-	-
33	Diğer Afet Yardımı	-	-	-
34	TKİ Kömür Yardımı	-	-	-
35	Eğitim Materyali Yardımı	7	4	700.00
36	Engelli Protez Yardımı	1	1	82,220.00
37	Terör Zararı Yardımı	-	-	-

Kaynak: Keçiören Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı belge ve bilgilerinden yararlanılmıştır.

Tablo 4: 2018 Yılı Yardımları

No	Yardım Türü	Kişi Sayısı	Hane Sayısı	Tutarı (TL) Gerçekleşen Teslimatlar
1	Şartlı Eğitim Yardımı	7194	4088	1,820,055.00
2	Şartlı Sağlık Yardımı	2266	1717	579,285.00

3	Diğer Aile Yardımı	29010	7342	3,887,181.00
4	Şartlı Gebelik	43	43	5,665.00
5	Gıda Yardımı (Aile yardımları)	20032	4951	2,497,035.00
6	Muhtaç Asker Ailesi Yardımı	243	242	337,425.00
7	İlaç Yardımı	1	1	2,926.00
8	Tıbbi Malzeme-Cihaz Yardımı (Yurtiçi Tedavi Destekleri)	9	9	31,095.00
9	Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik Yardım Programı	454	451	1,077,175.00
10	Engelli Yardımı Aylığı	755	605	2,422,255.55
11	Şartlı Bağışlardan Yapılan Eğitim Yardımları	100	100	75,000.00
12	Engelli Aylığı	3361	3141	14,363,393.01
13	Yaşlı Aylığı	2171	1991	7,732,678.84
14	Diğer Yardım (Yangın Yardımı)	15	15	7,290.00
15	Tek Seferli Yardım	101	-	54,398.00
16	Katılım Payı Yardımı	138	106	32,015.07
17	Muhtaç Asker Çocuğu Yardımı	19	14	10,600.00
18	Öksüz Yetim Yardımı	155	104	126,700.00
19	Yabancılarla Yönelik Sosyal Uyum Yardımları	875	-	1,530,000.00
20	Diğer (Aşırı Yağış, Sel, Su Baskını)	25	25	23,285.00

	Yardım			
21	Diğer Sağlık Yardımı	4	4	2,800.00
22	Kronik Hastalık Yardımı	19	19	25,946.80

Kaynak: Keçiören Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı belge ve bilgilerinden yararlanılmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Sosyal belediyeçilik, belediyelere önceden yapmış oldukları altyapı ve fiziki yapıya ilişkin su-kanalizasyon, park-bahçe vb. gibi hizmetlerin yanında sosyal alanlarda da hizmet etme görevi getirmiştir. Kentleşmenin yoğun olduğu günümüzde belediyeler, sosyal belediyeçilik kapsamında dezavantajlı bireylere konut, sağlık, eğitim sosyo-kültürel destek vb. faaliyetleri sunarak insanların daha mutlu yaşayabilmesi için sosyal politikalar ortaya koyan yönetim organları haline gelmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerde belediyeler imkanlar dahilinde sosyal politikalar geliştirmeye çalışmaktadırlar. Bu belediyelerden biri de Ankara iline bağlı Keçiören Belediyesi'dir. Keçiören Belediyesi tarafından gerçekleştirilmekte olan sosyal belediyeçilik hizmetleri Sosyal Yardım İşleri Müdürlüğü aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Keçiören Belediyesinin sosyal belediyeçiliğe ilişkin faaliyetleri incelendiğinde, toplum içerisinde bulunan her yaş grubuna destek sağladığı ve geniş hedef kitlelerine hizmet sunduğu görülmektedir. Hizmetlerin sürekliliği yaşlılar, engelliler, hastalar ve yardıma muhtaç diğer vatandaşları kapsamaktadır.

Ancak çalışma kapsamında bazı eksiklikler gözlenmiş olup, öneri mahiyetinde ise bazı fikirler sunacak olursak;

- ÇODAM'ın faaliyetlerine ek olarak geleceğin liderlerini yetiştirmek amacıyla Keçiören Belediye Meclisi bünyesinde demokratik bir seçimle "**Çocuk Meclisi**" oluşturulabilir.
- Kadın Danışma Merkezi'nin faaliyetlerine ek olarak Keçiören'de kadın ve kız çocuklarının problemlerinin en alt düzeye indirilmesi amaçlanacak şekilde mahalle nüfus oranlarına göre eğitim, sağlık ve diğer sosyal hizmetlere yönelik konularda "**Mahalle Lideri/Liderleri Kadınlar**" yetiştirilmesi sağlanabilir.

Lider kadın/kadınların kadın danışma merkezinin yürüttüğü çalışmalarda yer alması yararlı olabilir.

- Dezavantajlı bireylere destek amacıyla “**İlaç Bankası**” kurulabilir. Gönüllü bireylerden ve eczanelerden toplanan ilaçlar ihtiyaç sahiplerine ulaştırılabilir. Özel hastanelerde her yıl belli sayıda, hastalığı önem arz eden dezavantajlı bireye tedavi imkanı sağlanabilir.
- Özellikle gençlere yönelik olarak eğitim, sağlık, sanat, teknoloji, spor vb. çeşitli kategorilerde “**Fikr-i Harika**” adı verilen yarışma ve projelerle alanında başarılı gençler tespit edilerek “Keçiören Sizinle Gurur Duyuyor” sloganıyla gençlere yönelik proje geliştirilebilir. Başarılı olan gençler, kendi alanlarında başarı sahibi uzmanlarla deneyim - paylaşımı adı altında bir araya getirilebilir.
- Keçiören Belediyesi “Yurtdışı Kardeş Belediyeler” arasında Afrika ülkeleri yer almamaktadır. ”Gelecek Afrika'da” sloganından yola çıkarak sosyal belediyecilik kapsamında “Uzat Elini Kardeşim” diyerek Afrika ülkeleri ile kurulacak köprü ile kardeş belediyeler seçilebilir.
- Eğitim faaliyetleri kapsamında ilkokullara tasarruf ve çevre konulu eğitimler verilebilir.
- Muhtaç ailelere yönelik belirli bir limitte sosyal kart verilerek muhtaç ailelerin rencide edilmemesi sağlanarak kendi gıda alışverişlerinin kendilerinin yapması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Adıyaman, A. T. ve Demirel, S. (2011), “Sosyal Belediyecilik Üzerine Bir İnceleme: Ankara Büyükşehir Örneği”, *Dış Denetim Dergisi*, 0(4), 115-129.

Akdoğan, Y. (2002), Ulusal Soruna Yerel Çözüm: Sosyal Belediyecilik, *Eminönü Bülteni*, Şubat Sayısı.

Alan, Ç. (2018), "Türkiye’de Sosyal Belediyeciliğin Uygulanmasını Zorlaştıran Nedenler", *Journal of International Management, EducationalandEconomicsPerspectives*, 6(2), 54–66.

Ateş, H. (2009), "Sosyal Belediyecilik", *MÜSİAD Çerçeve Dergisi*, (49), 88-95.

Bayramoğlu, S. (2015), *Toplumcu Belediye Nam-ı Diğer Belediye Sosyalizmi*, Ankara, Nota Bene Yayınları.

Bilgehan, M. (2016), *Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Uygulamaları: Denizli Büyükşehir Belediyesi Üzerinden Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Efe, H. (2012), *Türkiye’de Sosyal Belediyecilik: Bayrampaşa Belediyesi Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi.

Ersöz, H. Y. (2011), *Sosyal Politikalarda Yerelleşme*, İstanbul, İTO Yayınları.

İpek, S. ve Çıplak, B. (2016), "Türkiye’de Sosyal Belediyecilik ve Sosyal Bütçe Uygulamaları: Çanakkale Belediyesi Örneği", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14 (27), 201-215.

İzci, F. Ve Turan, M. (2013), Türkiye’de büyükşehir belediyesi sistemi ve 6360 sayılı yasa ile büyükşehir belediyesi sisteminde meydana gelen değişimler: Van örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 117-152.

Keçiören Belediyesi 2015-2019 Dönemi Stratejik Planı, Ankara, Keçiören Belediyesi.

Keçiören belediyesi 2018 yılı performans programı, Ankara, Keçiören Belediyesi.

Keçiören Belediyesi 2020-2024 Dönemi Stratejik Planı, Ankara, Keçiören Belediyesi.

Keçiören Belediyesi Özel yayınlar, Ankara, Keçiören Belediyesi, 2019.

Keçiören Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, 2017.

Keçiören Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, 2018.

Keleş, S. (2008), *Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Uygulamaları ve Ankara Büyükşehir Belediyesi Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kesgin, B. (2012), "Kentsel Yoksulluğa Yönelik Yerinden Ve Yerel Müdahale: Sosyal Belediyecilik", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(26), 169-180.

- Koray, M. ve Temiz, H. E. (2014), "Merkezi Yönetimle İlişkiler, Kısıtlar ve Harcamalar Çerçevesinde Sosyal Belediyecilik ve Dört Büyükşehir Belediyesi Açısından Uygulamalar", *Çalışma ve Toplum*, 42(3), 11-60.
- Küçük, H. (2018), "Türkiye’de Merkezi Yönetim ve Yerel Yönetim İlişkisinde Sosyal Politikalar Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme: Kadıköy Belediyesi ve Esenler Belediyesi Örneği", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14),198-217.
- Öz, C. S. (2010), *Sosyal Belediyecilik Bağlamında Evde Bakım Hizmetleri (İstanbul, Ankara, Kocaeli Büyükşehir Belediyeleri Örnekleri)*, yayınlanmamış doktora tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, H. ve Gül, H. (2012), "Sosyal Belediyecilik Sosyal Haklar ve Sosyal Devlete Bir Alternatif Mi?", *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu IV*,377-392.
- Pektaş, E. K. (2010), "Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Uygulamaları ve Temel Sorunlar", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(1), 5-22.
- Şahinoğlu, İ. (2014), *Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şataf, C. ve Bilgehan, M. (2017),"Avrupa’da Sosyal Belediyecilik Anlayışı ve Türkiye", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(17), 13-33.
- Şataf, C. ve Taşdelen, S. (2019), "Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Faaliyetleri Çerçevesinde Antalya Büyükşehir Belediyesi Örneği", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 11(1),1309-8020.
- Toprak, D.ve Şataf, C. (2009), "Türkiye’de Yerel Yönetimler Reformu Çerçevesinde Sosyal Belediyecilik Yaklaşımı", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(1), 11-24.
- Ünlü, U. (2016), "Sosyal Belediyecilik Anlayışının E-Belediyecilik Uygulamalarına Entegre Edilmesi", *Sayıştay Dergisi*, (102), 63-89.